

~~5592~~

~~2~~

ალექსანდრა ფრონელი

მ. 2011-0336

K 5592
2

ამბოხება კახეთისა

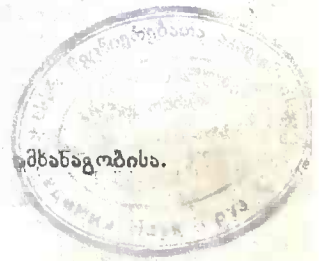
(1812 წ.)

ისტორიული ამბავი

ტფილისი

ელექტრონის სტამბა წიგნების გამომცემელ ქართულ ბიბლიოთეკისა.

1907

ამბოხება კახეთისა

(1812 წ.)

ისტორიული ამბავი

ნაწილი პირველი

შფოთისა და მღელვარების ნაპერწკალი პირველად ამოვარდა ს. ახმეტას 31 იანვარს 1812 წ. აქედან ამბოხების ალი მოედო კახეთს, გადავარდა შუაგულ ქართლში, დასავლეთით უწია ოსეთს და მოუახლოვდა ტფილისს. მღელვარების ცეცხლსა და ბოლში გაეხვია ქიზიყი, შეიტრუსა დღევანდელი ზაქათალა და თითქმის შექის სახანოს მიაღწია აჯანყებამ.

უბედური იყო პირველი ხანა რუსის მთავრობის დამკვიდრებისა საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში. მღელვარებითა და დრტვინვით მიეგება კნორრინგს საქართველოს წარჩინებული თავადიშვილობა. დიდად იუცხოვეს თავადიშვილებმა კნორრინგის უცნაური საქციელი, რომელმაც სალდათები გარს შემოაგლო სადგურს, სადაც 8 მაისს 1802 წ. რუსის იმპერატორის ერთგულობის ფიცი მიიღო ქართველმა თავადიშვილობამ და მოქალაქეთ. ყველაზედ მეტად გულნაკლულად იყო კახელობა. მათში გაატარა სიყმაწვილე და სიჭაბუკე სახელოვანმა მეფემ ერეკლე მეორემ, მან იღწოდა ქვეყნისათვის და მათშივე მიეზარა საფლავს. ალბად, ეს იყო მიზეზი, რომ უწინარეს ყოვლისა ამბოხებამ კახეთში იჩინა თავი. არ გასულა დიდი ხანი ნაძალადევი ფოქის შე-

მდეგ და იმავე 1802 წ. კახეთში დაიწყო ამბოხება. მთავრობამ მალე ჩააქრო მღელვარება თავად-აზნაურობისა, ბევრიც დასაჯა, მაგრამ ვინც გადარჩა სასჯელს, ადვილად არ ურიგდებოდა ახალს რეჟიმს და ჰფანტავდა საქართველოში უკმაყოფილების თესლსა. უფრო საშიშო და სავალალო იყო რუსის მთავრობისათვის აჯანყება მთიულეთისა 1804 წ. ათას რვაას ორს წელს პროტესტს აცხადებდა ფეოდალობა, 1804 წელსკი ამხედრდა თვით ერი, შეჰკრა საქართველოს სამხედრო გზა და მთლად აშოსწყვიტა მეტროპოლიის საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში გაბნეული მხედრობა.

თუ ამ დროს თ. პავლე ციციშვილი არ ყოფილიყო საქართველოში მთავარ-მართველად, ეგები რუსეთი სამუდამოდ გამოსთხოვებოდა ამიერ-კავკასიაში ბატონობას. ამ შესანიშნავმა სარდალმა მცირე მხედრობით მოახერხა და ჩააქრო აღზნებული ცეცხლი და რუსეთის გვირგვინს შეუწარჩუნა ჩვენი ქვეყანა.

1812 წლამდე მთავარ-მართველობდნენ საქართველოში ციციშვილის სიკვდილის შემდეგ გუდოვიჩი და ტორმასოვი. არც ერთს მათგანს ერთი ბედნიერი დღე არ უნახავთ ჩვენს ქვეყანაში. ან ოსმალეთსა და სპარსეთს ებრძოდნენ, ან შინაურ ამბოხების ჩაქრობას უნდებოდნენ. ტორმასოვმა მთელი თვისი ძალდონე იმერეთის უკანასკნელ მეფე სოლომონთან ბრძოლას მოანდომა.

წარსულ საუკუნის განმავლობაში მღელვარება და შფოთი თითქმის არ შეწყვეტილა საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეს. 1810—1811 წელს ბატონიშვილმა ლევანმა ააჯანყა ოსეთი, 1813 წელს ბატონიშვილმა ალექსანდრემ ფეხზედ დააყენა ხევსურეთი. დიდი ამბოხება მოედო იმერეთს 1820 წ. და ბევრი სისხლიც დაიღვარა. დიდმა უკმაყოფილებამ იჩინა თავი ქართლში 1830—32 წ. ყველას ეხსომება აგრედვე გლებთა აჯანყება სამეგრელოში ეკატერინე მთავრინას დროს.

თუ არ ვიანგარიშებთ წვრილ-წვრილ მღელვარებას გურიასა, სვანეთსა და აფხაზეთში, უკანასკნელ ამბოხებად უნდა

მივითვალვით მღელვარება აბხაზეთისა წარსულ რუს-ოსმალის ომის დროისა 1878 წ. სიწყნარე და მშვიდობიანობა ამ დროიდან თითქმის აღარ შერყეულა საქართველოში. ამბოხების ცეცხლი რომ მოედო კახეთს 1812 წ., ჩვენში მთავარ-მართებლობდა მარკიზი პაულუჩიჩი. როგორც 1804 წ. თ. ციციშვილმა იხსნა რუსის მხედრობა გაწყვეტისა და განადგურებისაგან, ისე მარკიზ პაულუჩიჩიმ გაუწია პატრონობა რუსის ჯარსა და მოხელეობას. ამბოხებამ რომ იფეთქა, მარკიზი ქართლში არ იყო. აღმოსავლეთ კავკასიაში ჯარებს ათვალეირებდა და თავდარივს იჭერდა სპარსელების შემოსევის წინააღმდეგ. გაიგო თუ არა კახეთის ამბები, ფიცხლავ გაჩნდა ტფილისში და სულ რაღაც ორი-სამი თვის განმავლობაში ჩაანელა აგიზგიზებული ცეცხლი. ძნელი დრო იყო რუსის მთავრობისათვის ეს დრო. იმპერია ემზადებოდა ნაპოლეონის დასახვედრად და თავი ვისაჰქონდა ეზრუნა საქართველოში დაბანაკებულ ჯარისათვის. ჯარის მომატებაზე მთავარ-მართებელი კრინტსაც ვერა სძრავდა. მომატება-კი არა, კიდევაც შეუძცირეს. ჯერ ისევ 1811 წელს სამხედრო მინისტრმა მოსთხოვა ტორმასოვს—დააბრუნე რუსეთს ორი დრაგუნის პოლკი; ტაგანროგისა და ვლადიმირისა და ორიც ქვეითა ჯარის პოლკი: სევასტოპოლის მუშკეტერისა და 46 ეგერებისაო. ტორმასოვმა დრაგუნთა პოლკები დააბრუნა რუსეთს და ითხოვა ქვეითა ჯარის პოლკები მაინც დაეტოვებინათ, მაგრამ თხოვნა უყურადღებოდ დასტოვეს, შინ რომ ბავშვი ტიროდეს, ტაბლას გარედ რა ხელი აქვსო.

ტორმასოვი გაიბუტა, მცირე მხედრობით რას გავხდები ამ შფოთიან ქვეყანაშიო და სამსახურს დაეთხოვა. 1811 წ. 6 ივლისის რესკრიპტით ავადმყოფობის გამო ტორმასოვი დაითხოვეს სამსახურიდან და იმის აღვიღზე დაინიშნა იმავე რესკრიპტით მთავარ-მართებლად მარკიზი პაულუჩიჩი.

1812 წ. გაზაფხულზე სრულიად საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში რუსის მხედრობა არ აღემატებოდა 28,000 ჯარისკაცს. ~~აქედან~~ ხუთი ბატალიონი და ერთი ყაზახთა პოლკი

იყო დაბანაკებული იმერეთსა, სამეგრელოსა, გურიასა და აფხაზეთში; ქართლში შვიდი როტა, სამი ესკადრონი და ყაზახთა ერთი პოლკი; ჯავახეთში სამ ნახევარი ბატალიონი და ყაზახთა ერთი პოლკი; ბამბაკში გუმბრისაკენ ხუთი ბატალიონი და ორი პოლკი ყაზახებისა; შამხორის მხარეს სამი ბატალიონი და ყაზახთა პოლკი; ყარაბაღში ექვსი ბატალიონი და ერთი ჩარეკი და ერთიც ყაზახთა პოლკი.

აქ მოხსენებული არაა, თუ რამდენი ჯარი იდგა კახეთში, ეს იმითი აიხსნება, რომ ჯარი მაშინდელ შფოთიან დროს ხშირად იცვლიდა ბინას და, ალბად, როცა გენერალი რტი-შჩევი ამ მოხსენებას ჰგზავნიდა პეტერბურგს, კახეთიდან, აღელვების დაცხრომის შემდეგ, სხვაგან სადმე თუ გადაუყვანია იქაური მხედრობა. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ამბოხების დროს კახეთში ისე მცირე ჯარი იდგა რომ სათქმელადაც არა ღირს.

ღიახ, ჯარი რომ ცოტა იყო, მოშველების იმედიც არა ჰქონდა მარკიზ პაულუჩჩის, მტერი კი ურიცხვი, ეხვია გარს სპარსეთი დაოსმალეთი მოდარაჯებულნი იყვნენ, რომ როგორმე გაეძევებინათ საქართველოდან რუსები და მოსვენებას არ აძლევდნენ. როგორც ლახვარი, ისე მოხვდათ ერთსაცა და მეორესაც ამბავი რუსობის დაბუდებისა საქართველოს მიდამოებში. ინგლისის წაქეზებით ოსმალეთმა და სპარსეთმა კავშირი შეჰკრეს, რათა თანხობით ემოქმედნათ რუსების წინააღმდეგ. ინგლისმა 20,000 თოფი გამოუგზავნა სპარსეთს, ინსტრუქტორები ჯარის გასაწვრთნელად, ციხეების ასაგებად და ზარბაზნების ჩამოსასხმელად. ფულს აუარებელს უგზავნიდა ინგლისი სპარსეთს ჯარის საჭიროებისათვის, ოქროს არც ოსმალეთი იშურებდა სპარსეთისათვის, ოღონც-კი ხელი არ აეღო რუსეთის სამტროდ. სპარსეთის შაჰის ფირმანებით იფინებოდა საქართველო, ემისარები დაძრწოდნენ და აღელვებდნენ ქართველებს რუსების წინააღმდეგ.

ამას ისიც უნდა მიუმატოთ, რომ დაუქინებელი მტერი რუსეთისა, ტახტის მაძიებელი ბატონიშვილი ალექსანდრე

ერეკლეს ძე, სპარსეთის საზღვარზე იდგა და ელოდდა მოხერხებულს დროს შემოსეოდა საქართველოს სპარსელთა მხედრობით, და ან სულ გაეწყვიტა რუსის ჯარი, ან გადაერეკნა კავკასიის უღელ-ტეხილს იქით. ბატონიშვილის წერილებით სავსე იყო საქართველო. ერთგულნი მხლებელნი როგორღაც უხსლტებოდნენ რუსის დარაჯებს და მრავლისაგან მრავლად აბნევედნენ მის პატარა ლაკონიურ ბარათებს. სიყვარულით აღსავსე წერილები გულს უთუთქავდა ქართველობას და აძულებდა რუსობას. ასე გასინჯეთ, დაღესტანი, რომელიც ჩვენის მოყვრობით თავს ვერ გამოიღებს, ისიც კი მზად იყო ხელი შეეწყო ტახტის მაძიებელისთვის და ბევრჯერ გაუწევია მასპინძლობა ალექსანდრესთვის. ოტანჯვა-ვაებამ და კაეშანმა, დაუსრულებელმა წოწილ-ხეტიალმა მთასა და ბარსა, შინ და გარედ, ზღაპრულ გმირად გარდაქმნა ბატონიშვილი ალექსანდრე ქართველთა და მთიულთა თვალში. ტუჩ-მოკუმული სახე სამეფო მომთა-ბარესი შეიმოსა შარავანდედით და სადაც კი მივიდოდა ხოლმე, იქ უსათუოდ ამბოხება იფეთქებდა რუსობის წინააღმდეგ.

ასეთი იყო გარეშე ვითარება საქართველოში, კახელებმა რომ აჯანყების დროშა ააფრიალეს. შინაური საქმენი უარესად იყო აწეწილ-დაწეწილი. გლეხ-კაცობა ისე იყო გაბეგრძილ-აკლებული, რომ მოთმინების ფიალა აევსო და იარაღს წამოავლო ხელი.

მასალად ამ ისტორიულ ამბის დასაწერად გვაქვს მეოთხე და მეხუთე ტომი არხეოგრაფიულ კამისიის მიერ დაბეჭდილ აქტებისა და მეორე ტომი გენერალ პოტოვს რედაქციით დაბეჭდილ წიგნისა, სახელად „რუსთა მფლობელობის დამკვიდრება კავკასიაში“.

სულით და გულით ვსწუხვართ, რომ ამ ჟამად შეუძლებელია მიუდგომელის, მეცნიერულად დამუშავებულის ისტორიის დაწერა. ძვირფასი მასალაა შეკრეფილი აქტებში, ცოტა რამ სხვაგანაც მოიპოვება, ასე რომ ადვილად მოხერხდებოდა პირუთვნელი გამოკვლევა წარსულთა დროთა და ჟამთა მავ

რამ, ვიმეორებთ, დრო მეტის მეტად უხერხულია და ფუჭად ჩაივლის აღნიშნულ ხასიათს შრომა. ამის გამო იძულებული ვართ ზედა პირზე ვიაროთ, გაბნეული ფაქტები რიგზე დავაწყოთ და ამ გვარად როგორმე მოვახერხოთ პერსპექტივის გაჩენა. დოკუმენტებში მოყვანილი ფაქტები ძალა-უნებურად კრიტიკის ქარცეცხლს ასცდებიან, მაგრამ რა ვუყოთ, უსარგებლოდ არც ეს შრომა ჩაივლის. უეჭველია, იგი დიდად შეუწყობს ხელს ერის თვით-ცნობიერებას. კარგი და ავი, ბნელი და ნათელი ხელის გულზე გადიშლება და მხოლოდ ბრმა თუ ვერ გაიკვლევს ცხოვრების გზას, თორემ თვალთა მხედველს არ გაუძნელდება გზის პოვნა და მასზე სიარული.

აქტების შემდეგ ფრიად საყურადღებოა დასახელებული პოტტოს წიგნი. ზოგი ამბავი ისეთის სითამამითაა აღნიშნული, რომ ჩვენ სრულიად კმაყოფილი დავრჩებით, თუ უცვლელად შევქელით მისი თარგმნა. სიტყვასაც აღარ მიუმატებთ ჩვენ თავად. წიგნი დაფუძნებულია აქტებისა, სამხედრო შტაბთა და არქივთა მასალაზე. წიგნი შედგენილია საგენერალო შტაბის კაპიტან ნ. ს. ანოსოვის მიერ, ხოლო რედაქცია ეკუთვნის გენერალ პოტტოს. დაბეჭდილია სახელმწიფო ხარჯით.

რადგან მოთხრობას პოპულიარულს ხასიათს ვაძლევთ, ამის გამო ტექსტს არ ავაკრელებთ გადამეტებულის შენიშვნებით და სხოლიოებით. ვისაც სურვილი, ან დრო და მოცალეობა ექნება, იმან უნდა იშოვნოს ორთავე წიგნი და დასტკებს თავის ქვეყნის ამბავთა კითხვით. მართალია, კილო ბევრჯელ ეუცხოვება, შეიძლება ბევრჯელაც გაწიწმატდეს, მაგრამ ვინ უშლის მონათლული გადანათლოს და ფაქტსა და ამბავს ჭეშმარიტი ელფერი მისცეს. საწყენი მხოლოდ ერთია, აქტებიცა და ანოსოვის წიგნიც ძნელი საშოვნელია და თითქმის ხელმიუწვდენელი, განსაკუთრებით აქტები.

I

ქვეყნის დაპყრობა და შექმნა ხმლითა და იარაღით არც ისე ძნელია, როგორცა ჰგონიათ. საქმე დაპყრობა და დამონება-კი არ არის, საქმე მოვლა-პატრონობაა ერისა, დადგენა სამართლისა და შემოდება დაპყრობილის ერის ზნისა და ხასიათის შეფარდებულის მართვა-გამგეობისა. ვერც ერთი და ვერც მეორე ვერ მოახერხებ მაშინდელმა რუსის მთავრობამ. ღვთის წინაშე, ვერც მოახერხებდა. შინ რომ არა ეყარა რა, გარედ რას გაიტანდა? ბევრი იყო ჩვენში უნამუსო, ყაჩაღსავით თავზე ხელადებული მოქრთამე მოხელე, მაგრამ ნიჭიერი, პატიოსნებით სავსე მმართველებიც მოიპოვებოდნენ, აი თუნდ თავადი პავლე ციციშვილი და მარკიზი ფილიპე ოსიპის ძე პაულუჩიჩი. სულითა და გულით ჰსურდათ ორთავეს საქართველოს დაწყნარება, გაბედნიერება, მაგრამ დახეთბედსა, ყველაზე მეტი მწუხარება და სევდა-ვარამი ამათ ხელში გამოიარა ჩვენმა სამშობლომ.

მიზეზი სულ უბრალოა. თავიდანვე ახალი მთავრობა მრუდე გზას დაადგა. არ შეიწყნარა საქართველოს ერის ისტორიული უფლებანი, დასთრგუნა იგინი და ისე ეპყრობოდა საქართველოს, როგორც ველურს ტომს, როგორც უმნიშვნელო და გათახსირებულს სახანოს. საქართველო მიეკედლა რუსეთს მზა-მზარეულ სახელმწიფო მექანიზმით, ჯარით, მოხელეობით, კანონმდებლობით, პოლიცია-ადმინისტრაციით, განვითარებული წოდებრივი უფლებით, — თავად-აზნაურობით, სამღვდლოთი, გლეხ-კაცობით. მიწის მფლობელობაც კელაპტარისავით ჩამოსხმული იყო და საკუთარი, გარკვეული ფორმა ჰქონდა. დარღვევას ვერავინა ჰბედავდა, რადგან დარაჯად ჩვეულება ედგა. ჩვეულება, ადათი დაწერილ კანონ-

ნზე უფრო სასტიკი და უღმობელი იყო. იგივე ჩვეულება-
 ადათს განსაზღვრული ჰქონდა ხარჯი და ბეგარა. ორივენი
 მძიმე ტვირთად არ აწვა ერსა, რადგან პოლიტიკური და სო-
 ციალური ცხოვრება სადა და მარტივი იყო. ძველს ცხო-
 ვრებას ახალთან შედარებით ის უპირატესობა ჰქონდა კიდევ,
 რომ გლეხ-კაცის ხელში და ხმარებაში იყო მამულ-დედული,
 ტყე და წყალი. კანონი და ჩვეულება სიმარტივისა გამო
 ყველასათვის მისაწდომი იყო. ქართველობას პირველობითაც
 მოჰქონდა თავი მთელს კავკასიაში. საბუთიც ჰქონდა. მარტო
 ის რაღა ჰღირდა, რომ კავკასიის სხვა-და სხვა კუთხიდან ელჩი
 ელჩზე მოდიოდა ტფილისსა და თელავს ერეკლესთან რჩევა-
 დარიგების საკითხავად. დღევანდელის ლექსით რომ დავა-
 სურათოთ ეს აზრი, ასე უნდა ითქვას: მეფე ერეკლე კავკა-
 სიის საერთო, საზოგადო მედიატორობას ეწვეოდა. თუ არ
 ასეთი ბუნებრივი პირველობა ქართველის ერისა, შექმნილი
 კულტურის წყალობით, მაშ რითი აიხსნება თითო-ორიოლა
 საოცარი ფაქტი წარსულისა? უსუსური ბავშვი, რაღაც 18—19
 წლის ჰაბუკი ბატონიშვილი ლევან თვეობით თავს აფარებს
 თოვლიან-ყინულიან ოსეთს და მთელს ამ მხარეს ფეხზე აყე-
 ნებს და აბრძოლებს, რუსობის წინააღმდეგ. ან კიდევ ასეთი
 ამბავი. ყაზარდო გარემოცულია რუსის მხედრობით, აჯანყე-
 ბა ადგილი საქმე არ არის. ყაზარდოს თავადიშვილები წერი-
 ლით ატყობინებენ სპარსეთში გადახვეწილს, ბატონიშვილ
 ალექსანდრეს: ჩვენ, ყაზარდოელებს, სახლ-კარი მაგარსა და
 მიუვალ ადგილებში გვაქვს აშენებული. თვით უფალი იფა-
 რავს ჩვენს ბინასა. იალბუზის აქეთ მობინადრე მთიელნი კა-
 სპის ზღვამდე მაჰმადის რჯულისა ვართ. იმედი გვაქვს, ჩა-
 ჩნებსაც შემოვიერთებთ.—ბარათიდან ვსცანით თქვენი სუ-
 რვილი. გნებათ დაიპყრათ საქართველოს პროვინციანი და
 ადარბეიჯანი, რაიცა გეკუთვნით სამფლობელოდ მეფე ერე-
 კლეს შემდეგ. 1) დრო უკვე მოვიდა. ამის გამო თქვენის

1) რუსულად: слѣдующе вамъ во владѣнiе по смерти царя Ираклiя
 Азербейджанъ и Грузiнскiя провинцiи. об. Акты... т. IV, гл. 125.

მოწოდებისამებრ ჩვენ მზადა ვართ ხელი შევეუწყოთ თქვენს განზრახვას. ვიდრე ამ წერილის პასუხი მოგვივა, ჩვენ საერთოდ აქაურნი მოსვენებას არ მივსცემთ თქვენს მტერსა და ღუშმანს და იარაღით ყოველგვარ ზარალს მივაყენებთო.

არ დავმალავთ, საპოლიტიკო სხეული საქართველოსი შესამჩნევად გაიბზარა უკანასკნელ ჟამს, მაგრამ არც ისე, როგორც მეცადინეობენ აჩვენონ ქვეყანას გენერალი ქიშიშვი და ეზოვი. ²⁾ დიახ, რუსების მოსვლის წინა დღეს, საქართველოს ჯერ კიდევ ჰქონდა პოლიტიკური იერი და მიზიდველობა.

მერე და რა თვალით შეხედა ახალმა მთავრობამ საქართველოს საპოლიტიკო სახელს და პრესტიჟსა, მის წარსულსა და აწმყოსა? გამოიყენა მისი სახელი და მზა-მზარეული სახელმწიფო მოწყობილობა, განადიდა და გააპატიოსნა საქართველოს ჭირნახულობა, თუ ზურგი შეაქცია და ეცადა არსებულის წესისა და რიგის დაქცევასა და დამზობას? ჩვენდა საუბედუროდ, მთავრობამ უკანასკნელი გზა ამოიჩნია. რუსის მხედრობას ჯერ ფეხი არ შემოედგა სამუდამოდ დასამკვიდრებლად, ჯერ არ გაეთავებინა საბოლოოდ დიპლომატიური მიწერ-მოწერა, თუ რა პირობით იღებდა ხელს შეფეგვიორგი XIII სამეფო პრეროგატივებზე, რომ პეტერბურგს საქართველო გამოაცხადეს პროვინციად და გუბერნიად.

შემდეგი მოქმედება მთავრობისა შედეგია პირველის ნაბიჯისა. რაკი საქართველო გუბერნიად გამოცხადდა, საჭირო აღარ იყო თავის მტვრევა და თავის ტეხა. რისთვის უნდა გაეწყალებინათ გული და მიჰყოლოდნენ არსებულის წესწყობილების კვლევა-ძიებას, შესწავლას და შეკეთებას, სადაც საჭიროება მოითხოვდა? აკი არც შეიწუხეს თავი. აიღეს მზა-მზარეული ფორმა რუსეთის გუბერნიის მართვა-გამგეობისა და გადმონერგეს ჩვენში. ნიადაგი ქვა-კლდიანი აღმოჩნდა

2) იხ. Последние годы Грузинскаго царства პირველისა და Сношенія Петра Великаго съ Армянскимъ народомъ—უკორისა.

და ვერ იხეირა უცხოეთიდან მოტანილმა კანონმა. ფორმა-კანონს მოჰყვა მთელი ჯელგა მოხელეებისა, რომელთაც არც ზნე და ხასიათი ერისა, არც წარსული და არც აწმყო ჩვენი არ იცოდნენ და სურვილიც არა ჰქონდათ შეესწავლათ და გაეგოთ რაჟე. ისედაც უხეირო კანონი გლახა და ანგარებით სავსე მოხელეთა ხელში სწორედ ღეთის რისხვად გარდაიქცა. მთელი საქართველო გაიძაბრა კაპიტან-ისპრავნიკებით, „ზემსკი სუდით“, „ვოენნი პოსტოით“, საინტენდანტო ვახტერებით, კამისიონ ერებითა და სხვადასხვა კლასის ჩინოვნიკებით. ჯერ დღევანდელი მოხელე ღმერთმა შეინახოს და ამ ასის წლის წინად რაც ბძანდებოდა, ნულარ იკითხავთ. მათი საქმენი საგმირონი და საარაკონი დაწვრილებით არის აწერილი მატეანეში.

მაშინდელს ქართველობას ჯერ თვალი რიგიანად არ მოეფშენიბა, საბოლოოდ ჯერ არ გამოეტირა „პატარა კახი“ და მებრძოლი ბატონიშვილი, რომ ახლად მოვლენილი მოხელეობა კალიასავით მოედო ქვეყანას და მიჰყო ხელი მკვიდრის დაწიოკებას. ერი აიძრიზა და ამბოხების გზას დაადგა. საკმარისი იყო ხოლმე მცირე საბუთი, რომ აჯანყება გაეჩაღებინა. 1802 წ. კახელები რომ აჯანყდნენ, იმას გაიძახოდნენ, მოგვატყუეს, დაგვპირდნენ—მეფე იქნება და ბტონიშვილებსაც-კი არ აყენებენ აქაო. 1804 წ. მთიულეები გარკვევით ამბობდნენ—ალარ შეგვიძლიან მოხელეთა თვითნებობის ატანაო, ამდენს ცეცხლსა და ვარამს სიკვდილი გვირჩევენიაო და თოფს წაავლეს ხელი.

თუ რა ჯურის მოხელეობა ესეოდა საქართველოს, ან რა ზნეობისანი ბძანდებოდნენ ეს ვაჟბატონები, დაწვრილებითა გვაქვს მოხსენებული ამ ათის წლის წინად დაწერილ წიგნში „მთიულეთი 1804 წ.“ და აქ ალარ შევუდგებით მათ ფიზიონომიის დასურათებას. ზნე და ხასიათი მათი არ გამოცვლილა 1812 წელსაც. მარკიზ პაულუჩჩისა და გენერალ ტორმასიოვს თუ დავეუჯერებთ,—ან კი რა ნება გვაქვს არ დავეუჯეროთ,—უფრო გათამამებულან და თავს წასულოან. აი

რა თვალთ უყურებდა მარკიზი მაშინდელ მოხელეობას: უნამუსობა სუფევს აქაურ რუსის მოხელეთა შორის, ღმერთი ამათ არა სწამთ და ჯვარი; მრავალს დანაშაულობას ჰკადრულობენ და ამის გამო ქვეყანა აივსო უზომო და მეტის-მეტ ბოროტ-მოქმედებითო. კახეთის მღელვარებას მარკიზი რევოლუციას ეძახდა. ეს მოხელეთა მიწერ-მოწერაში არა ჩვეულ-ებრივი ლექსი იმითი აიხსნება, რომ მარკიზი, როგორც იტალიელი, კარგად იცნობდა ამ ტერმინს. ეგება რუსული სიტყვა „ბუნტი“ არც-კი იცოდა, ან თუ ეხამუშებოდა განვითარებულს ყურსა. იმავე უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში 1812 წ. 22 მარტისა, საიდანაც ზემოდ მოყვანილი სიტყვებია აღებული, ასე ამკობს პაულუჩჩი საინტენდანტო მოხელეებს: სასურსათო უწყების მოხელენი ათასობით სჩადიან საზიზღრობასა და ლირფობას. მცირე ხანია, რაც ჯარის უფროსად ვარ და ჯერ ვერ გამოვააშკარავე ეს საზიზღარი საძაგლობა და ვერ შევაჩერე ბოროტება, თუმცა გაფაციცებით ვადევნებ თვალ-ყურსა. გენერალ თავად ციციშვილის სიკვდილის შემდეგ ხელს არ იღებენ მოხელენი ბოროტებაზე ქვეყნის დასალუჰად და ხაზინის საზარალოდაო ³⁾. მოგეხსენებათ, რომ თვით მრისხანე ციციშვილი ვერას გახდა და ვერ აღმოფხვრა მოხელეთა ბოროტ-მოქმედებანი და რაკი მათ უნამუსობას თავი ვერ აართვა, სასოწარკვეთილი აპირობდა სამსახურისთვის თავი დაენებებინა ⁴⁾. მაღლიერი მაშინდელის ადმინისტრაციისა არც მთავარ-მართველი გენერალი ტორმასოვი ბრძანდებოდა. გენერალი სურამს ასულა და მოხელეები ვერ უბოვნია, მზად არაფერი ჰქონიათ, არც სურსათი, არც ბეგრის ურმები. განზრახვა მაქვს,—სწერს სურამიდან ტორმასოვი საქართველოს გამგებელს გენერალ-მაიორ ანვერდოვს,—ბოლო მოვულო მოხელეთა. დაუდევნე-

3) დედანში: тысяча дѣламышъ подлостей чиновник ми провѣннскаго вѣдомства...

4) იხილე „მოთხოვითი“, აქტები, ტ. II და „утверждение Рус. владычества“... т. II. გვ. 340.

ლობას, უთაურობასა და უსაქმურობას, რადგან, როგორც ვატყობ, სათემო პოლიციაზე გარყვნილი და გაფუჭებული სხვა არა მეგულება-რაო. იმასაც ვფიქრობო, — ამბობს ტორმასოვი, რომ აქაურ პოლიციაზე ცუდი და უვარგისი მთელ ქვეყნიერობაზე არა მოიპოვება-რაო 5).

მთავარ-მართებელი ემუქრებოდა ახვერდოვს, ხელმწიფესთან დაგაბეზღებ, თუ არ ეცადე და სათემო პოლიცია არ გააუკეთესეო. მაგრამ კუზიანს მარტო სამარე ასწორებს, ბრძანება და დატუქსვა არა სჭრიდა და გათახსირებრილი მოხელეობა თამამად განაგრძობდა ხალხის დაწიოკებას. ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგან მარტო ოხერი და ტიალი მოდიოდა ჩვენს ქვეყანაში. რიგიანი, მადლიანი კაცი არ ეტანებოდა ცხრა მთას იქით გადაკარგულს საქართველოს. აქ წამოსულს დიდი უპირატესობა ჰქონდა სამსახურში, მაგრამ მაინც პატიოსანი მოხელე ვერა ჰბედავდა გადაღუბულიყო რაღაც ჯანდაბა „გრუზია“-ში. „ესაა მიზეზიო, — ამბობს საგენერალო. შტაბის კაპიტანი ჩ. ს. ანოსოვი, — რომ კავკასიაში მოდიოდნენ მომეტებულნაწილად ისინი, ვინც ცხოვრებას გაერიყა, ვისაც აღარ ედგომილებოდა შუაგულ რუსეთში, საექვო ზნეობისანი, ხარბნი და გაუმადლარნი, ვერცხლის მოყვარენი და ანგარებით სავსენი, შებლალულის სახელისა და რეპუტაციისა. ხალხით მოდიოდნენ ესენი კავკასიაში იმ იმედით, რომ დავიკმაყოფილებთ ქვენა გრძნობათა და აღლოსა ამ მოუწყობელ ქვეყანაში, საიდანაც „ღმერთი ძალიან მალლა იმყოფებოდა და მეფე მიუწდომელს სიშორეზე“ 6)

თურმე ნუ იტყვით, ეს შესანიშნავი ანდაზა, მაჩვენებელი იმისი, რომ სამართლის კარს ვერ მიაგნებ, რადგან მოსამართლენი. ღმერთი და მეფე შორს არიანო, — ჩვენის კურთხეულის სამშობლოს ნიადაგზე აღმოცენებულა. დედა-აზრი ანდაზისა ჩასახულა პირველად ქიზიყში, ს. ბოდბისხევში. სიღნაღის

5) იხ. Акты, т. IV, гл. 47; утв., II, 340. დედაზნი: не нахожу ничего распутнее земской полиции и которой хуже, я думаю, нигде быть.

6) იხ. Утв... II, 341.

მოურავს თ. იოსებ ანდრონიკაშვილს შესჩივლეს ბოდბისხე-
ველებმა და მოახსენეს, რომ სამართალი გაწყდა ჩვენთვისაო.
სასამართლოში საჩივლელად რომ მივდივართ, კარები გამო-
კეტილია ხოლმეო. მივედით სჩივლელად ამის გამო
კაპიტან-ისპრავნიკთან და კახეთის ოლქის უფროსთან გე-
ნერალ პორტნიაგინთან და ასე გვითხრეს: რო სჩივით,
რასა სჩივით? „სამართალს ვინ გაგიჩენთ? ღმერთი და მეფე
შორს არიანო“ 7). დასრულებული ფორმა მიუღია ანდაზას
თ. ალექსანდრე გარსევანის ძე ჭავჭავაძის წერილში. სახელო-
ვანს პოეტს ცალკე წერილით მოუხსენებია 1837 წ. იმპერა-
ტორ ნიკოლოზისთვის, რომ როცა შეწუხებული და ილაჯ-
გაწყვეტილი ხალხი მიჰმართავდა რუსის მთავრობის დაბალ
ხარისხოვან მოხელეს და ეტყოდა, —ნუ გვაწუხებთ, ან ღმე-
რთი, ან მეფე მოიგონეთო, თურმე მოხელენი ასე უპასუხებ-
დნენ: გასწით, წავთრიეთ, რას დაგვაკლებთ: „И до Бога
высоко, и до Царя далеко“ 8).

„მოხელეხიო, — გვიამბობს კაპიტანი ანოსოვი, თავიანთ
თავს ისე უყურებდნენ, როგორც ქართველების „კეთილის-
მყოფელთ“, „გამაბედნიერებელთ“ და „მხსნელთა“. ამის
გამოვო რიდი და ხათრი არა ჰქონდათ, არ ერიდებოდნენ
ადგილობრივ მკვიდრსა და ჰფიქრობდნენ, რომ „ტუზემცები“
უნდა გაიმსჭვალნენ მაღლიერობის გრძნობით და სიტყვის
შემოუბრუნებლად და ფეხის გაუნძრევლად აასრულონ მათი
ჟინი, ახირება და გულის თქმა, თუნდ რომ ნამეტანი და
წრეს გადასული იყვეს ჟინიანობა და გულის თქმა. მოქრთა-
მეობას და ფულის უკანონო მობოჭვას საზღვარი არა ჰქონ-
და. ქრთამის აღებაში ყოველი რიდი და თავაზიანობა მოიხ-
პოვო“.

7) იხ. Акты, т. IV, гл. 82. რუსულად: КТО МОЖЕТ ДОСТАВИТЬ ВАМЪ
СУДЪ? БОГЪ ДАЛЕКО И ГОСУДАРЬ.

8) კაპიტან ანოსოვის აზრით, ამას დაბალ ხარ-სხოვანი მოხელენი ამბობ-
დნენო. თუ გენერალი პორტნიაგინი დაბალია, მაშ მაღალი ვილა? ყველა ხმო
მთავარ-მართებელთან ვერ გაიქცეოდა საჩივლელად.

ასე სასტიკად და უღმობელად ამკობს თანამედროვე რუსის მწერალი მაშინდელს მოხელეობას. კარგი რამ მჭირდეს გიკვირდეს, ავი რა საკვირველია, ამას თუ დაეუმატებთ ჩვენა.—უცნაური არსებაა მოხელე. შეიძლება ფერი და ხორცი იცვალოს, მაგრამ სული და არსება უცვლელია. თითქოს ხანი და ჟამი, თითქოს ცივილიზაცია და კულტურა არ არსებობს მისთვის. ზოგიერთი გუშინდელი ამბავი სწორედ ასლია მაშინდელისა. წერთის სასწავლებლის უფროსს, რომელსაც, დარწმუნებული ვარ, არც აქტები წაუკითხავს და არც რუსთა მფლობელობის დამკვიდრების ისტორია, ბავშვებისთვის მიუპართავს, რას იპრანქებით და იგრიხებით, ჩვენი „მადლობელი“ და „მადლიერი“ უნდა იყენეთ, თორემ ოსმალთა და ყიზილბაშთა ჰარამხანებში ამოგხდებოდათ სულიო. წინ იცის, ეგება ჰარამხანაში ყოფნა კიდევ სჯობდეს დამყაყებულ, დაობებულ გულიდან გესლიანისა და შხაშიანის ამონასუნთქის ყნოსვასა. ♪

ძველის საქართველოს წეს-წყობილება უფრო ფეოდალურ-არისტოკრატიული იყო. მართვა-გამგეობა და ლაშქარი თავადობას ეკითხებოდა. მღვდელ-მთავარი, მდივან-ბეგნი, მსაჯულნი, მოურავნი და სარდალნი მომეტებულად დიდის გვარისანი იყვნენ. ხალხიც მიჩვეული იყო თვითოეულს გვარსა. თიანელები, ფშავ-ხევსურნი ისე შეეჩვივნენ ჩოლოყანთ გვარის მოურავობას, რომ სხვა გვარის კაცის დანახვა თვალითაც არ უნდოდათ. პოდპოლკოვნიკ ივანე ჩოლოყაშვილის სიკვდილის შემდეგ, ადათისა და ჩვეულების ძალით, მოურავობა ეკუთვნოდა ბატონიშვილის რიფსიმე გიორგის ასულის შვილებს, ზურაბსა და ალექსანდრე ჩოლოყაშვილებს. რადგან მცირე წლოვანი ზურაბ და ალექსანდრე ბაყთა კორპუსში სწავლობდნენ, მათი მოურავობა არ იქნებოდა. მარკიზ პაულუჩის სურდა ჩოლოყაანთ გვარი, ვითარცა მოღალატენი, მოეშორებინა თავიდან და თიანეთის სამოურავო ჩაებარებინა რუსეთის სხვა მომხრე და ერთგულ გვარისათვის. შემდეგ ზურაბ ჩოლოყაშვილი სრული წლოვანი რომ შეიქნებო-

და, მაინც მოურავობას ვერ მიიღებდა, რადგან სამოურავოს მაგიერ, რიფსიმეს თხოვნით, შვილებს სათითაოდ წლიურად 500 მ. პენსია დაუნიშნა მთავრობამ და ზურაბი თუ მოურავობას მოითხოვდა, ეტყოდნენ,—რაღა გინდა, პენსიას იღებ და შენს ქერქში იყავიო. ასე ჰფიქრობდა და ბჭობდა მარკიზი, მაგრამ თიანელები და ფშავ-ხევსურნი სხვა თვალით უცქეროდნენ თავიანთს უფლებას.

სამოურავოდ მარკიზმა აარჩია თავადი მაყაშვილი, დღჯილდოვებული კოლლეჟსკი სოვეტნიკის ჩინით. მაყაშვილი ჟამთა მეფობისა სახლთ-ხუცესობდა და, მარკიზის აზრით, კახელობა დიდ პატივსა სცემდა. რუსის მთავრობისა და სამსახურისა ც ერთგული ყოფილა. ⁹⁾

უშველებელი აურზაური ასტენეს თიანელებმა—არ გვინდა მაყაშვილი, 500 წელიწადზე მეტია, რაც ჩოლოყაანი გვმოურავობენ და სხვას როგორ გავაჭაქანებთ ჩვენშიო. მაყაშვილმა მარკიზზე უკედ იცოდა თვისთა თანამემამულეთა ზნე-ხასიათი და ხელი აიღო თიანეთ-ფშავ-ხევსურეთის მოურავობაზე. ასე გასინჯეთ, ისიც-კი ვერ გაჰბედა, რომ თვალთ მაინც სჩვენებოდა თიანელებს. მთავარ-მართველმა რტიშჩევმა თიანელებს მოურავად დაუდგინა თხოვნისამებრ პ. გრიგოლ ჩოლოყაშვილი. ¹⁰⁾ თიანელებმა თავისი გაიტანეს და მოურავად ჩოლოყაშვილი იმოვნეს. თუ ქართველთა ერის თემები ასე შეეჩვია და ერთგულობდა სათითაო გვარსა, ახლა იფიქრეთ, რა გუნებაზე იქნებოდა მაშინდელი დიდკაცობა, მიჩვეული მართვა-გაგეობას, წვრილ-ფენა მოხელეთა ყოყლოჩინობას რომ დაინახავდა? ფეოდალურ ქვეყანაში რუსის მთავრობამ გააბატონა ბიუროკრატიული სისტემა მართვა-გამგეობისა. ეს კი ისეთი წესია, რომელიც უკარგავს ფასსა და იერს გვაროვნებას და შთამომავლობას. ¹¹⁾ ხშირად პა-

9) იხ. АКТЫ, т. V გვ. 106—108.

10) რტიშჩევი ზურაბს ზაქრიად იხსენიებს. АКТЫ, т. V, გვ. 527-528, УТВ. ტ. II, გვ. 384—385.

11) სიტყვა „ბიუროკრატია“ ბ-ნ ანოხოვს აქვს ნახმარი, იხ. УТВ... ტ. II, გვ. 388.

ტარა, უთვისტომო მოხელე, დიაკვნისა, ან ნასაღდათარის შვილი, ნელ-ნელა მიცოცავს საიერარქიო კიბეზე და ბოლოს, დაჯილდოვებული ჩინ-ორდენებით, იბერება და იფხვირება ინდოურსავეით. ამისთანა ბიუროკრატს ცა ქუდად არ მიაჩნია და დედა-მიწა ქალამნად.

II

სასურსათო უწყების მოხელეთა მოქმედებამ ყველაფერი დააფიწყებინა კახელობას. ვილას ახსოვდა ყოყლოჩინა კოლლე-ესკი რეგისტრატორი, ან ფუყი სტატსკი, სოვეტნიკი, ინდოურ-სავით გაბერილ-გაფხვერილი? ეს პატივცემული მოღვაწენი სავსებით დაჩრდილა საინტენდანტოს მოხელემ. იგინიო, ამბობს კაპიტანი ანოსოვი, სწორედ ღვთის რისხვად გარდაიქცნენ ერისათვის. აქ, საქართველოში, გამოიჩინეს იგივე ბრწყინვალე ღირსება—ქველობა და მამულიშვილობა, რისთვისაც იმპერატორმა აღექსანდრე პირველმა ნაპოლეონთან ლაშქრობის გათავების შემდეგ აპხადა პატივი და აუკრძალა ეტარებინათ აფიცრის ეპოლეტები. მათს უნამუსობა, ყაჩაღობა-ლირფობას არავითარი საზღვარი არა ჰქონდა, საკუთარ ჯიბის გასასქელებლად და უზომო მადის დასაკმაყოფილებლად არაფერსა ზოგავდნენ ეს მართლა რომ თავლად დასხმული მოხელენი. ატყუებდნენ ხალხს წონა-ზომაში, იღებდნენ ქრთამს, აორკეცებდნენ გაწერილ ხარჯსა, არიგებდნენ მოხერხებულ კვიტანციებს, არა თაკილობდნენ „პადლოგების“ ჩადენას, ოღონდ-კი ამოეყორათ უძირო და მსუნაგი მუცელი.

სწორედ აღდგომა უთენდებოდათ კამისარ-ვახტერებს, სურსათის შემზადებას რომ შეუდგებოდნენ ხოლმე ჯარისათვის. სათემო პოლიციასთან ერთად მოედებოდნენ სოფლებს კალიასავით და სულ ბღღვირს ადენდნენ ქვეყანას. მიტროპოლიტი ბოდბელი იოანე მოახსენებს მარკიზ პაულუჩჩის: დღისა იწროება ერისა. მთავრობის მიერ გამოცხადებული ფასი პურისა უსამართლო და შეუფერებელი იყო, მაგრამ

ამასაც არ იძლეოდნენო. მანათის საღირაღში ათი შაური არ მოსდიოდა ხორბლის მომტანსა. ეს კიდევ არაფერი, მთავრობა რომ მანათში იწონავდა პურსა, იგივე საწყაო ბაზარში 4—5 მანათად ფასობდა. ¹²⁾

ტანჯვა-ვაება განა ამით თავდებოდა? ვსთქვათ მეურმემ მოიტანა ხორბალი მაღაზიაში ჩასაბარებლად. ორი-სამი კვირა აჩერებდნენ, არ იღებდნენ მოტანილ პურსა, ვიდრე ქრთამს არ გაიღებდნენ. სასურსათო მაღაზიები ივსებოდა პურით უფრო შემოდგომა-ზამთრობით. იდგნენ საცოდავი მეურმენი გულ-ხელ დაკრეფილნი თოვლსა და ქყაპში, იტანჯებოდნენ თვითონ და ეხოცებოდათ საქონელი შიმშილითა და სიცივითაო. ¹³⁾

გენერალი ტორმასოვი რომ გამოეთხოვა საქართველოს, ჯარი მარკიზს ჩააბარა, თან ისიც შეატყობინა ახალს მთავარმართებელს, რომ სურსათისთვის ზრუნვა საჭირო აღარაა, ზადგან ხორბალი ნაყიდია და საწყობები სავსეაო. მართლაც ტორმასოვს უკვე გაეგზავნა კომისიონერებისთვის სურსათისთვის გადადებული ფული, კამისიონერები-კი ჩვეულებრივის ოინბაზობით მოქცეულან, დაერიგებინათ ხალხისათვის ბეები და მოახსენეს მთავრობას, — პური ნაყიდია და მოზიდულია ¹⁴⁾. ასე რომ ტორმასოვს ჰქონდა საფუძველი ეთქვა მარკიზისათვის, არხეინად ბრძანდებოდეთ, სასურსათო მაღაზიები სავსეა პურითაო, ნამდვილად კი შიგ არა ეყარა-რა და თავგებზე დაფხაკუნებდნენ. იქნება სხვა დროს ამ ხრიკს გაეჭრა, მაგრამ მაგარი ის იყო, რომ 1811 წელს საშინელი შიმშილობა ჩამოვარდა კახეთში. ¹⁵⁾ მოსავალი არ მოვიდა და აღექვსანდრე

12) იხ. АКТЫ, т. V, № 82. УТВ. № 343.

13) *ibid.* № 66. რუსთველ არქივისკოპოზ სტეფანეს მოხსენება. ამ მოხსენებას კიდევ დავუბრუნდებით.

14) დედანში: „СЪ СВАЙСТВЕННЫМЪ ИМЪ ПРОНЫРСТВОМЪ“. УТВ... т. II № 347.

15) ბატონიშვილი დავით ამბობს, რომ შიმშილობა 1812 წ. იყო, ანო სოვი-კი 1811 წელსაო. იხ. მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, შეკრებილი ბატონიშვილის დავით გიორგის ძისა და მის ძმებისა რედაქცია მ. გ. ჯანაშვილისა

ქავჭავაძის სიტყვით, ერთ ტყეებში დაძრწოდა და ბალახ-ბულახით ირჩენდა თავსა.

მემატიანე ბატონიშვილი დავით ასე აგვიწერს ამ ხანას: „წელსა ამას 1812, ქ-ნს ფ, იქმნა ფრიად სიყმილი საქართველოსა შინა და იმერეთსაცა და ქირიცა ფრიად განგრძელეშულიყო, რომელიცა ტორმასოვმან შთამოიტანა ახალციხით, და ოდეს არღარა აქვნდათ პური მცხოვრებთა და ვერ ძალ-იდვეს მოსყიდვად, ნაცვლად პურისა ვევედრებოდნენ მცხოვრებნი, რათა მიიღონ დედაწულნი მათნი. მაშინ ტირანმან მარკიზმან ჩაუყენა ყოველსა სოფელსა ეკზეკუცია (ესე იგი იასაულად სალდათნი) და იყო ქირვებაი და ვალაღებაი ერთა ზედან“.

შიშვილ-სიყმილის წყალობით პურის ფასმა მეტის-მეტად აიწია, ერთი სამად და ხუთად სჭარბობდა თურმე მთავრობის მიერ გამოცხადებულ ფასსა. ზოგან ისეთი ნაკლებობა იყო პურისა, რომ ბაჯალლო ოქრო დაგეთვალათ, პურს მაინც ვერ იშოვნინდით სასყიდლად. აბა თუ ერთი ბალახ-ბულახით იკვებებოდა და პურის მაგიერ შვილებს იმეტებდა, ადვილად წარმოიდგენს ადამიანი, რა ცეცხლის ალი და გეენია დატრიალებულა კახეთში 1812 წელსა.

მოულოდნელად დიდ გაჭირვებაში ჩააცვინდნენ კამისიონერები. მთავრობას თავის დროზე მოახსენეს, პური ნაყილია და ფასიც მიცემული გვაქვსო, რა ქნან ახლა, როგორ დააძვრინონ თავი ამ ხათბალას? დაფაცურდა გაიძვერა და გაქნილი მოხელეობა და აი რა ხრიკი გამოიგონა. „ჩვეულებრივის სითამამით, მოახსენებს ალექსანდრე ქავჭავაძე იმპერატორ ნიკოლოზს, კამისიონერებმა შეატყობინეს მთავარ-მართებელს, პური დიდი ხანია ნაყილი გვქონდა თავის დროზე, ფასიც საესებით ჩავაბარეთ, მაგრამ ხალხს არა ჰსურს მოზიდოს მაღაზიებში, რადგან ანგარებით გამსჭვალულ-შებრყრობილია და სცდილობს ბაზრის ფასები გადაგვახდევინოსო“ (16).

16) ქავჭავაძის სიტყვები ანოსოვსა აქვს მოყვანილი და შეუცვლელად ამოვიღეთ. УТБ... ტ. II, გვ. 348.

ფრიად საყურადღებოა გავიგოთ და შევიტყოთ, თუ რათვალთ უყურებს ასის წლის წინად მოპარპაშე მოხელეთა ნავარდობას დღევანდელი ოფიციალური ისტორიკოსა ბ-ნი ნ. ს. ანოსოვა. იმდენად გულსახმიეროა ანოსოვის ნათქვამი, რომ ვერა ვბედავთ მცირედი რამცვლილება შევიტანოთ და სავსებით გადმოვიღებთ მისს აზრსა და მსჯელობას. 17). „ექვი არაა, ბოლო რომ მოღებოდა ჯარისათვის სურსათის სყიდვის გამო ატეხილ დავიდარაბასა და აურზაურს, ერთად-ერთი საღსარი ეს იყო, მთავრობას ფასები უნდა აეწია და გაეთანასწორებინა ბაზრის ფასისათვის. მაგრამ, როგორც ყოველთვის და ყველგან არის, აქაც გამოჩნდნენ იმისთანანი, რომელთაც მოისურვეს დაემტკიცებინათ უმაღლეს მთავრობისათვის საკუთარი ერთგულობა და დაუწყეს მთავრობას ჩიჩინი, ტყუილია, ვითომც საქართველოს პური აკლდეს, ქვეყანა ქადა-ნაზუქის სუნითაა დაბნედილი, ხოლო ჩვენის გაქირვების მიზეზი სურსათის ნაკლებობის გამო იმის ბრალია, რომ ქართველობა უმადურია და გამსჭვალული ბოროტ-განზრახვით. ცხადია, ამა და ამ გვარის ჩურჩულის წყალობით შეითვისა მარკიზ პაულუჩჩიმ უცნაური აზრი,—თუ კი მეფე ერეკლესა და გიორგის დროს ქართველები უსასყიდლოდ ასაზრდოვებდნენ ჩვენ ჯარებსა, მაშ ეხლა რა ნაირად გაუქირდებათ გვაძლიონ პური თუნდ ნახევარ ფასში. სჩანს, არ აუწონია მარკიზსა არც ქვეყნის ვითარება და არც ის გაუთვალისწინებია, რომ მეფეთა ჟამს მცირე მხედრობა გვეყენა საქართველოში. 18) მოულოდნელი დასკვნა მარკიზისა იყო მიზეზი, რომ მთავრობა კოდ პურში (2 ფუთი და 10 გირვანქა) ექვს აბაზს აძლევდა ძველებურად ქართველებს, ესენი-კი იმავე კოდ პურსს ვაივავლაზით მოულობდნენ ოთხ-

17) *ibid* გვ. 348—349

18) მაშინ სულ რაღაც ორი ბატალიონი იდგა საქართველოში. მეფე გიორგი ისე გულუხვობდა, რომ რუსის სალდათებს კახურ ღვინოს და ზურგიელდოშს უგზავნიდა პირის ჩასაგემრიელებლად. გრაფ ტოტლებენმა ჩამოიყვანა 5000 კაცამდე, მაგრამ ვერც ეს რაოდენობი შეედრება მარკიზის დროის მხედრობის რიცხვსა—28,000-ს

ხუთ მანეთად ბაზარში. ამ უმად სურსათის შოვნის ჩვეულებრივს წესსა—რეკვიზიციას¹⁹⁾ სასურველი ნაყოფი აღარ ეძებოდა. ამის გამო რეკვიზიციაზე გასულ კამისიონერების შესაშველებლად იგზავნებოდა სამხედრო კამანდები. საბაბად ჯარების გაგზავნისა იმას ამბობდნენ, რომ ხაზინის ფულსა და დოვლათს პატრონობა—გაფრთხილება ეჭირვებო. ნამდვილი საბაბი კი ისა ყოფილა, რომ გულ მოსული და გაბრაზებული მცირე ფასებით მკვიდრი ნებაყოფლობით არ უთმობდა პურსა კამისიონერებს, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, იცავდა საზრდოს და ვიდრე როზგს არ უცხუნებდნენ, ხორბალს არ იმეტებდა. მაგრამ მომეტებულ ნაწილად ვერც რეკვიზიცია შევლოდა საქმეს, რადგან შეუძლებელია გამობერტყოთუნდ ერთი მარცვალი გლეხისაგან, როდესაც თვითონ იკვებება ბალახითა და მცენარეთა ფესვებით“.

„ამისთანა გარემოებაშიო, — ბრძანებს ბ-ნი ანოსოვი, — უმალღესი ადმინისტრაცია მოვალეა სიფრთხილით მოიქცეს, არ აჰყვეს გულის თქმასა და ცხრაჯერ გაზომოს, ვიდრე გამოსჭრისო. სიფრთხილისა და მოფიქრების მაგიერ, ატყდა თუ არა აურზაური სურსათის შოვნის გამო, საქართველოს გამგებელის თანამდებობის აღმასრულებელმა გენერალ-მაიორ სტალმა მოახსენა მარკიზ პაულუჩჩის: სიღნაღის მაზრის მცხოვრებნი თანახმანი არიან მარტო 10,000 კოდი მოზიდონ მაღაზიებში. თან იმ პირობასაც გვიდებენ, რომ ერთი მესამედი ქერი ავილოთ. ბევრი უჩიჩინა გაჯიუტებულ სიღნაღის მცხოვრებლებს მიტროპოლიტმა იოანნე ბოდბელმა მოურავჟა თ. ი. ანდრონიკაშვილმა და ამავე მაზრის კაპიტან-ისპრავნიკმა სოროკინმა, ნუ ჯიუტობთ და მოგვიტანეთ თქვენზედ შეწერილი 40,000 კოდიო, მაგრამ ვერა შევას-

19) რეკვიზიცია—ძალდატანებით შეძენა და აღებაა ჯარისათვის საჭირო სურსათისა ლაშქრის მოქმედების რაიონში (ლექს. პროკპაუზისა, ტ. 65, გვ. 525) ამა კი გუნებაზე რად იქნებოდა ქართველობა, თუ ანოსოვის მოწმობის თანახმად რეკვიზიციის წესით აგროვებდნენ სურსათსა ახალის მთავრობის ჩამოხიზნების დღიდან. მდებრიო ქართულიო რეკვიზიცია დარბევია.

მინეთ რა გენერალ სტალის აზრით, ეს ცარიელი ჯიუტობა იყო, სხვა არაფერი. სულ იმ თავადების ბრალია, ჩვენ რომ კეთილის თვლით არ გვიყურებენ, ეგენი რომ არ აქვებდნენ, სიღნაღელები ამას როგორ გაბედავენო და სთხოვა მთავარ-მართებელს, —ნება მომეცი ხალხს ეკზეკუტცია ჩავუყენო და ძალით წავართვა პური, რა კი ნებაყოფლობით არ იძლევიანო. ეკზეკუტცია კკუას ასწავლის ხალხსა და აგრძობინებს რუსის მართვა-გამგეობის ძალასა და სუსხსა, ააღებინებს ხელს თვითნებობაზე, რომელმაც თავი იჩინა მას შემდეგ, რაც სამი პოლკი ჯარი გამოვიყვანეთ სიღნაღის მაზრიდან. ურჩობა-ჯიუტობის გაძლიერებას ხელს უწყობს ბლომად მოფენილი ამრევი და ამაშფოთებელი წერილები ლტოლვილ ბატონიშვილის ალექსანდრესიო.

სრულიად, მართალია ბ-ნი ანოსოვი. დიდი სიფრთხილე, კეთილგონიერება და წინდახედულობაა საჭირო უმაღლესის ადმინისტრაციის წარმომადგენელისათვის. ამ მშვენიერ სიტყვებს იმას მიუმატებთ, რომ ნაკლებ საჭირო არაა სიყვარული იმ ერისა, რომლის გამგეობა და ბატონობა ბედმა გარგუნა. თუ ამ ღვთაური ცეცხლით არაა ადამიანის ბუნება გამსჭვალული, თუ შენს გამგეობაში მყოფი ერი შენთანად არ მიგაჩნია, თუ მისი დარდი და ვარამი არ გაკვნესებს და მისი სიხარული არ გახარებს და არ გაცინებს, ტყუილია კეთილ-გონიერებაც, სიფრთხილაც და წინდახედულობაც. იქნება „პაღლოგები“ არ ჩაიდინო, იქნება სისხლის წყარონი არ ააჩუხჩუხო, ან შეიძლება მათრახისა და კნუტის ჟაპა-ჟუპით მთა და ველი არ ააყივლო, მაგრამ მაინც ამისთანა გამგე-მმართველის გარჯა-სარისტიანობა ერის გულს არ ჩასწვდება. იგი ერისათვის დარჩება ყინულის სვეტად.

მარკიზი გაება მახეში. გენერალმა სტალმა დიდის მოხერხებით დაუგო მთავარ-მართებელს კაკანათი, ცილი დასწამა ქართველობას, მსუნაგ ვახტერ-კამისიონერებს სასუსნავი გაუჩინა, ხოლო წამებულს ერს კიაკოკონას უმზადებ-

და.—მარკიზმა ბრძანება გამოიღო—კახეთში ეგზეკუციასა ვნი შნავო.

გენერალ სტალმა ზემოდ აღნიშნული მოხსენება მიართვა მარკიზს 1811 წლის აგვისტოს თვეში, მაშასადამე, სამხედრო კამანდები შეუდგებოდნენ საქმეს ესე სექტემბრის გასულს, ან ოქტომბრის დასაწყისში. 20)

მეცხრამეტე საუკუნის ევროპამ არ იცოდა ეგზეკუცია. სუ „ინსტიტუტი“ ჩვენებური, აზიურია. რუსეთში თათრებმა შემოიტანეს და მას აქეთია დღესაც არ ამოვარდნილა. მარკიზი ევროპიელი იყო და როგორ იკადრა ეგზეკუციის მოხმარება, არ გვესმის. ალბად, ქართულმა ანდაზამ თუ იმოქმედა კეთილშობილ მარკიზზე—სადაც მიხვიდე, იქაური ქული დაიხურეო.

ძველმა საქართველომ არ იცოდა, რა ხილი იყო ეგზეკუცია. რასაკვირველია, ჩვენშიაც მოიპოვებოდა დარბევადაწიოკება, აკლება სოფლისა, მაგრამ ყველა ამ საქაგლობას წუთიერი ხასიათი ჰქონდა. სისტემატიური დარბევა და აკლება სოფლისა, წინადგე განზრახული და გათვალისწინებული, ჩვენმა ისტორიამ არ იცოდა.

რუსეთში მყოფ ბატონიშვილ დავითისათვის დიდად მოუკლავს გული მარკიზის განკარგულებას ეგზეკუციის ჩაყენების გამო კახეთში. მემათიანეს გულში ლახვარივით მოხვედრია სამშობლოდან მოსული სამწუხარო ამბავი. სევდა-ვაებითაა შეზავებული კილო ბატონიშვილისა, როცა ამ მართლა რომ სავალალო ამბავს მოიხსენიებს. აი თვით მემათიანეს სიტყვანი: „წელსა ამასვე 1811, ქ-კს უეთ, გამოჰსცვალეს ტორმასოვი და წარგზავნეს მარკიზი პაულიჩი, იტალიელი, ღიანარალ-ლეიტენანტი, აგვისტოში; კაცი ელამი რაგვარათაც თვალითა, ეგრეთვე სულითაცა და მოქმედებითა. მაშინ იყო შემჭირვებაი დიდი ქართველთა ზედან მარკიზისაგან, ესრეთ: ართმევდიან ხშირად ურემთა და ხართა სახმარად მხედრობი-

20) სტალის რაპორტი ზელმოწერილია 25 აგვისტოს.

სა, რომელ კნინლა 21) დაჰმთათ ხარი სოფელთა შინა. ეგრეთვე სადაც განვლიდიან რუსნი, ამჰირვებდიან სოფლებთა ცემითა, ტაცებითა და რთმევითა, თვინიერ თეთრისა, და იყო ესრეთცა სიყმილი, რომელ კოდი პური იყო ექვს მინანთულადა თეთრს ფულად. მაშინ მარკიზმან უბრძანა წარსულისა ორისა წლისა პურისა მოკრეფაი სურსათისა კახთაგან; ვინაიდგან სიმცროისა გამო მოსავლისა ვერ ძალ ედვათ მიცემბი, და ბრძანა ყოველსავე სოფელსა ეგზეკუციისა ჩაყენებაი (ესე იგი იასაულთა),—ორასისა და სამასისა თითო სოფელთა, და სადაც მივიდოდნიან, იყო ვაებაი მათ ზედან მით, რამეთუ ჰსცემდიან დედა-კაცთა, და ხელითა ჰკიდებდიან და ართმევდიან პურთა ძალითა. თუმცალა კახნი ევედრებოდნიან, რომელ მიიღონ ნაცვლად პურისა ექვსი მინანთული კოდში და რომელთაც არა აქენდათ თეთრი, მაშინ ძე და ასულთა თვისთა აძლევდიან, გარნა უქმ იყვის ვედრებაი მათი, და იყო ვალალები ერთა შორის. გარნა სხვათაცა ბოროტმოქმედებათა შორის ესეცა ჰქმნეს, რომელ თიანეთს მთვრალთა აფიცართა შეიპყრეს დედა-კაცი და საშოსა შინა შთაასხეს ძაბრითა ღვინო. ვერლარა მოითმინეს თიანელთა ესე ვითარი სირცხვილი, და იქმნა შფოთი ქართველთა და რუსთა შორის. ხოლო პირველად მისცეს მიხეზი შფოთისა რუსთა, მით, რამეთუ დაკოდეს თიანეთს ამბოხსა ამას თიანელნი რაოდენიმე. იხილეს რა ესე თიანელთა, მოსწყვიტნეს ყოველნივე რუსნი, ვიდრე ას-ორმოც-და-ათამდე და მუნით შთავიდნენ მატანსა.“ 22).

სამწუხაროდაო, ამბობს იგივე ისტორიკოსი ანოსოვი, ჩვენ ბრწყინვალე და ქველობით განთქმულს ჯარსა, ჩამო-

21) ძალიან ცოტა.

22) იხ. მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, შეკრებილი ბატონიშვილის დავით გიორგის ძისა და მის ძმებისა. 1744—1840 წ. წ. რედაქცია მ. გ. ჯანაშვილისა, უტრნალ „მომამბის“ პრემია. გვ. 99—100. წინააღმდეგ ბატონიშვილ დავითის მოწმობისა, აქტებში შეკრებილი მასალა ნათლად გვჩვენებს, რომ პირველად შეუტრეს რუსობას ს. ანგეტას, 31 იანვარს 1812 წ., და არა თიანელებმა. მაგრამ ეს წერილანი შეცდომა ვერ გააბათილებს თანამედროვე მოწმობის უადრეს მნიშვნელობას.

სვლისათანავე საქართველოში, ვილასიკ უპატრონობითა და უყურადღებობით მანე სული აეკვიატა და სახელს უტეხავდაო. უთიერთობა მკვიდრისა და მხედრობის შორის უმზგავს ნიადაგზე დამყარდა. ²³⁾ მართლაც ისეთი განწყობილება ჩამოვარდა ქართველობასა და რუსის მხედრობის შუა, რომ გეგონებოდა, ჯარი საქართველოს საპატრონოდ კი არა, ასაკლდებადაა მოსულიო. არც სალდათი, არც აფიცერი ქართველს არ ინდობდა და სადაც-კი შესაძლებელი, ან მოხერხებული იყო, თავში უბრაფუნებდა, მასხარად იგდებდა. დოვლათსა სტაცებდა და გარყვნილების მორევში აბანავებდა. ჯერ ისევ გენერალი ლაზარევი ²⁴⁾ სჩიოდა 1802 წელსა და ლონეს ლონობდა, ეგები როგორმე მოვაშლევინო ჯარს მკვიდრის დაწიოკება-განადგურებაო. აფიცრები, მარტოოდენ უნიანობით გატაცებულნი, თხოულობენ საბეგრო ცხენებსა და ურმებს, შაურს არ აძლევენ პატრონებს და ამით ოჯახს უღუპავენო; სალდათები პირადად შეურაცხყოფას აყენებენ მცხოვრებლებს, სტაცებენ საქონელს, ფრინველსა და ხილსა: ანადგურებენ ბოსტან-ბაღჩებსა, ვენახებს; ღვინოს რომ დაღევენ და გაილეშებიან, ქვევრებს მიწითა სჩურთავენ, იქამდინ მიდის მათი უგუნურობა, ავ-ზნიანობა, სიცელქე და გიჟმაეობაო. ²⁵⁾

უფრო მკაცრად და სასტიკად იხსენიებს დისციპლინას მოწყვეტილ სალდათის თვითნებობას პოეტის ალექსანდრე ქავჭავაძე: „ზოგიერთა პოლკები, — ამბობს ქავჭავაძე, — თავად ციციშვილის სიკვდილის შემდეგ, იმისთანა სასტიკს თვითნებობასა და თავხედობას იჩენდნენ, რომ სრულიად გაანადგურეს და მოაოხრეს სოფლები, სადაც ბინასა სდებდნენ. განა მარტო ის სოფლები, ახლო მახლო სოფლებიც თავს

23) იხ. утверждение... ტ. II. გვ. 349.

24) მარიამ დედოფალმა რომ გაგვირა ხანჯლით. ეს ამბავი „მთიულეთშია“ ნახვენები.

25) დედანში: „пустошатъ сады и огороды е, вышивая вино изъ жувшиновъ, отъ безразсудной шалости заполяютъ ихъ землю“. იხ. утв... ტ. II. გვ. 349.

ვერ იცავდნენ გაონავრებულ პოლკებისაგან. საკუთრება აღარა შერჩათ-რა გაოხრებულ და გატიანებულ სოფლებს. მკვიდრთა ღვინოს, ბოსტან-ბაღებსა, ფრინველსა და საქონელს, ცხენსა და ურემს, ისე ხმარობდნენ, როგორც მოისურვებდნენ. ყაზარმების გასათბობად ვენახების ღობეებს არღვევდნენ და სწვავდნენ. აშკარად, დაუსჯელად იქცეოდნენ. დამშლელი და დამტუქსავი არავინ იყო. რომ ეჩივლათ, უარესი ღღე დაადგებოდათ: სცემდნენ, დასჯიდნენ და დაემუქრებოდნენ: ეგ თუ ცოტაა, მაშ აბა იცოდეთ, შემდეგ უკეთესს ღღეს დაგაყენებთ“.

მამა-კაცს ვინღა სჩივის. დედა-კაცებსაც აწვალდნენ და სტანჯავდნენ. ქვემოლ მოვიყვანთ მაგალითებს, თუ რა მწარე ღღეს აყენებდა კახელ მანდილოსანს გამხეცებული და გაონავრებული ჯარის-კაცი.

წინაღ, როცა ეკზეკუცია არ იყო ჩაყენებული, აუტანელი ტანჯვა-მწუხარება ადგა მკვიდრსა ჯარის-კაცისაგან. აღვირლად მიხვდებით, რა შავი ღღე გაუთენდებოდა კახელობას. ეგზეკუცია რომ ჩაუყენეს სოფლად. წინანდელმა შეწუხება-შევიწროებამ,—ამბობს კაპიტანი ანოსოვი, ერთი ათად იმატაო. ჯარებს ნაბძანები ჰქონდა—ძალით გამოართვით ჰურიო. რაც-კი რამ ებადა სოფლელსა, უძრავი და მოძრავი ქონება, სალდათების ხელში გადავიდაო. ეს კიდევ რაა, თვით ოჯახის სიწმინდე შეუბრალებლად ილახებოდა. ²⁶⁾

ხალხი ემუდარებოდა და ევედრებოდა უფროსებს, ჯარი გაგვაცალეთ, ცოლშვილი წაგვიპილწეს, აღარ შეგვიძლიან მეტის ატანაო. ოღონდ მოგვაშორეთ სალდათები და საცხვეტყვით, იქ ავიშენებთ ყაზარმებს ჩვენის ხარჯითაო.

გამკითხავი არავინ იყო. ჩქარა მოზიდეთ ჰური, ეხლავე გაავსეთ მალაზიებო,—ეს იყო ხალხის კვნესა-ვედრების პასუხი.

26) *ibid.* გვ. 350—351. დედანში: „семейная честь подвергалась ущемлению поруганию“.

III

მართალია, ჩათრევით ჩაითრია და გააბა გენერალმა სტალმა მარკიზი პაულუჩჩი ბოროტების ქსელში, მაგრამ, როგორც საქმის ვითარება გვიჩვენებს, მარკიზს სავსებით არ შეუწყნარებია სტალის დაბეზლება. როგორღაც გული ეთანაღრებოდა და ჰსურდა დანამდვილებით გაეგო ყველაფრის მიზეზი. დიდი კვლევა-ძიება არ იყო საჭირო გამოსაცნობად, ამას ყველა ჰხედავდა. მარკიზს უნდოდა შეეტყო, მართლა ურჩობით და ჯიუტობით მოსდიოდა კახელობას, პურს რომ არ იძლეოდა, თუ სხვა რამ დარდიც აწუხებდა. მარკიზმა ისიც კარგად იცოდა, რომ ბატონიშვილები აღელვებდნენ ქართველობას, რომ სამაზრო და სათემო სამსჯავროები ხალხში უკმაყოფილების მეტს არას იწვევდა. დიახ, იცოდა ესა და მეცადინეობას არ იშურებდა, როგორმე თავიდან აეცილებინა სახიფათო მიზეზი. გაჩაღებული მიწერ-მოწერა ჰქონდა პაულუჩჩის ბატონიშვილ ალექსანდრეს ხელში ჩასაგდებად. მოსვენებით მაშინ მოისვენებდა, ხელში რომ ეგდო ეს დაუძინებელი მტერი რუსეთის მართვა გამგეობისა და სხვა ბატონიშვილებივით გაესტუმრებინა რუსეთში. ვიდრე ალექსანდრეს გაბაწრავდა, მარკიზი მხნედ შეუდგა სასამართლოს რიგიანად მოწყობას. გააუქმა თელავისა და სიღნაღის სამაზრო და სათემო სამსჯავრონი და დააწესა დროებით სამსაჯულო, სადაც სამოქალაქო საქმეები ირჩეოდა ვახტანგ VI-ს კანონების ძალით. სიღნაღის სამსაჯულოს თავმჯდომარედ დანიშნა მაიორი თ. ივანე ორბელიანი, წვევრებად სამი ადგილობრივი თავადიშვილი, თელავის სამსაჯულოს თავმჯდომარედ-კი მაიორი შმატოვი, თელავის ციხის კამენდანიტი და წვევრებად აქაც სამი თავადიშვილი. აზრი და სურვილი მარკიზისა ის იყო, რომ სამართალი მკვიდრის ხელში ყოფილიყო, ხოლო თავმჯდომარედ სამსჯავროისა—უსათუოდ რუსის მოხელე. სამსჯავროს გადაწყვეტილება ასრულებაში მოჰყავდათ თელავისა

და სიღნაღის მაზრათა მარშლებს, ან მოურავებს, თელავში თავად სოლომონ ავალიშვილს და სიღნაღში თ. იოსებ მელქისედეკის ძე ანდრონიკაშვილს.

ასე მოქმედობდა და იღვწოდა მარკიზი, მაგრამ მაინც გული-გულის ალაგას არ ეგულებოდა. მაშინდელ რუსის მოხელის ხელში გავლილი სამართალი, ბატონიშვილ ალექსანდრეს „ინტრიგები“ და გენერალ პორტნიაგინის უფროსობით მისეული საეგზეკუციო კამანდები ვის არ ააღვლებდა და გააორგულებდა, მაგრამ მარკიზის თვალში არც ამას ჰქონდა ჯეროვანი ფასი. პაულუჩჩის ჰსურდა შეეტყო „პირდაპირი მიზეზი განვლილის ამბოხებისა, რომ შემდეგ ეღონა სპირო ღონისძიება ბოროტების აღმოსაფხვრელად და საუკეთესო მართვა-გამგეობის დასამყარებლად საქართველოში“²⁷⁾.

პაულუჩჩი თითქმის ყველაფერში ჰბაძავდა თ. პ. დ. ციციშვილს და იმისავით ფიცხად მოახსენებს იმპერატორ ალექსანდრე პირველს: თუ ნამდვილად გსურთ და თქვენი კეთილი ნებაა, რომ საქართველო სამუდამოდ რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში დარჩეს, მაშინ უქვეშევრდომილესად გემუდარებით, მალე და დაუყოვნებლივ ამისრულოთ ხოლმე მოხსენებანი და მომცეთ საღსარი ქვეყნის საკეთილდღეოდ, თორემ მინისტრებთან მიწერ-მოწერაში საქმე კიანურდება და ველარას ვაკეთებო²⁸⁾.

თ. ციციშვილსავით მარკიზმა დაარსა საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორ მალინსკის თავმჯდომარეობით განსაკუთრებული კამისია ასეთის სახელწოდებით: საქართველოში მომხდარ ამბოხების მიზეზთა გამოკვლევა.—კამისიის წევრებად დაინიშნენ: სახაზინო ექსპედიციის უფროსი ვასილიევი, აღმასრულებელ ექსპედიციის მრჩეველი სტატსკი სოვეტნიკი ფლავანდიშვილი, მრჩეველი სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეთა ექსპედიციისა (Экспедиция суда и расправы)

27) იხ. Акты, т. V, гл. 64—65.

28) *ibid.* гл. 61.

თ. ზურაბ ორბელიანი; თ. სულხან, ან ეგნატე თუმანიშვილი თავმჯდომარის ამორჩევით, თელავისა, სიღნაღისა, გორისა და ანანურის მარშლები. კამისიის მდივნობა დააკისრეს სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეთა ექსპედიციის პრეზიდენს იანიშვესკის.

მარკიზს ძალიან ეშურებოდა ამბოხების მიზეზთა გამოკვლევა და საქმის დაბოლოება. პეტერბურგს აპირებდა წასვლას სამსახურის გამო და თან უნდოდა წაეღო კამისიის დასკვნა და პირადად მოეხსენებინა იმპერატორისათვის ამბოხების ყოველი წვლილი. ადვილი გასაგებია ასეთი სურვილი პაულუჩჩისა. ამ დროს რუსეთი გაფაციცებით ემზადებოდა საეროვნო ომისათვის ნაპოლეონთან და მარკიზს ენატრებოდა გაეხარებინა იმპერატორი სასიამოვნო ამბით—ამბოხების ცეცხლი უცბად ჩავაქრე, საშიშო აღარაფერია და მხედრობის დარდი ნულარა გაქეთო.

კამისია შეუდგა მოქმედებას 13 მარტს 1812 წ. დიდი ჭასალაა შეკრფეფილი კამისიის მიერ. განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია მოხსენებანი ბოდბისხვევლთა, მირზაანელთა და პრასიანელებისა. მარტივად, გულწრფელად უამბობენ ქიზიყელები სიღნაღის მოურავს თ. ი. მ. ანდრონიკაშვილს თავიანთ მწუხარება-გაჭირვებას. სამივე მოხსენება ძლიერა ჰგავს ერთი მეორეს, მაგრამ ჩვენ მაინც თითქმის უცვლელად მოვიყვანთ სამთავეს. სამწუხარო მხოლოდ ისაა, რომ დედანი მოხსენებისა არაა დაბეჭდილი აქტებში, თარგმანი-კი ძველია და უფარვისი, ზოგჯერ ისე ბუნდოვანადაა ნათარგმნი, რომ სწორედ გვიჭირდება აზრის გაგება.

ვრცლად მოვიყვანთ აგრედვე მიტროპოლიტ იოანე ბოდბელის მოხსენებას, სტეფანე რუსთველ არქიეპისკოპოსისას, თავად თამაზ ორბელიანისას, თელაველ მემამოხეთა წერილს და სხვას. ეს წერილ-მოხსენებანი სარკესავით დაგვანახებენ კახეთის ვითარებას 1812 წ.

მთავარ-მართებლის ბრძანებით გვეკითხებიო,— მოახსენებენ ბოდბისხვევლები თავიანთ მოურავს თ. იოსებ ანდრონიკა-

შვილს, — თუ რამ გვაიძულა გველალოტნა ხელმწიფისათვის და აჯანყება მოგვეხდინა. ლალოტი გულში არ გაგვიტარებია, მაგრამ ცამეტი წლის განმავლობაში რაც ხელმწიფემ ღირსი გაგვხადა მფარველობისა, სული ამოგვხადა უსამართლობამ. ამგვარი უღვთოობა და უბედურობა არ გამოგვიცდია ლექთა, ყიზილბაშთა და ოსმანთა ბატონობის დროსაც-კი. ვითმენდით, ვიტანდით თავზე მოვლენილ ჭირსა, რადგან ერთგულების ფიცი მივეციტ ხელმწიფეს, მაგრამ როდესაც ხელიდან ცოლები წაგვგლიჯეს, ველარ მოვითმინეთ და ავიშალენით. რუსებმა მოსტაცეს ცოლი ბინობაშვილს, ორი კვირა ჰყავდათ ბოლბისხევში და შემდეგ დაითხოვეს. ბაღაშვილსა და ხოპაშვილსაც წაართვეს ცოლები, თითო კვირა ჰყავდათ თავიანთსა და მერმე დაითხოვეს. ცოლთა გაუბატოებლობა და ნამუსის ახდა საკუთარის თვალთ იხილეს ამ უბედურებმაო. კანონი ხელმწიფისა ისეთია, რომ თუ მამა-კაცი რასმეს დააშავებს, სასჯელიც დამნაშავეს უნდა გადახდეს. ამის მჯიგერ წაავლებდნენ ხელს დედა-კაცებს, ჩახდიდნენ ნიფხებს და ჯობებით უკან ტანს უჭრელებდნენო.

ამ სიშორიდან გაგვრეკეს ურმებით ფოთში სურსათის საზიდავად. სულ თხუთმეტი ურემი იყო ჩვენი და ერთი ხარი აღარ დაგვბრუნებია ცოცხალი. ნახევარი მეურმეც გაწყდა ლაშქრობაში, ვინც დაბრუნდა, ისიც ველარ გამოდგა, რადგან სასტიკი ზამთრის გამო ხელ-ფეხი და ტანი დაძრული ჰქონდათ. — საითაც-კი დაიძვროდა ხელმწიფის მხედრობა, ჩვენც უკან მივდევდით ურმებით, დაგვქონდა სურსათი ერევანს, გუმბრს, განჯასა და სხვაგან. გავდიოდით სადარაჯოდ და საომრად, ასე რომ თუ სალდათები ანთხევდნენ სისხლსა, ჩვენც მათთან ვიჟლიტებოდით. პური იყო ჩვენზე გაწერილი, კოდში ექვს აბაზს იძლეოდნენ. მარტო გადატანაში ვაძლეოდით თითო მანეთსა, ასე რომ კოდზე აბაზი გვრჩებოდა, მაგრამ რადგან შიმშილობის გამო ჩვენი სამყოფიც არა გვქონდა, პურს სხვაგან ვყიდულობდით ოთხ მანეთად კოდსა. — ერთხელ, სურსათს რომ აგროვებდნენ, მარტო 350 ქათამი

მოგეტაცეს; პურს, ქერსა და ღვინოს ვინღა დასთვლისო? გენერალ პორტნიაგინმა სოფელში ჯარი ჩავვიყენა. ვიდრე თხუთმეტი ურემი ხორბალი არ გავუგზავნეთ, ჯარი არ მოგვაშორა. პურისა, ღვინისა, და საქონლის გარდა 4 ურემი ქერი დახარჯეს თვით სოფელში. ძარცვა-გლეჯისა და ცემა-ტყევის გარდა სული გავვიმწარეს ქრთამების აღებით. ერთხელ კაპიტან-ისპრავნიკმა იასაულის პირით შემოგვითვალა,—ჩემთან ამოდითო. შეგვეშინდა და არ წავედით, რადგან ისპრავნიკი ბრალიანსა და უბრალოს არ არჩევდა, ყველას ფულს ახდევინებდა, ზოგს 20 მ., ზოგს 30 მ. შიშისაგან, ერთი ვაჭირე-ლი კაცი სამუდამოდ საღდაც გადაეარდა. ბოდბელ გოგია ოთარაშვილს ცილი დასწამეს, გაქცეული შენი ნათესავიაო, დაატუსაღეს და 180 მან. წაართვეს. ლაზარე ხუნაშვილი დაატუსაღეს და ვიდრე 70 მან. არ მისცა, არ გამოუშვეს. გოგია ხუნაშვილის დაჭერა უნდოდათ, გამოუდგნენ, მაგრამ ვერ დაიჭირეს—გაჯავრებულებმა გოგიას ოჯახს 60 მან. გადაახდევინეს. სულ ტყუილ უბრალოდ გათოკეს აბრამა ძმანაშვილი და მაშინ გაანთავისუფლეს, როცა 70 მან. ქრთამი მისცა. ასევე მოექცნენ გოგიაშვილს, ნოდარაშვილსა და დათია ბალაშვილს, რომელთაც რვა-რვა თუმნად დაიხსნეს თავი ნაობახტიდან. გოგია ბალაშვილს-კი 70 მანეთს დასჯერდნენ. ბეგრის ურემების გასაყვანად სალდათები მოდიოდნენ. ვაი ჩვენი ბრალი, თუ ერთი-ორი საათი დაგვაგვიანდებოდა და დროზე არ შეგვაბამდით ხარებსა. გამორეკდნენ ხოლმე დედა-კაცებსა და ურემში აბამდნენ. ვასმევდით, ვაჭმევდით, თუ ქრთამს ვაძლევდით, სულ ერთი იყო, მაინც განუწყვეტელივ გვამათრახებდნენ.

სამართალი ხომ არ არსებობდა ჩვენთვის. ისპრავნიკი ნამდვილი ძილის გუდა იყო. მომჩივანს კარებს არ გაუღებდნენ. ვიდრე ქრთამს არ დაანახებდა. ბავშვებს პურსა ჰგლეჯდნენ ხელიდან, დედა-კაცებს კისერზე ქვებსა ჰკიდებდნენო. ისპრავნიკმა უდანაშაულო რევაზს და იოსებს 140 მ. წაართვა, შამუკასა და ზურაბს ცხრა-ცხრა თუმანი. ხორბლის საწყობო

შოიტანა კაპიტან-ისპრავნიკმა და გამოგვიცხადა, ფუთიანიაო. ამ საწყაოთი იბარებდა ხორბალს ჯარისათვის. როცა გამოვზომეთ ისპრავნიკის საწყაო, აღმოჩნდა, რომ შვიდ ლიტრას იწონიდა. (ლიტრა ათი გირვანქაა, ზოგან ცხრა). ჩვენი აჯანყების მიზეზი სულ გენერალი პორტნიაგინი და ისპრავნიკებია, სხვა არაფერიო. ბოლოს ამასაც ამბობენ. ნეტახელმწიფეს რა სარფა ჰქონდა ჩვენის ასეთის დაწოკება-დარბევისაგანაო 29).

ამავე სიღნაღის მოურავს თ. იოსებ ანდრონიკაშვილს მოახსენებენ პრასიანელები: ისე დაგვარბიეს და შეგვაწუხეს მოხელეებმა, რომ გამწარებული სიკვდილს ვეძებდით, მაგრამ ჩვენი მფარველი და პატრონია რსადა სჩანდა, გაუნელებელ ცეცხლის აღში გავეხვით, ვიწოდით და ვიდაგებოდით, მაგრამ მანუგეშებელი ვერავინ ვნახეთ. ჯარისთვის ხორბალი უნდა გაგვეღო, როცა არა გქვონდა, რას მივცემდით, მაინც ვყიდულობდით, ლიტრაში 40 კაპ. ვაძლევდით, პროვიანტის მოხელენი-კი 10 ან 7¹/₂ კაპ. ანგარიშობდნენ. ურმის ქირას 6 მანათს ანგარიშობდნენ, როდესაც ჩვენ თითონ 30 მ. გვიჯდებოდა ურემი. უღმერთოდა ჰტვირთავდნენ ურემსა, კარგ ამინდში კიდევ ჰო, ურემი დაიძვროდა, მაგრამ თოვლსა და ქყაპში, უზომოდ დადებულს ურემს საძრავი არა ჰქონდა. გაბრაზებული სალდათები ჩვენ თითონ, მეურმეებს, გუაბამდნენ და ცემა-ტყებით მიგვერეკებოდნენ — ეს კიდევ რა, უბედურება ის იყო, რომ ორი-სამი სოფლისაგან ქრთამს ააღებდნენ და ბეგრისაგან ანთავისუფლებდნენ, და ამ გვარად იმათ წილ ბეგარასაც ერთს სოფელს ახდევინებდნენ ხოლმე. ორა დღით რომ წაგვიყვანდნენ ბეგარაზე, სამ თვეს გვტოვებდნენ. ნებას არ გვაძლევდნენ საქონელი ურემებიდან გამოგვეშვა საბალახოდ, ან ჩვენ წავსულიყავით სადმე საქმლის საშოვნელად. ვინოცებოდით სიმშილით და როცა ვითხოვდით ან პური გვაჭამეთ, ან გაგვიშვით სოფლად საგზლის საშოვნელად,

დედა-მიწაზე მიგვითითებდნენ ხოლმე,—სკამეთო. გაშეშებულ-
ლივით ვიდექით ზეზე როგორც მეურმენი, აგრედვე საქონე-
ლი. დიდძალი ხარ-კამეჩი იხოცებოდა ბეგარაზე. საქონლის
მაგიერ ჩვენ გვაბაძინენ და მათრახის ცემით მიგველალებო-
დნენ.

ყველაზე მეტად სულს გვიმწარებდა გენერალი პორტნი-
გინი, კაპიტან-ისპრავნიკი და ყარალაჯის უფროსი. ყველაფერი
მიჰქონდათ, რაც რამ გვებადა, მაგრამ ამითაც არ კმაყო-
ფილდებოდნენ. ზამთრობით ჯარს ჩავვიყენებდნენ ხოლმე
სახლებში და ძალას გვატანდნენ გამოგვეკვება სალდათები
გაზაფხულამდინ. ღვთის რისხვა იყო სწორედ ჯარის ჩაყენება
ოჯახებში. ვასმევდით სალდათებს, მაინც გვცემდნენ, ფაქმე-
დით, მაინც მათრახს ვერ ავცდებოდით. ლოგინებიდან
წამოგველაღავდნენ ხოლმე და თვითონ წვებოდნენ შიგა-
ვინ მოსთვლის რამდენი ცალი და შვილი გაგვიუპატიურეს
და ნამუსი აჰხადეს!

სამართლის კარი ხომ დაიკეტა და დაიხშო ჩვენთვის.
გაგონებითაც არა გვქონია გაგონილი, რომ ჩვენში დავი-
დარაბა ატეხილიყოს წყლისა და მამულის გამო. განზრახ წა-
ჰკიდებდნენ სოფლებსა; ჩამოაგდებდნენ შურსა, შულლსა
და შემდეგ 400—600 მანათ ქრთამს რომ ასწანიდნენ,
ბრალიანსა და დამნაშავეს ამართლებდნენ. უმიზეზოდ უდანა-
შაულო კაცს გადაეკიდებოდნენ და იძულებულ ჰყოფდნენ
იწროებას შინა ჩავარდნილი ადამიანი გადახვეწილიყო სადმე.
მაშინ გადახვეწილის მეზობლობას ღალატს შეგვეწამებდნენ
და მოგვისევდნენ ჯარსა დასარბევად, იჭერდნენ და ატუსა-
ლებდნენ უდანაშაულო კაცსა და ანთავისუფლებდნენ ნაო-
ბახტიდან, თუ 400 მ, სასყიდელს მივართმევდით. სწორედ
ამ ნაირად გვექცეოდნენ ლეკებიც.—საჩივლელოდ მისულს
თუ მუშტი შეკუმშული არა ჰქონდა ნიშნად იმისა, რომ
ხელში ქრთამი უჭირავს, სასამართლოში არ უშვებდნენ და
ბევრსაც მიაყოლებდნენ ხოლმე. არა, ცარიელ-ტარიელი რომ

მოდინხარ, სად მოდინხარო, ხუთი მანათის საღირაღლი საქმე რომ გვექონოდა, ხუთი თუმანი უნდა დაგვეხარჯაო ³⁰⁾.

ჰკითხულობ ამ გულუბრყვილო და ნაწყვეტ-ნაწყვეტად მოთხრობილს ამბავს და თვალს არ უჯერებ. ნეტა რა მოთმინება და შეძლება ჰქონია ერსა, რომ კვერცხივით ზედ არ შეასკდა. ზნედაცემულს ჯარის-კაცსა და მსუნაგსა და გაწუწუკებულს მოხელეს! უსამართლობა, ცემა-ტყევა, დარბევა-დაწიოკება სოფლისა, ქურდობა, განზრახ დავი-დარაბის ატეხა, უზნეობა-გარყენილობის შეტანა, ქაღწულთა და დედა-კაცთა ნამუსის ახდა აშკარად, ქმართა და მახლობელთა თვალიწინ, ქალისა და კაცის უღელში შებმა, გატიტვლებულის დედა-კაცის გაჯოხვა, — ეს რაღაც დაუჯერებელი ამბავია, ისეთი ველურობა, რომლის მზგავსი თვით თემურ-ლანგის დროსაც არ იქნებოდა. აკი სჩივიან ბოდბისხვევლნი და პრასიანელნი, რაც რუსობამ მწუხარება მოგვაყენა, მაგ გვარი თურქთა, კიზილბაშთა და ლეკთა ჟამთა ბატონობის დროსაც არ გამოგვივლიაო! — იმპერატორი ალექსანდრე I კურთხეული საქვეყნოდ დაჰპირდა საქართველოს პატრონობა-მფარველობას. თურმე თორმეტი წლის შემდეგ ამ პატრონობას უწევდნენ მოხელენი ერთმორწმუნე ერს! ³¹⁾

ქვემოდ დაწვრილებით იქნება ნაამბობი, ესლა მარტო აღენიშნავთ, რომ მეამბოხეებმა შეიპყრეს სიღნაღში მაიორი გენდე, ქვედა-ნოვეგოროდელთა დრაგუნის პოლკის კამანდირი მაიორი პოტლოვი და რამდენიმე აფიცერი და ნაკუწ-ნაკუწად ასჩეხეს. ვიდრე ამას მოიქმედებდნენ, მეამბოხეებმა თურმე დასჭრეს ენები, ჯერ გადააყლაპეს და მხოლოდ შემდეგ ასჩეხეს. ამ ამბავსაც მოახსენებს უქვეშევრდომილესად ალექსანდრე პირველს მარკიზი პაულუჩჩი: განხეცებულმა

30) *ibid.* ტ. V, გვ. 62—63.

31) ეს ის ცნობილი მანიფესტია, ასის წლის იუბილეი ამას წინაზე რომ ვიდღესასწაულებო. მანიფესტის თარიღი 12 სექტემბერი 1861 წ. მანიფესტის პირველი სტრიქონი ამოჭრილია სპილენძის ფიცარზე და გამოკიდულია „დიდების ტაძრის“ კედელზე, გალაგინის პროსპექტზე.

მეამბოხეებმა დახოცეს აფიცრები და უსაღტიკესად აწამეს. რადგან ვიცი თქვენი გულკეთილობა, ვერა ვბედავ აგიწეროთ აფიცრების ტანჯვა-წამებანი. ვერავითარი ფანტაზია ვერ წარმოიდგენს და ვერ გაითვალისწინებს ამ ტირანობას. მისი ხილვით, ან გაგონებით კაცობრიობა შეძრწუნდებაო. ³²⁾ უკვირს გარიბალდის თანამემამულე მარკიზს ქიზიყელთა მართლა რომ ბარბაროსული და ველური გაბოროტება და იმასკი არ დაგიდევს, თუ რამ გამოიწვია ასეთი ველურობა. ათვალწუნებული აზია და აფრიკა დიდი ხანია საჯირითო მოედნადაა აღიარებული. თიანელი აფიცრები როგორ გავამტყუნოთ, როდესაც დღევანდელი ევროპიელი, კულტურით დამშვენებული, შინ ნაზი და წყნარი, დასდგამს თუ არა ფეხსა აფრიკისა და აზიის ნიადაგზე, პირუტყვად ხდება. გეცოდინებათ, რა დაუჯერებელი და შემადრწუნებელი ამბები მოდის ხოლმე კონგოდან. ისე, ვითომც აქ არაფერიაო, გულის გადასაყოლებლად, ევროპიელნი თოფითა ჰზვრეტენ ზანგებსა. აღშფოთებულის სვინდისის დასამშვიდებლად იტყვიან ხოლმე—გაგიჟებულან და აბა გიჟს რა მოეთხოვებაო. კარგია თქვენმა მზემ? გიჟს რა მოეთხოვებაო. გიჟი საგიჟეთში უნდა იჯდეს. ვინც კკუაზე მწყრალადაა, განა ხალხის მოსავლელად გაიგზავნება? ევროპიელებმა მაინც ასე იციან, ღვთის ნიერი და გონიერი აღამიანი აზია-აფრიკისთვის არ ემეტებათ, რაც დამთხვეული და გადარეული ჰყავთ, ჭზინსკენ ელაღებიან. ესენიც სულ მუშტსა და ხმაღზე იყურებიან და არიან ერთ ამბავში.

IV

ყოვლად შემძლებელს ღმერთს გასცემთ პასუხს,—მოახსენებენ მირზაანელნი თ. იოსებ ანდრონიკაშვილს, —თუ ჩვენს ამბავს სავსებით არ მიუტანთ მთავარ-მართებელსო. ჩვენი და მირზაანელ ქევახა დიმიტრას საჩივარი და შევიწროება ისაა, რომ ცოლებსა გვტაცებდნენ, ქმრებს ხელებს უკრავდნენ და ჩვენ თვალწინ ჩვენ ცოლებთან მრუშობდნენ. დედა-კაცი

32) ibid ტ. V, გვ. 73; ყრუ. ტ. II, გვ. 336

წივის და ჰკივის, კაცო, მიშველეთ; ქმატი-კი ლულულულებს:
რა გიშველო შეკრულ-შებოქილმაო

სოფლად ვილაც კაპიტანი მაჟაროვი ჩაგვიყენეს ჯარით. შვიდის კვირით. მტერი არ დააწიოკებს ისე სოფელსა, როგორც მაჟაროვმა აგვიკლო და დაგვანელა. კაცი აღარ დაჩენილა მირზაანში, შიშით მამა-კაცობა აქეთ-იქით მიიმალა. საცა-კი მოგვასწრობდნენ, ცემით ტყავს გვაძრობდნენ. გვქონდა რამე თუ არა, სულ ერთი იყო მაჟაროვისთვის, უნდა გვევაგლახნა, გვეყიდნაღ ისე მიგვერთმია. მერე საქონლის ხორცითაც რომ არა კმაყოფილდებოდნენ დალოცვილები! უთუოდ ქათმებიც უნდა გვეშოვნა. ლოთობას ნულარ იკითხავთ, გაიღე-შებოდნენ, ბატონო, დაერეოდნენ დედა-კაცებს და ზურგზე სულ ბოლს ადენდნენ.—მეზობელს ქორწილი ჰქონდა. კაპიტანმა მაჟაროვმა 40 სალდათი გაგზავნა მასპინძლისას, მეფედედოფალი კარში გამოარეკინა, მაყრიონი და მექორწინენი ცემა-ტყებით დაახოცვინა. მოვითმინეთ შერცხვენა და ხელი არ გამოვიღეთ.—ზამთრობით მთელი სამი წელიწადი თითოსა, ან ოროლ სალდათს გვიყენებდნენ სახლში გამოსაკვებად. დანახარჯის ფული უნდა გადაეხადნათ, პირობა ასე იყო, მაგრამ ხარჯის დაბრუნების მაგიერ სალდათების უფროსმა კაი-კაი გვიცხუნა და ძალათი ხელი მოგვაწერიხა ქალაღზე, ვითომდა, რაც გვეკუთვნოდა, ყველაფერი მივიღეთო.—ვსთქვათ, დაისაჰიროეს 40 ბეგრის ურემი. თუმცა გვპირდებოდნენ,—ქირას არ გვაძლევდნენ, მაგრამ ქირას ვინა სჩივის, უბედურება აი რა იყო. ორმოცი ურემის მაგიერ ბარგი-ბარხანას დაუდებდნენ ოც ურემზე, რადგან საქონელი ვერ ერეოდა უზომოდ დადებულ ურემსა, მოგვეცვიდებოდნენ ხოლმე გაბრაზებული სალდათები და ცემა-ტყებით გვალულულებდნენ. ერთი კვირის მაგიერ თვეობით ვეყარეთ ხოლმე ბეგარაზე. ან ავდარი, ან თოვლი მოგვისწრებდა, საქონელი გვეჟლიტებოდა და შინ ცარიელ-ტარიელი ვბრუნდებოდით. პურის მიმღები გვაჩვენებდა საწყაოს, ჩვენ თვალწინ არწყამდა, ავწონავდით და მართლაც საწყაო ფუთს იჭერდა, ასე ვრიგ-

დებოდით, მაგრამ ხორბალს რომ მივზიდავდით ბელლებში, სხვა საზომავსა სდგამდნენ. ფუთის მაგიერ შეიდი ლიტრა ჩადიოდა და ფუთად-კი გვიანგარიშებდა ხოლმე. ხაზინიდან ლიტრაში ორ შაურს გვაძლევდნენ, ჩვენ თვითონ-კი ლიტრა ჰურს ორ აბაზად ვყიდულობდით და ისე ვაბარებდით. ერთი-ორი ლიტრა რომ დაგვკლებოდა ჩაბარების დროს, სულს არ მოგვათქმევინებდნენ, რომ გვეყიდნა და შეგვევსო დანაკლისი, და ცემითა გვბოცდნენ ხოლმე. გზების გასაკეთებლად, სამუშაოდ ბარ-ნიჩაბით და ცულებათ გავდიოდით; მუშაობას რა გავათავებდით, შინ არ გვიშვებდნენ, ვიდრე ქრთამს არ მივსცემდით. თუ საქრთამო არა გიქონდა-რა, სამუშაო იარაღს წაგვართმევდნენ, პანლურს ამოგვკრამდნენ და შინ ისე გაგვრეკავდნენ ხოლმე. საყარაულოდ ცხენებით გავდიოდით; ვადა რომ გვითავდებოდა, შინ არ გვიშვებდნენ, ვიდრე ქრთამს არ მივცემდით. ასეთ ტანჯვა-ვაებასა და მწუხარებაში ვიყავით, — წუწუნებენ მირზაანელნი.

როდესაც ერთი სოფელი მეორეზე საჩივარს შეიტანდა, დაიბარებდნენ ორთავესა-პასუხის მისაცემად, განზრახ წაჰკიდებდნენ ერთი მეორეს, დაწყნარება-დამშვიდების მაგიერ, ერთმანეთზე ასისიანებდნენ, ქრთამებს ბლომად იღებდნენ, მაგრამ სამართლიან მსჯავრს ვერც ერთი სოფელი მაინც ვერ ეღირსებოდა ხოლმე. როცა გენერალი პორტნიაგინი მობძანდა ჰურის საყიდლად, ქევხას პირით მოვახსენეთ ჩვენი ნაკლებულობა და შევეხვეწეთ გვიმსახუროს შეძლებისამებრ. პორტნიაგინმა არც აცივა, არც აცხელა, — როგორ თუ ეს გამიბედეთ, აიღო და ქევხას ნაობახტში უკრა თავი. ვიდრე ქრთამი არ მიართვა ქევხამ, ნაობახტიდან არ გაანთავისუფლეს. — დამნაშავესა და ბრალიან კაცს რომ მოგვთხოვდნენ ხოლმე, ვიჭერდით და მიგვყავდა მთავრობასთან. მოხელენი ქრთამს ასწაპნიდნენ და დამნაშავეს ანთავისუფლებდნენ, მერე მოგვდგებოდნენ და სულს გვიმწარებდნენ — ცუდი კაცები თქვენში, აი თქვე ასეთ-ისეთებოვო.

მას შემდეგ, რაც უფალმა ღმერთმა და ჩვენმა ბატონმა (მეფე) ჩვენი თავი ხელმწიფეს ჩააბარა, ცუდ-კაცობა არა ჩავვიდენია რა და სიმრუდე არ გამოგვიჩენია. ვემსახურებოდით ხელმწიფეს პირნათლად, საითაც გვიკრავდნენ თავსა, მივდიოდით, კრინტი არ დაგვიძრავს,—არა, არ წავალთო. დავდიოდით ბეგარაზე ხარ-კამეჩით და ურმებითა. განჯას, გუმბრსა, ახალციხეს, ნუხას, იმერეთსა. თუ ხარ-კამეჩით არ შეიძლებოდა სამსახური, ჯარს ცხენებს ვახმარდით ტვირთის საზიდად, მაგრამ არც საქონელი და არც ურემი უკან აღარ დაბრუნებულა, ყველაფერი დაგვეღუპა. ასე გასინჯეთ, ტომრებიც-კი დაგვეკარგა.

გამოგვიცხადეს, ჯარი თვითონა ზიდვას სურსათს, ოღონდ თქვენ ხარები უყიდეთო და ბეგრისაგან თავისუფალი იქნებითო. თითო ხარზე 15 მან. გამოვიდა. ხუთ-ხუთი მანათი დაუმატეთ და ჩავაბარეთ საჭირო საქონელი, მაგრამ ბეგარაზე მაინც გაგვრეკეს. ჯაფისა და მოუვლელიობისაგან ნაყიდი საქონელი გაილახა და ჩვენ მოგვიღალეს გამოსაკვებად, ზისაც გაძვალ-ტყავებული საქონელი ხელში შემოაკვდა, თითო სულზე 15 მან. გადაახდევინეს.

ამითი თავდება მირზაანელების დარდისა და ვაჩამისა.

შეკითხები,—სწერს არქივებისკოპოსი რუსთველი სტეფანე მარკიზ პაულუჩის,—რა იყო მიზეზი კახეთის ღრევა-ამბოხებისაო.—მღვდელ-მთავრული ფიცითა ვერ შებორკილი, დაწვრილებით ვერ ავიწერ იმ ტანჯვა-ვაებას, რაც კახელობამ გამოიარა, მაგრამ მაინც რამდენადაც ჩემი გონება მისწვდება, მოგახსენებ.

უკანასკნელ დრომდე, კახეთში დაბანაკებულ ჯარის უფროსი, აგრეთვე მისი ხელქვეითნი, უბრალო სერჟანტიც-კი, გლეხ-კაცობას ისე ექცეოდნენ, როგორც ყურმოკრილ ყმასა და ისე იმსახურებდნენ, როგორც ჰსურდათ. სამსახურსა და ყმობას არა სჯერდებოდნენ, ხალხს აწვალებდნენ და სტანჯავდნენ, ასე გასინჯეთ საქონელსაც არ ინდობდნენ. შეუ-

ბრალეზლოდ დო უღვთოდ ეკიდებოდნენ ერთსაც დო მეორესაც. მერე ათასში ერთხელ ხომ არა, მუღმივ, განუწყვეტილადღე, კვირა, თვე გადიოდა, ხალხისა დო პირუტყვის შეწუხებას-კი შეღავათი არ ეძლეოდა. ერის სასოწარკვეთილებას დასასრული არ უჩანდა. — გაიფურჩქნებოდა თუ არა ვაზი, მიესეოდა სალდათობა ვენახებსა დო შემოაფტკენიდა ხოლმე კვირტსა დო ფოთოლს საქმლის გასამჟავებლად. ხალხი თავს იკლავდა დო ბრაზით გულზე სკდებოდა, ვენახების გავერანებას რომ ხედავდო.

კამისიონერები რას არა სჩადიოდნენ, ვინ მოსთვლის. ოც კოდიან ურემ პურს თხუთმეტად იღებდნენ, საწყაოს ფეხითა, ან დიდი კეტებით სტენავდნენ დო რაც ხორბალი დაიბნევოდა, იმას აღარ ანგარიშობდნენ. — ვისაც პური არა ჰქონდა, ბეს უბრუნებდა, მაგრამ კამისიონერი არ იღებდა, ვიდრე კოდ პურში არ დასცინცლავდა 2 მანათსა, ხან 2 მან დო 40 კაპ. პური მალაზიაში ზამთრობით მოჰქონდათ. ორსამ კვირას აჩერებდნენ დო ვიდრე მეურმე ქრთამს არ მისცემდა, პურს არ იბარებდნენ. საქონელი დო ხალხი კი სიცივითა დო შიმშილით იტანჯებოდა.

მაზრის გამგებელნი ყურსაც არ იბერტყავდნენ, თითქოს ამ საძავლობის ამოფხვრა მათი საქმე არ ყოფილიყოს.

ვსთქვათ, ხალხს შეუკვეთეს ყაზარმის, ან თავლის აშენება. მზა-მზარეულ, აშენებულ სახლს დააქცევინებდნენ ხოლმე, რა არის, კარები აქეთ უნდა დაგეტანებინათ დო არა იქითაო, ფანჯარა აქეთ უნდა იყვეს დო არა იქითაო. სიტყვით არ ითქმის დო კალმით არ დაიწერება, თუ რა სასოწარკვეთილებას ეძლეოდა ერი ამის მნახველი დო ამის გამგონე.

მაგალითი არა ყოფილა, რომ საქმე დასრულებულიყოს დო ბოლო მოჰდებოდა სასამართლოში, ან სათემო პოლიციაში. თუ-კი რამე გათავებულა, უსათუოდ ქრთამს უმუშავნია, უქრთამოდ ზედაც არ შეხედავდნენ საქმესა. სამსჯავრო პროცესის გაჭიანურებით მობეზრებული მომჩივანი ქრთამს

აძლევდა მოსამართლეს, აჰა, შეცეცხლე, ოღონდ მოსპე ჩემი საჩივარი და თავიდან მომწყდიო.

სოფლად ჩაყენებულ ჯარის უფროსები ტაციანობით მიდიოდნენ იოლად, უსასყიდლოდ მიჰქონდათ სანოვაგე: ღვინო, პური და ყველაფერი, რაც-კი საჭიროა ადამიანის საცხოვრებლად. ათასში ერთხელ თუ გაიმეტებდნენ რასმეს, მაგრამ გამეტებული ისე მცირე იყო, რომ სათქმელად არა ღირს. ჯარის უფროსთა ასეთი საქციელი დიდად სჩაგრავდა ერს.

აფიცრები ჯერ სახელმწიფოდ მოათიბინებდნენ თივას, შერმე თავიანთთვის და უსასყიდლოდ აზიდვინებდნენ. სრული სამი თვე უნდებოდა გლუხ-კაცობა ამ ვაი-ვაგლახს. ამას ხომ არა სჯერდებოდნენ დალოცვილები. საბძლებში უცვინდებოდნენ და ძალით მიჰქონდათ თივა და ბზე. საკუთარი საქონელი-კი შიმშილისაგან ძლივს დალასლასებდა და ნიათ გამოლეული წყდებოდა. დიდი მწუხარება და უბედურება ტრიანლებდა ამის გამო ხალხშიო, ბრძანებს მღვდელ-მთავარი. (დედანში: великая народная скорнь.).

ოცობით, ოც და ათობით გაჰყავდათ ბეგარაზე ურმები. მთავრობას თვეში თითო ურემზე თურმე 40 მან. ჰქონდა გადადებული, ვინ იცის რამ სიშორეზე მიჰყავდათ ურმები. სიშორისა გამო საქონელი წყდებოდა, ურმებს გზაში ჰყრიდნენ და მეურმეები ცარიელ-ტარიელი ბრუნდებოდნენ შინა და გასამრჯელოს ხან 6 მან, ხან 8 მან. გადმოუგდებდნენ ხოლმე.

მიზეზი ხალხის საერთო ამბოხებისა ბევრია კიდევ. ბევრია აგრედვე საძაგლობა, რამაც გაამწარა ერი, მაგრამ მე ვერ მოგახსენებო, სწერს არქივისკობოსი სტეფანე მარკიზ პაულუჩჩის.—თვითონ ხალხს გამოჰკითხეთ; დაწვრილებით თვით ერი მოგახსენებს, რა ცეცხლი ეკიდა და როგორ იხრაკებოდა უსამართლობის ღველფსა და ნაღვერდალშიო.

პაულუჩჩის მიტროპოლიტი იოანე ბოდბელისთვისაც მიუწერია წერილი, გამაგებინეთ-რა მიზეზია, რომ კახელობა აჯანყდაო.

შეკითხებით, — უპასუხებს ბოდბელი, თუ რამ გამოიწვია შფოთი და ამბოხება. რაკი ასეა, იძულებული ვარ ამ მოხუცებულობაში თვალ-ცრემლინმა გარკვევით ვადვიარო მოყვასთა მიერ ჩადენილი ბორბობა, რათა იგი აღარ განმეორდეს. ვერ ვახერხებ, ვერა ვბედავ დავასახლო ყველაფერი, რაც მოხელეებმა მოიმოქმედეს. ღმერთო, რას არა სჩადიოდნენ! იტაცებდნენ რაც კი რამ მოხვდებოდათ, სჩაგრავდნენ როგორც მამა-კაცებს, აგრედვე დედა-კაცებს, იღებდნენ ქრთამსა, რის გამო ყველასათვის გასწყდა მართლიერება. მოხელეთაგან არავისა ჰქონდა მოსვენება არც ადამიანსა და არც პირუტყვს. პურის ფასი ექვსი აბაზი რომ ყოფილიყო, იგინი ოთხ აბაზს ანგარიშობდნენ, მაგრამ რა, ამასაც ღვთისნიერად არ აძლევდნენ, რადგან იმისთანა უსამართლო საწყაოთი ირწყამდნენ პურსა, რომ კოდი ათ შაურად არ ჯდებოდა. შარშან ქინახული არ მოვიდა. ხალხს კოდ პურში ექვსი აბაზი მიუყარეს, ბაზარში-კი 4 მანათად ძლივს იშოვებოდა. ვსთქვათ, რის ვაივავლახით იშოვა სოფელმა ჰური, რამდენიც მთავრობამ შეაწერა და ჩააბარა მალახიას. ორი-სამი კოდი რომ დაჰკლებოდა, მაშინვე ეგზეკუციას თორმეტი სალდათისაგან ჩაუყენებდნენ. სადილ-ვახშამს გარდა სათითაოდ თხოულობდნენ სალდათები თითო ქათამსა და თუნგ ღვინოს. ამოდენი ხორავი და სასმელი საჭირო არ იყო, მაგრამ ჯიბრით და ბორბობებით იქცეოდნენ, რომ სისხლი ერწყვენიებინათ ხალხისათვის.

კაპიტან-ისპრაენიკები არხეინად ბრძანდებოდნენ, ხალხისთვის ზრუნვა-ფიქრით თავს არ იხეთქავდნენ, გულს არ იწყალებდნენ, და თუ ზრუნავდნენ, მხოლოდ მარტო საკუთარ ჯიბის გასქელებზე. უსამართლო მსაჯულნი გაივსნენ და ჩაიქცნენ ქრთამებით. ჯერ არ გაგონილა, რომ აქაურ მოსამართლეს სამართალი ექნას და ვინმე მართალი დაეკმაყოფილებინოს. თქვენ თვითონ შეგიძლიანთ იხილოთ, რამოდენა ხანი ყრია თელავის სამსჯავროში სამქმენი განურჩეველ-განუხილველი, რა არის ბლომად ქრთამი ავილოთ და ძღვენ

საჩუქრებით გავიჩუროთოთ. ფიცსა სდებენ მოხელე-მოსამართლენი, რომ ქრთამს არ შეეხონ და სიმართლე წაიმძღვარონ წინ საქმის გარჩევის დროს, მაგრამ ფიცსა სტეხენ და ზენდისს ლალატობენ. ცუდად მოქმედობს ხალხის ზნეობაზე ამგვარი საქციელი და ფიცის ტეხა. გონება-დაბნეული ვრი ზნეობით იხრწნება.

სწუხს და შფოთავს სული ჩემი ამ სიბერისა და მოხუცებულობის ყამსა, არ ვიცი, როგორ გავბედო და როგორ მოგახსენო ყველა ის ბოროტება, რომელიც საკუთარის თვალით ვიხილე, ან გამიგონია სანდო და მართლ-მოყვარე კაცთაგან? უსამართლობამ სასოება დაუკარკა ხალხსა, მიიყვანა სასოწარკვეთილებამდის და იძულებულ ჰყო იარაღისთვის ხელი წამოეწყო. ბევრჯელ ვაცნობე და შევატყობინე, ვინც მოვალეა იცოდეს, თუ რა გაჭირვება დაადგა ერსა, თქვენ კი ვერ გაცოდინეთ, ვინაიდან დრო არ მქონდა. ჯერ ერთი, რომ დიდად შეგვაფიწროვა შავმა-ჭირმა და მეორეც ისა, რომ თქვენ სხვაგან იყათ წასული. ვისაც-კი შევატყობინე ხალხის გაჭირვება, ვსთხოვდი, უპატრონობა და უყურადღებობა ცუდს ნაყოფს მოიტანს მეთქი. მერწმუნეთ, ბატონო ჩემო, დიდი ხანია ხალხს ცეცხლი წაეკიდა, მაგრამ მის ჩაქრობას და განელებას არავინ ფიქრობდა. ხალხის მიდგომით არ მომდის, ამას რომ მოგახსენებთ,—ათავებს წერილს ბოდბელი,—მიკერძება და მიდგომა არ შეფერის ჩემ ხარისხსა. სიმართლით ვიტყვი, თქვენი ნდობა რომ არა ჰქონოდა ერსა, აგიზგიზებულ ცეცხლის ჩაქრობა დიად რომ უფრო ძნელი იქნებოდა.

საქართველოს მარშალ გენერალ-მაიორ თ. თამაზ ორბელიანსაც დაეკითხა მარკიზი პაულუჩჩი—რა მიზნია, რომ ასე მოულოდნელად იფეთქა ხალხის აჯანყებამო.—ორბელიანის პასუხი თითქმის განმეორებაა უკვე ნათქვამისა, მაგრამ ჩვენ მაინც საჭიროდ მიგვაჩნია სავსებით მოვიყვანოთ მარშლის პასუხი, რადგან თითო-ორი ადგილი წერილისა განსაკუთრებულის ელფერისაა და მშვენიერად ახასიათებს.

მალალ-ხარისხოვან მაშინდელ დროის ქართველ მოხელეს. ალაგ-ალაგ წერილს მკაფიოდ ეტყობა უკმაყოფილება თავად-აზნაურობისა ახალის მართვა-გამგეობის წესითა. ჩინოსან მოხელის პასუხი დიპლომატიის პილიპლითა შეზავებული, ტონი ფრთხილი და წინ დახედულია. უკმეხს და მიუკარებელს ტორმასოვს, ეტყობა, დიდად უტკენია გული ქართველ წარჩინებულ წოდებისათვის. ალბად, ეს უნდა იყვეს მიზეზი, რომ მარშალი, ევროპიულად რომ ვსთქვათ, ფრონდიორობს, ანუ ჩვენებურად ბუზღუნებს, თან უმადლეს კარსაც თვალს არ აშორებს.

კახეთმა და ქიზიყმა რომ იარალი იხმარა რუსეთის მხედრობის წინააღმდეგ, — სწერს მარშალი, — როგორც დავრწმუნდი ერის მითქმა-მოთქმიდან წინად და ესლა, ჩემის ფიქრით და გონებით, ესაა მიზეზი: 1. თქვენც კარგად მოგეხსენებათ, რომ ორი წელიწადი ზედი-ზედ მოუსაველობა იყო საქართველოში. 2. ჩაცვივება და ახირება მთავრობისა, გინდა თუ არა პური უნდა მოგვიზიდოთ ჯარის გამოსაკვებადო, მაშინ როდესაც ხალხს არ მოეპოვებოდა საკუთარის ოჯახის დასარჩენად ხორბალი. 3. მთავრობა გაჭირვებულდა, ყსათუოდ ექვს აბაზად უნდა გვაძლიოთ-კოდი პურიო. ხალხი იძულებული იყო, რაკი ოჯახში არა ჰქონდა რა, ბაზარში ეყიდნა ხაზინისათვის კოდი 4—5 მანათად. ფულის საშოვნელად მამულსა და ცოლ-შვილს აგირავებდნენ. სწორედ ამ გაჭირვების დროს მთავრობამ გაიხსენა პურის ძველი, აუკრეფავი გადასახადი და შეუტია მკვიდრს, — ძველი ახალი და შეკრიბეთ და ჩაგვებარეთო. 4. სასურსათო მოხელენი უზომოდ ატყუებდნენ ხალხს წონაში ამ მოუსაველობით გაჭირვებულ დროსა. 5. იგივე მოხელენი განძრახ აჭიანურებდნენ კვირობით პურის ჩაბარებას, რა არის ქრთამი დაცინცლოთო. ძალა უნებურად ქრთამს აძლევდნენ, ოღონდ-კი მალე ჩაებარებინათ პური. გაჭირვებული კაცი, რაკი მობეზრდებოდა მალაზიასთან ტრიალი, თავს ანებებდა ურემსა და ხარ-კამეჩს და შინ გარბოდა. გაქცეულს, რასაკვირველია, ქირაც ეკარგებოდა. 6. ვერცხლმოყვარე სათემო ვთავრობამ

მდაბიო ერი (დედანში: чернь) მეტის მეტად შეავიწროა და შეაწუხა. 7. საითაც კი ჯარი დაიძვროდა; აუარებელი ბეგრის ურემი გაჰყავდათ. თქვენც კარგად მოგეხსენებათ, რამოდენა საქონელი გაწყდა ბეგარაზე, თითქმის მეოცედი ნაწილიც არ დაბრუნებულა შინ უვნებელი. ძვირად ნაყიდის საქონლის დაკარგვა სამუდამოდ აღატაკებდა გლეხ-კაცობას, 8. შინაური მართვა-გამგეობა საქართველოსი ანუ მთავრობის დაწესებულებანი არ შეეფერება აქაურ ხეპრე და გაუთლელ (დედანში: груныш) ერის ზნე-ხასიათსა. შეუფერებელ დაწესებულებას გენერალ ტორმასოვის დროიდან საგრძნობელად შეეპარა ბოროტ-მოქმედება, რომელიც უფრო ამწვავებდა საქმეს. 9. ხალხი დრტვინავდა, ამოდენა ხარჯი და ბეგარა ჩვეულებრივ ღალა-კულუხის გარდა არც ერთ წინანდელ მთავრობის დროს არა ყოფილაო. წელში გაეწყდით, მეტის ატანა აღარ შეგვიძლიან, გაიძახოდა ხალხი, მთავრობა-კი ყურსაც არ იბერტყავდა. 10) ძლიერი სამხედრო ეგზეკუცია, რომელიც სრულებით არ შეეფერება კავკასიის ერის ზნე-ხასიათსა და ჩვეულება-ადათს.

შეუძლებელია არა სცოდნოდა ხალხის გაჭირვება თქვენს წინა მოადგილეს, კავალერის გენერალ, ტორმასოვს, რომელსაც მრავალჯერ მოახსენეს, რომ უზომოდაა შეწუხებული მკვიდრიო. მაგრამ ტორმასოვი თავად-აზნაურობას პატივს არა სცემდა და ყურადღებას არ აქცევდა. რაღაც მიუკარებელი ადამიანი იყო, ზიზლით ეპყრობოდა ჩვენს რჩევას და ხალხის საჭიროებას. ეს იყო მიზეზი, რომ ჯერ-ჯერობით მეცა და სხვებიც უკან შევდექით და არ მოგახსენეთ ყველაფერი თქვენცა, ვითარცა აქაური ქვეყნის ახალს უფროსსა და მმართველს. ამასობაში სრულიად მოულოდნელად იფეთქა ხალხის აჯანყებამ. პირადად მე არავითარი მოხსენება არ მიმიღია არც ერთი მარშლისაგან, რომ ხალხი ჰღელავსო. განათუ მარშლებს, სხვებსაც არათერი არ შეუტყობინებიათ ჩვენთვის არც წერილით, არც სიტყვიერად. ჩემის ფიქრით, ხალხი თუ აქამდის არ აჯანყდა, მიზეზი მხოლოდ ისაა რომ ძლევა მოსილი მხედრობა მათის

იმპერატორებითის უდიდებულესობისა ხალხს იფარავდა და იცავდა გარეშე მტრის შემოსევისაგან.

უმორჩილესად გთხოვთ, — ასე ათავეებს წერილს თ. თამაზ ორბელიანი, — ზემორე ნათქვამი უმაღლესს კარს აცნობოთო. 33).

V

ქართლ-კახეთის მარშალ თ. თამაზ ორბელიანი ფრთხილად, მაგრამ გულწრფელად მოახსენა მარკიზ პაულუჩჩის კახეთის ამბოხების მიზეზი. მოხსენებას თხოვნაც ზედ დააყოლა — უმაღლეს კარამდის მიიყვანე ჩემი მოხსენებაო. ეკვი არაა, გუბერნიის მარშალს იმედი ჰქონდა, რაკი ყოვლად მოწყალე იმპერატორი ალექსანდრე პირველი შეიტყობს მოხელეთა უნაძუსობას. კეთილ ინებებს და ბრძანებს, დაუყოვნებლივ ბოლო მოეღოს ამ საძაგლობასაო. მეფის სიტყვა ხუმრობა ზომ არ არის. თორმეტი წლის წინად იმპერატორი მფარველობას დაჰპირდა საქართველოს მანიფესტით და როგორ ინებებდა, რომ ძღვევა-მოსილ მხედრობას მფარველობის მაგიერ ქვეყანა დაერბია და აეკლო.

საბუთებიდან არა სჩანს, გაუგზავნა თუ არა მარკიზმა იმპერატორს ორბელიანის მოხსენება. იმის საბუთი-კია, რომ ორბელიანს ტკბილი ოცნება სავსებით გაუცრუვდა. — საზოგადოდ ბობოლა მოხელეს უყვარს ხელქვეითის დაჩაგვრა, დატუქსვა. ვინც მოხელე არა ყოფილა და გულმკერდი არა ჰქონია „გაპატიოსნებული“ ჯვარმენდლით, ის ვერ გაითვალისწინებს ბობოლას ნეტარებას, როდესაც იგი მრისხანედ ფეხებს აბაკუნებს და შიშისაგან გულწასული, ცოცხალ-მკვდარი მსხვერპლი თრთის და ძრწის წინაშე მისისა.

გუბერნიის მარშლობა დღესაც დიდი თანამდებობაა, მაშინ ზომ უფრო დიდი იყო, მაგრამ მარკიზი არ მოერიდა მარშ-

33) იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 65, 66, 83, 84, ქვევა, ქედული სპარსული სიტყვაა ჩვენებურად მამასხლისი.

ლის სიდიდეს და თამაზ ორბელიანს ნაობახტში უკრა თავი-
დატუსაღების მიზნად ის მოუღო მარშალს, როგორ თუ
დროზე არ შემატყობინე, კახეთში რომ ამბოხება მზადდებო-
დაო. რაკი მრისხანების ძალა აჩვენა საქართველოს დიდ თანა-
მდებობის კაცს, რაკი პირდაპირ გააგებინა, რომ ჭია ხარ,
მსურს გაგსრესავე, მსურს—გაბოგინებ ქვეყანაზედა, მარკიზი
მოღბა და ალერსი დაუწყო. ჯერ სიტყვიერად მოიხადა ბო-
დიში და შემდეგ ასეთი წერილი მისწერა: სიტყვიერად განვი-
მარტეთ, თუ რამ მაიძულა თქვენი დატუსაღება, მაგრამ, გა-
ტყობთ, ჯერაც არ დამშვიდებულხართ. ახლა წერილით გი-
მეორებთ, რა იყო თქვენის დატუსაღების მიზეზი. ამბოხების
ალი რომ გაძლიერდა, თქვენ შემატყობინეთ, მე კარგად ვიცი
რამაც ააღელვა კახელობაო. ვითარცა თავად-ახნაურობის
წინამძღოლი მოვალენი იყავით დროზე გეცნობებინათ ჩემ-
თვის, თუ რა აწუხებდა კახეთის მკვიდრსა. რაკი ეს არ მოი-
ქმედეთ, მეტი რა ჩარა იყო, იძულებული გახდი ნაობახტში
გამეგზავნეთ და დამესაჯეთ, ვინაიდან არ შეასრულეთ თქვენი
მოვალეობა. ამ გვარის თქვენის დასჯით სხვა მარშლებს მაგა-
ლითი ვუჩვენე, ისინიც სასჯელს უნდა ელოდნენ, თუ კი
რიგიანად არ ასრულებენ თავიანთ მოვალეობას. მარშლებმა
კარგად უნდა იცოდნენ, რომ ხალხსა და მთავრობას შორის
იგინი შუა-კაცები არიან.

ანკი რა ბევრი გაეაქრელო, წინადაც გამოგიცხადეთ და
ეხლაც ფორმალურად გიცხადებთ, რომ თქვენი ბრწყინვალება
არ უნდა თაკილობდეს დატუსაღებას. არასოდეს ეჭვი არ შემ-
პარვია გულში, რომ სრული ერთგული არა ბრძანდებით ხელ-
მწიფე იმპერატორისა. მე კარგად ვიცი, თქვენი ბრწყინვალება
ყელთამდე სავსეა ხელმწიფე იმპერატორის წყალობა-სიუხვითა.
და განა შემეძლო მეფიქრა, რომ გამოიჩენდით უმადურობას,
რომელიც ასე არ შეეფერება საკუთარს თქვენს სარფა-სიკე-
თესა და ეწინააღმდეგება პატიოსანის კაცის სახელსა. 34)

არაფრად ექაშნიკებოდა ქართლ-კახეთის მარშალ თ. თამაზ ორბელიანს ჯერ დატუსაღება და მერე მოქარგული ენით შეემკობა, მაგრამ რას იზამდა. მარკიზ პაულუჩჩიმ დიდი ხანია შეაჩვია საქართველოს დიდებულნი მძისხანე კილოსა. 1811 წელს მოსავალი არ მოვიდა. ამ უბედურობას ზედ დაემატა ჟამი, რომელმაც მთლად შეარყია ქვეყნის კეთილდღეობა. ადვილი მისახვედრია, რომ გლეხ-კაცობა პირნათლად ვერ შეასრულებდა თავისს მოვალეობას და ხაზინას ვერ ჩააბრიდა გაწერილ ხარჯსა. ეს ამბავი მარკიზმაც კარგად იცოდა, მაგრამ მაინც ისეთი წერილი გაუგზავნა 1811 წ. 15 ოქტომბერს გენერალ-მაიორ თ. თამაზ ორბელიანს: სახელმწიფო ექსპედიციამ შემატყობინა, — თქვენ გლეხ-კაცობაზე დარჩენილა წარსული წლებისა სასურსათო გადასახადი 751 კოდი და 5 ლიტრა პური; ქერი 458 კოდი და 73/4 ლიტრა და ამ 1811 წლისა პური 140 კოდი, ქერი 70 კოდი. ექსპედიციას ბევრჯერ უთხოვნია გადასახადის შეტანა, მაგრამ ყურიც არ გაგიბერტყიათო. გაოცებული ვარ ამ ამბით. დიდი პატივის მცემელი ვარ თქვენი, მაგრამ ყველაზე წინ მოვალეობას ვაყენებ და პირდაპირ მოგახსენებთ, არ გეკადრებათ ასეთი საქციელი. სახელმწიფო გადასახადი დროზე უნდა იხადოთ. თანამემამულეთა შორის ყველაზე წინ თქვენ დაგაყენათ ხელმწიფე იმპერატორმა, წყალობითა და ჯილდოთი გაგავსოთ და განა ასე დაჯილდოვებული მოვალე არა ხართ სხვებს მაგალითი უჩვენოთ? საზოგადოდ ასეა მიღებული: ვინც მეტი ჯილდო და საჩუქარი მიიღო, მეტი ერთგულობაც უნდა დაუმტკიცოს ხელმწიფე იმპერატორსა. რადგან თქვენი ბრწყინვალეობა სულ უკულმა იქცევით, იძულებული ვარ უმაღლესად მინიჭებულის უფლების ძალით მოგთხოვოთ, ხმის ამოუღებლივ წარუდგინოთ ხაზინას რაც პურია შეწერილი თქვენ გლეხ-კაცობაზე. ვადას ორ კვირას გაძღვეთ. უკეთუ თხოვნას არ დასრულებთ, მაშინ, წინადაცე ბოდიშს ვიხდი, ჩემდა უნებურად ისეთს ღონეს ვიღონებ, რომ ვაი თუ სასიამოვნოდ არ დაგრჩეთ, მაგრამ, უკაცრავად კი ნუ ვიქნები, ვინაიდან მეც მოვალე ვარ

ქვეყანას დავანახვო, რომ მთავრობა დიდსა და პატარას არ არჩევს და ყველას ერთნაირად უწევს პატრონობასა და ერთნაირად ანიჭებს მართლ-მსაჯულებასო. ³⁵).

დაუტუქსავად არც მეორე დიდი ფეოდალი დაუტოვებია მარკიზსა. გენერალ-მაიორ თ. კონსტანტინე ივანეს ძე მუხრან-ბატონს არზით უთხოვნია პაულუჩისათვის, ხუთის წლით გამინთავისუფლე დიდმელი გლეხები სახელმწიფო ხარჯისაგანაო. არზაზე აი რა პასუხს უგზავნის მარკიზი: ხელმწიფე-იმპერატორმა წყალობით აგავსოთ თქვენცა და თქვენი გვარიცა. მაინც უმადურობას იჩენთ, რამაც გული მატკინა. თითქოს საკმარისი არ იყვეს, რომ ხელმწიფე იმპერატორმა გულკეთილობისა გამო გიწყალობათ ისეთი შემოსავლიანი სოფელი, როგორიცაა დიდლომი და მაინც გაბედეთ და მთხოვთ დიდმელების განთავისუფლებას სახელმწიფო გადასახადისაგან ხუთის წლით. ალბად, გგონიათ, რომ ხელმწიფე იმპერატორმა მთელთა თვისი წყალობანი და რუსეთის შემოსავალი მართოდენ საქართველოს უნდა მოახმაროს. პირუთვნელად თქვენ თვითონ განსაჯეთ: რაც უნდა დიდი იყოს თქვენი სამსახური დღევანდელი სამშობლოს წინაშე, რას იტყვიან თქვენივე მეზობლები, გლეხ-კაცობა რომ ხარჯისაგან გაგინთავისუფლო? ვანა ისინი კი არ მოითხოვენ ხარჯისაგან განთავისუფლებას, უკეთუ დავაკმაყოფილებთ თქვენს შეუფერებელს სურვილსა?

ჯერ დატუქსა მუხრან-ბატონი და მერე თიანდახად გაეშალა მარკიზი. ნუ გეწყინებათ, სიმართლე მიყვარს და ის მალაპარაკებსო. კვლავ იმისთანას ნურასა მთხოვთ, რომლის ასრულებამაც სიმართლე გამამრუდებინოსო. ჭეშმარიტსა და მართალს სათხოვარს დიდის სიამოვნებით შეგისრულებთ. სწორედ ბედნიერად ჩავთვლი ჩემს თავს, თუ-კი რამეში გამოგადგებითო. ³⁶).

35) *ibid.* გვ. 2—3.

36) *ibid.* გვ. 3. გენერალ-მაიორი კონსტანტინე ივანეს ძე მუხრან-ბატონი, ანუ რუსულად ბაგრატიონ-მუხრანელი, შემდეგ ტფილისის გუბერნიის მარშალ იყო. ქაღალდებს ხელს ქართულად აწერდა. პაპა ამ წინაზე ვარდაცვლილ გუბერნიის მარშალ თ. კ. ი. ბაგრატიონ-მუხრანელისა.

აღამიანი კარგად უნდა ჩაუკვირდეს მარკიზის სიტყვა-პასუხსა, თორემ შეიძლება ჩვენი დასკვნა და აზრი არ შეიწყნაროს. მართლაც, ქება-დიდების მეტი რა ეთქმის ქვეყნის გამგებელს, რომელსაც წინ წაუმძღვარებია სიმართლე და თანასწორობა და რომელიც დიდსა და პატარას არ არჩევს? კონონიერ თხოვნას დიდის სიამოვნებით აგისრულებთ; თუ წარჩინებულნი ხართ, მაშ მაგალითი უნდა აძლიოთ სხვებს კონონიერ მოთხოვნილების აღსრულებაშიო, ეს ყველა კარგი და პატიოსანი, მაგრამ მაგარი ისაა, რომ მარკიზმა ორთავ დიდებულნი ორბელიანი და მუხრან-ბატონი საყვედურით დაახჩიო: რომ თხოულობთ, რას თხოულობთ, განა დაგავიწყდათ ხელმწიფის უხვი წყალობა და ჯილდოებიო. როგორ გეკადრებათ რაისამე თხოვნა და კრინტის დაძვრა, როდესაც ასე უხვად ბრძანდებით დაჯილდოვებულნიო. გამოდის, რომ რაკი კაცი ჯილდოს მიიღებს სამსახურისა და ღვაწლისათვის, პირი უნდა შეიკრას, ენა მუცელში ჩაიგდოს და მარტოოდენ მთავრობის კაცებს უცქიროს თვალსა და წებში. ეს ის დამღუპველი და გამათახსირებელი ბიუროკრატიული სისტემაა, რომელიც ახალმა მთავრობამ მოსვლისათანავე შემოიღო ჩვენში და კოფოზე წამოასკუპა უთვისტომო, ხოლო ჩინოსანი მოხელე.—მუხრან-ბატონმა შელავათი ითხოვა დიდმელებისთვის შიმშილობის დროს, აქ რა არის ცუდი? მაშ როდის უნდა ამოეღო ხმა, თუ არ გაქირვების დროს? ვინ იცის, ეგები მუხრან-ბატონს პირადი ანგარიშიც ჰქონდა, მაგრამ ისეთი მწარე და გესლიანი სიტყვა—ხელმწიფე იმპერატორმა მთელი თავისი წყალობანი და რუსეთის შემოსავალი განა მარტო საქართველოს უნდა მოახმაროსო,—ყოველნაირ მადას დაუკარკავდა მთხოვნელს და ქვეყნისთვის ხმას ვეღარ ამოიღებდა. აქი წააყვედრა ბ. თამაზ ორბელიანმა მარკიზს-გენერალს ტორმასოვი ერთი რაღაც პირუბანი რამ იყო, არავის იკარებდა, ჩვენ რჩევას არ ისმენდა, მატრაკვეცობას ხომ არ დავიწყებდით და წარაჟმარა არხებით ხომ ვერ ვირბენდითო. ერთის სიტყვით, მორჩილებისა და სუ-

ლის გატყვერვის ეპოქა გაბატონდა საქართველოში და, ვაი იმას, ვინც გაჰყვებოდა და ქვესჩააგდებდა ასამღვრევად შედეგდებულ ტბაში.

ჩვენიანი თუ ადვილად ვერა ჰყვებოდა პროტესტის გამოცხადებას, ახლად გამოჩეკილი მოხელენი ენერგიას არ იშურებდნენ, რომ საკუთარის ხელით აეზვირებინათ დამდორებული ზღვა და გაბეგრილ ხალხს მოთმინება დაჰკარგოდა.

რამდენიმე მაგალითი უსამართლოებისა ზემოდ დავასახელებთ. აბა რა პატრონობას გაუწევდა კახელობას იმისთანა მოხელე, როგორცა ბრძანდებოდა სიღნაღის კაპიტან-ისპრავნიკი, ძილის გუდად გადაქცეული, რომელიც თვალს მხოლოდ მაშინ ახელდა, როდესაც ქრთამს დაანახვებდნენ. ალბად, ბატონი კაპიტან-ისპრავნიკი დიდი მოტრფიალე ყოფილა ნუნუასი, თორემ შეუძლებელია დიდიდან საღამომდინ იძინოს კაცმა. პატარა მოხელენი ისე უცქეროდნენ ერსა, როგორც მწველელ ფურსა. საბუთი და უფლება ჰქონდათ ასე მოქცეულიყვნენ, რადგან დიდები უარესსა სჩადიოდნენ. „წამწყმიდა წახედულობამაო“, ტყლილად ხომ არ უთქვამს ჭირნახულს ერსა. „თევზი თავიდან აყროლდება“ და, მართლაც, მარკიზ პაულუჩჩის დროს მართლმსაჯულებას ისეთი მყრალი კაცი უდგას სათავეში, რომ ქართველობას უეჭველია დაავიწყდებოდა ნეტარხსენებული კავალენსკი, პოლტავაში რომ გადაზიდა, რაც-კი ძვირფასი ნივთი და სამკაული მეოპოვებოდა მაშინდელ ქართველობას. რა შვილებიცა ბრძანდებოდნენ მაშინდელი მსაჯულები, რა ზნისა და ხასიათისა იყვნენ მოსამართლენი, ბრძანებს კაპიტანი ანოსოვი, იქიდან შეიძლება გაითვალისწინოს ადამიანმა, რომ თვით დარაჯი კანონისა, საქართველოს უმაღლესის მმართველობის პროკურორი პლახოტინი „გაუამხანაგდა ტფილისში მცხოვრებ ებრაელებს და მათთან ერთად გააჩაღა მაგარ სასმელებით ვაჭრობა და შელახა კანონი ღორმუცელა, ვერცხლის მოყვარე და ანგარებით გაჟღენთილმა „კანონის დარაჯმა“. პლახოტინი საზოგადოებას თარის დაკვრით და უწმაწურ სიმღერებით ართობდა, თანამდებობას კი ყუ-

რადღებას არ აქცევდა, რადგან თანამდებობისა არც თავი გაეგებოდა, არც ბოლო ესმოდა».³⁷⁾

ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვები მარკიზისაა. პროკურორი პლახოტინი ზედგამოჭრილი მოხელეა მაშინდელის უკულმართის დროისა და ამის გამო ვრცლად ვიამბობთ ამ საარაკო კაცის თავგადასავალსა.

მარკიზის წინამოდგილე გენერალ ტორმასოვმა პლახოტინი სატუსალოში ჩააგდო. დატუსალებული პროკურორი ისე გაკადნიერდა, რომ ხელმწიფესთან იჩივლა; უკანონოდ მომექცა მთავარ-მართველიო. წარმოიდგინეთ, არყით მოვაჭრე, ბალაღაიკაზე დამკვრელი და უწმაწურ ლექსების მომდერალი პროკურორი უდანაშაულოდ უცენიათ პეტერბურგში და გაუმართლებიათ—პროკურორის დატუსალება კანონისწინააღმდეგიაო. ეს ამბავი შეატყობინა პაულუჩჩის იუსტიციის მინისტრმა დმიტრიევმა. ცეცხლივით აენტო მარკიზი, ეს ქალღიღადი რომ წაიკითხა. უფრო აღზე გამომქლავნდებოდა პლახოტინის ავკაცობა, უპასუხებს მარკიზი დმიტრიევს, ტორმასოვი რომ თავმდაბალი არა ყოფილიყო—და მოუყვება პლახოტინის ამბავს.³⁸⁾

პლახოტინს წინადაც ვიცნობდი, რა შვილიცა ბრძანდებოდა: ბრიყვი, უზრდელი, გაუთლელი. რა საპროკურორო კაცია, ცხარობს მარკიზი. ჩემდა სამწუხაროდ, როგორც ბრძანდებოდა წინად, აქ, საქართველოშიაც, ისეთივეა.

პლახოტინს არ ესმის, რა ხელია პროკურორობა, არა გაეგება რა კანონებისა და თავიც არა აქვს გაიგოს რამე, კიდევ რომ მოინდომოს. თავხედია და უზრდელი, ამასთანავე შესანიშნავად გაწაფული დავი-დარაბის ატეხაში. ხრიკების ისეთს ქსელს გააბამს, ისე ოსტატურად მოჩმახავს ქალღიღადს,

37) Утв. Г. П. гз. 342. დედანში: забавлялъ публику игрой на бала лайкъ и пвнiемъ непристойныхъ пвсень. დ. ჩუბინაშვილი ბალაღაიკას ასე ხთარგზნის; ჩონგური, თარი, საზი. ბალაღაიკა არც ერთი არაა. ვგ წმინდა რუსული საკრავია.

38) Акты, Г. V, гз. 11, 12, 13.

რომ გულუბრყვილო, ადამიანი ადვილად გაეზმის ბადეში. დასამტკიცებლად იმისა, თუ რა ნიჭისა და გონების პატრონია პლახოტინი, შემდეგს მოგახსენებ, სწერს პაულოუჩჩი. პლახოტინი მსახურებდა საქართველოში 1807 წლამდე. განსვენებულ გენერალ თ. ციციშვილს გამოუგზავნეს პეტერბურგიდან სამოქალაქო საქმეთა მდივნად, მაგრამ ციციშვილმა რამდენისამე თვის შემდეგ გააგდო კანცელარიიდან. ამას შემდეგ როგორღაც მოახერხა და თავი ამოჰყო ისევ მდივნად სამოქალაქო და სისხლის სამართლის საქმეთა ექსპედიციიაში. აქედანაც მალე გააძევეს, რადგან აბეზარი და მოუსვენარი ხასიათისა იყო. პლახოტინი მთავრობას ეხვეწებოდა, სადმე მაზრის სამსახურლოში მაინც მომეცით მდივნის ადგილი, მაგრამ უარი უთხრეს, ამ პატარა თანამდებობის შესაფერი ნიჭიც არა გაქვსო და საქართველოდან საშუალოდ გააგდეს, თუმცა-კი ატესტატში ცუდი არაფერი ჩაუწერეს. განდევნილი საქართველოდან დიდ ხანს დახეტიალობდა მოლდავიაში, მაგრამ ვერც იქ იშოვნა სამსახური. მოლდავიიდან პეტერბურგს ავიდა და, ღმერთმა უწყის, რა გზით და რა ხრიკების წყალობით, სულ მცირე დროს გაიკრა მალაღმნიშვნელოვანი ადგილი საქართველოს პროკურორისა.

დიდი დანაშაული დააბრალა პლახოტინს მარკიზმა ერთს საპოლიტიკო საქმეში.—გენერალ ტორმასოვმა დაიჭირა ტფილისში იმერელი სიმონიკა ბართაშვილი და სატუსალოში უკრა თავი. ბატონიშვილი ლევანი ოსეთში რომ იმყოფებოდა, თან ახლდა სიმონიკა. ოსეთიდან როგორღაც გაუსხლტა ყარაულებს და ტფილისს ჩამოიპარა. სიმონიკა ბართაშვილი და მრავალი კიდევ სხვანი დაძვრებოდნენ ქართლსა და იმერეთში, ემაღებოდნენ ყარაულებს, იგებდნენ რუსის მხედრობის ამბებს და ატყობინებდნენ იმერეთში სოლომონ მეორეს, ოსეთში ბატონიშვილ ლევანს, სპარსეთში, ან დაღესტანს ბატონიშვილ აღექსანდრეს. რუსები გაფაციცებით ადევნებდნენ თვალ-ყურსა სიმონიკასთანა კაცებს და, თუ კი შეიპყრობდნენ, ხელიდან აღარ უშვებდნენ. მართალია სიმონ-

ნიკა ბარათაშვილს გასამტყუნარი ვერა უბოვნეს რა, მაგრამ მაინც შეიპყრეს, რადგან თავის პირით აღიარა—ბატონიშვილ ლევანს ვახლდი ოსეთშიო. ამას გარდა 1810 წელს იმერეთი აჯანყების კორიანტელში იყო გახვეული. ამბოხებას იმერეთის გამგე გენერალი სიმონოვიჩი 1811 წელსაც მოელოდა. მარტო ეს ეჭვიანობა საკმარისი საბუთი იყო ბარათაშვილის დასატუსაღებლად.—სრულიად მოულოდნელად პროკურორ პლახოტინმა მფარველობა გაუწია მემამოხეთა ერთგულ მეგობარს სიმონიკა ბარათაშვილს რე თხოულობდა განთავისუფლებას. მარკიზის აზრით, რაკი ბარათაშვილს პოლიტიკური დანაშაული ჰბრალდებოდა, ზოგად კანონს ხმა უნდა ჩაეწყვიტა, მაგრამ, როგორც ეტყობა, პლახოტინი ახირებულა და თავისას არ იშლიდა—ბარათაშვილი უკანონოდაა დატუსაღებულიო.—კეთილი განზრახვა ჰქონდა ამ საქმეში მეჭოწურე და მედუქნე პროკურორს, თუ აქაც ანგარებამ, ან უბრალო ახირებამ იჩინა თავი, ვინ მიხვდება ეხლა, ასის წლის შემდეგ. 39).

1811 წელს შემოდგომაზე, ბატონიშვილი ლევან, სამის მხლებელ ოსით, ბორჯომის ხეობით მიიპარებოდა ახალციხეს და გოგიას ციხესთან (ავალიანთ ციხეა) წააწყდა ლეკების ბრბოს. ასიცოცხლით სავსე ჭაბუკი, სულ რაღაც ჩვიდმეტ-თვრამეტი წლისა, ხანჯალზე ააგეს ლეკებმა/ გასისხლიანებული ტანისამოსი ლევანისა და მოკვეთილი თავი ძღვნად მიართვეს ახალციხის ფაშა შერიფ ხიმშიაშვილს. შერიფმა კინალამ თავი მოიკლა მწუხარებით, ლევანის სიკვდილი რომ გაიგო, მაგრამ ტირილთ რას უშველიდა. 40) ლევანის სიკვდილმა სიმონიკა ბარათაშვილს უშველა. რაკი მემამოხე ბატონიშვილი წუთი სოფელს გამოესალმა, ერთგულ ყმასაც შეღავათი მისცეს და ციხიდგან გამოუშვეს. სიმონოვიჩმა ნათესავეებს ჩააბარა სიმონიკა თავდებობით და ამანათად საკუთარი შვილი წაართვეს.

39) ეს ის ადმინისტრატიული „უსმოტრენია“, რომელიც დღესაც კანონსა სჩაგრავს.

40) ლევან ბატონიშვილის თავგადასავალს როდისმე ვუამბობთ მკითხველს უბედურმა ლეკებმა თურმე არ იცოდნენ. ვინ ააგეს ხანჯლის წვერზე.

ასეა თუ ისე, ბარათაშვილის გამოქომაგება დიდ დანაშაულად ჩაუთვალა პლახოტინს მარკოზმა პაულუჩიჩიმ. ამდენი საქმის ჩამდენიო, სწერს პაულუჩიჩი დმიტრიევს, ღირსი იყო რომ სამსახურიდან გადამეყენებინი და გათოკილი პეტერბურგს გამომეგზავნა, მაგრამ, თქვენის პატივისცემის გამო, ასე არ მოვიქეცი და გთხოვთ გადააყენოთ სამსახურიდან. და რიგიანი, კანონის მცოდნე კაცი დანიშნოთ პროკურორად საქართველოშიო. დიდად საჭიროა, აქაურმა მკვიდრმა შეიგნოს-რა დიდი მნიშვნელობა აქვს პროკურორის ხარისხსა. რაკი ღირსეული კაცი იქნება პროკურორად, აღარ მეწყინება და სათაკილოდაც არ მივიჩნევ, უკეთუ კანონის უცოდინარობას მომაგონებს, ვინაიდან სიყმაწვილიდან სამხედრო საქმეს ვემსახურები და საკვირველი არ არის, რომ სამოქალაქო კანონებში მოვიკოჭლებდეო.

ასეთი ყოფილა „დარაჯი კანონისა“ მაშინდელ საქართველოში. ადვილად გაიგებთ, თუ რანაირად იკანონებდა კანონი პროკურორ პლახოტინის ხელში. ან მისი ხელქვეითნი და მსაჯულნი რა სამართალს დასთესდნენ ერში, ოდეს თვით მათი უფროსი არ უკადრისობდა მაგარის სასმელებით ვაჭრობას ებრაელებთან ერთად. კავალენსკიმ ციციშვილის დროს ბევთაბეგიშვილი გაიამხანაგა ხალხის დასარბევად, პლახოტინს ებრაელები ამოურჩევია.—ერთი რამ ვერ გამოვიკვლიეთ: ბალალაიკა-ჭიანურით სად ართობდა პლახოტინი პუბლიკას —ქუჩა-ქუჩა დადიოდა, თუ თვით სამსჯავრო დარბაზში!..»

VI

უსამართლო მართვა-გამგეობით, სიყმილ-შიმშილით და ეგზეკუციით გაბედნიერებულ საქართველოს ახალი უბედურობა დაატყდა თავსა. მთელი ექვსი წელიწადი, დაწყებული 1809 წლიდან 1816 წლამდე საშინლად მძვინვარებდა საქართველო ტერიტორიაზე ყამი და ჰმუსრავდა უპატრონო და

მშიერ-მწყურვალ ქვეყანასა. შეშინებული მკვიდრი ცხვრის ფარასავით დაფთხა და მთასა და ტყეს მოედო თავის საშველად. თვით დედა-ქალაქი ტფილისი დაცარიელდა, რადგან მოქალაქენი გაიხიზნენ და იმალებოდნენ ზოგი ორთაქალის ბაღებში და ზოგი კიდეც, ვინ იცის სადა. უღმობელი სენი განსაკუთრებულის ძლიერებით აოხრებდა იმერეთს, მაგრამ ხეირი არც ქართლ-კახეთისათვის დაუყრია. თავი იჩინა ჭირმა აგრედვე დარუბანდს, ჩრდილოეთ კავკასიაში და ახალციხის საფაშოში.

მაშინდელი მთავრობა ხერხსა და ღონეს არ იშურებდა, რომ მხედრობა მაინც გადაერჩინა სენის ბრკყალებისაგან, მაგრამ ვერას ხდებოდა. ჯარის-კაციც ბლომად დაიღუპა, განსაკუთრებით ყაზახობა. საკარანტინო ინსპექტორის თანაშემწე თ. თუმანიშვილი და გენერალი სიმონოვიჩი გვიამბობენ: ანანურში ჟამი მოვსპვთ, მაგრამ ხელმეორედ ღონის ყაზახებმა შემოიტანესო: საქმე ასე ყოფილა. არაგვის პირზე ცხენები გაერეკათ საბალახოდ; ყაზახების ბინის ახლო მგზავრ ქართველებს ღამე გაეთიბთ. მძინარე მგზავრებისთვის ყაზახებს მოვპარათ ქეჩა და უბრალო ხალიჩა და ჩამოეტანათ ყაზახთა პოსტზე. ქურდებს ქეჩა შუაზე გაეჭრათ და მიეყიდნათ ისევე ყაზახისთვის, რომელიც ავად გამხდარიყო ჭირით და გარდაცვლილიყო. ჭირის მოსასპობად გორიდან გაუგზავნიათ ს. ჩარტალში სამხედრო ექიმი კორალლი, მწლებელად თანა ჰყოლია ექიმს ანანურელი ყაზახი, რომელსაც სოფელში ორი ტყაპუჭი მოეპარა. მეორე დღესვე ჭურდი ყაზახი გარდაიცვალა, თან გადაჰყვა აფიცერი და სხვა-ყაზახები. ერთ ყაზახს კიდეც გაეთხარა დამწვარი, ჭირნადგომი ნასახლარი და ორი ცელი ეშოვნა. დავლა ბინაზე მოეტანა და მოსპობილი სენი ხელახლა გააჩადა. სამაგალითოდ უნდა დაისაჯოს ცელის მომტანი ყაზახი, სწერს გენერალი სიმონოვიჩი მთავარ-მართებელს, რომ სხვა ყაზახებმა აღარ გაბედონ ჭირიან ადგილებიდან ნივთების აღება, თორემ სენს ბოლო არ მოეღებო. ⁴¹⁾.

41) АКТЫ, т. V. гл. 349, 350, 351.

ტყუილადა ჰქონდა იმედი გენერალ სიმონოვიჩს, რომ სასტიკი სასჯელი, ან სასტიკივე ბრძანება მოაშლევინებდა მაშინდელს ყაზახს ქურდ-ბაცაცობას. ქურდობდა და მტაცებლობდა ყაზახი განა მარტო ჩვენში, იქ, სამშობლოშიც მოტრფიალე თვალით უცქეროდა მეზობლის დოვლათ-ზინათსა და თუ კი დროს იხელთებდა, კუსათუოდ ასწავნიდა რაკი მოხვდებოდა ხელში. აბა რა მოსაპარია მგზავრი კაცის ქეჩა, ან ჩარტალელი გლეხის წუწიანი ტყაპუკი (დედანში: (ОВЧИНА)! ვინ ოხერი გასთხრის ღამე, მალულად ჭირიან ნასახლარს, (დედანში: САКЛЯ) რომ ორიოდე ჟანგიანი ცელი მოიპაროს! გლეხი კაცის გადამწვარ ქოხში განა რა ოქროს ზოდები იქნებოდა ჩაფლული! ხასიათი, ბუნებაა, თორემ რა ყრია ან ქეჩა ტყაპუკაში, ან ცელებში.

1815 წ. გენერალი დელპოცო სამწუხარო ამბავს ატყობინებს გეორგიევსკიდან მთავარ-მართებელ რტიშჩევს, დონელ ყაზახთა ბინაზე, მიხეილის პოსტზე, მცირე აბაზის პირდაპირ, ჟამი გაჩნდაო; ერთი კვირის განმავლობაში გარდაიცვალა 2 ურიადნიკი და 14 ყაზახი; ერთი ურიადნიკი, 5 ყაზახი და ერთი დედა-კაცი ავად არიანო. საიდან შემოიტანეს სენი მიხეილის პოსტზე, დანამდვილებით ვერ შევიტყე, რადგან პოსტის უფროსი ასისთავი ლიახოვი და ჯოგის ყარაული ყაზახი, რომელზედაც ეჭვი მქონდა, თუ შემოიტანდნენ, სწორედ ესენიო, ჟამისაგან დაიხოცნენო.—გენერალი დელპოცო ასე ახასიათებს ლიახოვს და საზოგადოდ ლინიის ყაზახობას: მე მგონია, მოახსენებს დელპოცო რტიშჩევს, რომ ამ უბედურობის თავი და თავი მიზეზი ყაზახობაა. ვის არ მოეხსენება, რა ნაირად ეტანება ყაზახი დავლას. ძვალსა და რბილში აქვს გამჯდარი ტაციობის სენი. ცხადია, რომ ასის თავი ლიახოვი და ყაზახთა ჯოგის ყარაული ხელთ იგდებდნენ საზღვარ-გარეთიდან შემოტანილ აზიის საქონელს, მიარიგ-მოარიგებდნენ და ამგვარად სიხარბით დაბრმავებულებმა თავიანთი თავიც დაღუპეს და სხვანიც თან ჩაიყოლიეს. დამნაშავეის აღმოჩენა შეუძლებელია, რადგან ყველანი წუ-

თი-სოფელს გამოესალმნენ. ჟამის შემოტანის მიზეზი ეგები ისაა, რომ ყაზახი, ვითარცა გაუთლელისა და ველოურის კაცის წესი და ადათია, სულ უბრალოდ თავს წაიხდენს, ოღონდ რამე იშოვნოს. საშოვარის მოტრფიალე აღარ დაგიდევს, რა ზარალი მოჰყვება მის საქციელს. ღვთის წინაშე, ისიც უნდა სთქვას კაცმა, რომ ლინიის ყაზახი იძულებულია ისაძაგლოს და იქურდოს. აგერ მეორე წელიწადია და ჯერ ცხენების საკვები არ მიუღიათ. წელიწადში სულ 12 მანეთი ჯამაგირი აქვს და როგორ დაირჩინოს თავი, ან ცხენი როგორ გამოკვებოს თორმეტი მანეთით? ბევრს ცხენი მოუკვდა და ღონე არა აქვს მეორე იყიდოს. ბევრი გაკეთებული ოჯახი დაიღუპა, რადგან ოჯახის მომვლელად მარტო მოხუცებულები და ბავშვები რჩებიან შინ. ზნეშალაღი ადამიანი ქურდობას არ ეკადრებს, რაც უნდა გაქირვება მიადგეს კარსა, მტკიცე ხასიათი დროზე შეაჩერებს, შეაკავებს და საძაგლობაზე ხელს ააღებინებს, მაგრამ საქმეც ისაა, რომ ყაზახს ზნე-ხასიათი ძალიან სუსტად აქვს განვითარებულიო. ⁴²⁾.

ფრიად საყურადღებო ამბავს გვატყობინებს გენერალი დელბოცო. სწორედ რომ დაუჯერებელი ამბავია და გონებას ვერ გაუთვალისწინებია, როგორ უნდა ირჩინოს თავი ცხენიანმა კაცმა წელიწადში თორმეტ მანეთად? ეს ხომ იმასა ჰგავს, დედინაცვალმა მწყემსი ობოლი რომ სამწყსოდ გაგზავნა, ერთი ჯური გაატანა და ასე დააბარა: შენცა სჭამე, გამვლელ-გამომვლელსაც აჭამე და შინაც მთელი მოიტანეო.—ლინიის ყაზახს, ბრძანებს დელბოცო, ზნეობა ნაკლებად აქვს განვითარებულიო. ანგელოზიც რომ იყოს ადამიანი, თავს ვერ დაირჩენს და ცხენს ვერ გამოჰკვებავს წელიწადში 12 მანეთად! მაშინდელი მანეთი დღევანდელ სამსაც რომ უდრიდეს, მაინც შეუძლებელია მანეთად თავის გატანა და ცხენის შენახვა. ძალა-უნებურად თვალი აქეთ-იქით

42) *ibid*, T. V, გვ. 351—352.

უნდა აცეცო და საზრდო მოიპოვო კანონის მიერ აღკრძალულის გზით. დელპოცოს მოწმობა საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ მაშინდელი დროის ყაზახთა რაზმები რეგულიარჯარად არ ითვლებოდა. რაკი ასეა, დისციპლინაც სუსტი უნდა ჰქონოდათ და მთავრობა, ალბად, იძულებული იყო თავალი დაეხუჭა და ყური მოეყრუა, როცა შეატყობინებდნენ, — ყაზახებმა სოფელი აიკლეს, ესა და ეს გაძარცვეს, ესა და ეს დაარბიესო. 43).

ბატონიშვილ დავითმა გენერალ ტორმასოვს დააბრალა, ახალციხიდან მაგან ჩამოიტანა ჟამი ქართლ-კახეთშიო. მართლაც, პირველად რუსის მხედრობაში ახალციხესთან იჩინა სენმა თავი. ტორმასოვმა 1810 წ. შემოდგომაზე ალყა შემოარტყა ახალციხეს და ნოემბრის მიწურულებში იმედიცა ჰქონდა, რომ ბოლოს მოუღებდა შარიფ-ფაშას და თვით ახალციხეს. მაღალი კლდე ყაია-ბაში, რომელიც თავს დაჰყურებდა ციხეს, რუსებმა ხელთ იგდეს და სეტყვასავით აყრიდნენ აქედგან შუაგულ ციხეს ტყვიასა და ყუმბარას. 19 ნოემბერს ტორმასოვმა ბატარეია მოაწყო კოკოლია-საყდრის მაღლობზე, ზედ აიტანა ორი მძიმე თორმეტ გირვანქა ყუმბარიანი ზარბაზანი და ორი თილთა (მორტირა) 44). 22 ნოემბრიდან დაწყებული ოთხის დღის განმავლობაში თითქმის აამტუტა ტორმასოვმა ახალციხის ციხე, თუმცა აღებით მაინც ვერ აიღო. ხის შენობანი მთლად დაიწვა, ქვისა ნახევრად დაინგრა. შარიფას პალატებს ცეცხლი გაუჩნდა, მეციხოვნენი დაწიოკდნენ, მაგრამ ტორმასოვმა მაინც იერიში არ მიიტანა და შარიფ-ფაშას შეუთვალა, ციხე დამანებეო.

43) აი იხილეთ დელპოცოს სიტყვები: „Всѣ казачьи войска другой годъ не получаютъ фуража; должны содержать в себя и лошадей своихъ изъ одного жалованья, состоящаго изъ 12 р. въ годъ“.

44) უცემურად იციან ხოლმე დამახინჯება ჩვენებურის სიტყვა-სახელისა. სუფთა ქართული „კოკოლიას საყდარი, ასეა დოკუმენტებში მონათლული: კოკოლია სერდარი, სად ყიზილბაშური სერდარი, ანუ სარდალი და სად საყდარი-ეკლესია. ოსმალურთან მწყურალად გახლავართ, მაგრამ რამდენადაც გესმენია „Какя-паша“ კი არა ჰქვიან კლდეს, არამედ Кая-баши. ბაში თავია.

ვერ მოგართვიო, შემოუთვალა შარიფმა. ⁴⁵). მაშ ლტოლვილი იმერეთის მეფე სოლომონ მეორე მაინც მომეცი და ციხიდან განდევნე ლეკებიო.—ლეკები დიდი ხანია გაიქცნენ, მეფე სოლომონი-კი ერევანს წავიდაო, შემოუთვალა შარიფმა.—ამ პასუხის შემდეგ ტორმასოვი აიყარა და ტფილისს წავიდა აწყურის გზით.

მიზეზი ასე უსახელოდ დაბრუნებისა ახალციხიდან სულ უბრალო იყო. ტორმასოვის ლაშქარში ჟამი გაჩნდა და პირველად ექვსი ქართველი მილიციონერი იმსხვერპლა. ტორმასოვის მხედრობას შეუერთდა იმერეთიდან მოსული ზეკარის უღელტეხილით სიმონოვიჩის ჯარი და აღბად, ამ ჯარმა თუ გადმოიტანა მმუსრავი სენი. ტორმასოვს შეეშინდა ქირისა, საჩქაროდ წამოვიდა და ფიცხელი ბრძანება გაუგზავნა საქართველოს გამგე გენერალ-მაიორ ახვერდოვს და პოლკოვნიკ სტალს—საქართველოს ყველა შესავალ გზებზე კარანტინები დააწესეთო. ⁴⁶).

საიდან შემოვიდა საქართველოში ქირი, დარწმუნებით ვერ ვიტყვით. თვით ტორმასოვმა ვერ გამოარკვია, საიდან შემოვიდა ქალაქში სენიო. „ღმერთმა უწყის, რა გზით შემოჭიდა ქალაქში სენიო“. კაპიტანი ანოსოვი ჰფიქრობს, რომ ჟამი საქართველოში 1811 წ. გაჩნდა დარუბანდიდან, უფრო კი იმერეთიდანაო. ⁴⁷).

ჩვენთვის სულ ერთია, საიდან გვესტუმრა ჟამი, იმერეთიდან, ახალციხიდან, თუ დარუბანდიდან. საყურადღებო ისაა, რომ ისედაც შეწუხებულს ქართლ-კახეთს ცალკე შიმშილით და ცალკე უხვირო მართვა-გამგეობით და საეგზე-

45) დახამდვილებით არ ვიცით-რა გვარისაა შარიფი. ბატონიშვილი დავით ათაბაგის გვარისად სთვლის, სელიმს-კი ხიმშიაშვილად. იხ. მასალები... გვ. 64, 69. ბროსეც გადაწყვეტილს არას ამბობს. „ძნელია იმის გამორკვევა, ვისი შთამაშავალი არიან საათაბაგოს უკანასკნელნი მმართველნიო.“ იხ. მარი ბროსეს საქართველოს ისტორია, ნაწილი II, გვ. 154.

46) გენერალი ახვერდოვი, გვარით პუპულაშვილი, ქრცხინვალელი მოსახლე სომეხია. მასალები... გვ. 106.

47) УТВ. т. II, гл. 26*.

კუცია კამანდებით ახალი უბედურობა დაატყდა თავსა. მარტო 1811 წ. ქამმა იმხვერპლა 2042 მამა-კაცი, 1646 დედა-კაცი, 567 ბავშვი; მორჩენილა: 514 მამა-კაცი, 531 დედა-კაცი და 155 ბავშვი. კარანტინებში ჰყოლიათ გაჩერებული როგორც საექვო ავადპყოფნი: 266 მამა-კაცი, 276 დედა-კაცი და 89 ბავშვი. იმავე კარანტინებში გაუჩერებით ჯან-საღნი: 393 მამა-კაცი, 410 დედა-კაცი და 31 ბავშვი. 48).

კარანტინები იყო დაწესებული ს. ჯალას, მცხეთას, დმანისს და ტფილისში სამი: აბანოებთან, ავლაბარში და წავკისის გზაზე. სხვა გზით ხალხს არ უშვებდნენ ქალაქში. თითო კარანტინში უსათუოდ იყო ერთი კამისარი, ერთი ექიმი და თარჯიმანი, რომელსაც, თუ რუსულად ვერ მოახერხებდა გამვლელ-გამომვლელის სახელისა და გვარის დაწერას, შეეძლო ქართულად შეედგინა სია. კარანტინებში ხმარობდნენ ხალხისა და ნივთების საპკურებლად დოქტორ გიტონ-დემორვოს რაღაც გაზსა. წესი და რიგი ამ გაზის ხმარებისა შეემუშავებინა სამხედრო ექიმს, მედიცინის დოქტორს კრეიტონს. მარკიზი პაულუჩჩი დიდად აფასებდა დემორვოს გაზსა და კრეიტონის წამლობას, სასწაულსავით მოქმედობსო, მაგრამ ქართველობას არა სწამდა არც მორვოს გაზი და არც კრეიტონის ჯანაოზობა. ტყესა და მთას უფრო ენდობოდა და ქუდ მოგლეჯილი გარბოდა კირიან ქალაქიდან ორთაქალის, და დირსიქალის ბაღებში და უფრო შორს, სადაც, მისის ფიქრით, კირი ვერ უწევდა. ლტოლვილთა რიცხვი 1811 წლის შემოდგომაზე 10,000 სული იყო. ხალხი სიცივით კანკალებდა, ბავშვობა იყლიტებოდა, მაგრამ ნებით არა ბრუნდებოდა ქალაქში, ვიდრე მარკიზმა ძალად არ შემოარეკი.

მაშინდელი ბრძოლა ქამთან იგივე იარაღის ჩხარუნი იყო, სხვა არაფერი. კავკასიის გუბერნიის სამხედრო გუბერნატორი ბრისკორნი ასე გვისურათებს ბრძოლას. გაჩნდა თუ

არა ს. ობილნოეში ჟამი, სამხედრო ყარაული შემოვარტყი, არც არავინ შეუვში შიგა და არც არავინ გამომიშვიანო. თვით სოფელში მოვსპე მისვლა-მოსვლა ერთის ოჯახისა მეორესთან. იმ სახლს, სადაც ჟამია, ყარაული შემოვარტყიო; ნივთები და ავეჯი ცალკე შენობაში დავალაგებინე. ვისაც სოფლიდან გასვლა ესაჭიროება, სასტიკ კარანტინში უნდა დარჩეს რამდენიმე დღე, ნავთებსა და ტანისამოსს აპკურებენ და მხოლოდ მერმე გაუშვებენ სხვაგან წასასვლელადო. — თუ საყარაულოდ გუბერნატორმა ბრისკორნმა დონის მშვიერი ყაზახები მიუჩინა ობილნოელებს, კაიხეირსაც დააყრიდნენ „ცალკე-შენობაში“ დალაგებულს ნივთსა და ავეჯსა. — 49).

ტფილისში ჟამის მოსასპობად მარკიზ პაულუჩჩიმ განსაკუთრებული კამიტეტი დააწესა, სახელად „მცხოვრებთა ჯანმრთელობაზე მზრუნავი კამიტეტი“. თავმჯდომარედ გაუჩინა კამიტეტს თ. დარჩია ბებუთაშვილი. წევრებად დაინიშნენ: ტფილისის კამენდანტი პოდპოლკოვნიკი ლევენცოვი, საექიმო გამგეობის ინსპექტორი ექიმი რიზენკო, სამხედრო დოქტორი პრიბილი, დახელოვნებული გადამდებ სენტან ბრძოლაში, ტფილისის ნაცვალი, ანუ პოლიცმეისტერი და ერთიც საპატიო მოქალაქე. — კამიტეტის დაარსების ამბავს მოახსენებს მარკიზი პოლიციის მინისტრს ბალაშოვს და ამ გვარ ატესტაციას უკეთებს დარჩია ბებუთაშვილს: ტფილისის მკვიდრთა შორის ყველაზე საპატიო კაცი დარჩია ბებუთაშვილია, ზედ მიწვევით იცნობს დიდსა და პატარას, ყველა-საგან პატივცემულია და დიდი გავლენა აქვს ქალაქელებზეო, მეფობის დროს ქალაქის საქმეებს დარჩია განაგებდა, რუსის მთავრობის ერთგულია, რაიცა არა ერთგზობით დაუმტკიცებიაო. 50).

კამიტეტის თავმჯდომარე ჩვენი კაცია და, როგორცა სჩანს საბუთებიდან, დარჩია ბებუთაშვილს ქართული, შინაური წამლობა უფროსწამდა, ვიდრე ექიმ დე-მორვოს გაზი და

49) *ibid.* გვ. 347.

50) *ibid.* გვ. 31.

დოქტორ კრეიტონის დარიგებანი. კარანტინებში დარჩიამ უპირატესობა ძმარსა და მარილ წყალს-დაუთმო. ქალაქში შემოსასვლელ კარებებთან გამართულ კარანტინებში ბებუთა-შვილმა დაადგმევინა ხარისები. საჭმელ-სასმლის მომტანი სოფლელობა ხარისებს იქით იდგა, აქედან კიდევ მოქალაქენი. აღკრძალული ჰქონდათ ერთმანეთის მიკარება და შეხება. საქონლის ფასში რომ შერიგდებოდნენ მსყიდველ-გამსყიდველი, ნავაჭრ საქონელს ხარისების ქვეშ გამოახოხებდნენ და მსყიდველები ჩაიბარებდნენ. მერმე ფულებს თეფშებზე დაა-ლაგებდნენ, ამოავლებდნენ ძმარში და მხოლოდ ამის შემდეგ ხარისას ქვეშ გაახოხებდნენ. ჩაიბარებდა გამყიდავი გარეცხილ ფულს და შინ მიდიოდა. სჯეროდა სოფლელს უებრობა ამ წამლისა, თუ არა, ღმერთმა უწყის, ან რა თვალით უყურებდნენ კარანტინას ექიმები დარჩიას ოსტატობას, საბუთებიდან არა სჩანს.

ასე იკვებებოდა ტფილისი 1811 წელსა და 1812 წ. გაზაფხულზე. ხუთ აპრილს 1812 წ. მარკიზმა სიხარულით აუწყა ბალაშოვს, ჟამი სრულიად მოისპო, შიში აღარაფრისაა, ფულიც აგრე რივად ბევრი არა დახარჯულა რა, სულ რაღაც 3000 მ. თეთრი, ლტოლვილი ქალაქელობაც ბაღებიდან ოჯახებში დაბრუნდაო. ⁵¹⁾.

ტყუილად დაიტრახაბა მარკიზმა, სენი მოისპოვო. ჟამი იფეთქებდა ხოლმე საქართველოს სხვა-და-სხვა ადგილს თითქმის 1816 წლამდე. მაგალითად, ქართლში 1815 წ. აი სადა და სადა ყოფილა ჭირიანობა: ვარიანში მომკვდარა ერთი დედაკაცი და 10 სული საეჭვო ავადმყოფობით გამხდარა ავად. ქვემო-ნიქოზში ხუთი მომკვდარა და 17 სული საეჭვო აღმოჩენილა, ს. ერედვში ჭირი აუტანია ქვემო-ნიქოზიდან ოსის დედა-კაცს, სულ რაღაც ორიოდე საათი გაჩერებულა ერთ ნაცნობ. ოჯახში, მეორეში ღამე გაუთევია და მერმე ოსეთში წასულა. მოსდებია ამ ოჯახებს ჟამი და მუსრი გაუვლია,

51) *ibid.* გვ. 32.

გაწყვეტილა 12 სული. საექიმოდ დივიზიის დოქტორი მინერვინი რომ მისულა, კიდევ ყოფილა ამ ორ ოჯახში ორი დედა-კაცი ავადმყოფი და 5 საექვო. მინერვინს ერთ ქოხმახში სამი ქირიანი მიცვალებული უნახავს. რადგან ერედველები დამფრთხალან და ზედ არავინ ეკარებოდა, მინერვინს ცეცხლი მოუკიდებია სახლისთვის და მკვდრებთან ერთად დაუწვავს; ს. ზერტში 10 გარდაცვლილა, და ავადმყოფი უნახავს მინერვინს 28 საექვო. ჟამს უჩენია თავი აგრედვე კირბალში, გორში, სასირეთში, ქვემო-ხანდაკში, სადაც შემოუტანიათ სენი მათხოვარა ჯავახებს, დოესში, ქვაყრილში, წილკანში და მქადის-ჯვარში. 52).

დაწვრილებით ჟამის ამბავი განძრახ მოვიხსენიეთ. მრავლად დამართულმა კარანტინებმა თითქმის შესწყვიტეს მისვლამოსვლა ტფილისსა და სოფლებთა შორის, სადაც სანაქებოდ პარპაშობდა საეგზეკუციო კამანდები. აღვლევება რომ ჩააქრო კახეთში მარკიზმა, ხალხსა და თავად-აზნაურობას უსაყვედურა, რატომ დროზე არ მატყობინებდით მოხელეთა საქაგლობასა, რატომ საჩივარი არ შემოგქონდათ ჩემთან, ხომ კარგად იცოდით, რომ ჩემი კარი ღიაა მთხოვნელ-მომჩივარისთვისაო. — სიტყვით ადვილი სათქმელია, კარი ღია მაქვს, თამამად შევიძლიანთ საჩივარი მომართვათო, მაგრამ საქმით სულ-სხვა იყო. ჯერ ერთი ადგილობრივი მოხელენი საჩივარსა ჰმალავდნენ და ქალაქში არა ჰგზავნიდნენ. მეორე კიდევ ისაა, რომ ვსთქვათ გამწარებულმა კაცმა განიძრახა პირდაპირ მთავარ-მართებლის ნახვა, აიბარგა და დაიძრა ტფილისისკენ. ადგილობრივი მოხელენი ხშირად ბილეთს არ აძლევდნენ ტფილისში თავისუფლად შესვლისას, ან დიდის ხნით აჩერებდნენ მცხეთისკ კარანტინში. ცხადია ასეთივე დაბრკოლება იქნებოდა გამეფებული დანარჩენ კარანტინებშიაც. შინიდან წამოღებული საგზალ-ნუგზალი შემოეხარჯებოდა კარანტინში მომჩივარს და ხელ-ცარიელი იქიდან უკანვე ბრუნდებოდა,

რადგან ტფილისში შესვლას ველარც-კი ჰბედავდა, ვაი თუ ქალაქში მშიერ-მწყურვალი გაღვიღრძო, ან სიცივისაგან გავიფიჩხოვო. ამ მიზეზს ასახელებს გამომძიებელი კამისია იმის გამოსარკვევად, თუ რატომ არ ჩამოდიოდნენ საჩივლე-ლოდ მოხელეთაგან ტანჯულ-წამებულნი. ⁵³).

შეუძღვებელია მარკიზს არა სცოდნოდა, თუ რა ხდებო-და ობობას ქსელად გადაქცეულ კარანტინებში, მაგრამ მინც პაულუჩჩი თავმომწონეთ ატყობინებს პოლიციის მინისტრ ბალაშოვს 1811 წ. 12 ნოემბრის თარიღით: ყოველ დღე მოველი, რომ ჟამი მეც შემხვდება, რადგან ჭირიანი ადგი-ლებიდან აუარებელი ქალაღი მომდის. მცხოვრებლებიც განუწყვეტლივ შემოდინ ჩემთან საჩივრებით და ხომ მოგე-ხსენებათ, რა მოუთმენლები არიან აზიელები. მეორე დღესვე თუ პასუხი არ მიეცი საჩივარზე, თავს იკლავენ და წუწუნე-ბენ—სამართალს ვერ ვეღირსეთო. დიდათა ვფრთხილობ, მაგ-რამ რას იზამ, ჭირს სად გაექცევი: თვით კანცელარიაში შემომგვარა სენი და ხაზინადარი ხორუნჟი ბატალშიკოვი მომიკლაო. ⁵⁴).

ასე იცოდნენ თავის მართლება განა მარტო მარკიზმა, სხვებმაც. ორი ათასის ვერსის სიშორეზე მყოფი პოლიციის მინისტრი ბალაშოვი განა კი დაფიქრდებოდა, ეგები სიტყვა სხვაა და შეიძლება საქმე სხვა იყოსო. ქალაღდზე ხომ კობ-ტად იყო გამოყვანილი, საქართველო ბედნიერია მხნე მთავარ-მართებლის ხელშიო და სხვისა რიღასი დარღი ექმნებოდა.

VII

რუსის მართვა-გამგეობამ იმედი გაუცრუა ქართველო-ბას. ან-კი როგორ აიტანდა კაპიტან-ისპრავნიკების და ვახ-ტერების ბატონობას, ან მეჭიანურე პროკურორის ლაზღან-ღარობას? იმედ გაცრუებული ერი ხან-და-ხნობით ხმას იმაღ-

რვ... ტ. II, გვ. 341—342.

54) АКТЫ, т. V, гв. 33.

ლებდა და იარაღით დააპირებდა ხოლმე დაკარგულ უფლებების დაბრუნებას. კმაყოფილი არ იყო რუსის მართვა-გამგეობისა სამღვდელოებაც. მართალია, კათოლიკოსი ანტონი II ჯერ არ ჩამოვედოთ ტახტიდან, მაგრამ ყველაფრიდან სჩანდა, რომ ივერიის თავისუფალი ეკლესია დიდხანს ვეღარ იბოგინებდა. კილო და მოქმედება თ. ჰ. დ. ციციშვილისა სახეიროს არას უქადდა ძველის-ძველ ავტოკეფალურ საყდარსა. ეპარქიები შეამცირეს, მრავალი სამრევლო ეკლესია დახურეს, გააუქმეს. საეკლესიო მამულები და ხაზინას ჩააბარეს მათი მოვლა-პატრონობა. საეკლესიო მამულების გამგე მოურავები საეკლესიო აზნაურნი გაირიყნენ და მშვიერ-მწყურვალი იხოცებოდნენ. ასეთ ძალმომრეობის გამო აიმრიზა სასულიერო წოდება და უღუქმა-პუროდ დარჩენილი საეკლესიო აზნაურობა. ასეთ გუნებაზე დაყენებული სამღვდელოება და აზნაურობა მუდამ მზად იყო აჯანყების დროშა აეფრიალებინა რუსების წინააღმდეგ და მართლაც არც ერთს ამბობებას ისე არ ჩაუვლია საქართველოში, რომ მღვდელსა და ბერსა და საეკლესიო აზნაურს მხურვალე მონაწილეობა არ მიელო უკმაყოფილების ცეცხლის გაღუებაში. თუ კი სადმე იბრიალებდა ცეცხლი, ესენიც უსათუოდ მუგუზალს მიუმატებდნენ ხოლმე. ესაა მხოლოდ სათქმელი, რომ ერთობა არ იყო. ერთი რომ ხალხს უჩხიკინებდა და აჯანყების გზაზე აყენებდა, მეორე ენატანიაობას რჩებდა და აბეზლებდა მრევლს მთავრობასთან ჯილდოს დასაცინცლად. ქვემოდ დაწვრილებით იქნება მოხსენებული, თუ რა უპატიოსნო ხელობა იკძსრა თელავის კარის მოძღვარმა არქიმანდრიტ ელევთერ ზუკაკიშვილმა, როგორ განუდგა სამწყსოს და მაინც სულ წაწყმედილი მოძღვარი დაუჯილდოვებელი დარჩა, ასე რომ საქმე სახვეწურად გაუხდა.

სწორედ ასეთივე ბედი ხვდა წილად ჩვენს მოწინავე წოდებას—თავადობას. მაღლიერი არავინ იყო რუსობისა, ვერ შეეფიცისა მათს ზნე-ხასიათსა, არ მოსწონდა ახალი მართვა-გამგეობა, ოცნებობდა, ნატრობდა ძველ დროსა და ჟამსა,

ელანდებოდა გმირი მეფე, მისი ქველობა—ვაჟკაცობა და სულ
იმის ფიქრში იყო—როდის იქნება მალე წაიღონ კროლა
თვალეზიანი და ქერა-თმიანი სტუმრებო. დიად, ასეთი იყო
სულის ვითარება მაშინდელის თავადისა. ამბოხების გუნება-
ზე დამდგარი თავადი ხმალსა და თოფს არ ერიდებოდა და
ოცნების განსახორციელებლად ბევრისაგან ბევრი თავს აკ-
ლავდა მტერსა, ჰკარგავდა ქონებას; ბევრს უთელია ყინუ-
ლიან ციმბირის უგზო-უკვლო ველ-მინდორი და დაბურული
ტყე-ღრენი, ბევრი სამუდამოდ გადახვეწილა ოსმალეთს, ან
სპარსეთში, მაგრამ მაინც სიმტკიცე არა ჰქონდათ. საქმეს
დაიწყებდნენ ხოლმე და ბოლოს-კი ვეღარ ატანდნენ. ერთი
რომ პატიოსნურად ატარებდა სახელსა და ვაჟკაცურად უხვ-
დებოდა მოქნეულ ხმალსა, მეორე მელასავით სოროში ძვრე-
ბოდა, კუდს აქიცინებდა და მტრის სარდალს გზასა და კვალს
უჩვენებდა მოძმისა და სამშობლოს დასანიავებლად. ორთავე
ჯურის თავადებს ბლომად ვიხილავთ ქვემოდ, თვით აჯანყე-
ბის და თოფ-ზარბაზნის გრილის ამბავს რომ მოგახსენებთ
1812 წელს კახეთში. ტყუილად კი არ გვაყვედრიდნენ მა-
შინდელი მოხელენი, ჩვენ რომ არ მოგშველებოდით, მტე-
რი ისე წაგახდენდათ, რომ თქვენი სინსილა გაწყდებოდაო.
შინ, საქართველოში, თუ ნაკლებად ჰყავდა რუსობას მოკე-
თე, არც მეზობლობაში მოეპოვებოდათ მოტრფიალენი. სპარ-
სეთი და ოსმალეთი დიდი ხანია აღმაცერად უცქეროდნენ
რუსების ჩამოთესლებას საქართველოში. ოსმალეთის მოსაზ-
ღვრე ფაშებმა, სპარსეთის ბატონმა ბაბა-ხანმა და მისმა მემ-
კვიდრე აბას-მირზამ ძილი დაჰკარგეს თითქმის და ათას ხათა-
ბალას უტეხავდნენ საქართველოს მთავარ-მართველებს. სა-
ყვედურით ახრჩობდნენ ქართველობას რუსების დაპატიჟები-
სთვის და თან ჯავრსა ყრილობდნენ, საცა-კი მოასწრებდნენ
სიცოცხლეს უსპობდნენ. რა კი ცალ-ცალკე ვერა დააკლეს-
რა რუსეთსა, განიზრახეს შეერთება და 1810 წელს ოსმა-
ლეთმა და სპარსეთმა შეჰკრეს ფორმალური კავშირი რუსე-
თის წინააღმდეგ. სული და გული კავშირისა გახლდათ ინ-

გლისი, რომელმაც ამ დროს მოიმაგრა ფეხი სპარსეთის ტერიტორიაზედ ბენდერ-ბუშირში. ინგლისი ბზესავით აბნევედა ოქროს სპარსეთის შაჰის კარზე, სპარსელებს აგულისებდა რუსების წინააღმდეგ და სულ იმას ჩაახიჩინებდა, თუ რუსეთმა ფეხი არ ამოიკვეთა საქართველოში, სპარსეთი სამუდამოდ დაიღუპებაო. ღონე მიხდილი სპარსეთი კარგადა ჰგრძნობდა, რომ რუსები სპარსეთს ხეირს არ დააყრიდნენ და საომრად ემზადებოდა, მაგრამ უბედურობა ის იყო, რომ რიგიანი ჯარი არა ჰყავდა და ჩარადი არ უვარგოდა. ინგლისი უშალ დაეხმარა გამგონე სპარსეთს. ოცი ათასი თოფი ჩამოუტანა და უბრალო საპოლიტიკო აგენტის მაგიერ გაამწესა თეირანში უფლება მოსილი მინისტრი, რომელსაც თან გამოაყოლეს ინსტრუქტორები ჯარის გასაწაფად, ზარბაზნების ჩამოსასხმელად, ციხე-სიმაგრეთა ასაშენებლად და სხვა. გულმხურვალედ შეუდგნენ ყიზილბაშები სამზადისს და ელოდდნენ მოხერხებულ დროს რუსებზე თავ დასასხმელად. 55)

ფორმალური საბაბი ომის გამოცხადებისა მუდამ მზად გახლდათ—რუსებმა უკანონოდ აჰხადეს გვირგვინი ბაგრატიონთა გვარსაო. უკანონობის მომქმედნი უნდა დაისაჯნენ და საქართველოს ტახტი დაუბრუნდეს კანონიერ მემკვიდრეს ალექსანდრე ბატონიშვილს, რომელსაც სპარსეთის მთავრობამ ათას ~~როსხი~~ თუმანი როჭიკი (ჯამაგირი) გაუჩინა წელიწადში. 56). დაუძინებელი მტერი რუსის მთავრობისა ბატონიშვილი ალექსანდრე არწივივით თავს დასტრიალებდა მღელვარე საქართველოს, ნადვერდალს აღუებდა და ამბოხების ქიაკოკონას ამზადებდა. მოუსვენარი ტახტის მაძიებელი ხან ერევანის სახანოში ამოჰყობდა თავსა, ხან თვით სპარსეთში, ხან დაღესტანსა და ლეკეთში და ხან ახალციხის საფაშოში. ყველგან, საცა-კი გაჩნდებოდა რუსების მოძულე ბატონიშვილია სასურველი და სანეტარო სტუმარი იყო. მისი სტუმრობა დ,

55) იხ. АКТЫ. Т. IV გვ. 761. УТВ. Т. II გვ. 287.

56) მასალები... გვ. 117.

შფოთის ატეხა რუსის მართვა-გამგეობის წინააღმდეგ ერთი და იგივე იყო, ასე ვსთქვათ სინონიმი. ეტყობა, ან ქართველ კაცის სახელს, ან ბატონიშვილ ალექსანდრეს რაღაც უცნაური, მიმზიდველი და ანდამატური ძალა ჰქონია. ამ დღეებში (1904 წ.) რუსის სამსახურის პოლკოვნიკ, ანწუხელ ლეკმა⁵⁷⁾ ლიმილითა და თავმოწონებით მიაშობ, ბატონიშვილი ალექსანანდრე დაღესტანს რომ ამოვიდოდა ხოლმე, ჩვენს ოჯახში თურმე დასდებდა ბინასაო. კარგად მახსოვს, — ბავშობა — სიყმაწვილეში ზღაპარსავით მიაშობდნენ, თუ სად ისვენებდა და რომელ ოთახში იძინებდაო. დრო და ჟამმა თავისი გაიტანა, ალექსანდრეს ნადგომი ოთახები დაინგრა, სიძველისა გამო დაიფუშა ის ორი ხის ყუთიც, სადაც ბატონიშვილის ნივთები ელაგაო. ეს კი ლამაზად მახსოვს, რომ დიდის მოწიწებით და სიყვარულით ინახავდნენ ჩვენს ოჯახში ამ უბრალო ყუთებსა და უფროთხილდებოდნენ ნიშნად პატივისცემისა ძვირფასის სტუმრის ნაქონარ ნივთებსაო.

1812 წელს, არეულობის დროს, ბატონიშვილმა ალექსანდრემ გაავსო კახეთი, ხევი და მთიულეთი პროკლამაციასწერილებით.

ფრიად საყურადღებოა ტონი, კილო და შინაარსი წერილ — პროკლამაციებისა. მნიშვნელობას არაა მოკლებული აგრედვე სტილი წერილებისა. დასახასიათებლად მაშინდელის დროისა და თვით ტახტის მაძიებელ ბატონიშვილისა მოვიყვანთ რამდენიმე წერილს მცირედის შემოკლებით.

აი რა წერილი გაუგზავნა ბატონიშვილმა 16 მაისს 1812 წელს საენდრონიკო და სავაჩნაძოში დაბინავებულ თავადობას, აზნაურობას, ერსა და მოხელეობას სპარსეთიდან. მრავალს ძმურის სიყვარულით აღვისილ მოკითხვას მოახსენებს და შემდეგ ბრძანებს; „თქვენმა ეგეთმა სახელგანთქმულმა და ნამუსიანმა სიმხნემა ოთხსავე მხარეს, აღმოსავლეთს, დასავლეთს, სამხრეთს და ჩრდილოეთს მიაწია და ყოველნი ერა-

57). გვარსა და სახელს ხხვა, უფრო მოხერხებულ დროს, მოგახსენებთ.

ნისა ხალხნი თქვენის ძლევისა და ქებისა გვირგვინისა შემთხვევლნი არიან. დღეს იდიდნენ საქართველოსა შინა მცხოვრებელნი და დღეს დაგვირგვინდა დიდებისა დაგვირგვინებითა. რა ქება შოგიძღვანოთ ანუ რა წყალობა აღვითქვათ, რომელნიც უმაღლეს ღირსეულობისა და პატივისა ღირსნი ხართ, ესრეთ დაცემულის სახლის აღმმართველნი, მეფის ირაკლის შვილების მომძიებელნი, იმის თქვენზე მამაშვილურის პატივისცემისა არა უგულვებელს მყოფელნი. აფერუმ თქვენს გულისხმიერებასა და ბარაქალა თქვენს კეთილის—გამორჩევასა და შაბაშ თქვენსა ეგრეთსა სიმხნესა და მამაცობასა! რავეყო? თუ გხადლოთ შვილად, მამაზე უმეტეს გამოაჩინეთ მოწყალებიანი მომგონებლობა, და თუ გიწოდოთ ძმად, არავინ ძმათაგანმან უყო ძმასა ესე ვითარი კეთილნი. გარნა თვალნო, რომელ გონება თვალისაგან ნათობს და მეფის ირაკლის ოჯახის ფრთენო; ქეშმარიტად თუმცა ჩვენ შვილნი ვახლდით სანატრელს მეფეს, მაგრამ უმეტესი მამობრივი მოწყალება და სიყვარული თქვენთვის არ მოუკლია,—ზოგნი შვილურად, ზოგნი ძმურად და მოხუცებულნი მამობრივის პატივისცემით იზრდებოდით ჩვენს სამეფო პალატში და განსვენებული მეფეც თქვენთვის ზრუნვისაგან არ განისვენებდა. აწე ძმანო, თქვენ უმეტესს მაგიერი აღასრულეთ, რომელ იმის დაცემული ოჯახიერთის სარწმუნოების მტერთა და უცხო თესლთაგან *) თქვენ სვეტნი ძლიერებისა შეიქმენით და მიზეზნი ჩვენის სამეფოს სახლის აღდგინებისა მზეებრ თქვენ სახელი ყოველსა ქვეყანასა მოჭვინეთ და განსვენებული, თქვენ მიერ საყვარელი მეფეც ადიდეთ და იმის შვილებსაც თავისუფლებისა გიხაროდენისა ხმასა გვცემთ. დასაბამითგან ეგ ბატონ-ყმობის სიყვარული არავინ ქმნა ვითარ თქვენ. ამისათვის ყოველთაგან ქებულნო პატივით და სასურველად საყვარელნო და მეფის

*) ესე იგი რუსებისაგან. სარწმუნოების ერთგვარობას დიდად ვაფახებდით და ვებლაუქებოდით. აღექსანდრეს წერილი გვიჩვენებს, რომ მაშინდელ ქართველობას მალე შეუგნია, რა შვილიცა ყოფილა ქებული ერთსარწმუნოება.

ირაკლის მადლითნო პირმშნო შვილნო და ჩვენნო უსაყვა-
რელესნო ძმანო! თუმცა წერილით გეხმაურებით, მაგრამ ასე
მგონია თქვენში ვზივარ და პირის-პირ საყვარლად შემოგ-
ფრფენთ და გეხმაურებით; ღმერთმან უმეტესად გადიდოსთ
ყოვლის სახელის აღმატებით და ჩვენც სიხარულით მაგიერი
ასრულება გვლირსებოდეს ღვთით.

შემდგომად ამისა აქაურს ვითარებას იუწყებთ, ღვთის
მოწყალებით შაჰზადა მობრძანდა დიდის ჯარებით და ხაზი-
ნით გოგჩაზედ და ყაზახის მთაზედ ვაპირებთ მოსვლას ზარბა-
ზნებით, თორმეტის ათასის ქვეითის სარბაზით და ოცდა-ათის
ათასის სხვის ჯარით. იქით ოსმალოსა ხრიდან კიდევ სარას-
კარი მოდის დიდის თადარიგით, თოფხანით და სამოცდა-ათი
ათასის კაცით, რომ ნახევარი ჯარი ახალციხის მამულში გა-
დმოვიდა; 58) ქვეილამ კიდევ ერთი შაჰზადა განჯის მხარეს
უნდა მოვიდეს ოცდა-ათის ათასის კაცით. დიდრონი თადარი-
გები არის და აქ რომ სარდალი არის, ამას გუმბრზედ ისტუ-
მრებს შაჰზადა. მაგრამ თქვენის ამბის მაყურებელნი ვართ,
როგორცა მანდეთგან თქვენი ამბავი მოგვივა, ისე საჩქაროთ
გამოვწევთ; რა გვარსაც თქვენ შემოგვითვლით და მოგვწერთ
საჩქაროთ, იმისი პასუხი გვაცოდინეთ. სხვა აქაურს თადარიგისა
და ჯარების ამბავს ამ წიგნის მომტანნი მოგახსენებენ და რაც
ამათ მოგახსენონ, ჩვენი სიტყვა არის და თქვენც ისე მოიქე-
ცით და ღვთის შემწეობით ჩვენი საქმე რიგიანად წარემართება“.
ბექელი მეფის ძის ალექსანდრესი. ქ. „შაჰზადას რაყამი თია-
ნეთზედ გავისტუმრეთ და იქილამ მოგივათ და ნახამთ.“ 59)

58) შაჰზადა-შაჰის შვილი, ტახტის შემკვიდრე. გოგჩას მოსული შაჰზადა
აბას—მირზა, სარბაზი ინგლისელების მიერ გაწრთვნილი რეგულიარული ჯარია.
ბატონი შვილი დავით სარბაზს სარბასტად იხსენებს. სარასკირი—ყარსის ფაშა იგუ-
ლისხმება. პირობისამებრ სარასკირი და ახალციხის ფაშა ბორჯომის ხეობით, ან
თორილეთით უნდა შემოსეოდნენ საქართველოს რუსის მხედრობის ამოსაწყვეტად,
სპარსელები—განჯიდან. თვით ალექსანდრე ქართლში უნდა შემოპარულიყო და
ფეხანებინა ქვეყანა. შემოიპარა კიდევ და ომი გაუმართა რუსოზას, მაგრამ მოკა-
ვშირეთ რაღაც კინკლაობა მოუვიდათ, უღალატეს ალექსანდრეს და მარტოდ-
მარტო დასტოვეს. წერილში მოხსენებული ხაზინა, თოფხანა, ზარბაზნები სულ ინგ-
ლისელებისაა. რაყამი ფირმანია.

59) АКТЫ, т. V, гл. 355, 356.

ამ გვარისავე შინაარსის წერილები დაუგზავნა ბატონი-შვილმა ალექსანდრემ ქიზიყელებს, ანწუხელებს, ჭარელებს, მანავში ჩერკეზიანთ, საგარეჯოელებს და მათ მეზობლებს, თიანელებს და ფშავლებს. იცოდა ბატონი-შვილმა რითი მოეგო ფშაველის გული და ხატისათვის საჩუქარი გაუგზავნია.

სწორედ ცის ნამივით მოეველინებოდა კახელობას ეს შესანიშნავი და სანაქებოდ დაწერილი უსტარი, ზომიერად და მარჯვედ შეხავებული დიპლომატიის მარილ-პილპილით. ერთი დახედეთ, რა ჰანგს არ აჟღარუნებს დიპლომატი ბატონი-შვილი! სანატრელ მეფე ირაკლის მალმალ იგონებს, რადგან მარტო სახელი პატარა კახისა ჟრუანტელს ჰგვრიდა კახელსა. თქვენ ქველობა-ვაჟკაცობას სპარსეთის აშულნი და მოშიარენი დამღერიანო; მზეებრ თქვენი სახელი ქვეყანას მოეფინაო; ქება-დიდებით ამკობს და მეფე ირაკლის ოჯახის ფრთას უწოდებს კახელობას. შხამიანი და გესლიანი კილოთი იგონებს ერთმორწმუნე სტუმარსა და თითქოს დოქტორი რეინეგის აღზრდილი კი არა, შატობრიანის მოწაფეაო, მელანხოლიურის, გულჩაწყვეტილის კილოთი იგონებს დანგრეულ, „დაცემულ“ სამეფოსა და ოჯახს ირაკლისას, რომლის სამეფო სრა-პალატებში აღზრდილან კახელები, ზოგნი შვილურად, ზოგნი ძმურად და მოხუცებულნი მამობრივის პატივის ცემით. დაგვამახინჯა უგემურმა სწავლა-განათლებამ და დაეკარგეთ გრძნობა „კეთილის გამორჩევისა“, შინაური რომ არა ვიცით რა, სხვისას ვებოტინებით და ქურციკივით ვებტუნაობთ სხვისა ნიჭისა და ტალანტის გაგონებაზედ, აი თუ გინდ ტალეირანისა. რა მოსატანია ამ ქლესა დიპლომატის დასწრელებული, უკბილო დიპლომატიური მიწერ-მოწერა ბატონი-შვილ-ალექსანდრეს გონიერებით სავსე წერილთან შედარებით. ყოველი ფრაზა, ყოველი სიტყვა ლახვარივით გაგჰმირავდა მსმენელსა. მარტო ეს რადა ღირს: საყვარელის მეფის შვილებს „თავისუფლების გიხაროდენის“ ხმა გაგვავონეთო, ან ეს: თუ-მკა წერილით გეხმაურებით, მაგრამ ასე მგონია თქვენში ვზი-

ვარ და პირის-პირ საყვარლად შემოგფრფნთ, ესე იგი ფარ-
ვანასავით თავს გვევლებით და გეხმაურებითო.

მაშინდელი ქართველი, მალულად წამკითხავი ბატონი-
შვილის უსტარისა, უნებლიედ მოიგონებდა უკვე განსვე-
ნებულს თ. პ. დ. ციციშვილსა და თანამედროვე მთავარ-
მართველს მარკიზ პაულუჩჩის. უცნაური და გაუგებარი
იყო მათი ლექსთა კონა, მართალია სურნელოვანი და დამ-
ბნედი, მაგრამ რალაც უცხო სუნი უდიოდა. შტიალი, და-
ტუქსვა, ხიშტი, როზგი, ლალატი, ბუნტი, უმადურობა, ნე-
დომკა, კარანტინი, კამანდა, ეგზეკუცია, პრავიანტი, ბე-
გარა და სხვა, სულ ამისთანები. სადაც მუხრან-ბატონი და
გუბერნიის მარშალი თამაზ-ორბელიანი არ დაინდეს და დას-
ტუქსეს, პატარა თავადებს რალას მოერიდებოდნენ. ძილის
გუდა და მოქრთამე მოხელე, მექიანურე პროკურორი, გა-
ლეშილი ჯარის კაცი, ხეპრე, ბრიყვი, ლორმუცელა და უღვ-
თო კამისიონერი, გაბერილი, გაბღენძილი უთვისტომო ჩი-
ნოსანი, აი ვისა ჰხედავდა მუდამ ეამს მაშინდელი ქართვე-
ლი. სულისა და გულის შემხუთავი ატმოსფერა დააწვა
საქართველოს, გააბრუა და, თითქოს მძიმე ლოდიაო, ჯერ
დაანარცხა დედამიწაზე და მერე ლაზათიანად მიქექყა. ამის-
თანა გარემოებაში თოვის წამალსავით მოქმედებდა ალექსან-
დრეს პროკლამაცია, მაღალ კილოსა და ჰანგზე დაწერილი,
და ოცნების მორევში ალივლივებდა გათახსირებულ ქართვე-
ლსა. წარსული ხომ ჯერ რეალური ფაქტი იყო, ის წარსუ-
ლი, როდესაც ქართველი ნამუსიანად ქუდს ატარებდა და
ვახტერების საქირდავად არ გამხდარიყო.

ზემოთ გაკვრით მოვიხსენეთ და ხელ-ახლა ვიტყვი, რომ
მარკიზი პაულუჩჩი თვალს არ აშორებდა ბატონიშვილ
ალექსანდრეს. ვინ იცის, რა ჯილდოს არ გაიღებდა მთავარ-
მართველი, ოღონდ კი ალექსანდრე გათოკილი ენახა, მაგ-
რამ არ იქნა, ვერ დაიჭირა ავტორი „ცეცხლის მომდებ წე-
რიოიბრსა.“⁶⁰⁾. რომ ვერა გააწყო რა და ვერ შეიპყრო მაშ-

60) დედანში: *разжигательные письма.*

ფოთარი, მარკიზმა გული გაიკეთა და დამშვიდებული კილო-
თი მოახსენა უქვეშევრდომილესად იმპერატორ ალექსანდრე
1-ლს, — არა ღირს ბატონიშვილის დასაქვრად განსაკუთრე-
ბულის ღონის ძიების მიღება, თავისთავად რა ფასი აქვს ბა-
ტონიშვილს, ჩვენ თუ არ გავაზვიადებთ მის ძალა-მნიშვნე-
ლობასაო.

VIII

ამბოხების მეთაურნი და სულის ჩამდგმელნი დიდს ყურა-
დღებას აქცევდნენ საქართველოს სამხედრო გზას და იქ მობი-
ნადრე ქართველობას და ოსობას. რუსის მხედრობას და მთავ-
რობას გზად და კვალად ჩვენში დასამკვიდრებლად მარტო
ვიწრო დარიალის ხეობა ჰქონდა, რადგან შავი ზღვა ოსმა-
ლეთს ეჭირა და კასპიისა სპარსეთს. დარიალის ხეობა თუ
შეიკვროდა, რუსობას საქმე ისე გაუჭირდებოდა, რომ ეგები
სამუდამოდ გამოსთხოვებოდა „საქართველოს ტურფა ხეობა-
ველ-მინდორსა“. ესაა მიზეზი, რომ ბატონიშვილ ალექსან-
დრემ წერილი მისწერა ხევის ბატონს და რუსობის ერთგულს
ყმას, გაბრიელ ყაზბეგს, — გზა გააფუქე და რუსობას ნუღარ
გამოატარებ მაგ გზითაო. მხარი დაუჭირე — შავ-ხევსურებსა,
ეგენი ხომ შენი სისხლი და ხორცია. დიდ სამსახურს გამი-
წევ, თუ თხოვნას ამისრულებ, დამიჯერე, ჩემო გაბრიელ, რუ-
სების წყალობა წარმავალია, ვითარცა ქარი, ჩვენი-კი უცვლელი
და საუკუნო. ათას წილად გირჩევნია მიენდო მეფე ირაკლის
შვილსა, ვიდრე რუსეთის სიტყვა-წყალობასაო ⁶¹.) გაბრიელმა
არ უღალატა რუსის მთავრობას, არ შეისმინა ალექსანდრეს
სიტყვა და ძველებურად მხნედ ეხმარებოდა რუსის სარდლებს.
ამბოხების ჩაქრობაში, აჯანყების ნაპერწკალი კახეთიდან არაგვზე
რომ გადმოვიდა. ალექსანდრემ, ალბად კარგად იცოდა, რომ
ვერას გაზდებოდა ყაზბეგთან და ისევ მთიულეებთან და არაგვე-
ლობასთან ამჯობინა დაეჭირა საქმე. 1812 წელს თექვსმეტ

61) იხ. АБГЫ, ტ. V. გვ. 360.

მაისსავე მიწერილი წერილი იმნაირადვე ძლიერი და აზრიანია, როგორც ზემოდ მოყვანილი. წერილი იმდენად ნათელია, რომ განმარტებას არა საჭიროებს, ხოლო თითო ოროლა ფრაზა ხაზს გაუსმელადაც მკითხველს გულის ფიცარზედ მოხვდება და მკერდს აუტოკავს. „ქ. საქართველოს მეფეს-ძე ალექსანდრე ძმურის სიყვარულით მოგიკითხავთ, ერთობით მთიულეთის მოხელენო და სრულიად არაგვის თემის მთიულეთის ხალხნო, ჩვენ მიერ მრავალი სიყვარულით აღსავსე მოკითხვა გეუწყოსთ. მერმეთ თქვენი ეგეთი სიმხნე და ვაჟკაცობის ხმა ყოველს ქვეყანაზე განითქვა და ჩვენის ოჯახისათვის აგრე თავდადებულნი ხართ, მთელი ერანის ხალხნი თქვენ გაქებენ. ქეშმარიტად, ბაგრატოვანთ ოჯახის ერთგულნი და უნჯნი ყმანი ხართ ⁶²⁾. თუ ღმერთმა მოგხვედა, ჩვენი დიდება თქვენი იქნება და ყოვლის თქვენ მიერის სათხოვრისა წყალობით გულ-შესრულებულნი იქნებით და ძმებსავით საყვარელნი. ⁶³⁾. რომელნიც დღეს ამისთანას ჩვენ დაცემულს სამეფოს სახლს შეეწევა, მამანიც ისინი იქნებიან და ძმანიცა. ყოველთვის თქვენ ჩვენთან პირნათელნი ხართ და ღმერთმან სულ აგრე პირნათლად გატაროსთ. ახლა არის შემწეობის დრო, ახლა არის სამსახურის ჟამი და წყალობის მიღებისა, თქვენ ეს ვალი დაგვდევით და ყოვლის თქვენის წადილის სათხოვრით გული შეისრულებთ. ხვეს უნდა ჯარით გარდახვიდეთ, გუდამაყრელთა და ხევსურთათვისაც მოგვიწერია, ეგრეთვე მოხვევთათვის; რომ ჩვენი ოჯახის მტრისა და თქვენის მტრის რუსთ მოსას-

62) უნჯი—საუნჯე, ძვირფასი. დ. ჩუბინაშვილას აზრით უნჯი სომხური სიტყვა ყოფილა.

63) თურმე ალექსი პეტრეს ძე ერმოლოვი (ჩვენში მთავარ-მართებლობდა 1816—1827 წ.) პირველი ყოფილა, რომელსაც გაუბედნია და ოფიციალურ პრიკაზებში სალდათებს „ამხანაგები“ დაუძახა. ქებით აღნიშნავენ ამ გარემოებას რუსის ისტორიკოსნი. შეიძლება ერმოლოვმა ნაპაღოვანს მიჰბაძა; მაგრამ ბატონიშვილი ალექსანდრე რომ ძემოპარ ფშავ-ხევსურებს და არაკვკვლავს. ქმებად და ამხანაგებად იხსენიებს, ნეტა ვის მიჰბაძა? ნაპაღოვანის ამბები ჩვენამდის კანტი-კუნტად მოდიოდა.

ვლელი ვზა წაახდინოთ, რომ ჯარმა ველარ გამოიაროს და საქართველოში მყოფის რუსისა, ღვთის შემწეობით ჩვენ ვიცით. ვინც მაინთ მხარეს ჩვენი მუხანათი არის და ახლა თქვენთან მოვა და გაირჯება, იმას თქვენ არწმუნებთ, რომ ჩვენგან არა გარდახდეს რა და თქვენ იმისნი თავდებნი იყავით ერთიანად თემნი და იმ საქმეზედ იმხნევეთ და კვლავ როგორც ლომურათ ყოფილხართ, ისე ლომურად გაისარჯებით, ბაგრატიოვანთა და ლაშარის ჯვრისა და გუდანისჯვრისა, მოძმის სამეფოს ოჯახის მტრისა და საძირკველით ამომღების მტერის სისხლი თქვენც უხვად, ღვარად და ღვარად აღინეთ. სანატრელი მამა ჩვენი მეფე ირაკლი ამისთვის გდებდათ დიდ პატივს, რომ ამისთანას დროში იმის შვილებს გამოგვდგომოდით. თქვენი ჩვენს ოჯახზედ მრავალ რიგად სახელოვნად გარჯილი ძველი ხმალი მოიგონეთ და რჯულისა და თქვენის საყვარელის მეფის ირაკლის შვილებისათვის თქვენს ნამუსიანს სახელსა და თავს ნუ დაზოგავთ, საუკუნოთ თქვენი გულოვნებაც ასახელებთ და მეფის ირაკლის ოჯახი და სახელი აღიდეთ, რომ ყოველმა ცას ქვეშეთ კაცმა თქვან: მეფეს ერეკლეს ამისთანა ერთგულნი ყმანი დაუგდია თავის შვილებისათვისო. თქვენ ამ ხმით იდიდნეთ და განსვენებულს მეფესაც საფლავში პატივი ეცეს და რაღა მოგახსენოთ მამანო, ძმანო და შვილნო,—ეს არის სიმხნისა და გამოჩინებისა ჟამი და ჩვენის სამსახურისა და ახლა თქვენ იცით და თქვენმან მრავალ რიგად სახელიანმან ხმალმან“ (64).

ფშავლებს რომ საჩუქარი გაუგზავნა ხატისათვის, არც არაგველები დაივიწყა აღექსანდრემ. აი რა მოწიწებით ათავეებს ბატონიშვილი წერილს: „ქ. მაგათს უდიდებულესობას ლომისისა მთავარ-მოწამეს წმინდას გიორგის მცირე რამ შესაწირავი მოვართვით და თქვენ შესწირეთ უძლეველსა მაგას ჩვენდა წარსამატებლად ყოველსა ზედა საქმესა და მტერსა ჩვენსა საძლეველად.“ ზურაბა გაბიდაური ფშავში გაუგზავნია

ალექსანდრეს. ჯერ მოიკითხავს ძმურის სიყვარულით ფშაველ ხევის ბერებს: ხახა ბერიძეს, ხადილა გიჯურაშვილს, ცარიას და ლაშქარასა, მოუწონებს მხნეობა-ვაჟაკობას და შემდეგ შეატყობინებს, რომ სხვა და სხვა მხრიდან შემოესევინა საქართველოს სპარსეთისა და ოსმალეთის ჯარები რუსების გასაწყვეტად. ჩვენი მოუსვლელია შეუძლებელია, სწერს ბატონიშვილი და სთხოვს იგინიც მზად იყვნენ მტერთან საერთო ბრძოლისათვის. სთხოვს აგრედვე ხევის ბერებს გაუგზავნოს მისი წერილები, გაბიდაურს რომ გამოატანა, თუშებსა და გაბრიელ ყაზიბეგიშვილსა. ჩემი ამბავი, ან რა სამზადისში ვარ, ზურაბ გაბიდაურს გამოჰკითხეთო, უთვლის ბატონიშვილი თუშეთის თავ კაცებს. ყველაზე უფრო ერთგული ბაგრატიონთ ოჯახისა თქვენ იყავით და განა საფიქრებელია, რომ ამისთანა დროს არ იეღვოს მრავალ გზის განთქმულმა თქვენმა ხმალმაო. ლაშრის-ჯვრისა და თქვენის, თავის იმედით იყავით; ბაგრატიონთაც სანატრელად მიაჩნდით, მაშ მიეკედლეთ ფშავლებს და საერთოთ გაისარჯეთ მტრის დასამხობად და დასაქცევადო. ⁶⁵⁾ საყურადღებოა აგრედვე ვილაც სომეხ ავეტიქას წერილი, სპარსეთიდან გამოგზავნილი აბელ ჩოლაყაშვილის სახელობაზე. ვინაა ეს ავეტიქა, ცნობები არა გვაქვს, მაგრამ ეტყობა ბატონიშვილ ალექსანდრეს ამაღლაში ყოფილა და ქართლ-კახეთიდან გაჰყოლია ლტოლვილსა. ცოტა არ იყვეს, ენა-ქარტალობა ეტყობა ავეტიქას წერილს; მაგრამ მაინც გადმოვიღებთ ქართულად. ბევრი იმისთანა ამბავია ავეტიქას წერილში, რაც სხვა წყაროებში არ მოიპოვება

ზვიცი, რომ გვიამება აქაური ამბები და მოგახსენებ: შაჰი იმყოფება თავრიზში, შაჰზადე-კი ერევანშია და დიდი ჯარები ახლავთ თანა. სარდლები ყაზახის მთებზე არიან დაბანაკებულნი. ჩვენი ბატონიც ⁶⁶⁾ იქაა ამალით. წინად და ეხლა ჩა-

65) *ibid.* გვ. 360.

66) *ibid.* გვ. 360. ესე იგი ბატონიშვილი ალექსანდრე.

მოსული თავადობა და გლეხ-კაცობა რომ ვიანგარიშოთ, გამოვა ესე 500—600 კაცი. ქართლიდან დაწყებული ქიზიყამდის სულ აქ შეიკრიბნენ. შენ რაღასა ზიხარ მანდა? შარშან, ბოლნისის გზაზე რომ შეგხვდი, გირჩიე წამოსულიყავი ბატონიშვილთან, მაგრამ არ დამიჯერე და უარი მითხარი. ეხლა მაინც ჩამოდი და დაამშვენე აქაურები. აბა რა საჭირო იყო, ომანი და იოსები რომ ჩამოვიდნენ? ბატონიშვილი წყალობის თვალით გიყურებთ თქვენა. ბევრჯელ უთქვამს—დიდი სამსახური მიუძღვით ჩოლაყაანთ ჩვენ წინაშე, ჩვენ-კი ჯერ-ჯერობით ვერაფრით გაღუხადეთ სამსახურიო. თუ გგონია რომ რუსები მაგრად მოიკიდებენ აქ ფეხსა, ტყუილად გარჯილხარ. მე უფრო ძალიან მინდოდა, რომ რუსები საფუძვლიანად დამკვიდრებულიყვნენ ჩვენში, მაგრამ ეს არ მოხერხდება. ჯერ ერთი აქ, საყიზილბაშოში, მრავლისაგან მრავალი და ურიცხვი ლაშქარი იკრიბება, მეორე კიდევ ისაა, რომ მანდ იარაღს ისხავს კახელი, ქიზიყელი, მთელი ქართლი, კახეთი, მთა და ველი, ლეკი, ერთგული და მუხანათი. ერთი სიტყვით, ყველა მზად არის მანდეთ წამოვიდეს და შამოგისიოს რუსის მხედრობას. შვიდი-რვა მხრიდან, ზემოდან და ქვემოდან. ერთ კვირაზე მანდ ვიქნებით. ხომ კარგათ მიცნობ, განა ცუდს რამეს მოვიდლომებ შენთვის? რაც ადრე ჩამოხვალ, ის ემჯობინება შენთვის, გეყო რაც უერთგულე რუსებს. გახსოვს, რუსებს წინ რომ მიუძღოდი საგარეჯოდან და გზას უჩვენებდი, მერე ქართველებმა რომ დაგიჭირეს და შენი მოკვლა რომ უნდოდათ! არა, განა არ იცი, რომ რუსები მალე დაივიწყებენ შენ სამსახურს? ბატონიშვილსაც რომ ისე ემსახურო, როგორც ემსახურებოდი რუსებს, ყველა სურვილს აისრულებ. ოლონდ-კი ჩამოდი აქა და მე ვიცი და ჩემმა კაცობამა.

თავს მოვიკლავ, შევეხვეწები ბატონიშვილს და მოვანჩებინებ იმ წყალობას, რითაც შენი გული შეჯერდება ჩვენი ბატონის წყალობა მუდმივი, საუკუნოა, რუსებისა კი დროებითი, წარმავალი. გარწმუნებ, რუსები საქართველოში

ვერ იბოგინებენ,—მოდის, კარზე მომდგარ ბედნიერებას წიხლს
ნუ ჰკრავ.

კარგად ვიცი, რომ ბოლოს და ბოლოს რუსები გაგა-
უბედურებენ. ქართველობა, ქიზიყელობა და მოქალაქენი აქ
ბლომად შეიკრიბნენ.

ალექსანდრე ბატონიშვილი ერევნიდან ქართლით კახეთს
რომ ამოვიდა, თან მცირე მხედრობა ახლდა. ამის გამო საფი-
ქრებელია, რომ ავეტიქა განზრახ აზვიადებდა ქართველების რი-
ცხეს ბატონიშვილის ბანაკში ერევნის სახანოში, მაგრამ ეპატი-
ვება ერთგულ ყმას გადაქარბება—გადამეტება. გულით სურვე-
ბია აბელ ჩოლაყაშვილის ჩათრევა რუსების წინააღმდეგ გან-
ზრახულ შეთქმულებაში და სურვილის მისაღწევად ქართველ
მეამბოხეთა რიცხვი გაუბერია.

ფრიად საყურადღებოა აგრედვე წერილი ბატონიშვილ
ალექსანდრესი, დაწერილი 11 ივლისს 1812 წ. აზრი
წერტილისა ისაა, რომ რაკილა სისხლი დაღვარეთ რუსისა,
ეხლა მეტი ჯანი აღარა გაქვთ, რუსობას ზურგი უნდა შეა-
ქციოთ და ჩემს მხარეს გადმოხვიდეთო. ჩვეულებრივ სალაქ-
ქალამის შემდეგ ალექსანდრე მოახსენებს სრულიად თე-
ლავს ზეით თემის ხალხთ: „თქვენგან გამოგზავნილთ თა-
ვად-აზნაურთ და გლეხთ ყოველთავე ღვთის მოწყალეებით
მშვიდობით აქ ჩვენთან მოაწიეს და ამთავადებს შაჰზადა რომ
მობრძანდება, წინ მივაგებებთ. ჩვენც მზადებაში ვართ, რომ
ამ რამდენიმე დღეს ღვთის შემწეობით მანდა ვართ და ჩვენს
სისხლსაც თქვენს სისხლში გავრევთ. ჩვენ მამა-პაპათაც მრავალჯერ
დაუქცევია თქვენთვის სისხლი, ჩვენც თავი შემო-
წირული გვაქვს,—ღვთით ჩვენი მანდ წამოუსვლელიობა არ
იქნება. ამაზე სარწმუნო მექმენით, რომ ერთს კვირას თქვე-
ნთან სიცოცხლე ათასს წელიწადს სხვაგან ცხოვრებას მიჩვენ-
ნიან. როგორც ჩვენს სიყვარულზედ და ერთგულობაზედ
მხნედ მოქცეულხართ, ახლაც ისე სიმხნით აღიჭურვებით და
მზანი იყვენით. ესეც კარგად იცით, რომ რადგანაც სისხლში
გაერიენით და მაგდენი რუსი გასწყვიტეთ, ღმერთმან ნუ

ქნას, რომ მაგათ ძალი მოიცენ, არას დროს არ შეგარჩენენ და მათი ფიციც დასარწმუნებელი არ არის. თუ ლბილს სიტყვას გეუბნებიან, მაინც უკანასკნელი რუსებისა სიცრუე-ორპირობა და გაუტანელობა არის: ბუნებით მუხთალნი არიან. ჩვენ რომ არა დაგვეშავებინა-რა და შემწეობის მაჯიერ ასე დაგვამხეს, თქვენ რომ აგრე სისხლში მორეულნი ხართ, ხომ კარგად იცით, არც გიცოდებენ და არც შეგარჩენენ და არც ჭეშმარიტება მაგათში მკვიდრობს და თუ თქვენგანით ვისითმე მოტყუებით და ანუ ნივთის მოყვარებით გაცთუნებენ, მაინც უკანასკნელი საფრთხე არის, რომ მაგათგან უკანასკნელ ერთგულთა და ორგულთ მისაგებელი ერთი მიეგება ყოველთათვის—ციმბირი. თქვენ მაგათ რბილ სიტყვას და სიცრუეს ნუ აპყვებით და ნუ ენდობით, როგორც მხნედ მოქცეულხართ, ისევ ისე მხნედ აღიჭურვებით და მზანი იყავით, რომ ღვთის მოწყალებით ჩვენც მანდ მომსვლელნი ვართ და კიდევ მოვალთ. სხვას ჩვენს თადარიგსა და სიტყვას თქვენ მიერ გამოგზავნილების კაცების წერილებით და პირითა სცნობთ. 67)

ისტორიის ღირსება, ვითარცა მეცნიერებისა უეჭველად მოითხოვს, რომ ისტორიკოსი ფრთხილად იყვეს კვლევა-ძიების დროს და ყოველი ისტორიული ცნობა კრიტიკის ქარ-ცეცხლში გაატაროს. ბატონიშვილის წერილი საშინელი სასტიკი ატესტაციაა მაშინდელ ძალმომრეობაზე დაფუძნებულის მართვა-გამგეობისა და მის წარმომადგენელ მოხელეთა, მაგრამ

67) Ibid. გვ. 359 წერილის ზოგიერთი ადგილი რუსულად ასეა: „Вы и то хорошо знаете, что такъ какъ истребили столько русскихъ, то не дай Богъ, чтобы они усилились,—ни въ какомъ случаѣ они вамъ не просятъ, да и клятва ихъ не заслуживаетъ вѣры; если они вамъ говорятъ мягкія слова. то все таки подѣ конецъ у русскихъ выходить ложь, двуличность и коварство, они по природѣ иамѣнники. Вы, столько замѣшанные въ ихъ кровь, знайте, что они васъ не пощадятъ, ни простятъ, да и правды нѣтъ у нихъ. Если кого изъ васъ они соблазнили чрезъ обманъ или какую вещь, то исходъ одинъ: всѣ попадутъ въ сѣть, ибо воздаяніе отъ нихъ какъ вѣрнымъ, такъ и иамѣнникамъ одинаковое для всѣхъ—Сибирь.“

არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ალექსანდრე ტახტის მაძიებელია, მონატური დამხობილის სამეფოს აღდგენისა და მაშასადამე პირადად დაინტერესებული. ამ ყოფაში ჩაყენებული ბატონიშვილი, რაღა თქმა უნდა, მტერს აღარ დაინდობს, გათათხავს და თავზე ლაფს დაასხავს. სწორედ ასედაც იქცევა ალექსანდრე. თიანელ თავად-აზნაურობას, მოხელეთა და ხალხს ეუბნება, — რუსები ბუნებით მუხანათნი არიან, კეშმარიტება მაგათში არა მკვიდრობს, სწორისა და მრუდის გარეშე არ იციან, ერთგულისა და ორგულის მისაგებელი ციმბირიაო. ეგები ბრძოლის ტაქტიკა მოითხოვდა მტრის ლაზათიანად შემკობას, მაგრამ ბატონიშვილის მიერ ბოძებული ატესტაცია მაინც საშინელია და ჩამეტანი. ამ შესანიშნავის ისტორიულის ორ-პირად მოყვანილის დოკუმენტის, ქართულად და რუსულად, შესამსუბუქებლად მხოლოდ ის შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ საქართველოს მთავარ-მართებლებმა, სხვილმა და წვრილმა მოხელეებმა მრავალი საბუთი მისცა ბაგრატიონთა გვარის მხნე და საუკეთესო წარმომადგენელს საქვეყნოდ ეთქვა-მოგვატყუეს, სიტყვა გასტეხეს, ერთი სიტყვით მუხანათები არიანო.

ალექსანდრე თუ ამკობდა ლაზათიანად რუსის მოხელეებს, არც ესენი ინდობდნენ მოსიარულე ტახტის მაძიებელს. მთავარ-მართებელნი: ციციშვილი, გუდოვიჩი, ტორმასოვი, პაულუჩიჩი და რტიშჩევი დიდ წყალობას ჰპირდებოდნენ ალექსანდრეს ოღონდ დაბრუნდი, გადასახლდი რუსეთში და რასაც მოითხოვ, ავისრულებთო.

ალექსანდრემ არ ინება რუსის მთავრობის წყალობა. კავკასიას განაგებდა 1816—1827 წ. გენერალი ალექსი პეტრეს ძე ერმოლოვი, „კავკასიის პროკონსულად“ წოდებული. ერმოლოვმა იუკადრისა თურმე ტკბილი მიწერ-მოწერა ალექსანდრესთან, საჩუქარ-წყალობის დაპირება-აღთქმა და ერთ-ერთ წერილში, რომელიც მიუწერია ლტოლვილ ბატონიშვილისათვის, ასეთი აზრი გამოუთქვამს:

„ადამიანი, რომელმაც სახელი გაითქვა გარყვნილობით, ტუტუცი და მხდალი, ჭაბუკობიდანვე მოკლებული მამის ლოცვა-კურთხევას მტერთან გაქცევისათვის, შეუძლებელია საშიში იყოს. ამის გამო გახვრეტულ გროშად არ მიღირს სიცოცხლე ან სიკვდილი ამისთანა ფლიდი კაცისაო.“⁶⁸)“

ერმოლოვი რუსის საუკეთესო გენერალი იყო, დროს შესაფერი არც განათლება აკლდა და არც სიმამაცე. დეკაბრისტები ოცნებობდნენ—ერმოლოვი თვისის სახელოვანის კავკასიის კორპუსით მობრუნდება რუსეთში და თვითმპყრობელობას შეზღუდავსო. ამ ხმამ იმპერატორ ნიკოლოზ პირველამდე მიაღწია, შეკრთა იგი, და „პროკონსული“ საშახურისა და ითხოვა.—განათლებულმა და მამაცმა გენერალმა მაინც თავი ვერ შეიკავა და რაკი ქართველზე მიდგა საქმე, სრული ბარბაროსობა გამოიჩინა. მხდალი, ტუტუცი, გარყვნილიო. რაკი მტერი იყო ქართველი ბატონიშვილი ალექსანდრე, განა ასე მურდლად უნდა შეემკო იგი დეკაბრისტების მეგობარსა და იმედს, გენერალ ერმოლოვს? ჯენტლმენი თავის დღეში ამას არ იკადრებს. ან რა სათქმელია ალექსანდრეზე, გარყვნილი იყოვო. იდვით გატაცებულ ადამიანს წუთი არა ჰქონდა მოსვენება, მიწის მგელივით ხან დაღესტანს ამოჰყოფდა თავს, ხან ახალციხის საფაშოში, ხან იმერეთ და ქართლ-კახეთს და ხან, ვინ იცის სადა და განა ამისთანა მღელვარე ცხოვრების მიმდევარი მოცილის სიბილწე-გარყვნილებისთვის? არა, ეს პსიხოლოგიის წინააღმდეგია და ერმოლოვის აზრი მტკნარი და ხალკისი ცილის წამებაა. ისტორიული საბუთიც არ მოიპოვება ერმოლოვის ცრუ, აზრის დასამოწმებლად.

კახეთის ამბოხების დროს ერევანს განაგებდა ჰუსეინ-ყული-ხანი, რომელმაც ორჯელ იფრინარუსის მხედრობა, ერთხელ ციციშვილისა და მეორედ გუდოვიჩის უფროსობით.

68 იხ. утв. р. владычества на Кавказѣ, т. XII, гл. 98. соч. В. И. Иваненко.

მაინც გული დამშვიდებული არა ჰქონდა და ყველაფრით ხელს უწყობდა ალექსანდრეს. ერევანში ვილატას ხმა დაეყარა, ვითომ აბას-მირზას ელჩები გაეგზავნოს ტფილისს და შერიგებას თხოულობსო. შესმენია თუ არა ეს ამბავი, ჰუსეინს მაშინვე წერილი გაუგზავნია კახეთსა, არაგვისა და ქიზიყის თავად-აზნაურთათვის და საერთოდ ერისათვის. არ დაიჯეროთ, მტკნარი ტყუილია ის ხმა, ვითომც შაჰ-ზადა რუსებთან შერიგებას აპირობსო. ძველებურად მხნედ იყავით და შესაფერ ჯილდოს მიიღებთ ჩვენის ხელმწიფე-ბატონისაგან, თვით ჩვენგან და მეფე ალექსანდრესაგანაო⁶⁹).

ამ წერილით მტკიცდება, რომ სხვა-და-სხვა ხანები და თვით სპარსეთის შაჰი ბატონიშვილ ალექსანდრეს საქართველოს მეფედ აღიარებდნენ.

IX

მაშ აგრე, უხეირო მთავრობა საკუთარის ხელით თვითონვე ამზადებდა უზომოდ გაბეგრილის, საეგზეკუციო კამანდებით დაწიოკებულის და უსამართლობის კორიანტელში გახვეულის ერის აჯანყებას. რა ჯოჯოხეთის ცეცხლად გადაექცა კახელიბას მარტო ბეგარა, არც-კი დაიჯერებთ, საბეგრო ურმის და ტვირთვის საზიდავ ცხენის რიცხვი რომ მოგახსენოთ. მარტო ქართლ-კახეთს, ყოფილა ისეთი დრო, გაუყვანია უსასყიდლოდ წელიწადში 112,154 ურემი და 99,780 საბარგო ცხენი. ეს ციფირი აღნიშნულია თავად ალექსანდრე ჭავჭავაძის წერილში და გამომძიებელ კამისიის საქმეში.⁷ ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რომ აღარც საქონელი და აღარც ურემი თითქმის აღარ უბრუნდებოდა პატრონსა. ან რა ხეირო დაეყრებოდა საქონელსა და ურემს მაშინდელ გზებზე ქართლ-კახეთიდან გასულს ფოთსა, ყარსსა, ერევანს და ამისთანა შორეულ მანძილზე. მეურმე და ცხენის გამყოლიც ნახევარზე

69) АКТЫ, т. V, стр. 356.

70) იხ. УТВ... т. II, стр. 344.

მეტი დაავადებულ-დასნეულებული ბრუნდებოდა შინა. ბ-ნ ანოსოვის სიტყვით, მკვიდრი ჰყვნესოდა და ჰგმინავდა ოჯახის ასაკლებ საურმე ბევრისაგანაო. 71).

იგივე კაპიტანი ანოსოვი გვიამბობს, რომ სულის მღაფავ ერის მოთმინება უალრეს წერტილამდე იყო ასული, სიმები ისე დაჭიმული იყო, რომ დღე-დღეზე უნდა გაწყვეტილიყო. აი, ამ წარმოუდგენელ ვითარებაში ჩავარდნილს კახელობას ეგზეკუცია ჩაუყენეს პურის შესაკრებად. გავარვარებულს ჯოჯოხეთს მუგუზალი რომ მიუპატეს, სწორედ ასეთი საქმე დაემართა დამშეულ კახეთს 1812 წელს. მუგუზალის როლი ეგზეკუციამ შეასრულა. შიმშილით გამწარებული გაფცქვნილ-გაძარცვული ერი თავს ძლივსღა იკავებდა. ან-კი რისა ეშინოდა, რალა უნდა დაეკარგა? სასოწარკვეთილი ერი ყველაფერს მოიქმედებდა, ოლონც-კი თავი დაეღწია როგორმე მაჯლაჯუნასავით მოწაოლილ უღვთო უსჯულობისაგან. საკმარისი იყოვო მცირედი ნაპერწკალი, ბრძანებს ოფიციალური ისტორიკოსი, რომ უცბად, ერთბაშად მოსდებოდა ალი ასაფეთქებელ მასალას, რომლითაც სავსე იყო მაშინდელი კახეთიო. ნაპერწკალმაც სწორედ იქ გაიფლვა, სადაც ყველაზე ნაკლებად მოელოდნენ ქიაკოკონას გაჩენას.

ეს ადგილი გახლავთ სოფელი ახმეტა დღევანდელ თიანეთის მაზრისა. 72).

ცეცხლის ჩანელების შემდეგ, თვით მარკიზმა პაულუჩჩიმ ასე დაათასა თვის მიერვე გაგზავნილ საეგზეკუციო კამანდების ჩაყენება კახეთის სოფლებში. „კახეთი ჰღელავდა და ჰბორგავდა. ზოგიერთი სწორედ გიყსავით იყო გადარეული. ამისთანა დროს ეგზეკუციის ჩაყენება სწორედ იმასა ჰგავდა, ცეცხლს რომ ქონი მოასხა. არა ნაიმედო კაცებმა ისარგებლეს ეგზეკუციის გაგზავნით სოფლებად, დაუწყეს ხალხს ჩი-

71) იბიპ. რუსულად: „Население буквально изнемогало подъ бременемъ крайне раззорительной подводной повинности“.

72) იბიპ. გვ. 351, 352.

ჩინი და ჩვენთვის საზარალო ჩაგონება და ხელი შეუწყეს საერთო კორიანტელის ამოვარდნასო“.⁷³⁾

დაფასებით კარგად დააფასა მარკოზმა ეგზეკუციის მნიშვნელობა, მაგრამ გამოტეხით მაინც არ გამოტყდა და ამბობების ატეხა არა საიმედო კაცებს მოახვია თავზე. ექვი არა გვაქვს, მარკიზი ამ სიტყვებს რომ სწერდა, ბატონიშვილი ალექსანდრე ჰყავდა ნიშანში ამოღებული. ისე გამოდის, ალექსანდრე რომ არ ყოფილიყო და არ ჩაეგონებინა კახელებისათვის აჯანყება, წამებული ერი კრინტს არ დასძრავდა და საეგზეკუციო კამანდების ვაჟკაცობა-გმირობას ისე მორჩილებით აიტანდა, როგორც აუტანია ბევრი სხვა უსამართლობა-შეწუხება. კეთილშობილი მარკიზი დიდადაა შემცდარი. ჩამგონებელი და მოჩიხინე მაშინ ჰპოულობს მომხრესა და მოკავშირეს, როცა ნიადაგი უკვე მომზადებულია ამბობება-აჯანყებისათვის. თუ ალექსანდრე არ იქმნებოდა, სხვა ვინმე გამოჩნდებოდა. საქმე ისაა, რომ თორმეტის წლის უსამართლო მართვა-გამგეობამ და დარბევამ საქართველო ააოხრა, გაატიალა; ძველი წესი და ჩვეულება მიღეწ-მოღეწა და მის ნანგრევებზე ისეთი შენობა ააგო, რომ პირუტყვს არ შეესვლებოდა შიგა. რაკი ასეთი იყო ვითარება საქმისა, რაღა საჭიროა ხრიკების მოგონება, არა საიმედო და მავნე კაცების გამოყვანა სცენაზე ჯვარზე საცმელად. მაგრამ რას იზამ, რომ მუდამ ჟამს ერთ-ფეროვანად და ერთგვარად მოქმედობს მოხელეს წყეული დაჟანგებული მანქანა. თითქოს მოსვენებით ვერ დაიძინებს, თუ მოხელემ წარა-მარად მავნე და არა საიმედო ვინმე არ გამოატყვევრინა ცოდვათა საზიდავად.

ვინაიდან კახეთის აჯანყების ჯერ გაჩენაში და შემდეგ ჩაქრობაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის მარკიზ პაულუჩჩის, საჭიროდ მიგვაჩნია გიამბოთ ამ მთავარ-მართველის ცხოვრება და ვეცდებით მცირედად მაინც დავასურათოთ ამ გენერლის მოქმედება-მოღვაწეობა ჩვენში.

მარკიზი ფილიპე ოსიპის ძე პაულუჩჩი იტალიელია ჩამომავლობით, დაბადებულია იტალიაში, ქ. მოდენაში, 1779 წ. მაშასადამე, მარკიზი ჩვენში რომ მთავარ-მართველობდა, 1811—12 წ., სულ ახალგაზრდა ყოფილა, ასე 32—33 წლისა. ჩქარი ამალგება და მაღალი ხარისხის მიღება ჩვეულებრივი მოვლენაა მეთვრამეტე საუკუნისა და მეცხრამეტეს პირველის ნახევრისა. ჭაბუკობაშივე მარკიზი შესულა სამხედრო სამსახურში, მონაწილეობას იღებდა სარევოლიუციო ომებში და, რადგან ნიჭი და მხნეობა გამოიჩინა, გენერლობაც მალე მიიღო. დიდ-ხანს არ გაგრძელდა მარკიზის სამსახური საფრანგეთის ჯარში. ნაპოლეონის მიერ შემოღებული წესი და რიგი იტალიაში არ ეპიტნავა ცხარე ხასიათის ახალგაზრდა მარკიზს და თავი მიანება საფრანგეთის ჯარში სამსახურს.

ომიანობასა და მღელვარებით სავსე ცხოვრებას მიჩვეული მარკიზი უსაქმურობას ვერ აიტანდა, დასტოვა იტალია და რუსეთს ესტუმრა. ესეც ჩვეულებრივი მოვლენა იყო წარსულის დროისა. 1807 წელს მარკიზი მიიღეს რუსის სამსახურში პოლკოვნიკის ჩინით. რუსის გენერალ მიხელსონის უფროსობით მარკიზმა მონაწილეობა მიიღო ოსმალეთთან ბრძოლაში, ხოლო 1808 წელს შვედების წინააღმდეგ გალაშქრების დროს უბოძეს გენერლობა.

1810 წ., თიბათვეში, მარკიზი გამოგზავნეს საქართველოში და დანიშნეს აქაურის ჯარის გენერალ-კვარტირმეისტრად და მორიგ გენერლად. ამავე 1810 წ. საქართველოს მთავარ-მართველი გენერალი ტორმასოვი ეომებოდა ოსმალებს ჯავახეთში. ჯარს უფროსობდა მარკიზი, რომელმაც დაამარცხა ოსმალონი ქ. ახალქალაქთან და წაართვა ეს მთავარი ციხე. გამარჯვებულ მარკიზს უბოძეს გენერალ-ლეიტენანტობა და წმინდა გიორგის ჯვარი მესამე კლასისა. ჯილდო დიდზე უდიდესია, რადგან თვით გენერალ ციციშვილს განჯის აღებისათვის მხოლოდ ინტანტერიის გენერლობა მისცეს და მესამე კლასის გიორგი-კი ვერ გაიმეტეს, რამაც დიდად ატკინა გული ფიცხის ხასიათის პატრონს სარდალსა.

კავკასიის ლინიაზე დაუსრულებელი დავი-დარაბა ჰქონდათ გამართული სამოქალაქო და სამხედრო უწყებათა მოხელეთ. ერთმანეთში ვერა ჩივდებოდნენ, შუღლისა და უთანხმოების გამო შესამჩნევად ფერხდებოდა რუსთა მფლობელობის დამკვიდრება როგორც საქართველოში, აგრედვე ჩრდილო-კავკასიაში. ესაა მიზეზი, რომ პეტერბურგის მთავრობამ 1811 წ. ასტრახანისა და კავკასიის გუბერნიები ჩააბარა გენერალ რტიშჩევს. პირველად ეს გენერალი ემორჩილებოდა ტორმასოვს, მაგრამ ტორმასოვი რომ გადააყენეს საქართველოს მთავარ-მართველობიდან 6 ივლისს 1811 წ. და მის ადგილზე დანიშნეს მარკიზი პაულუჩჩი, რტიშჩევი სრულიად დამოუკიდებელი შეიქმნა საქართველოს მთავარ-მართველისაგან. ამ გვარად მარკიზი უფროსობდა მხოლოდ იმ ჯარებს, რომელიც საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში იყო დაბანაკებული. ესეც უნდა აღვნიშნოთ, რომ მაშინდელ საქართველოსა, ასტრახანისა და კავკასიის გუბერნიების სიროვნად დაინიშნა ვლადიკავკაზის ციხე-სიმაგრე. ვლადიკავკაზი და სამხედრო პოსტები საქართველოს სამხედრო გზაზე კობამდე გენერალ რტიშჩევის ჯარებს ეჭირათ. სურსათით დაკმაყოფილება ამ ჯარებისა რტიშჩევისავე მოვალეობას შეადგენდა, ხოლო სამხედრო განკარგულება, გზის შენახვა და მართვა-გამგეობა პატარ-პატარა ერებისა ვლადიკავკავიდან მოყოლებული ს. კაიშაურამდე პაულუჩჩის დააკისრეს.

მარკიზი სულ რაღაც სამიოდე წელიწადი იყო ჩვენში, მთავარ-მართველობაში-კი ერთი წელიწადიც არ შესრულებია. 1812 წ. აპრილის ოცში საქართველოში დაბანაკებულ ჯარის უფროსობა ჩაიბარა ახალმა მთავარ-მართველმა რტიშჩევმა. მარკიზი დაიბარეს პეტერბურგს და დანიშნეს პირველის ლაშქრის შტაბის უფროსად. ახალს თანამდებობაზე მარკიზი დარჩა რამდენიმე დღე, რაღაც უთანხმოება მოსვლია სამხედრო მინისტრ ბარკლაი-დე-ტოლისთან და შტაბის უფროსობიდან გადააყენეს და ჩააბარეს ლიფლიანდისა და კურლიანდიის გენერალ-გუბერნატორობა. 1826 წ.

სრულიად მიატოვა მარკიზმა რუსეთი და დაბრუნდა სამშობლო იტალიაში, სადაც გაამწესეს პიემონტის ჯარის უფროსად. 74).

რუსებს ჩვენი არა ესმოდათ-რა, ქართველებს კიდევ რუსებისა. ერთმანეთის გაუგებრობამ დიდი ზარალი და უბედურობა მიაყენა დატანჯულს საქართველოს. ცხადია; რომ პირდაპირ ევროპიდან მოსული მთავარ-მართველი უფრო ნაკლებად იქმნებოდა მომზადებული საქართველოს მართვა-გამგეობისათვის. ვამბობთ პირდაპირ, რადგან მარკიზი გადმოსახლდა რუსეთში 1807 წელს და სამი წლის შემდეგ მორიგ გენერლად საქართველოში დაინიშნა. ამ მცირე ხანს რუსულ ენასაც-კი ვერ შეისწავლიდა ომიანობის ქარ-ცეცხლში გართული ახალგაზდა სარდალი და ქართველი კაცის ზნისა და ხასიათის შესწავლისთვის სად მოიცილიდა. საქართველოს ისტორიის შესასწავლად არც მარკიზის წინამოადგილეთ გზუცხელებითათ თავი და მართავდნენ ქვეყანას ღვთის ანაბარად. ამის გამო საბუთი არა ვვაქვს გადაქარბებით დავემდუროთ მარკიზსა და ვუსაყვედუროთ ჩვენის ქვეყნის უცოდინარობა. ჩვეულობად არა ჰქონდათ მაშინდელ დიდ მოხელეებს შესწავლა და შეგნება იმ ქვეყნისა, რომლის ბედი და უბედობა ხელში უვარდებოდათ. ღვთის წინაშე, სავალდებულო ჩვეულობად არც დღესაა მიჩნეული საპატრონოდ და მოსავლელად მიცემულის ქვეყნის შესწავლა და შეგნება.

ბატონიშვილ დავითს, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მეტის-მეტად არ მოსწონს მარკიზი პაულუჩჩი და ხშირად ტირანად იხსენიებს. კაცი ელაში რაგვარათაც თვალითა, ეგრეთვე სულითაცა და მოქმედებითა, ვინაიდან აქვნდა მას სული იტალიანურიო. რა შუაშია აქ-მარკიზის იტალიანობა, ბატონიშვილი არ განგვიმარტავს. ალბად, იეზუიტობას თუ სწამებს პაულუჩჩის. პაულუჩჩი შეეხმიანა ერევნის ბეგლარ-ბეგს ჰუსეინ-ხანს — ციხე დამითმე და ერევნის სახანოს მცხოვრებთ სრულიად

74) იხ. ლექსიკონი ბროკჰაუზისა, ტ. 45, გვ. 52, собр. свѣд. о Георгі кавалерахъ Кавказск. войскъ, А. Л. Гизетти, гв. 14, у тв. ტ. II, гв. 276 Аты, ტ. IV, გვ. 56.

ყმად დაგიტოვებო. ხანი შეჰპირდა, თხოვნას აგისრულებო. მარკიზმა გენერალი ლისანევიჩი გაგზავნა ერევნის ციხე-ქალაქის ჩასაბარებლად ორი ათასი მხედრობით. ჰუსეინმა შეჰკრიბა ჯარი და დამალა ეჩმიადინს. „მიიწივნენ რა რუსნი, ეკვეთნენ სპარსნი და აოტნეს რუსნი და სირცხვილფულ იქმნა მარკიზი ესე ვითარისა და უგუნურისა შეცთომისათვის“.⁷⁵⁾ სულ ასე იცის გულდამწვარმა ბატონიშვილმა, საცა კი მოასწრებს მარკიზს, კარვად გაჯოხავს, გესლიანი ლექსით შეამკობს და რაკი გულს მოიოხებს, დაწყნარებით განაგრძობს თავის საინტერესო მატეანეს.

მართალია, მარკიზის მთავრობის დროს კახეთი გაბედნიერდა საეგზეკუციო კამანდებით, მაგრამ რა ვუყოთ. ეგზეკუცია მარკიზს ხომ არ მოუგონია, რა იარაღიც მისცეს ხელში, სწორედ იმ იარაღს ჩქნევდა ნაპოლეონის სარევიოლიუციო ჯარის ნაუფროსალი. ჩრდილო-იტალიას და საფრანგეთში თუ ლესპოტიას ამსხვრევდა, აქ, ჩვენში, „მორჩილების გრძნობას“ ამტკიცებდა სწორედ იმ საშუალებით, რა საშუალებითაც მისი წინამოადგილენი მოქმედებდნენ. ეგზეკუცია მარკიზამდე ყოფილა და ვინ იცის კიდევ რამდენს ხანს არ გადაეარდება მონგოლთა ურდოთაგან გადმონერგილი ინსტიტუტი.

სხვებთან შედარებით მარკიზის სანაქებოდ ბევრი რამ ითქმის. ჯერ ერთი ვერცხლი არ უყვარდა, ანგარებით არ იყო შებოკილი მისი სული და გული. სძულდა ქრთამი და მოქრთამეს არ ინდობდა. ერთ უნტერ-აფიცერს ხუთი მანათი ქრთამი გამოერთმია ჯარის-კაცისათვის. მარკიზმა სასტიკად დასაჯა მოქრთამე შვიტრუტენით.⁷⁶⁾

75) მ.საღები. გვ. 99.

76). ორპირად გაამწკრივებენ ჯარის კაცებს, მათრახებს დაუბრუნებენ და უბრძანებენ თითოჯერ უთუთქონ დამნაშავეს, შუაში რომ გაივლიხ. ხშირად დამნაშავე ბოლომდის ვერ მიადწევდა ხოლმე და დახისხლიანებული უგონოდ იქცეოდა. მათრახებს ზუზუნეი რომ გაჰქანდა, ხორცის ნაფლეთები ტანიდან მანტასავით ცვიოდა ხოლმე. მოქრთამე უნტერ-აფიცერი ხუთას კაციან წრეში გაატარეს.

აფიცრები ძალიან ეტანებოდნენ ბანქოსა და სასმელს. ჩაიბარა თუ არა კავკასიის კორპუსი, მარკიზმა სასტიკი ბრძანება გაუგზავნა ჯარის უფროსებს, არავის დაეინდობ, თუ შევამჩნიე ვისმე ლოთობა და ბანქოს თამაშიო. პაულუჩჩის არც ის მოსწონდა, რომ ჯარის-კაცებს ხასები ჰყავდათ. ხასის ყოლა სარწმუნოების წინააღმდეგიაო, ბრძანებდა მარკიზი. ვისაც სარწმუნოება არა აქვს, ხელმწიფესა და სამშობლოს პატიოსნად ვერ ემსახურება, რადგან სინილისი სუფთა არ ექნებაო. არ უყვარდა აგრედვე საჩუქრები: ჩვეულებად გადაქცეოდა მაშინდელ აფიცრობას საჩუქრის მირთმევა მთავარ-მართველისათვის და ამისათვის ბრძანება გასცა, ვინც საჩუქარს გამოგზავნის, იცოდეს, რომ მაწყუენებს და ცუდის თვლით დავუწყებ ყურებასო. არც ის მოსწონდა, რომ სამხედრო კაცი წერილებით მიმართავდნენ ხოლმე მთავარ-მართველის კანცელარიის მოხელეებს სხვა და სხვა თხოვნა-მუდარით. ვისაც საქმე აქვს, პირდაპირ მე მომმართოსო, მაშუალი რა საქირაოა. ჯარის უფროსებს აფრთხილებდა, ტყუილ მოხსენებას ერიდნით, ჭეშმარიტებას ნუ აბნელებთ, ჯარის მოქმედება-მოძრაობას მტრის წინააღმდეგ ბუშტივით ნუ ჰბერავთ მოგონილ ამბებით, თორემ ხელმწიფის წინაშე გამოვამჟღავნებ ამისთანა ვაჟბატონებსო.

ამ პატარა მაგალითებიდან ცხადადა სჩანს, რა ცუდის თვლიდ უყურებდა მარკიზი ჯარში გამეფებულ საძაგლობას და რა მალა აყენებდა ჯარის-კაცის პატიოსან სახელსა. მარტო ჯარისაგან არ თხოულობდა პაულუჩჩი ზნეობის სისპეტაკესა. თურმე ბატონიშვილ ანასტასიას, თ. ციციშვილის შეუღლეს, სუბუქად ეჭირა თავი. საქართველოს ეგზარხოს ვარლაამს (ერისთავი) წერილი გაუგზავნა, ანასტასიას ცუდად უჭირავს თავი, ნათესავები სირცხვილით იწვიან მისი მაცქერალნი, ქალაქიც გაირყვნება წამხედურობით. ურჩიე მოიშალოს ცუდი ყოფაქცევა, თორემ მონასტერში ვუკრამ თავსაო.

რა წერილები მისწერა მარკიზმა თ. თამაზ ორბელიანს და კონსტანტინე მუხრან-ბატონს, პურის დარჩენილი ხარჯი

დროზე რომ ვერ შეიტანეს, ზემოდ მოვიხსენიეთ. თ. სოლომონ არლუთაშვილმა სთხოვა პაულუჩჩის, სამხედრო კამანდები მიბოძე ჩემ სოფლებში დასაყენებლად, რადგან მტაცებელი ავაზაკები მიოხრებენ მამულსაო. „წინად, ჟამთა მეფობისა, შეატყობინა მარკიზმა არლუთაშვილს, მცხოვრებნი თვითონ იცავდნენ თავიანთ სოფლებსა: თუ ეხლა ხალხს სიმხდალე შეეპარა, იცოდეთ, რომ მხდალთა დასაფარავად არ შევაწუხებ ჯარსა, ვინაიდან ჯარის მოვალეობა ისაა, რომ დაიფაროს სამხდვარნი სრულიად საქართველოსა მტრის შემოსევისაგან და არა მტაცებელ-ყაჩაღებისაგან“.

მარკიზი სცილილობდა მოესპო დღევანდლამდე დარჩენილი ჩვეულება. ახალს მოავარ-მართებელს ხანები ძღვენს უგზავნიდნენ. წერილით აცნობა ამიერ-კავკასიის ხანებს, ჩემი პატივისცემა თუ გიდევთ გულში, საჩუქრის გამოგზავნაზე აიღეთ ხელი, აი თუ ჯარისათვის საჭირო სურსათს დროზე მომაწვდით პირიან ფასებში, ნამდვილ პატივისცემად ამას მივიღებო. თქვენის დახმარების წყალობით ხაზინას სარგებლობა მიეცემა და სწორედ ეს იქნება სასიამოვნო საჩუქარი ჩემთვის. მაშინ თქვენს ერთგულებას სიამოვნებით უმაღლესს კარსაც მოვახსენებო.

შეტიჩარა თავადიშვილები არა ჰყვარებია პაულუჩჩის. 1811 წ. პეტერბურგს ასულან ორი ჩვენი თავადიშვილი ანდრონიკაშვილი და ერისთავი და განუცხადებიათ—სპარსეთიდან ბატონიშვილ ალექსანდრეს ჩვენ გამოვიყვანთო. პეტერბურგიდან შეატყობინეს პაულუჩჩის, დახმარება აღმოუჩინე ანდრონიკაშვილს, რადა პირნათლად დასრულოს დაპირებაო. მარკიზს ეწყინა და როგორც შემდეგში ერმოლოვმა ამანაც დააფოლა ალექსანდრეს მნიშვნელობა. ბატონიშვილს თავის თავად არაფერი ფასი არა აქვს, ერთი რადაც უტვირო კაციო. რაკი საწადელი ვერ აისრულა, ესე იგი რაკი მეფობა ვერ დაიბრუნა, მნიშვნელობა დაეკარგებოდა, მაგრამ რადგან დიდად ვსცილობდით მის დაქერას, ანუ ვეხვეწებოდით, ოღონდ დაბრუნდი და წყალობას არ მოგაკლებთო, როგორც ალექ-

სანდრემ, ეგრედვე თანამოზიარეთ დაიჯერეს, რომ იგი დიდად საჭირო ყოფილა რუსეთისათვის. მე კი სულ სხვა გზას დავადექიო. ქართველებს სულ იმას ჩავჩიჩინებდი, რომ სახელგანთქმულ რუსის მხედრობას არაფრისა ეშინიან. ჩვენთვის სულ ერთია, სადაც ენებოთ, იქა ბძანდებოდნენ მეფე სოლომონი და ბატონიშვილი ალექსანდრე. — გულს იკეთებდა მარკიზი, თორემ ნამდვილად ასე არ იყო.

რაც უნდა მაგრად გაბმულიყო მარკიზი მაშინდელ ცხოვრების ბლანდებში, მაინც ევროპიელობას სახსრებით ვერ დაჰკარგავდა. ევროპიელობა მარკიზისა გამოიხატა იმაში, რომ დიდის პატივისცემით მოეპყრა წარსულ დროის გმირთა და მოღვაწეთა. მეფე ერეკლესა და გიორგის ძეგლები აუგო მცხეთის ტაძარში თავისის კანცელარის საფასით: „რათა სახსოვარ ეყო შთამომავლობისათვის, აწერია ერეკლეს ძეგლს, სახელი იმ ხელმწიფისა, რომელმაც იმეფა დიდებით 54 წ., მათის იმპერატორებითის დიდებულების ალექსანდრე I სახელით აღვაშენე ძეგლი ესე 1812 წ. საქართველოს მთავარმართებელმა მარკიზმა პაულუჩჩიმ“.

პატივით მოეპყრა მარკიზი განსვენებულ ჯავათ-ხან განჯელის ოჯახობას. ნება მისცა დაბრუნებულიყო სპარსეთს და თან წაეღო გვამი ჯავათ-ხანისა და მისის შვილის ჰუსეინ-ყულიადასი. ეს ის ჯავათ-ხანია, რომელიც ზედ ზარბაზანზე აკუწეს ხმლით თ. ციციშვილის ჯარის კაცებმა 1803 წ.

დიდის წარჩინებით და პატივით გადმოასვენა მარკიზმა ტფილისის განსვენებულ თ. პ. დ. ციციშვილის გვამი ბაქოდან, მის მიერვე შეკეთებულ და გამშვენებულ სიონის ტაძარში „სამშობლოს შესანიშნავის შვილის და ღირსეულის გენერლისა“. თავწარკვეთილი გვამი ამოიღეს 1807 წელს სანაგვე ხევიდან, ჩასდევს უბრალო ხის გაფისულ კუბოში და შეინახეს ბაქოს ერთ-ერთ ეკლესიის სარდაფში. ხუთის წლის განმავლობაშიო, ბრძანებს გულმტკივნეულად კაპიტანი ანოსოვი, ფიქრად არავის მოსვლია, ცივ დედა-მიწისთვის მიებარებინათ ქრისტიანულის წესით და „საომარის პატივით“ გვამი

იმ კაცისა, რომელმაც თავი თვისი არ დაზოგა ქველობით აღსავსე სამსახურში და მტლედ დაედო იგი სამშობლოსათ (77):

ასეთი იყო მარკიზი პაულუჩჩი, რომელსაც წილად ბედმა არგუნა უცნაური როლი, ჯერ ნებსით თუ უნებლიეთ, ხელი შეეწყო ამბოხების ასაფეთქებლად და შემდეგ „ამოწვდილთ მახვილით“ (manu militari) ჩაეჭრა იგი.

X

კახეთი რომ იწვევებოდა და იგლიჯებოდა საეგზეკუციო კამანდებით, ამ დროს თიანეთისა და ფშავ-ხევსურეთის მიყრუებული სამოურავო შედარებით განცხრომით ბრძანდებოდა. მოუსაველობა-შიმშილობამ ამ კუთხესაც გაჰკრა ბასრი კლანჭები, მაგრამ სამაგიეროდ თიანელებს ჯერჯერობით არ ეწვნიათ, თუ რა გემოსი იყო მარკიზის მიერ ჩაყენებული ეგზეკუცია. კენესა და გმინვა ბარისა მთას ესმოდა, გარკვევით მოდიოდა ამბავი ოჯახებში ჩაყენებულ ჯარის ავკაცობისა, მთა სწუხდა, მოძმე კახელის დარბევას რომ ჰხედავდა, მაგრამ რაკი თვითონ არ ეხილა და არ განეცადა ეგზეკუციის მრავალ-ფეროვნობა, კუშტად იღვა და დროს ელოდა, ენახოთ ბედი რას მოგვიტანსო.

ოფიციალური წყარო, ესე იგი მარკიზი პაულუჩჩი და ამ მთავარ-მართებლის მოხსენებაზე დამყარებული ბ-ნი ანოსოვი ასე მოგვითხრობენ ქარიშხლის ამოვარდნის ამბავს. 1811 წლის გასულს მთავრობამ გაანაწილა, რომელ ოლქს და კუთხეს რამდენი პური უნდა გამოეტანა სასურსათო მალაზიების შესავსებად. ხვედრი ფულიც, რაც ეკუთვნოდა ფშავ-ხევსურეთის და თიანეთის სამოურავოს შეწერილ პურისა, გაუგზავნეს თიანეთის მოურავს პოდპოლკოვნიკ თავად ივანე ჩოლაყაშვილს. მართალია, ჩვენ ზემოდ ვხილეთ, რომ მთავრობის მიერ გაგზავნილი ფული სვამა და მსუნაგმა კამისონერებმა ჩაჯიბეს და მარტო ბეები დაურიგეს ხალხსა, მა-

გრამ გავყვეთ მარკიზსა, რომელმაც „ბუნტისა“ და „რევოლუციის“ ამტეხად გამოიყვანა პოდპოლკოვნიკი ჩოლაყაშვილი.

ჩოლაყაანთ გვარში მემკვიდრეობით გადადიოდა ფშაეზვესურეთის და თიანეთის მოურავობა. სწორედ აი ამ გვარის კაცს, თ. ივანეს გაუგზავნეს ფული ხალხისთვის დასარიგებლად. მოურავ ჩოლაყაშვილს გამოგზავნილი ფული მიუთვისებია და მარკიზის მოწმობით თიანელებისა და ფშაეზვესურებისაგან 600 მანათი თეთრი ქრთამად გამოურთმევია, რადგან პირობა დაუღვია, გაწერილ პურს ხაზინა აღარ მოგთხოვთ, მე ვიცი და ჩემმა კაცობამო. ხალხმა სიხარულით მიართვა მოურავ ჩოლაყაშვილს 600 მ., ვინაიდან პური თავის სამყოფი არა ჰქონდა და სასურსათო მალაზიაში რას გაიტანდა. რაკი ვალი ასე აღვილად მოიხადეს, ასე თუ ისე ფულიც დაიმშვიდეს და სჯეროდათ, რომ ეგზეკუცია კარს არ მიაღებოდა.

მწარედ მოსტყუდნენ თიანელები!

გომბორის მთის კალთებზე, მდინარე ალაზნის ხეობაზე, შეფენილია პატარა სოფელი ახმეტა. ⁷⁸⁾ განთიადისას, 31 იანვარს 1812 წ., ახმეტაში, მოულოდნელად ეკკლესიის ზარი ჩამოჰკრეს. გულ-გახეთქილი ახმეტელები ეკკლესიის ეზოს შიგნით და თქვენს მტერსა და დუშმანს, რაც იმათ ამბავი შეიტყეს, — თელავიდან „ზეკუცია“ მოდის პურის. მოსაკრეფადო.

მთავრობა დიდად ეშურებოდა ჯარისათვის საჭირო პურის შეგროვებას და რაკი თიანეთის სამოურავოდან მარცვალი ხორბალი არ შეჰქონდა ხალხსა, ამის გამო თელავის კაპიტანისპრავნიკმა საეკზეკუციო კამანდები მიუსია სამოურავოს. შოახლოვებული კამანდა რომ დაინახეს, ახმეტელები კვარსავით აენთნენ, გონების თვალით წარმოიდგინეს დაწიოკება ჯალაბისა, აოხრება ოჯახისა და სახლ-კარისა და სიბრაზისა.

⁷⁸⁾ დღეს კი მოზრდილი სოფელია. თითქმის 2000 სული ორთავე სქესისა იქნება.

გან თვალთაგან სულ ცეცხლის ნაპერწკალი აკვესეს. თვით მარკიზი პაულუჩჩი ატყობინებს მაშინდელ პოლიციის მინისტრ ბალაშოვს, რომ ახმეტელების სიბრაზე-გამწარებამ, კამანდის მოახლოვების გაგონებაზე, უაღრესობამდე მიაღწიაო: გონება-დაბნეული ახმეტელობა მივარდა კამანდას, სცემა და სირცხვილ-ნაჭამი უკან გარეკა. მეორე დღეს, პირველ თებერვალს, თელავიდან წამოვიდა პატარა რაზმი ეგერებისა და დრაგუნებისა. მიუახლოვდა თუ არა რაზმი ახმეტას, ახმეტელებმა თოფები დაახალეს. ამ ეპიზოდ მარტო ახმეტელები არ იყვნენ, გვერდში უდგათ მატნელები და შორიდან საშველად ჩამოსულები: თიანელები, ფშაენი და ხევსურნი.

ხეირი არც სოფელ თიანეთში დაბანაკებულ კამანდას დააყარეს. თიანელები შეიკრიბნენ ეკლესიის გალავანში და შეუდგნენ თათბირს—რა ღონე ვიღონოთ და როგორ მოვიშოროთ თავიდან საეგზეკუციოდ მოსული სალდადებიო. ბჭობა-თათბირში რომ იყვნენ გართულნი თიანელები, უცბად მოთათბირეთა წრე გაარღვია სახე და გონება ამღვრეულმა დედა-კაცმა და შიგ შუა წრეში დაერქო. გახელებული მანდილოხსანი მივარდა ქმარსა, მოჭვლიჯა ქუდი, გადაახურა თვისი მანდილი და დაიკივლა: „დღეიდან შენ ცოლი და მე ქმარი; ნამუსი ამხადეს; მივდივარ, მსურს შური ვიძიო შენს მაგიერო. ეს სიტყვები რომ გაათავა, წაჭვლიჯა ქმარს ხანჯალი და გაშმაგებული ადამიანი ხანჯალ ამოწვდილი გაქანდა სახლისაკენ, სადაც ბინა ჰქონდა საეგზეკუციო კამანდას.“

სირცხვილისაგან გადარეულის დედა-კაცის ამბავს მოგვითხრობს თავადი ბებუთაშვილი სამხედრო ჟურნალ „ვოენი სბორნიკში“ 1867 წ. მე-6 და მე-7 ნომრებში, რომელიც ამ ეპიზოდ ხელთ არა გვაქვს, რომ შევამოწმოთ. ნამუს-ახილი დედა-კაცი ის მანდილოხსანი ხომ არ არის, თიანელ გალემილმა აფიცრობამ რომ აწამა ღვინისა და ძაბრის შემწეობით.

გაალმასებულმა მანდილოხსანმა თავისი გაიტანა. თიანელები გადირივნენ, აენთნენ და უკან გამოეკიდნენ გახელგებულ დედა-კაცს. კამანდის ბინას გარს შემოერტყნენ, აფიცრობი.

აპკუწეს და სალდათები ასჩეხეს. ორიოდ სალდათი გადარჩა სიკვდილსა და თავს უშველა გაქცევით.

პირველი სისხლი დაინთხა, ბრძანებს კაპიტანი ანოსოვი, ხალხს ვნება აეშალა და ყმად გაუხდა გულის თქმასაო. ⁷⁹⁾

ქართველი ისტორიკოსი, ბატონიშვილი დავით, ცოტა სხვანაირად გადმოგვცემს პირველის სისხლის დაწხვის ამბავს. ვეღარ მოითმინეს თიანელთ ესე ვითარი სირცხვილი (მანძროსანის გაბიაბრუება) და იქმნა შფოთი ქართველთა და რუსთა შორისო. ხოლო პირველად მისცეს მიზეზი შფოთისა რუსთა მით რამეთუ დაკოდეს თიანეთს ამბოხის დროს რაოდენიმე თიანელნი. იხილეს რა ესე თიანელთა, მოსწყვიტნეს ყოველნივე რუსნი ასე ასორმოდაათ კაცამდე და შემდეგ ჩავიდნენ ს. მატანს.

საეგზეკუციო კამანდები მრავალ-რიცხოვანი არ გახლდა. ბევრი-ბევრი თითოში ყოფილიყო 10—20 სალდათი. იოანე ბოდბელი მოახსენებს პაულუჩჩის, რომ სოფლად ჩაგვიყენეს 12 სალდათიო. პურის მოსაკრებად, სოფლის ასაკლებად და დასაწიოკებლად არცაა საჭირო ამაზე მეტი. თუ ბატონიშვილ დავითის ცნობა მართალია, თიანელებმა ამოსწყვიტეს 2 თებერვალს 1812 წ. 150 სალდათიო, მაშ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ საეგზეკუციო კამანდას თიანელებმა ზედ მიაყოლეს მეციხოვნე ჯარიც, ესე იგი ის სალდათ-აფიცრები, რომელნიც ფშავ-ხევსურეთის და თიანეთის სამოურაოში იყვნენ ჩაყენებულნი მშვიდობიანობის დასაცველად და რუსის მართვამეგობის სახელის გასამტკიცებლად. ⁸⁰⁾

აჯანყების პირველ პერიოდს ასე აუწერს მარკიზი პაულუჩჩი უქვეშევრდომილესს რაპორტში იჰპერატორ ალექსანდრე პირველს:

თელავის კაპიტან-ისპრაენიკის მიერ გაგზავნილი საეგზეკუციო კამანდა მიუახლოვდა ს. ახმეტას 31 იანვარს 1812 წ. ახმეტელებმა, თვალი მოჰკრეს თუ არა კამანდას, ჩამოჰკ-

⁷⁹⁾ УТВ... ტ. II, გვ. 353—355; Акты, ტ V, გვ. 106—108.

⁸⁰⁾ იხ. მსალები... გვ. 101—102.

რეს ზარი, სოფელი ფეხზე დააყენეს, ეცნენ კამანდას, კარგად მიბეჭეს და გარეკეს. შეშფოთებულმა კაპიტან-ისპრავნიკმა ეგერებისა და დრაგუნთა მცირე რაზმი გაგზავნა ახმეტას კამანდის საშველად და თვითონაც ქართველ თავადიშვილთა თანხლებით გაეშურა ახმეტისაკენ, რაღა გამოეძია და გამოეკვლია, თუ რა ხდებოდა ახმეტაში. სულ რაღაც თორმეტი ვერსი არც-კი გაველო კაპიტან-ისპრავნიკს თელავიდან, აშხაფი შოურბევიწის, - ახმეტელებმა, მათაან-თიანელებმა და ფშავ-ხევსურებმა ალყა შემოარტყეს ეგერთა და დრაგუნთა რაზმსაო. ნუ სჩადით კანონის წინააღმდეგ საქმესა, არიგებდა კაპიტან-ისპრავნიკი და მასთან შყოფი თავადიშვილები, მაგრამ დარიგებამ ვერ გასჭრა. მემამოხეებმა თოფები დაახალეს კაპიტან-ისპრავნიკსა და თავადიშვილებს. გულგახეთქილი კაპიტან-ისპრავნიკი ფიცხლავ დაბრუნდა თელავს და მოითხოვა ჯარები ამბოხების ჩასაქრობად.

კახეთის ოლქის უფროსი გენერალ-მაიორი პორტნიაგინი ამ დროს ს. საგარეჯოში იდგა. შეიტყო თუ არა თელავის კაპიტან-ისპრავნიკისაგან, ს. ახმეტაში ამბოხება დაიწყოვო, გენერალ პორტნიაგინმა უბრძანა გომბორზე დაბინავებულ მაიორ ვრონსკის წასულიყო თელავს სამი როტა ჯარით აჯანყების ჩასაქრობად. ვრონსკის გასაძლიერებლად გენერალ პორტნიანგმა გაგზავნა 250 კაცი ნარველ დრაგუნის პოლკისა მაიორ ესიპოვის უფროსობით. ამავე დროს პორტნიაგინმა შეატყობინა ტფილისს გენერალ-მაიორ ბარონ კლოტ-ფონ-იურგენსბურგს, საჩქაროდ მომავშველე ორი როტა ჯარი სამის ზარბაზნითაო.

კახეთის აჯანყების ამბავმა ტფილისს მოაღწია მ თებერვალს და, მარკიზის სიტყვით, დიდი აურ-ზაური გამოიწვია. საფიქრებელი-კია, რომ ელდა ეცემოდა მარტო მოხელეობას, თორემ მაშინდელი ტფილისი მიჩვეული იყო ამბოხება-აჯანყებას და „კახეთის ბუნტი“ პირისპირ გაწუწუკებულ მოხელეებისა, რომელთა ვერაგობა-მუხანათობას ტფილისელებიც კარგად აცნობდნენ, აგრე რიგად არ შეაფიქრიანებდა. ჟამსა იარაღის

ჩხარუნისა, ახმეტელების საქციელი—ცემა-ტყეებით გამობრუნება სადავლოდ მისულის კამანდისა, ვის გააკვირვებდა და შეაშფოთებდა? ვინ იცის, ეგები კიდევაც უხაროდათ, რომ გაუთლელმა ახმეტელებმა ჯავრი ამოჰყარეს თავვასულ ჯარის-კაცებისა.

მეამბოხეთა ძალა თანდათან იზრდებოდა. ახმეტელებს, თიანელებს, მატნელებს და მარელისელებს, შ-ს თებერვალს მიემხრნენ ახლო მახლო სოფლები და თავადიშვილები. 4 თებერვალს მეამბოხენი მიადგნენ თელავსა და თელაველ სომხების შემწეობითა და დახმარებით შეცვიფრდნენ ფორშტადტიშ⁸¹⁾, აიკლეს რუსის აფიცრებინა და მოხელეთა სადგურბინები, რაშდენიმე სალდათი მოჰკლეს და დაიტაცეს რაც სასურსათო ორ მაღაზიაში პური შეეგროვებინათ. თელავის კამენდანტმა მაიორ შმეტოვმა ძლივ-ძლივობით თავი შეასწრო ციხეში 50 ჯარის კაცით და მხნედ გაუძალიანდა კარზე მომდგარ მტერსა. გომბორიდან წასული მაიორი ვრონსკი სამი როტა ქვეითა ჯარით უბრძოლველად ვერ შევიდოდა თელავის ციხეში. მეამბოხენი ჩაუსაფრდნენ ვრონსკის ფორშტადტის ყოველ კუთხეში და თოფები დაუშინეს. ცხარე ბრძოლის შემდეგ ვრონსკიმ გაარღვია მეამბოხეთა წრეები და ციხეში შევიდა. მაიორს მოუკლეს 11 კაცი, 10 დაატყვევეს; დაუჭრეს: 2 აფიცური და 30 ჯარის-კაცი.—საგარეჯოდან წასულს მაიორ ესიპოვს უარესი ღღე დააყენეს მეამბოხეებმა. მართალია, მაიორ ესიპოვმა ბევრჯელ მოიგერია მეამბოხენი, წინაც გაილალა, მაგრამ ბოლოს მოიმწყვდიეს ვიწრო გასაეალში და თითქმის ნახევარი რაზმი გაუწვევტეს. მოჰკლეს აგრედვე თვით ესიპოვი. დარჩა ამ რაზმიდან ცოცხალი 148 დრაგუნი. რაღა თქმა უნდა, ცოცხალნი ვერც ესენი გადარჩებოდნენ, მაგრამ გაკვირვების დროს 80 მეციხოვნე

81). ფორშტადტი—ციხე-ქალაქის წინ მდებარე გამაგრებული ადგილია, აქ ზენებურად გარეთ-უბანი. როტაში მშვიდობიანობის დროს 100 კაცი ითვლება, ომის ვაჟს 215; ესკადრონი ცხენოსანი რაზმია, ითვლება ესკადრონში 128 მხედარი და აღდენივე ცხენი.

ეგერი და ორი აფიცერი გამოეშველნენ, დაჰკრეს ზურგიდხნ მემბოხეებს, თავგანწირულად ეკვეთნენ და როგორც იყო გადაარჩინეს სრულიად ამოწყვეტას. დრაგუნები და მეციხოვნენი ციხეში ვაი-ვაგლახით შევიდნენ. ზარალი საგრძნობელი მოუვიდათ რუსებს. ამ ბრძოლაში დაჰკარგეს 156 ჯარისკაცი. ამ რიცხვში ითვლება მაიორი ესიპოვი, არტილერიის პარუჩიკი ვრონსკი და სასურსათო კამისიონერი XIII კლასისა. სობოლევი.—დოკუმენტებიდან არა სჩანს, რა საქმე ჰქონდა ბრძოლასთან ამ თხუნელა მეცამეტე კლასის მოხელეს. ალბად, თუ დატორლიალებდა სასურსათო მალაზიასთან. ამ დღესვე შემოაკვდათ მემბოხეებს ერთი ეგერი, მალაზიის საყარაულოდ მიჩენილად.

5 თებერვალს გენერალ-მაიორ პორტნიაგინმა კიდევ მოსთხოვა მაშველი ჯარი გენერალ იურგენსბურგს, რომელმაც ხუთსავე თებერვალს ტფილისიდან გაუგზავნა ორი როტა ჯარი და სამი ზარბაზანი.

მარკიზ პაულუჩჩის უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში 26 მარტის თარიღით 1812 წ. № 85, სადაც დაწვრილებითაა აწერილი აჯანყების დროის სამხედრო მოქმედებანი,⁸²⁾ ერთი უცნაური ამბავი ეჩხირება ადამიანს თვალში და უნებლიედ იპყრობს ისტორიის მკვლევარის ყურადღებას. მემბოხენი თავად-აზნაურთა მეთაურობით თელავს რომ გარს შემოადგნენ, გარეთუბანში მცხოვრები თელაველი სომხები მიემხრნენ და ამათის შემწეობით შეცვინდნენ ფორშტადტში. თითქოს სწყინს და ეთაკილება მარკიზს თელაველ სომხების მონაწილეობა „რევოლიუციაში“ და სევდიანი კილოთი მოახსენებს იმპერატორს: „თვით თელავის გარეთუბანში მცხოვრებ სომხების დახმარებით აიკლეს მემბოხეებმა რუსის მოხელეთა ბინა-სადგურნიო. არც ერთი მათგანი არ შესულა

⁸²⁾ იხ. ეს რაპორტი აკტების შეხუთე ტომში, გვ. 67—82. რაპორტი იმოდგინა, რომ მთელი წიგნი გამოვა, ცალკე რომ დაბეჭდონ.

ციხეში მის გასამაგრებლად და საპატრონოდაო“⁸³). ვითომ რაო, განა ამბობება—აჯანყება, ანუ, მარკიზისებურად რომ ვსთქვათ, რევოლუცია, ქართველი კაცის პრივილეგიაა, თუ რა არის? კახელობამ უსამართლო მართვა-გამგეობას ვერ გაუძლო, ხმა ამოიღო და უკეთესი ბედი მოითხოვა. ტყუილად ჰგონია მარკიზს, რომ კახეთის დამჩაგვრელი მართვა-გამგეობა თელაველ სომხისათვის თვალისა და გულის გამახარებელ წალკოტად, ან ოქროს მდნად გადიქცეოდა. მექიანურე—მოჩანგურე პროკურორი პლახოტინი ერთ-ნაირად მოახვედრებდა ჩოგანს ქართველსაც და სომეხსაც. რაკი „ზეკუციაზე“ მიდგება ხოლმე საქმე, გამრჩევი ვილაა, ეს ქართველია, ეს სომეხიაო. მოსმული ცელი ერთგვარად აწვენს ძირს ყანასა. ჭეკალს, დიახს, სწორედ რომ უცნაურია მარკიზის ჩივილი და საყვედური. სულ რაღაც თერთმეტმა წელმა გაიარა მას აქეთ, რაც რუსობა დამკვიდრდა საქართველოში და იქვე სათავეში უმაღლესი მოხელე ღვარძლის თესვას შეუდგა მეზობელთა შორის, ერთი რომ ერთგულია, მეორე მოღალატეაო და ამ კილოზე მომართული მოხსენება თვით ხელმწიფეს წარუდგინა.—მოთხრობის დასასრულს ვიხილავთ, რომ მთავარ-მართველმა რტიშჩევმა უფრო ნათლად და გარკვევით აღიარა მარკიზის აზრი,—სომხებს ერთგულობის ატესტატი უწყალობა და ქართველობას მაშფოთარისა.

ოფიციალურ წყაროების მიხედვით ნაამბობი თელავის ალყის შემორტყმაზე კახელ მეაბოხეთა მიერ ძალიან განსხვავდება ბატონიშვილ დავითის ისტორიიდან. სურათის შესავსებად მოვიყვანთ დავითის ნათქვამსაც, ხოლო ალაგ-ალაგ შევცვლით ტექსტის ენას, რადგან ძნელი გასაგებია და ამძიმებს აზრთა დენას. დალაგებული, მატინისებური კილო-კი ბატონიშვილისა ფრიად სასიამოვნოა და სწორედ ცოდვა იქნება მისი შელახვა და შებღალვა.

83). იი დედაბი: „Бунтовщики, по содѣйствію имъ сам ихъ Армянь живущихъ въ предмѣстьи г. Телавы, изъ коихъ ни одинъ не вошелъ въ крѣпость для защищенія оной.. ворвались въ форштадтъ“...

„ხოლო ოდეს შთავიდნენ თიანელნი მატანს, — გვიამბობს ბატონიშვილი დავით, — შემოეყარნენ ამათ მატნელნი და ახმეტელნი სრულიად. იქ მყოფნი რუსნი და რაოდენნიმე ტუსიშვილნიცა მოჰსწყვიტნეს მით, რამეთუ ეპყრათ რუსთა მხარე. ჰსცნეს რა ესე ყოველივე კახთა, აღადგინეს შფოთი დიდი სრულიად კახეთსა შინა და იწყეს სრვა და ხოცვა სოფლებში ყოველთა რუსთა, რომელნიცა იდგნენ მათ შორის იასაულად პურის ასაკრეფად. მეამბოხენი მივიდნენ და მოადგნენ თელავს. მაშინ გადაიყვანეს კახთა მეფის ძის იოვანეს შვილი გრიგოლ ქართლიდან, და მოკრბნენ ლეკნიცა ვიდრე ოთხი ათასამდე კახთა საშველად და ჰყვეს კახთა თვისა ზედა უფროსად თავადი ქობულოვი ოთარ მდივანი“.

დავითის ისტორიის ეს ადგილი ნათლად გვიჩვენებს, რომ ამბოხებამ ამ უმად მალალ-მნიშვნელოვანი ხასიათი და მიმართულება მიიღო. საშველად მოიწვიეს ოთხი ათასი ლეკი, ამოირჩიეს სარდალი თავადი ოთარ ქობულაშვილი, მდივანი, და რაც უფრო საყურადღებოა — ქართლიდან მოიწვიეს ბატონიშვილი გრიგოლ იოვანეს ძე. ეს გრიგოლი კახელებმა მეფედ გამოაცხადეს, ხოლო როდის, — არა სჩანს. ამ გვარად უმნიშვნელო აშლა საეგზეკუციო კამანდების თვითნებობის წინააღმდეგ პოლიტიკურ ბრძოლად გადაიქცა. მეამბოხებმა მეფე იშოვნეს, დღეიდან მისის სახელით დაიწყეს ბრძოლა და სრული პროტესტი გამოუცხადეს რუსის მთავრობას, რომელმაც, კახელების აზრით, უკანონოდ და წინააღმდეგ ხელშეკრულობისა, მოშალა მეფობა და სამეფოს ნანგრევებზე ააგო კავიტან-ისპრავნიკების, კამისიონერების და საეგზეკუციო კამანდების უფლება-ბატონობა.

„ჰსცნა რა ესე პარტნეგინმა, — განაგრძობს დაკარგულ ტახტის მემკვიდრე ბატონიშვილი, — რომელიცა იმყოფებოდა საგარეჯოს, გარდააშველა თელავს მყოფთა რუსთა სამასი სალდათი ცხენოსანი დრაგუნი. მივიდნენ რა ვარდის-უბანს, იქმნა მუნ ბრძოლაი და სრულიად მოისრნენ რუსნი იგი კახთა მიერ და რუსთა წინამძღოლიცა მაიორი ესიპოვი მოჰ-

კლეს და ერთიცა სხვა მაიორი და ორნიც აფიცერნიცა. მცირედნი დანაშთნი შევიდნენ ციხესა თელავისასა, რომელიცა აქვდა რუსთა გამაგრებული. იყო მათთანა ალექსანდრე სვიმონის ძე მაყაშვილი, ეშკალბაში მეფისა გიორგისა. გარს მოადგნენ კახნი თელავსა და მოჰკლეს რუსებმა ციხიდან პაატა ჯანდიერიშვილი“.

აქ დასახელებული მაყაშვილი, განსვენებულ მეფე გიორგის სახლთ-ხუცესი, ის ალექსანდრე მაყაშვილია, რომელიც თიანეთის მოურავად დაინიშნა პოდპოლკოვნიკ თ. ივანე ჩოლაყაშვილის სიკვდილის შემდეგ იქვე აჯანყების დასაწყისშივე და რომელიც მთის ხალხმა მოურავად არ მიიღო. ჩოლაყაშვილი სიკვდილმა იხსნა სასჯელისაგან, თორემ, რომ ეცოცხლა, უეჭველია, ციმბირის გზების სატკებნად გაიგზავნებოდა სხვებთან ერთად. ალექსანდრე სვიმონის ძე მაყაშვილმა-კი, ვითარცა შუჭფერის ერთგულ ყმას ახლად გაჩენილის მთავრობისასა, მის მხედრობას შეაფარა თავი და ჩაიკეტა თელავის ციხეში.

ამბოხების ჩანელების შემდეგ ალექსანდრე მაყაშვილი თელავის მოურავად დაამტკიცეს.⁸⁴).

XI

აჯანყება, ანუ ოფიციალურად „ბუნტი“, რაკი დაიწყო, სისწრაფით ვრცელდებოდა. მისი ატეხა, როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, პაულუჩჩიმ თ. ივანე ჩოლაყაშვილს დააბრალა. უკვე განსვენებულს რაღას დააკლებდა და ნათესავებს მისწვდა გაჯავრებული მარკიზი. ივანეს ნათესავები, ბრძანებს მთავარ-მართებელი, სხვა-და-სხვა გაიძვერაობით სკდილობდნენ ხელში ჩაეგდოთ თიანეთის სამოურავო და ამის გულისათვის ხალხი წააქეზეს და მთავრობას მიუსიეს. ამ გვარად „ბუნტის“ ალი მოედო მთელ კახეთსაო.⁸⁵) აჯანყების მეთაურნი მიწის მგელსავით ხან ერთ სოფელში, ხან მეორეში გაჩნდებოდნენ

84). მახალგები... გვ. 102—103; АКТЫ, ტ. V, გვ. 377, 400, 527.

85.) АКТЫ, ტ. V, გვ. 107.

ხოლომე და ზოგს ტკბილი სიტყვით, ზოგს ძალითაც თავისკენ იბირებდნენ. ბოდბის-ხეველებმა და პრასიანელებმა პირდაპირ გამოხუცხადეს მარკიზ პაულუჩჩის თავიანთ მოურავის ანდრონიკაშვილის პირით: ამბოხება თიანეთში დაიწყო და ჩვენამდე იქიდან მოვიდაო. შეგვეშინდა აკლება-დანიავებისა, ბევრი ჩვენგანი კიდევ დაარბიეს და იძულებული ვიყავით შეამბოხებებს უკან გავყოლოდითო. რაკი კახელებმა საქმე წააგეს და რუსები თავიდან ვერ მოიშორეს, ქიზიყელებმა თავი მოიკატუნეს. ჩვენ რა, კრავები ვართ, თიანელები რომ არ ყოფილიყვნენ, ვითომც ხმასაც არ ამოვიღებდითო. გამოძიების დროს ტყუილად გაიტყუეს სახელი ქიზიყელებმა. მართალია, დაწყებით თიანელებმა დაიწყეს აჯანყება, მაგრამ ქიზიყელებმა გადააქარბეს. სოფლად დაბნეულ საეგზეკუციო კამანდებს სინსილა გაუწყვიტეს და მეტი რაღა უნდოდათ. მაინც თავის მართლებამ ვერ გასჭრა და „ბუნტოვშიკები“ სასტიკად დაისაჯნენ.

ამბოხების ნაპერწკალი ალაზნის პირიდან გომბორის მთით ივრის ხეობას მოედო და ტფილისის მახლობელ სოფლებს უწია. რუსთა მხედრობის სუსტი რაზმები დაიბნენ და რიგიან წინააღმდეგობას ვერ უწევდნენ აღელვებულის ერის ძალას. ამავე დროს წერილი წერილზე მოდიოდა ალექსანდრე ბატონიშვილისაგან. სპარსეთის ტახტის მემკვიდრე, შაჰზადა აბბას-მირზა მაცდუნებელ ფირმანებს უგზავნიდა ქართველებს. მოვდივარ თქვენ საშველადო, სწერდა აბბასი ქართველებს, მხნედ იყავით და ებრძოლეთ რუსებსა. დიდძალი ფულიც უკვე კაიხანია, რაც გამოგზავნეო.

აბბასმირზას პროკლამაცია ფრიად საყურადღებო დოკუმენტიცა, ამბოხებას აორკეცებდა და ქართველობას იმედს უნერგავდა, რომ ტყუილად არ ჩაივლის განწირულის სულის კვეთება და თავიდან მოვიშორებთ დაუპატიჟებელ სტუმრებსაო. ამისათვის საჭიროდ მიგვაჩნია ამ პროკლამაციის გადმო-

თარგმნა მცირედის შემოკლებით. ⁸⁶⁾ დიღია და გძელი, მაგრამ რა ვუყოთ. მაშ სად და როგორ გაიცნოს ქართველმა კაცმა მისი შინაარსი, თუ არ ამ ისტორიულ ამბავში?

„უმაღლესი ბრძანება ქვეყანას მოეფინა“... ასე იწყება პროკლამაცია. — „გეუწყოთ, რომ ვიდრე თქვენი შიკრიკნი შოალწევდნენ ერევანს და ერევნიდან ჩვენამდე თავრიზს, ჩვენ უკვე გვაცოდინა და მოგვახსენა ერევნის ბეგლარ-ბეგმა, მაღალხარისხოვანმა ჰუსეინ-ხანმა: დიდ მხნეობას და ვაჟკაცობას იჩენენ ქართველები, ექვსი ათასი რუსის სალდათი ამოსწყვიტეს ქიზიყში და რამდენიმე ზარბაზანი წაართვესო. ალექსანდრე-მირზამაც მოგვახსენა, რომ ჩემდამი ერთგულობას იჩენთ და ჩემის მოსვლის მოლოდინში ხართ. ამოაბაში თავრიზს ჩამოვიდნენ შიკრიკნი ავეტიქ-ბეგი და გიორგი და მოგვახსენეს თქვენი გარემოება. ⁸⁷⁾ დავრწმუნდით თქვენს ვაჟკაცობა-მხნეობაში და კეთილგონიერებაში. მივხედდით, რად ელაქუცებოდით რუსეთს და ხმას არ იღებდით. ელოდით გაზაფხულის დადგომას, რადგან სწორედ გაზაფხულზე გვქონდა განზრახული მანდეთ წამოსვლა. გამოვტყდებით და გეტყვით, რომ თქვენი სამსახური ერთი საუკეთესო სამსახურთაგანია. მაშ ესეც იცოდეთ, იმისთანა წყალობას მოგანიჭებთ, რომ სხვა წყალობა მასთან სახსენებელი არ იქნება. ნათელით შეიმოსოს სახე და პირი თქვენი! ზამთარი გავიდა, გაზაფხული კარზე გვადგია. გამარჯვებას ჩვეული ჯარი უკვე მზადაა. ამ დღეებში თავრიზიდან ავიყრებით, თან გვახლავს ზარბაზნები, რომელნიც ჯოჯოხეთსავით ნაპერწკალს აკვესებენ; მოგვაქვს ცეცხლმფრქვევი ზარბაზანი და მოგვყავს უშიშარი ცხენოსანი ჯარი. წამოვალთ ვითარცა ნიაღვარი, მთასა და

86.) სახელი პროკლამაცია ჩვენი მოგონილი არ გვეტონოთ. სწორედ პროკლამაცია ჰქვია აბბასის წერილს. იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 86—88. ჯერ სპარსული ტექსტია დაბეჭდილი და შემდეგ რუსული თარგმანი. ქართულიც იქნებოდა, მაგრამ ვინ იცის სადაა იგი. სტილი პროკლამაციისა სწორედ რომ სპარსულია, ფერადოვანი, გაბერილი, ზვიადი.

87.) ეს ის ავეტიქია, რომლის წერილიც ზემოდ იყო მოყვანილი; ვინაა გირგი, არ ვიცით.

ველს დედა-ბუდიანად რომ ჰგლეჯს. მალახხარისხოვან ერე-
ვნის სერდარს და მალახხარისხოვან ალექსანდრე-მირზასაც
უბძანეთ ჩვენზე წინ წამოვიდნენ საქართველოსკენ გაწყო-
ბილი ჯარით. უფლის შეწევნითა და წყალობით ჩვენს მხე-
დრობას და ქვეითა ჯარს რუსები ვერ გაუმკლავდებიან და
ამ წელსვე მთელი საქართველო და ქალაქი ტფილისი გასუ-
ფთაედება მათის საძაგლობისაგან (დედანში: *вся Грузія и г.
Тифлисъ очистятся огь ихъ гадоетей*) და ყოველი ქართველი,
დიდი და პატარა, მოიპოვებს მყუდრო ცხოვრებას. სიცოც-
ხლე, ქონება და სახელი მანდაურის მკვიდრისა ხელუხლებელი
გახდება“.

პატარა შვეისვენოთ. როგორღაც გეხამუშება და თან
გეცინება; პროკლამაციის ამ ადგილს რომ ჰკითხულობ. სასა-
ცილო როგორ არაა, გეთაყვათ. ყიზილბაში აბბას-მირზა ქარ-
თველობას ჰპირდება იმას, რასაც დღეს ბრალიანი და უბრა-
ლო ქუდმოგლეჯილი დაეძებს. სწორედ არ ეკადრებოდა
დიდ ნაპოლეონის სარდალს, კეთილშობილ მარკიზ პაულუჩჩის
რომ ქართველობა დაანატრულა თვით პირვანდელის კაცის
უფლებას. მართალია, იმპერატორი ალექსანდრე პირველიც
დაჰპირდა ქართველობას 1801 წ. 12 სექტემბრის მანიფეს-
ტით ბევრს კაი-კაებს, მაგრამ თუ რაღაც ათიოდე წლის გან-
მავლობაში საყიზილბაშიოდ გახდებოდა საქმე, ვგონებთ, ასეთს
ამბავს ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლეონიძეც ვერ წარმოი-
დგენდა.

შაჰზადა ბოდიშს მოიხდის, აქამდისინ ვერ წამოველიო,
რადგან ჯარი და არტილერია მზად არ იყოფო. ჩვენი სურ-
ვილია ერთი შეტევით გავაქროთ რუსები, მათი სახსენებელი
ამოვადლოთ და მოვრჩეთ და მოვისვენოთო. ყარაბაღისაც
ეხლა აღარ გვეფიქრება. ცოტა რამაა გასაკეთებელი, მაგ-
რამ დაუმთავრებელს დაამთავრებს ყარადღადაგის საყარაულო
ჯარიო.

„ამ ჟამად, ბძანებს აბბასი, ჩვენ სარბაზებს- სული უკაწ-
კაწებთ და მშიერ ლომსავით მონატურნი არიან შეხვრიპონ

საქართველოში მყოფ რუსების სისხლი. გავჩნდებით თუ არა მანდა, საქართველოს დავიმორჩილებთ, რუსის მთავარ-მართველს და მის სალდათებს გავსწყვეტავთ, ან დავატყვევებთ. ამას შემდეგ თქვენ, ქართველებს, საშუალება მოგეცემათ, დასტკბეთ წყნარის ცხოვრებით და მოისვენოთ თავ-თავის ალაგას“.

„რუსების საქმე რა-კი ცუდად წავიდა, წერილს წერილზე გვიგზავნიან და გვემუდარებიან, იარაღი დავდოთ და ზავი ჩამოვაგდოთო. ხრიკებს მიმართეს რუსებმა, რომ თავი როგორმე დააძვრინონ განსაცდელსა. ასე მოუვიდათ რუსებს, რადგან კაი ხანია იწვნიეს თვალთაგან ცეცხლმფრქვეველ სარბაზთა დაკვრის სიმტკიცე და ჩვენდა ზარბაზნთა გრგვინვა, რომლის ძალა იალბუხსაც-კი ვერხვივით არყევს. რაკი რუსები მიხვდნენ, რომ გულნაკლული ქართველები, ყარაბაღელები და განჯელები ჩვენს მფარველობას რჩეობენ და რაკი ისიც გაიგეს, რომ ოსმალეთის სარასკირი დაიძრა ახალციხისა და იმერეთისაკენ ჩვენ მხედრობასთან შესაერთებლად, ზავის ჩამოგდებაზე გააბეს განძრახ მითქმა-მოთქმა. არ დაუჯეროთ რუსებსა, ზავი მოჭორილი ამბავია. საქართველოსაკენ გალაშქრება გადაწყვეტილი საქმეა, მოემზადეთ ჩვენ დასახვედრად და ქვეყანაზე ხმა დაარხიეთ, რომ მოვდივართ უძლეველი მხედრობით“.

ქართველები არც ისე ტუტუცნი იყვნენ, რომ ვერ მიხვედრილიყვნენ აბბასის პროკლამაციის ბაქიობას. კარგად იცოდნენ, რომ ყიზილბაშთა სარბაზნი თვალთაგან ცეცხლს უხვიროდ აკვესებდნენ, რომ მათის ზარბაზნების სროლისაგან იალბუხს ზანზარი არ გაუდიოდა. ბაბა-ხანისა და აბბას-მირზას დროის სპარსეთი ვეღარ ლომობდა. სამუდამოდ წარვიდა დრო დიდებისა და თავს ზარდამცემ ქექა-ქუხილისა. ლანქარანში კოტლიარევსკი ყბაში რომ მძიმედ დასჭრეს სპარსელებმა, მაიორი ივანე ნიკოლოზის ძე აფხაზიშვილი ერთის ბატალიონით მიესია და სულ კუდით ქვა ასროლინა სპარსელებსა. განა მარტო ეს ამბავია საკვირველი, წარსულიდან სხვა უფრო

ბევრ მაგალითს მოიგონებდა ქართველი კაცი, მაგრამ შაჰზადას პროკლამაცია მაინც დიდად მოქმედობდა ამბოხებაში გამომულ კახელობაზე. მარტო იმედიც დიდი რამაა ბრძოლის დროს და იმედს-კი უხვად აძლევდა აბბასი რუსის მხედრობასთან მებრძოლ ქართველებს.

თელავს ჩაკეტილი რუსები დიდ გაჭირვებაში ჩაცვინდნენ. კამენდანტ შმატოვის მეციხოვნენი, ძალზე შეთხელეებული და შებერტყილი რაზმები ვრონსკისა და განსვენებულის ესიპოვისა დიდ ხანს ვერ გაუძლებდნენ აჯანყებულებს. მაშველი ჯარი ვინ იცის, როდის მოვიდოდა, ან მოვიდოდა-კი? მარკიზი შორს იყო საქართველოდან, ყარაბაღში საქმეებს არიგებდა, კახეთის ოლქის უფროსს, გენერალ პორტნიაგინს და მარკიზის მაგიერს ტფილისში გენერალ კლოტ-ფონ-იურგენსბურგს დავთრები აერიათ, ისე მოულოდნელად მოვევლინათ „ბუნტი“, და არ იცოდნენ—როგორ მოეგვარებინათ წამხდარი საქმე.

უფერულად მიმდინარეობდა გულ გამაწყალებელი ალყა თელავისა. ვიდრე იერიშს მიიტანდნენ მათორ შმატოვის მეციხოვნე ჯარზე და თვით ციხეზე, მემამოხებებმა, როგორც „განათლებულ ერთა წესი და რიგი“ მოითხოვეს, კამენდანტს შეუთვალეს—ჯიუტობა არას გარგებს, საშველი არსაიდანაა, დაგვენბდი და სიცოცხლეს გაჩუქებთო. ვინაიდგან სამშობლო ისტორიის ყოველი წვლილი საყურადღებოდ მიგვაჩნია, სავსებით მოვიტანთ კახელ მემამოხეთა შეთვლას,—ციხე ჩავვაბარეთო. აქტებში, სამწუხაროდ, მხოლოდ ძველი უვარგისი რუსული თარგმანია დაბეჭდილი, დედანი კი სადღაც გადუკარგავთ და რედაქტორს არ დაუბეჭდია.

აი რა შეუთვალეს მემამოხეთ კამენდანტსა და ისპრაენიკს: „ბატონო თელავის კამენდანტო და ისპრაენიკო! საერთოდ აქ შეკრებილნი გეფიცებით უფალსა, წმინდა ჯვარსა და სახარებას, თუ ჩვენ რჩევას დაიჯერებთ და მშვიდობით გამოხვალთ ციხიდან, არას დაგიშავებთ და როგორც ძმასა და საკუთარ მამას არ ვაწყეინებთ, აგრედვე თქვენ ცოდლოში არ

ჩაედგებით. კარგად იცოდეთ, საცა კი რუსის ჯარი იდგა: ქიზიუში, არაგვზე, საგარეჯოს, მტკვრის გამოღმა, კახეთში და ქართლში, ყველგან ამოსწყვიტეს და მათი სახსენებელი ძირიანად ამოაგდეს. სადაც დამორჩილდნენ და ქელი მოიხარეს, სიკვდილს გადარჩნენ და განთავისუფლდნენ. ფიცით გარწმუნებთ, გამოხვალთ თუ არა ციხიდან, მშვიდობით გაგისტუმრებთ. თუ გაჯიუტდებით და რჩევას არ შეისმენთ, თქვენ იცით; ჩვენ ჩვენი ვალი შევასრულეთ. იცოდეთ-კი, რომ დღეიდან მოლაპარაკებაზე ხელს ავიღებთ და ერთს სიტყვასაც აღარ მოგაწვდით. ხომ ჰხედავთ ამ შეკრებილ ჯარსა, ყველანი თქვენ საწინააღმდეგოთ შეიკრიბნენ აქა. გვერწმუნეთ. თქვენ ველარა გიხსნით რა, ან ვინ მოგეშველებათ! რა სარფაა ტყუილ-უბრალოდ სიკვდილი“. 88.)

კამენდანტ შმატოვის პასუხი გაუგზავნია მემამბოხეთათვის. რასა სწერდა მაიორი შმატოვი. არ ვიცით, ან რას მისწერდა მაშინდელი მაიორი თუ არა იმას,—ნუ „ბუნტობთ“, დამორჩილდით კანონიერ მთავრობას, ნუ ჰლუპავთ ცოლსა და შვილსა და სხვა. შმატოვის პასუხს ძალზე გაუჯავრებია მემამბოხენი და მეორედ ასე შეუთვალეს: „კამენდანტო, ისპრავნიკო და საერთოდ მანდ შეკრებილნო! თქვენი წერილი მივიღეთ და შევიგნეთ—რასაც გვირჩევთ. სწორედ ტუტუციუნდა იყვეს ამისთანა წერილის დამწერი, (დედანში: „писано по глупости“). კარგა ხანია, გიცნობთ, რა შვილებიცა ბრძანდებით და ბავშვივით აღარ მოვტყუვდებით. გაიგეთ და შეიტყეთ, რომ მარტო ჩვენ კი არა ვართ თქვენი წინააღმდეგი, მთელი კახეთი, ქართლი ფეხზე დადგა თქვენ გასაწყვეტად; რადგან მხეცურად გვავიწროვებდით და სულსა გვხდიდით. (დედანში: „звѣрское притѣснение“). ჩვენი და თქვენი შერიგება შეუძლებელია. კმარა: მახეში აღარ გავებმით და არ მოვტყუვდებით. ესეც იცოდეთ, რომ მარკიზი მოჰკლეს

ყაზახელებმა სოფ. სალაოლლუში. 89.) ქიზიყში რაც რუსის ჯარი იდგა, სულ გაანადგურეს ქიზიყელებმა და ქარელ ლეკებმა. აგრედვე გაიჟლიტა რუსის მხედრობა ბორჩალოსა, ქართლსა, საგარეჯოსა და არაგვზე, თქვენი მაშველი და თანაშემწე აღარავინაა. რადგან ქრისტიანები იყავით, (ალბად, ცუდათაა რუსულად ნათარგმნი ეს ადგილი, თორემ განა ამბობების დროს რუსები გათათრდნენ? რუსულად ასეა: Были христиане), არ გვინდოდა თქვენი სისხლის დანთხევა ტყუილ-უბრალოდ და გირჩევთ: მოკეთე აღარა გყავთ, ყველანი თქვენი მტერი და წინააღმდეგი ვართ. თუ ნებაყოფლობით გამოხვალთ ციხიდან, სიცოცხლეს გაჩუქებთ და არავითარ ზიანს არ მოგაყენებთ. უკეთუ რჩევას არ შეისმენთ, არავის დაგინდობთ და სულ გაგჟლეტავთ. ციხიდან ფეხს არ მოვიცვლით, აზრად არ გაიტაროთ ფიქრი, რომ ციხის აღებას ვერ მოვახერხებთ. ჩვენი განზრახვა და აზრი ისაა, რომ ვინც კეთილშობილი თქვენგანი გამოვა, კეთილშობილურადც მოვექცევით და პატიოსნურად ვაცხოვრებთ, ტყუილად თავს ნუ ამოიჟლეტავთ,—არა, სულელები ნუ კი გგონივართ,—რით ვერ გაიგეთ, რომ ჩვენის ხელიდან ველარავინ გიხსნის და რაზე უნდა მოსწყდეთ. რჩევით მას გირჩევთ და ახლა თქვენ იცით. იყვეს ნება თქვენი“. 90).

მაიორ შმატოვმა კახელ მეამბოხეთა ულტიმატუმში არ მიიღო, რჩევა არ შეისმინა და ციხეში უფრო მაგრად ჩაიკეტა. ჩაკეტით ჩაიკეტა შმატოვი ციხეში, მაგრამ გაძლება-კი ძნელი იყო. კაცს კაცზე ჰგზავნიდა საგარეჯოსა და ტფილისს, ჩქარა მომეშველეთ, თორემ გაძლების საღსარი აღარა მაქვსო.

გენერალ პორტნიაგინს ტფილისიდან მიუვიდა ს. საგარეჯოს ორი როტა ჯარი სამის ზარბაზნით. მოსულებს მიუ-

89.) ს. სალა-ოლლი, ანუ სალახლუს ვითარება იხილე ა. ყ- ძეს წერილში „საქართველოს მეფეთა ბრძანებანი“, „მოამბე“, 1900 წ., № 6. სალახლუ ყაზახის მაზრაშია, რომელიც მეფეთა ერეკლე და გიორგის დროს საქართველოს ნაწილი იყო. იგი ვეჯილიანთ გვარის წინაპრებისთვის უწყალობებია მეფე ერეკლეს. ქართულად ამ სოფელს სალალი ჰქვიათ.

90.) АКТЫ, ტ. V, გვ. 82.

მატა ეგერთა ერთი როტა და აპირობდა თელავში გაგზავნას შმატოვის საშველად. რადგან აჯანყება თელავის მაზრიდან სიღნაღისაში გადავიდა, ორი მაშველი როტა ეცოტავა პორტინაგინს და შეუთვალა ბარონ კლოდტს—კიდევ მომაშველე ორი როტა ზარბაზნებითაო.

რადა შოგაშველო, როცა ტფილისში სულ ექვსი როტა ჯარი მყავსო, შეუთვალმა ბარონმა პორტინაგინს. ტფილისის საქართველოს უპირველესი ადგილია და უჯაროდ ხომ ვერ დავტოვებო. ამისათვის უბრძანა კახეთის ოლქის უფროსს, წინად რომ ხერსონის პოლკის ორი როტა ჯარი მოგაშველე, შეუერთე საგარეჯოში მყოფ ჯარებსა, შემოიკრიფე აგრედვე სხვა და სხვა სოფლად გაბნეული წვრილ-წვრილი რაზმები და ტფილისს დაბრუნდიო. შეშინებულ ბარონს სრულიად დაავიწყდა ციხეში გამომწყვდეული შმატოვი, იმის ფიქრსა და დარდში იყო, როგორმე ტფილისი შეენარჩუნებინა და საქმე ასაბარგებლად არ გახდომოდა. ქართლის ოლქის უფროსს გენერალ-მაიორ სტალს იმავე ბარონ კლოდტმა მისწერა, ქართველ გენადერთა პოლკის ორი როტა ტფილისში გამოგიგზავნე და ორი როტაც შეგავე პოლკისა ერთის ზარბაზნით დართის-კარში (მცხეთის ახლოა) გაგზავნე, რომ თვალყური დაიჭირონ არაგვის მარცხენა პირზე მდებარე სოფელ ბულაჩაურზე და ხელი შეუშალონ მემბოხეთა შეერთებას ქართლებთან. ბამბაკის ოლქის უფროსს გენერალ-მაიორ ლისანევიჩსაც მისწერა ბარონმა, ფიცხლავ მომაშველე ერთი ბატალიონიო.

მაიორი შმატოვი კი დახმარებას თხოულობდა. ს. ანაგას დაბანაკებული დონელ ყაზახთა მერვე პოლკი პოზდევვისა უნტერ-შტაბ-ესაულ კუზნეცოვის უფროსობით თელავისაკენ გაემართა, მაგრამ აჯანყებულებმა გზა მოუჭრეს, ანაგის პურის მაღაზიებს ცეცხლი წაუკიდეს და კუზნეცოვი ისე დაამარცხეს, რომ ცოცხალი ძლივს გადარჩა. გულ-გახეთქილი კუზნეცოვი რამდენიმე ყაზახითა და ბაირალით მიი-

ქრა საგარეჯოს, სადაც ბინა ჰქონდა დაღებული ნარვის დრაგუნთა პოლკსა. მანავსა და კაკაბეთს იდგნენ ამავე პოლკის ესკადრონები. მემბოხენი შემოერთყენ დრაგუნებს და სულ გასწყვეტავდნენ, რომ მაიორ კორობსკის არ მოესწრო საგარეჯოდან ხერსონის პოლკის ერთის როტით. კაკაბეთში ერთი ესკადრონი იდგა, გადარჩა სიკვდილს მხოლოდ 17 დრაგუნი. ესკადრონის უფროსი მაიორი მარტინოვი მძიმედ დაიჭრა და მალე გარდაიცვალა. მანავისა და კაკაბეთის ყაზარმები დასწვეს, ხოლო დრაგუნების ავეჯი, ტანსაცმელი, აგრედვე ცხენთა მოკაზმულობა ხელთ იგდეს და დაიტაცეს. საგარეჯოსაკენ წამოსულ მაიორ კორობსკის მემბოხენი მოსვენებას არ აძლევდნენ და ფეხ-და-ფეხ მისდევდნენ თოფის სროლით, თითქოს ნეფე-დედოფალს აცილებდნენ.

მთავრობას გაუჭირდა. კრიტიკული მომენტიო, რომ იტყვიან, სწორედ ისეთი დრო დაუდგათ რუსებსა. გაჭირვების ჟამს მოიგონეს სამაზრო მარშლები, მოურავები და ქაღალდები გაუგზავნეს, ყოველი ღონე იღონეთ, ეგები როგორმე ხალხი დააწყნაროთო. კაპიტან-ისპრავნიკებს კი მისწერეს, შეაჩერეთ სასურსათო პურის მოკრეფაო. პატივცემულ თავადებს და სასულიერო გვამთ ეხვეწებოდა მთავრობა, დაგვეხმარეთ, ჩააგონეთ რამე ხალხსა და ხელი ააღებინეთ ამბოხებაზეო, მაგრამ აღარა სჭრიდა ტკბილი სიტყვა და ჩაგონება. მოციქულებს ზუზუნა ტყვიას უგზავნიდნენ და ახლოსაც არ იკარებდნენ სალაპარაკოდ. თელავისა და სიღნაღის ამბების გასაგებად ბლომად გაიგზავნი შიკრიკი და ენატანია, მაგრამ ვაი თქვენს მტერს, რაც ამათ ბედი დაემართათ. საცა კი მოასწრებდა გაბოროტებული და გააღმასებული ხალხი ენატანიას, ან მთაწრობის შიკრიკს, იქვე განუკითხავად ანდერძს უგებდა და წუთი-სოფელს ასალმებდა.

XII

კაპიტან-ისპრავნიკების მამა-შვილური მართვა-გამგეობა გამოურკვეველის მიზეზის წყალობით საოცრად გაიფურჩქნა ქიზიყში. საქართველოს ამ განაპირა კუთხემ არ იცოდა ბატონყმობის უღელი. საქართველოს მეფენი, განსაკუთრებით ერეკლე II, მოდარაჯე ქიზიყს სათუთ შვილსავით უცქეროდა და დიდად აფასებდა ომში ქიზიყელის სარისტიანობას და ვაჟკაცობას. ნივთიერად ყველაზე ღონიერი ქიზიყი იყო. აი სწორედ ეს ღონიერი კუთხე ამოიღეს თვალში კაპიტან-ისპრავნიკებმა, კამისიონერებმა, სასურსათო და უთვის-ტომო მოხელეებმა და შეუდგნენ არხენად, დოინჯ-შემოყრილნი დუმის თლას. მარტო ურიცხვი ბეგრის ურმის გამოყვანით წელში გასწყვიტეს ქიზიყი და პირქვე დაამხეს მისი დოვლათიანობა. ნივთიერ წახდენას ზედ დაერთო ზნეობრივი ტანჯვა. „პატარა კახის“ მიერ გალაღებული ქიზიყელი ცას ეკოწიაწებოდა, ტოლ-ამხანაგად არავისა სთვლიდა და დახეთ ბედსა და მის უკუღმართ სამართალსა! ზვიადისა და გოროზის გულის პატრონ ქიზიყელს თავზე დაასვეს ხებრე და გაუთლელი ჯარისკაცი, რომელიც ხიშტის ცემით და საბეგრო ურემზე წოწილით სულს ართმევდა და ამაყობას ულახავდა. ჩვენის ფიქრით, ეს განსაკუთრებული გარემოება უნდა იყვეს მიზეზი, რომ ქიზიყში ამბოხებამ მწარე და სასტიკი ხასიათი მიიღო. მართალია, ქიზიყელმა ბევრჯელ ქართველი კაცის ჩვეულებრივი თანდაყოლილი გულკეთილობა გამოიჩინა და ტყვედ წაყვანილი, უკვე უმწეო ჯარის-კაცი ოჯახში დამალა და სიკვდილს გადაარჩინა, მაგრამ პირველში, ამბოხებამ რომ იფეთქა, თავი ვერ შეიკავა და სასტიკად მოიქცა. თითქოს შურს აგებდა და ჯავრსა ყრილობდა იმაზე, ვინც ოჯახს ნამუსი აუხადა და ადამიანობა დაუმცირა.

ქიზიყელ მემბოხეებმა ქალაქი სიღნაღი ხელში ჩაიგდეს და მთელი რაზმი მეციხოვნეთა დაატყვევეს, სულ 70 კაცი.

ქვეყანადიანთ სიძე, ცნობილი რუსის პოეტი ა. გრიბოედოვი, შემადრწუნებელ ამბავს მოგვითხრობს. საცოდავი მეციხოვნენი ჯერ თურმე გაუტიტვლებიათ მემამოხეებს და მერმე ნება დართეს, საითაც გინდათ გაიქეცითო. გაქცეულ დედა-მობილა ჯარის-კაცებს დაუშინეს თოფები და სათითაოდ ამოსწყვიტეს, სწორედ ისე, როგორც მონადირე ნადირობს ფრინველზე და მხეცზე. სიღნაღის კამენდანტი მაიორი გეინე, რამდენიმე აფიცერი და სამოქალაქო მოხელე ეკლესიაში შეცვინდნენ და ჩაიკეტნენ. ეკლესიაზე იერიშს ხომ ვერ მიიტანდნენ და ამის გამო მემამოხეებმა ფიცით შეჭფიცეს, მანდედან გამოდით და ხელს არ გახლებთო. გეინემ ფიცი ირწმუნა და ეკლესიიდან გამოვიდა. საცოდავ გეინეს ანდერძი იქვე, ეკლესიის კარის წინ, აუგეს. მოსკრეს ენა და გადააყლაპეს, შემდეგ ნაკუწ-ნაკუწად ასჩეხეს. ქვედა-ნოვგოროდის დრაგუნის პოლკის კამანდირი მაიორი პოტლოგი და აფიცრები სასტიკად აწამეს. ისეთი ტირანობა ჩაიდინეს მემამოხეებმა, ამბობდა მარკიზი პაულუჩჩი, რომ კაცობრიობა შეძრწუნდება ამ ტირანობის ამბავი რომ გაიგონოსო. 92).

ქიზიყელთა საქციელი არც ბატონიშვილ დავითს მოსწონს, ან რა მოსაწონია ბარბაროსობა. მტერი გაჭმირე მახვილით, მოუსპე საღსარი მტრობისა და დაუმიწე ბოროტის ჩამდენი მარჯვენა. ამას იქით მტრობა აღარ უნდა მიდიოდეს. ტიტველა კაცზე ნადირობა, ან უიარაღო კაცის წამება სულს აწფოთებს და ეროვნულ ბრძოლის გამაყეთილშობილებელ იერს უკარგავს. მემატინე ბატონიშვილი ასე აგვიწერს ამ ფრიად სამწუხარო ამბავს. „მაშინ ქიზიყელთაცა მოსწყვიტეს რუსნი და ნაშთნი გამაგრდნენ ციხესა სიღნაღისასა ორ დღე. შემდგომად ორისა დღისა ევედრნენ რუსნი, რათა განუტევონ მშვიდობით და გარდაუყარეს ფული ციხიდან ქიზიყელთა, რომელთაცა იავარ ჰყვეს ყოველნივე ფული იგი. მაშინ ვინაიდან ქიზიყელთა ვერლარა გამოუღეს ციხე სიღნაღისა, (ესე

იგი ვერ აიღეს), შემოსნეს მღვდელნი და მისცეს სახარება და ჯვარი და შეჭფიცეს, რათა მისცენ ციხე და განუტევონ მშვიდობით რუსნი. შეჭირვებულნი რუსნი ერწმუნენ მღვდელთა მათ და გამოვიდნენ გარეთ. მხილველთა ქიზიყელთა უყვეს ზედასხმაი და განტეხეს ფიციცა და მოსწყვიტნეს სრულიად; კამენდატიცა მუნებური მოჰკლეს და სუდიეები, ესე იგი რუსთა მუნებურნი მდივან-ბეგნი და კაპიტან-ისპრავნიკიცა. იავარ ჰყვეს ხაზინაი, ტყვია-წამალი და პურნი, რომელნიცა აქვდათ ამბართა მხედრობისათვის“⁹³).

ს. ბოდბისხევში ბინა ჰქონდა დადებული ყაბარდოს პოლკსა. ჟამსა ამბოხებისასა ბოდბისხევში იდგა პოლკის მეორე ბატალიონი პოდპოლკოვნიკ სტეფანოვის უფროსობით. მემამბოხეებმა სტეფანოვს სიღნაღის გზა მოუჭრეს და ს. ბოდბისხევს ალყა შემოარტყეს. სიღნაღის კამენდანტმა და მეთე კლასის კამისიონერმა გავრილენკომ 100 ჯარის-კაცი გამოუგზავნეს პოდპოლკოვნიკ სტეფანოვს საშველად შტაბს-კაპიტან ჩიჟევსკის უფროსობით, მაგრამ ამაოდ. სიღნაღსაც ალყა ჰქონდა შემორტყმული და ჩიჟევსკი გზას ვერ გაიკვლევდა. რა დღე დააყენეს სიღნაღის მეციხოვნეთ, ზემოდ მოვიხსენიეთ, აქ ის უნდა მიუმატოთ, რომ მემამბოხეებს დახმარება გაუწიეს სიღნაღის მცხოვრებლებმაც.

ს. ბოდბისხევს მემამბოხენი ყოველის მხრიდან გარს შემოერტყნენ და გაშმაგებულნი შიგ შუაგულ სოფელში შეცვინდნენ. მემამბოხეებს შეუერთდნენ ბოდბისხეველები და ეცნენ პოლკის შტაბ-კვარტირას. პოდპოლკოვნიკმა სტეფანოვმა თავი მოუყარა ბატალიონს ბაირაღებთან და ხშირ ბინდამდე მტერს იგერიებდა. ეს იყო 6 თებერვალს. მთელი დღე თოფის ხათქა-ხუთქი არ შეწყვეტილა. დიდი ზარალი მოუვიდა სტეფანოვს. მოუკლეს ორი აფიცერი და 212 ჯარის-კაცი. მთელი ამმუნიცია პოლკისა და 470. თოფი დაჰკარგა სტეფანოვმა, დანაშთენი ჯარით სტეფანოვი გაიპარა ღამე დაბა

ყარა ალაჯს, სადაც იყო ქვედა-ნოვგოროდის დრაგუნთა პოლკის შტაბ-კვარტირა.

ხეირი არც სოფელ ბოდბისხევს დაეყარა. მემამოხეებმა ცეცხლი წაუკიდეს და მთლად გადაბუგეს. დაიწვა სასურსათო მალაზიები, პოლკისა და როტის ცეიხპაუზები, პოლკის კანცელარია, პოლკის ქარაფანი (ობოზი), აფიცრების და ჯარისკაცთა საკუთარი ქონება და სახელმწიფო ნივთები (ესე იგი აშშუნიცია).

ლამით გაპარულს სტეფანოვს მემამოხენი გზაში წამოეწივნენ და მოსვენებას არ აძლევდნენ. ყარა-ალაჯს სტეფანოვი გათენებისას ჩავიდა.

ყაბარდოს პოლკს სახელი ჰქონდა გავარდნილი ჩვენში. ეს ის პოლკია, რომელმაც 1800 წ. მდ. იორზხე თავ-პირი დაამტვრია ლეკებს. ამ გამარჯვებისათვის იმპერატორმა პავლემ პოლკს უწყალობა მალტის ბაირადები და რესკრიპტი. დედანი რესკრიპტისა პოლკის კანცელარიაშია ინახებოდა და ცეცხლმა ჩანთქა.

ყარა-ალაჯს იდგა ქვედა ნოვგოროდელთა დრაგუნთა პოლკის ორი ესკადრონი. ერთი როტა ეგერებისა როგორღაც დასხლეტოდა მემამოხეთ და ამანაც ყარა-ალაჯის ციხეს შეაფარა თავი. ამ მხედრობას მიემატა პოდპოლკოვნიკ სტეფანოვის ბატალიონის ნაშთი. მემამოხეებმა ალყა შემოარტყეს ციხეს და ახლო-მახლო ადგილები გაიმაგრეს.

მემამოხეებს, ყარა-ალაჯს რომ შემოადგნენ, უფროსობდა თავადი მამაცი სვიმონ პაპას ძე ბებურიშვილი. ბრძოლაში მოიკლა სვიმონი და აგრედვე თავადი ოთარ ასლანის ძე ონანაშვილი.

ყარა-ალაჯის მეციხოვნეთ დიდათ გაუჭირდათ საქმე. სურსათი არა ჰქონდათ და იკვებებოდნენ ქვრით, რომელიც დრაგუნთა ცხენებისთვის ჰქონდათ მომზადებული. ელისეს სასულთნოდან ყარა-ალაჯისაკენ გამოეშურა მაიორი ორბელიანი ყაბარდოს პოლკის ორი როტა ჯარით. წვალებითა და დიდის გაჭირვებით ორბელიანი გაუსხლტა მემამოხეებს და ციხეში

შევიდა, მაგრამ დახმარების მაგიერ უფრო გაუძნელდა საქმე მეციხოვნეთ, რადგან საქმელი თვითონაც არა ჰქონდათ და სტუმრებისთვის რა მიერთმიათ. „შემჭირდნენ რუსნიო, ბრძანებს მემატიანე დავითი, და ლამობდნენ გამოსვლასა, გარნა ლეკით წამოსულმან ყაფლან ყაფლანისშვილმან (ორბელიანი, მაიორი) მოუსწრო ვაკით ათასითა მხედრობითა⁹⁴) და დაუწყყო ტკბილი საუბარი და ვედრება მემამოხეთ“. თუ ყარა-ალაჯს გადარჩა ვინმე სიკვდილს, ამ ყაფლან ორბელიანის მადლობელი უნდა ყოფილიყვნენ, მაგრამ ზემო ნათქვამიდან სჩანს, რომ ღვაწლი არ დაუფასეს. იმის მოსვლით საქმე უფრო გამწვავდაო, რადგან სურსათის ნაკლებობა იყოვო.⁹⁵).

კახეთის ოლქის უფროსს გენერალ პორტნიაგინს მთლად დაეხნა დავთრები, არ იცოდა როგორ მოქცეულიყო, რა ღონე ელონა, როგორ დაეღწია თავი ამ ხათაბალისაგან. მაშველი ჯარის იმედი მაინც რომ ჰქონოდა, კიდევ ჰო, მაგრამ საქმე ის იყო, რომ გენერალი კლოდტი ატყობინებდა, ჯარი მეც არა მყავს და ისა სჯობიან—ტფილისს დაბრუნდეთ. პატარძელიდან და ხაშმიდან შემოიკრიბა ნარვის დრაგუნთა პოლკის ესკადრონები ს. საგარეჯოს, სულ რაღაც 150 კაცი. პირველში საგარეჯოელები ჩუმად ისხდნენ და ხმას არ იღებდნენ. ელოდნენ, ვნახოთ ამბოხების საქმე როგორ წავაო. პორტნიაგინი კარგად ხედავდა, რომ საგარეჯოელები ხერხს არ დააყრიდნენ და რაც შეეძლო, ემზადებოდა მტრის დასახვედრად. საკუთარ სპხლის წინ ღობე გააფლო სასურსათო პურიტ გატენილ ტომრებისაგან. ამ საყველ-პურო ციხეს ამოეფარნენ დრაგუნები და ელოდნენ მტერსა. ახლო-მახლო სიმაღლეებიდან ტყვია ადვილათა სწვდებოდა ციხის გულსა.

თებერვლის ხუთსა საგარეჯოში გაჩნდა მემამოხეთა წინამძღოლი თავადი ქობულაშვილი ოთარ და შეუტყეს პორტნიაგინს. წაუკიდეს ცეცხლი აფიცრების ბინას, ლაზარეთსა, ყაზარმებსა. უნდოდათ აეფეთქებინათ თოფის წამ-

94) ორ ორტაში ათასი როგორ იქნებოდა?

95) მასალები... გვ. 104; АКТЫ, ტ. V, გვ. 72 და УГВ. ტ. II, გვ. 37, 35, 58, 464

ლის სარდაფები, მაგრამ ვერ მოახერხეს. მთელი დღე თოფის ზუზუნნი არ შეწყვეტილა. მეორე დღეს სროლა გამწვავდა, ტყვია უფრო იღებდა ნიშანსა. შუადღისას რუსებს დააკლდათ შინ დრაგუნი და მრავალი ცხენი. საქმე მეტის-მეტად გაუჭირდათ საგარეჯოს ციხის დამცველთ. მეთამბოხენი მთებიდან ვაკეზე ჩამოვიდნენ და იერიშისათვის მოემზადნენ. სწორედ ამ სასოწარკვეთილების ჟამს მეციხოვნეებს ხსნა მოევლინათ. ტფილისიდან მომავალ გზიდან გაისმა ზარბაზნის გრიალი. საშველად წამოსული მაიორი ბუხვოსტოვი ხერსონის პოლკის ორი როტით მიუახლოვდა საგარეჯოს და ზარბაზნით აცნობა მოსვლა. მეთამბოხეებმა დასცალეს ვენახები და მთებზე ავიდნენ. ალბად, იფიქრეს, დიდი ჯარი მოდისო. პორტნიაგინი მაინც ვერას გახდა და საგარეჯოში ვერ დადგებოდა. ბარგი-ბარხანა მთლად დასწვა და 8 თებერვლის ღამეს გამოიპარა მოსავლელ ტყის გზით. ცხენები ლაგამ-აღვირით მოჰყავდათ. გამოპარულებს მეთამბოხენი აგრე რიგად არ აწუხებდნენ, ალბად, ვერ გაიგეს, რა გზით წამოვიდა პორტნიაგინი. ზარალიც აგრე რიგად დიდი არ მოსვლია საგარეჯოში გენერალს, სულ დააკლდა შინ ჯარის კაცი. ტფილისამდინ სამი დღე იარა და 12 თებერვალს მშვიდობით ტფილისში ჩამოვიდა⁹⁶).

ბატონიშვილი დავით ცოტა სხვაგვარად აგვიწერს საგარეჯოს ამბავს. „ჟამსა ამას გარდვიდნენ კახნი საგარეჯოს. მოკრბნენ საგარეჯოელნი და ბრძვეს პარტნეგინს ღიანარალს, იძლივა პარტნეგინი და მივიდა ხაშმსა, ხოლო კახთა მოჰსწვნენ სადგურნი მათნი და თივანიცა რუსთანი და მიუხდნენ ხაშმზედან. იქმნა მუნ ბრძოლაი მიშველებულსა მხედრობასა რუსთასა შორის, რომელიცა მიაშველა პარტნეგინსა ღიანარალ ბარონ კლოტმან ხუთასნი მხედრობანი რუსთანი. მაშინ იძლივნენ და მოსწყდნენ მრავალნი და ნაშთნი წავიდნენ ტფილისად და კახნიცა აღვიდნენ ხაშმისა თავსა სამებას. ხო-

96) *ibid.* გვ. 358—359; АКТЫ, ტ. V, გვ. 72.

ლო ყაფლანმაცა დაუტევა ყარა-ალაჯის ციხე და წარემართა ტფილისისაკენ მხედრობითა თვისითა, რომელ არღარა დაშთა რუსი ქიზიყისა სამფლობელოსა შინა. ესე იყო თვესა თებერვალსა 5-სა“.

კახელები რომ სამებას ავიდნენ, მართალია; ისიც მართალია, რომ თებერვლის 10—12 რიცხვებში მთელი კახეთი გასუფთავდა რუსთა მხედრობისაგან, ივრისა და ალაზნის ხეობებზე აღარ ზყო ჯარი ამ ჟამად, მაგრამ ნუ დაგვავიწყდება, რომ რუსობას ჯერ-ჯერობით ეჭირა თელავის ციხე და ყარა-ალაჯისა, სადაც თავი შეათარა სიკვდილსა და ამოწყვეტას გადარჩენილმა მხედრობამ.

მაშ ესე, თებერვლის შუა რიცხვებში 1812 წ., შიდა და გარე კახეთი თითქმის გასუფთავდა რუსთა მხედრობისაგან, მათი მართვა-გამგეობა ხუხულასავით დაიფუშა ერთი შებერვით. თელავისა და ყარა-ალაჯის მშვიერ-მწყურვალნი მეციხოვნენი სათვალავში არაა მისაღები, ტლანქი უღელი, გამოჩორკნილი კაპიტან-ისპრავნიკთა და კამისიონერთა მიერ, ზედ შუაზედ გადატყდა და ნატეხები შიგ თავში მოხვდა პატივცემულ სასურსათო მოხელეთა და მათს მსგავსებსა. კახეთმა ძველებურად, ქართულად ამოისუნთქა და ქართულადვე დაიწყო ცხოვრება, ფიქრიანობა და აზროვნება. გულ-შემზარავი ჭყვილი საეგზეკუციო კამანდებისა აღარ გაისმოდა „კურთხეულ კახეთის“ ველ-მინდვრებში, სოფლიდან სოფლად აღარ დაძუნძულებდნენ სამგლე იასაულები უნტერ-აფიცრებით საბეგრო ურმების მოსაკრფად. ერთის სიტყვით, კახეთი მხიარულობდა, ამყობდა გამარჯვებით და სუსხიანი თებერვალი რომ არ ყოფილიყო, ან ღვინო რომ არ შეესვა საეგზეკუციო კამანდებს, საყვარელ გაუთავებელ მრავალ-ჟამიერსაც ზედ დააყოლებდა.

ზემოდ მოვიხსენიეთ, რომ კახელებმა მეფე ამოირჩიესო. ბატონიშვილმა დავითმა იძუნწა და არ შეატყობინა შთამომავლობას, როდის ამოირჩიეს, სად, ან რა ცერემონიით მეფე. მაყრიონს და ქორწილს რა ლაზათი აქვს, თუ თავში „ნეფე“ არაა გამოჭიმული. კახელებიც ასე მოიქცნენ. ბევრი ძებნაც

არ დისკირებიან მეფის საშოვნად. იქვე კახეთში ყოფილა ბატონიშვილი გრიგოლი იოანეს ძე. თვით იოანე გიორგის ძე ამ ჟამად მოსკოვში იმყოფებოდა და როგორ დაავიწყდათ გრიგოლი და სხვებსაჲთ თავი არ უკრეს რუსეთისკენ, ვერ გავიგეთ. გრიგოლი ერთად ერთი ბატონიშვილია, რომელიც დავიწყებოდათ მაშინდელ მთავარ-მართველებს. დავიწყებული ჰყოლიათ თვით ქართველებსაც, თუმცა ბატონიშვილ დავითის უშვილობის გამო ქართველები ამ გრიგოლს ისე უცქეროდნენ, როგორც კანონიერ მემკვიდრეს. ამბოხების მეთაურებმა გრიგოლი მუფედ რომ გამოაცხადეს, კახეთი სიხარულით ფეხზე აღარ იყო. მცირე უკმაყოფილება არავის გამოუცხადებია, იმის გარჩევაშიც არავინ შესულა, რა კაცია გრიგოლი, შესძლებს მეფობას ამ ვნება და მღელვარებით საესე დროსა, თუ არა. ჯმ საგნის გარჩევსა და გამოძიებას არავინ კისრულობდა. რაკი ხმა გავარდა, მეფე ამოვირჩიეთო, ყველამ ერთხმად იწამა და შეჰტიცა ერთგულობა, მეფობისთვის სიკვდილი და სამსახური. მოგეხსენებათ, რა ძნელია ქვრივობა და კახელებსაც ბავშვივით უხაროდათ, რომ ასე ადვილად გაათხოვეს მთელი თერთმეტი წელიწადი ქვრივობაში მყოფი საქართველო და საშუალება მიეცათ ძაძა გამოეცვალათ და გძელი წვერები, ნიშანი მგლოვიარობისა, დაეპარსათ. კახელებს ალბად ერთი რამ ეწყინებოდათ. ქორწილმხიარულობის დროს. აქ აღარ იყო კათოლიკოზი ანტონი. გენერალ ტორმასოვმა სწორედ უდროოდ დროს გაისტუმრა რუსეთს საქართველოს ეკლესიის უფროსი. კახელებს აკლდათ სუფრის მაკურთხებელი.

ბატონიშვილი გრიგოლი მალე შეეჩვია ახალ თანამდებობას და კარგად შეითვისა მეფობა. კახეთის ეკლესიებში გრიგოლს იხსენიებდნენ როგორც კანონიერ მეფეს.

ახლად არჩეული მეფე გრიგოლი მხნედ შეუდგა მეფობას. მთელ საქართველოს შეატყობინა ეს ამბავი და მოითხოვა მხნეობა და მამაცობა მტრის დანარჩენ რაზმების გასაწყვეტად. ყაზახი და ბორჩალო კანონიერი ნაწილი იყო მაშინ

ნდელის საქართველოსი, შესანიშნავ საერთაშორისო ისტორიულ ტრაქტატში 1783 წ. ეგენი მოხსენებულია, როგორც განუყრელი ნაწილი სამეფოსი. მეფე გრიგოლმა ამათაც დაუგზავნა წერილები—დადგა ჟამი რუსების გაწყვეტისაო.

ყაზახელ ალაღარს, მამედ-ჰასან აღას, ჩავარდნოდა ხელში ერთი ამ ქალაქთაგანი. მამედ-ალამ ქალაქი არავის აჩვენა, არც ალაღარებს და არც ხალხსა, აიღო და ყაზახის მოურავ პოდპოლკოვნიკ თავ. ბებუთაშვილს გაუგზავნა.⁹⁷⁾ ბებუთაშვილმა კიდევ ქალაქი უმაღლეს მთავრობას წარუდგინა. მარკიზი პაულუჩჩი, ქალაქის თარგმანი რომ წაიკითხა, გულნატკენად მოახსენებს იმპერატორ ალექსანდრეს, ამ ქალაქიდან ვსცანი, რომ მარტო კახეთის უბრალო ერთი კი არ არის ამბოხებაში ჩათრეული, მთელი თავად-აზნაურობა იღებდა მონაწილეობას „ბუნტში“-ო. არც ერთი გვარი არ დარჩენილა, რომ ამ გულის ასამღვრევ და სულის შემაშფოთებელ ქალაქდზე ხელი არ მოეწერაო.⁹⁸⁾

XIII

ტფილისს დაბრუნებულმა გენერალ პორტნიაგინმა, როგორც უფროსმა ჩინით, ჩაიბარა საქართველოს გამგეობა მარკიზის მოსვლამდე. მემბოხენი მოუახლოვდნენ ტფილისის გარშემო მდებარე სოფლებს. ს. ავჭალაში მემბოხეებმა დაიკირეს ქართლიდან წამოსული ბეგრის ურმები, დატვირთული სასურსათო პურით. შვიდი ურემი წაართვეს და მეურმეები გარეკეს. მცხეთის კარანტინს უბრძანა პორტნიაგინმა—გორიდან აღარავინ გამოუშვათ ქალაქში მტკვრის მარცხენა ნაპირით, თორემ ვაითუ მემბოხეებმა ხელთ იგდონო.

ბორჩალო ზედ აკრავს საქართველოს დედა-ქალაქს. აქაურმა მოურავმა პოდპოლკოვნიკ თ. ერისთავმა შეატყობინა

97) თუ არა ვსცდები, ეს ბებუთაშვილი მამა უნდა იყვეს ცნობილის გენერალ ვახლი იოსბის ძე ბებუთაშვილისა.

98) АКТЫ, ტ. V, გვ. 72.

პორტნიაგინს, კახეთიდან ჩამოვიდნენ მემამბოხეთა გამოგზავნილი კაცები და თათრობას აგულიანებენ რუსების წინააღმდეგაო. თავს ნუ დაზოგავ, სწერდა პორტნიაგინი ერისთავს, ან როგორმე დაატყვევე მოლალატენი, ან სიცოცხლეს გამოასალმეო.

შიში მოელოდა ქალაქს მარტყოფიდან. მდ. იორიდან მოყოლებული მარტყოფამდე მემამბოხეებმა ყველაფერი ხელთ იგდეს და ქალაქს ემუქრებოდნენ. პორტნიაგინმა მარტყოფს გაგზავნა ხერსონის პოლკის ბატალიონი ოთხის ზარბაზნით პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის უფროსობით, თვითონ-კი ტფილისის გამაგრებას შეუდგა. საიდუმლო ადგილებში ყარაულები ჩააყენა და ზარბაზნები ბატარეებზე დაალაგა.

მარტყოფელებმა მოჰკლეს სოფელში ჩაყენებული ურიადნიკი იარკოვი და ორი ყაზახი. მარტყოფის პოსტის ხუთი ყაზახი შეიბრალეს და სიცოცხლე აჩუქეს, ესაა მხოლოდ, რომ რაც რამ ებადათ, წაართვეს და გაძარცულნი ტიხანოვსკის გაუგზავნეს. მათკენ მიმავალი პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის ჯარი რომ დაინახეს, მემამბოხენი ხაშმის გზას დაადგნენ და ივრის ხერბისაკენ წავიდნენ. თვითონ მარტყოფელები, რაკი სიკეთეს არას მოელოდნენ მათზე ამხედრებულ ჯარისაგან, საჩქაროდ აიბარგნენ და დედა-ბუდიანად შეეხიზნენ მთიან და ბუნებით მაგარ ხეობას. შუა-გულ თებერვალში მთაში ასვლა დიდად სასიამოვნო არ იქნებოდა მარტყოფელ წვრილ-ფეხობისთვის, მაგრამ რა გაეწყობოდა, საცა არა სჯობს, გაცლა უმჯობესია.

პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი გატრიალდა მარტყოფიდან და გამოეკიდა მემამბოხეებს ხაშმის გზაზე. ს. ხაშმთან შეიკრთა თითქმის 4 ათასი მემამბოხე. აქ იყვნენ თუშნი, ფშაენი, ხევსურნი და თელავის მახლობელ სოფლელნი. მეთაურობდნენ მამუოთართ კახელი თავადიშვილები. ხაშმს რომ მიუახლოვდა ტიხანოვსკი, მემამბოხეებმა თოფები დაახალეს, მაგრამ არ შეუშინდა მამაცი (ასე ეძახის მარკიზი ტიხანოვსკის) პოლკოვნიკი ტყვიის წვიმას და იერიში მიიტანა მემამბოხეთა ბა-

ნაკზე, რომელთაც ეჭირათ ვენახები და სოფლის გარეშე მდებარე სერები. ტიხანოვსკი პირდაპირ ვენახებსა და სერებზე წავიდა, უმთავრესი ძალა მხედრობისა-კი გაგზავნა ბანაკის შუაგულში, ანუ ცენტრისაკენ. გაწვრთნილ ჯარის იერიშს ვერ გაუძღეს მემამბოხეებმა. დიდი ზარალი მოუვიდათ, ხიშტებისაგან, თითქმის 200 კაცი დააკლდათ მოკლული. ორიოდ-სამიოდე ფშაველი და ხევსური ტყვედ ჩაუვარდათ რუსებსა. იძლივნენ მემამბოხენი და მაგარ მთებს შეათარეს თავი. რუსებს სულ მცირედი ზარალი მოუვიდათ. სათქმელადაც არა ღირს ამ ზარალის აღნიშვნა. ერთი გრენადერი მოუკლეს და 10 ჯარის კაცი დაუჭრეს. სწორედ დაუჯერებელია ეს ზარალი. ოთხი ათასმა კაცმა, თუნდ შორიდანაც თოფი რომ დაახლოს ბატალიონს, ნუ თუ მარტო ერთი გრენადერი უნდა წააქციოს და 10 დასჭრას. მარკიზი პაულუჩჩი ასე მოახსენებს იმპერატორს და ჩვენც, გინდა თუ არა, უნდა ვი-რწმუნოთ.

ხაშმელების უბედურობა მოხდა 19 თებერვალს. პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის სიტყვით, ხაშმთან დამარცხებამ თავს ზარი დასცა მემამბოხეებსაო. მეორე დღეს ბოდიშის მოსახდელად მისულან პოლკოვნიკთან ყარაბულახელნი, უჯარმელები; ხაშმელები, სართიქალელები და მულანლოელები და უთხოვნიათ—ნება მოგვეცი ჩვენ ბინებზე დავბრუნდეთო. რაკი ნებართვა აუღიათ, მთებიდან ცოლ-შვილი ჩამოუყვანიათ და თავ-თავიანთ სახლებში დაბინავებულან.

ტიხანოვსკის თანა ჰყავდა ერგთული ქართველი თავადიშვილები. ამ თავადიშვილების წყალობით და აგრედვე დეკანოზ მარკოზოვისა პოლკოვნიკ ტიხანოვსკიმ მარტყოფელებს პირჯვარი დასწერა და ხემლწიფის მორჩილება-ერთგულობაზე დაითანხმა. მარტყოფელებმა შეისმინეს ჩაგონება დეკანოზისა და რუსეთის ერთგულ დავადიშვილებისა და მიიღეს ფიცი რუსეთის მთავრობის ერთგულობაზე.

რუსები რომ ეწვივნენ ჩვენს ქვეყანას, დიდ ხანს ვერ დაამყარეს საქართველოში სიწყნარე, სიმშვიდე და მორჩილე-

ბა. ჯერ კიდევ ქედ-მაღალი იყო მაშინდელი ქართველი, მონური მორჩილება ეხამუშებოდა და ხშირად „ბუნტობდა“, ანუ, ჩვენებურად რომ ვსთქვათ, ტლინკებს ისეროდა. სამხედრო კამანდები და ზოგჯერ დიდი ლაშქარი აყუჩებდა ზარბაზნის ყუმბარით, ან ხიშტით გააფხნებულ ქართველს და დაწყნარების შემდეგ ერთგულობის ფიცს მიაღებინებდა ხოლმე. ისე გახშირდა ერთგულობის ფიცის მიღება, რომ ბოლოს ყოველი ფასი დაეკარგა ფიცის მიღებას. ერთისა და იმავე კუთხის მკვიდრს მრავალჯერ მიუღია ფიცი ერთგულობისა და მაინც გაუტეხია იგი. ეს გარემოება უნდა იყვეს მიზეზი, რომ შემდეგ დროებში ჩვენში ჩალის ფასად გახდა ფიცი. ორიოდ გროში თუ დახარჯე, რამდენიც გნებავთ, იმდენს იშოვნით ტყუილ მაფიცარს. ყველაფერს საფუძველი ისტორიაში უნდა მოუძებნოს კაცმა. ორ-სამ დღეში არა ტყდება ხასიათი ერისა, ორ-სამ დღეში არ იხრწნება ზნე და რწმენა ერისა. დიდი შრომა და ღვაწლია საჭირო ერის გათახსირებისათვის და აკი არ იშურებდნენ არც ერთსა და არც მეორეს ერის კარგის თვისებათა შესაბნალოდ.

დროა ახლა ქართლს მივხედოთ. მაშინდელმა საქართველომ არ იცოდა, რა ხილი იყო დღევანდელი სტრატეგია და ტაქტიკა. მართალია, არ იცოდა სამხედრო მეცნიერების დედა-აზრი, მაგრამ ის-კი კარგად იცოდა, რომ რუსების ამოსაწყვეტად საჭიროა მასაზროლებელი გზა მოეჭრას რუსის მხედრობას. ეს გზაა დღევანდელი საქართველოს სამხედრო გზა, ანუ დარიალის ვიწრო ხეობა. თუ დარიალის ხეობას შევკრავდნენ მემამბოხენი და შიდა რუსეთიდან მაშველ ჯარს აღარ შემოუშვებდნენ, თუ ამ ერთად-ერთი გზით რუსები სამხედრო მასალას ვეღარ მოზიდავდნენ, ცხადია, რომ რუსების ბატონობა ჩვენს ქვეყანაში საეჭვო შეიქმნებოდა. ამისათვის კახელებმა გაშალეს თუ არა ამბოხების დროშა, ანანურის მახრაში შიკრიკები აფრინეს, აიშალენით და ჩვენთან ერთად იმოქმედეთ რუსთა მხედრობის წინააღმდეგაო. რადგან არა-გველობა და მთა იმავე ტაფაში იწვოდა, როგორშიაც ქართლ-

კახეთი იხრაკებოდა და უფრო მეტადაც, ვინაიდან სამხედრო გზაზე მუშაობა და სამხედრო მასალის ზიდვა აუტანელ ტვირთად დააწვა ანანურის მაზრის მკვიდრსა, შიკრიკებს ბევრი ხვეწნა და მუდარა არ დასჭირდათ. არაგველებმა, მთიულებმა, გუდამაყრელებმა და მთის დანარჩენ მკვიდრთ სიხარულით მოისმინეს შემონათვალთ და აცნობეს კახელობას—თქვენთან ერთად გავწყდებით და მტერს ბოლოს მოვუღებთო. სულ რაღაც ერთმა კვირამ გაიარა, რაც თიანეთსა და ახმეტას „ბუნტი“ დაიწყო, და მთელი ანანურის მაზრა აჯანყების ბოლსა და კვამლში გაეხვია. თებერვლის ათს 1812 წ. ფასანაურის პოსტზე მდგარი რუსები გაჟლიტეს, ანანურისა და ღართის-კარის მეციხოვნეთ ალყა შემოარტყეს და სამხედრო გზაზე მისვლა-მოსვლა სრულიად მოსპეს. 99).

დაწვრილებით ანანურის აჯანყების ამბავი ასეა. თებერვლის 9-ს „უსიამოვნო“ ამბავი მოუვიდა ბარონ კლოტს. სოფ. ბულაჩაურს 1000 შეამბოხე შეიკრიფა და მათი რაზმი ყოველ დღე მატულობსო. თითქმის სოფელი არ დარჩენილა ანანურის მაზრაში, რომ ამბოხების გზას არ დასდგომოდა. თვით ანანურს, საქართველოს „კარს“ (რუსულად: КАРС) ალყა შემოარტყეს და ციხეში აღარავის უშვებდნენ. ანანურის სათემო ისპრავნიკმა მოსწერა ბარონს თებერვლის ათსა: არ ვიცი როგორ ვუშველო ანანურსა. ყველა ამბოხებას მიეცა და მშველელი არავინაა. ანანურს 1000 კაცი ახვევია გარსა, ყოველ დღე მატულობს მათი რიცხვი და მე-კი ათიოდე კაციღა შემრჩა ერთგულიო. საგურამოს მინდვრებზე თავი მოიყარა 500 კაცამდე და აპირობენ ღართის-კარს დაეცნენ. რაკი ასეთ გაჭირვებაში ჩაცვინდნენ, ანანურის მეციხოვნენი, ბძანება გაეგზავნა კაპიტან საგინაშვილს, რომელიც ტფილისში მოდიოდა ქართლიდან საქართველოს გრენადერთა პოლკის ორი როტასაღდათით, მიეშველოს ღართის-კარს, სადაც დაბანაკებული იყო ორი როტა ჯარი, შეაერთოს ჯარები და იმოქმედოს არაგველ

99) იხ. АКТЫ, ტ. V გვ. 70—74; УТВ. ტ. II გვ. 360.

მეამბოხეთა წინააღმდეგ, ამასთანავე კაპიტან საგინაშვილს დაევალა გაგზავნოს, პატარა რაზმი ს. მუხრანს სახელმწიფო სასურსათო მალაზიის დასაცველად და გაგზავნოს ორმოცდაათი ჯარის კაცი მცხეთის ხიდის შესანახად. მცხეთის ხიდს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგანაც ეს ხიდი რომ გაეფუჭებინათ, ტფილისი სავსებით მოსწყდებოდა ანანურის მაზრას და საქართველოს სამხედრო გზასა.

ანანურის სათემო ისპრაენიკის ფარაზი-ფურთოზიდან არაფერი გამოვიდა. შეეკრიფა რაღაც 200 სოფლელი და დააპირა ანანურის გზის გარღვევა და შიგ ციხეში შესვლა. ისპრაენიკს და მის მხლებლებს მეამბოხეებმა თოფები დაუშინეს, მიუახლოვდა თუ არა ციხეს და ორის ტყვიით ფეხში მძიმედ დასჭრეს. მხლებლები შემოეთანტნენ და საჯანყებულთა შეუერთდნენ. ფეხში დაჭრილმა ისპრაენიკმა მოჰკურცხლა და გორში ბრეგვა გაადინა. ¹⁰⁰⁾

სასიამოვნო ამბავს ანანურიდან არც მუხრან-ბატონი, გენერალ-მაიორი თ. კოსტანტინე ივანეს ძე ატყობინებდა მთავრობას. მუხრან-ბატონი დიდი და გავლენიანი მემამულე გახლდა, მთავრობა ენდობოდა და ამისთვის სწორედ ეს ქართველი ფეოდალი გაგზავნეს ხალხის დასაწყნარებლად. თავადმა კოსტანტინემ შეჰკრიფა ორასიოდე წვრილ-ფეხა აზნაური და გლეხობა, თან წაიყვანა მაიორი თორნიკე ერისთავი და ანანურის ციხისაკენ გაემართა, მაგრამ შეშინდა რუსის ერთგული გენერალი, შეშინდა აგრედვე რუსების ერთგული თორნიკე ერისთავი ¹⁰¹⁾ და იერიში ვერ მიიტანეს ანანურზე. ისე შიში არაა აქ მოსატანი, როგორც ისა, რომ მუხრან-ბატონი ვერ ენდობოდა რაზმსა. გაჭირვების დროს უღალატებდა რაზმი, როგორც უღალატა ანანურის სათემო ისპრა-

100) *ibid.* გვ. 71. კარგი სიტყვაა ხმარებული მარკოზის უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში იმის გამოხატავეად, თუ როგორ აპირებდა ისპრაენიკი ანანურში შესვლას, — „покусился было пробиться въ крѣпость Анануръ сквозь мятежныя толпы“.

101) *ibid.* 71. რუსულად: „также вѣрный и усердный къ Рѣссіи“

ენიკსა. ამისთვის ბარონ კლოტს მოსწერა—რუსის მხედრობა მომაშველე, თორემ ჩემის ჯარით ვერას გავაწყობო.

გენერალ ბარონ კლოტმა საჩქაროდ ქალაქი გაუგზავნა ქართლიდან წამოსულ საქართველოს გრენადერთა ბატალიონის კამანდირს პოდპოლკოვნიკ უშაკოვს—ტფილისში ნულარ ჩამოხვალ, შემოიკრიფე ლართის-კარისა და მუხრანის მეციხოვნენი და პირდაპირ ანანურს გასწიე ციხის საშველადაო. ჯაშუშების ხელით ბარონმა გაუგზავნა ბრძანება ვლადიკავკავის ციხის უფროსს გენერალ-მაიორ დელპოცკოს—რამე იღონე და საქართველოს სამხედრო გზა გახსენიო, ამასვე სთხოვდა ბარონი გაბრიელ ყაზბეგს.

თებერვლის თერთმეტს ტფილისში ჩამოიჭრა თვით თ. კოსტანტინე მუხრან-ბატონი. მღელვარება ძლიერდება, ხალხის დასაწყნარებლად დიდი ჯარია საჭიროვო. მუხრან-ბატონი უკანვე გააბრუნეს და დაავალეს, პოდპოლკოვნიკ უშაკოვს შეუერთდი შენის კაცებით და ეცადეთ—როგორმე ჩააქროთ ამბოხებო. უმთავრესი დავალება კი ის იყო, რომ როგორმე გაენთავისუფლებინათ ანანური.

მუხრან-ბატონს თან გაატანა ბარონ კლოტმა განცხადება, ანუ ყბად აღებული „ობვეშჩენიე“. განცხადებაში ბარონი სწერდა არაგველებს: თუ ერთგულობის ფიცს არ გასტეხავთ, წყნარად იქნებით და მემამოხებებს არ შეუერთდებით, იცოდეთ, რომ პატრონობა-მფარველობას არ მოგაკლებთ და ეს მფარველობა-პატრონობა წუთიერი-კი არა, სამუდამო იქნებაო. —ბოლოს დროს როგორღაც აღარა სჭრიდა „განცხადებათა“ ძალა. ამ „ობვეშჩენისაც“ ეს დაემართა. თერთმეტს თებერვალს, ღამე, მემამოხენი დაეცნენ ლართის-კარის პოსტსა და კინალამ გადასწვეს. ყარაულებმა დროზე შეიტყვეს მტრის განძრახვა და ხიფათს გადაარჩინეს ლართის-კარის პატარა ციხე.

თებერვლის 12-ს პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი მუხრანს აფრდა. შესვენებით არც-კი შეუსვენია უშაკოვს და ხუთი-როტა ჯარით დუშეთისაკენ გასწია. მქადის-ჯვარს რომ გასც-

და, უშაკოვი წააწყდა მემამბოხეებს, რომელთაც უტეხ ტყით დაბურულ გორაზე სანგრები დაემართათ. ეკვეთნენ მტერნი ერთმანეთს. მარკიზი პაულუჩჩი მოახსენებს იმპერატორს, რომ უშაკოვმა დიდად დაამარცხა მტერიო, ბევრი მემამბოხე მოჰკლა და დუშეთამდის სდია გაქცეულ მტერსაო. ადვილი დასათვლელი იყო მოკლულთა რაოდენობა, მაგრამ არაა ცნობა, რა ზარალი მოუვიდათ აჯანყებულთ. დაღამებისას უშაკოვმა უწია დუშეთს, მაგრამ ვერ გაბედა იერიშით მისუღი-ყო ციხეზე. ციხიდან დუშელეებმა თოფები დაუშინეს უშაკოვს. გათენებისას პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი მიუხტა დუშეთს, აიღო ფორშტადი და შემდეგ თვით დუშეთის ციხე. ბრძოლა გაგრძელდა სულ ორ საათს. ციხეში თურმე 30 მცცხოვნე ყოფილიყო და ეს 30 კაცი ორ საათს ებრძოდა ქართველ გრენადერთა პოლკის ხუთ როტას, რომელშიაც სულ ცოტა ხუთასი კაცი იქნებოდა. უშაკოვის მოწმობით, ძალიან ბევრი მემომარი მოუკალით მემამბოხეებსაო ორთავ შეტაკებაში, მქადის-ჯვრის სერებზე და დუშეთზე, თვითონ კი ეს ზარალი მოსვლია: მოუკლეს 10 ჯარის-კაცი; დაიჭრა კაპიტანი თ. ივ. ნ. აბხაზი (რუსულად: აბხაზოვი) და 22 ჯარის კაცი. 102).

პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი დუშეთისაკენ რომ წავიდა მქადის-ჯვრის გზით, მისწერა წიგნი ლართის-კარში. კაპიტან საგინაშვილს, დუშეთისაკენ წამოდი და მომეშველეო. საგინაშვილმა 11 თებერვალს წაიყვანა სამი როტა ჯარი, 40 ყაზახი და გასწია დუშეთს. თანა ჰქონდა ერთი ზარბაზანი. გზა ტყე-ტყე მიდიოდა, გაიარა თუ არა ექვსიოდე ვერსი, საგინაშვილს წრე შემოავლეს მემამბოხეებმა და თოფები დაუშინეს. იქვე ბრძოლის დასაწყისში საგინაშვილი მძიმედ დაიჭრა; მისი მადიერობა იკისრა პორუჩიკ ცაცკამ, მაგრამ ეს აფიცერიც დაიჭრა; დარჩა რაზმი უკამანდიროთ.

ბრძოლა გაშწავდა. მემამბოხეთა რიცხვი მატულობდა და 1500 კაცამდისინ ავიდა. რალა უნდა ექნა საგინაშვილს?

102) *ibid.* 73.

მტრის გარღვევა რადგან შეუძლებელი გახდა, უბრძანა ჯარს უკან დაბრუნებულიყო და იმავ საღამოს ღამის-კარში ჩამოვიდა რაზმი. ზარალი აგრე რიგად დიდი არ მოსვლია საგინაშვილს: მოუკლეს 6 ჯარის კაცი; დაუჭრეს სამი აფიცერი და 18 ჯარის კაცი. მოუკლავთ აგრედვე ერთი ქართველი თავადიშვილი სოლომონ მაღალაშვილი. 103).

სულ სხვანაირად აგვიწერს ბატონიშვილი დავით ბრძოლის ამ ეპიზოდს. აი რას მოგვითხრობს მემათიანე: „მაშინ არაგვის პირმანცა აღადგინა შფოთი პირისპირ რუსეთისა; შთაეხმარნენ ფშაველნი და მოჰსწყვიტნეს ყოველნივე მუნ მყოფნი რუსნი ფასანაურსა და ანანურსა, ხოლო კამენდანი ანანურისა გამაგრდა ციხესა შინა. მაშინ ბარონ კლოტმან ღიანარალმან, რომელიცა იყო მოადგილედ მარკიზისა ტფილისსა, ვინაიდან მარკიზი ჟამსა მას იმყოფებოდა ბაქუს, წარავლინა არაგვიანთა ზედა პოლკოვნიკი უშაკოვი ათასითა მხედრობითა და მუხრანის ბატონიშვილი კოსტანტინე, ძე იოვანე მუხრან-ბატონისა, წარატანა თანა, რამეთუ ესე კოსტანტინე იყო ფრიად ერთგული რუსთა და არა კეთილობისა მოსურნე ქართველთა და მოვიდა კობიანთ-კარს და დაესხა კობიანთ თავსა. იქმნა მუნ ბრძოლა ძლიერი, იძლივნენ რუსნი და მოკლეს რუსი ასორმოდსა ათი კაცი და სიღამემან გაჰწყარნა. მაშინ კოსტანტინემან დაუწყო ტკბილი საუბარი, მიიტყუა ფიცით სამოცდაათნი კაცნი არაგვის პირისანი—ჴი უსჯულო სვინი-დისი!—და სრულიად მოაშთობინნა იგინნი რუსთა (ესე იგი დაახრჩეს); მოწვა კობიანთ-კარი და დუშეთი, გარდავიდა რუსთა მხედრობითა და მოწვა ანანური, პავლეური და ციხის-ძირი. ჟამსა ამას მოვიდა ბულაჩაურზედა სხვა ახალი სამასი კაცი რუსთა მხედრობა. იქმნა მუნ ბრძოლაი. იძლივნენ რუსნი ბულაჩაურითგან, მოკლეს წინამძღვარი მათი მაღალაშვილი სოლომონ, ძე დავითის და დაჰკოდეს კაპიტანი საგინაშვილი ზურაბ, ძე პაპუასი. ჰსცნა რა კოსტანტინემან,

გარდაუძღვნა ანანურით რუსთა და მოაწვევინა ბულაჩაური სრულიად“.

მარკიზი არასა ბრძანებს, მართლა დაახრჩობინა კოსტანტინე მუხრან-ბატონმა 70 კაცი არაგვის პირისა თუ არა. მემატინე დავითი გადაჭრით ამოწმებს ამ საშინელ ამბავსა და შეწუხებულ-აღშფოთებული კილოთი დაღადებს: ღი უსჯულო სვინიდიდისოვო!

საჭიროა სხვა ისტორიული საბუთი, რომ ბრალიანს ბრალი დავდოთ და თუ კოსტანტინე უდანაშაულოა, ეს საშინელი მსჯავრი ისტორიისა ავხადოთ.

XIV

მეამბოხებმა, როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, შეჰკრეს საქართველოს სამხედრო გზა და ცოტა არ იყვეს, გული მოიფონეს,—რუსის მაშველი მხედრობა საქართველოში ვეღარ შემოვა და აქაურებს ჩვენც გავუსწორდებითო. მაინც გული ეთანაღრებოდათ, ვაითუ რუსების ერთგულმა გაბრიელ ყაზბეგმა გზა გახსნას და კავკასიის ქედზე ჯარი გადმოატაროსო.¹⁰⁴⁾ გულის მოსაგებად, ასე გაშინჯეთ, მეფობაც-კი შესთავაზეს მეამბოხებმა გაბრიელსა, მაგრამ ყაზბეგმა სახელ გატეხილ ქართულ მეფობას რუსის ჩინ-ორდენები არჩია და ერთხელ მიღებული ფიცი ერთგულობისა არ გასტეხა.

შეატყობინეს თუ არა, რომ ფასანაურის პოსტს მეამბოხენი გარს შემოეხვივნენო, პოლკოვნიკი გაბრიელ ყაზბეგი ვლადიკავკაზს აიჭრა და პირადად სთხოვა ციხის კამენდანტს გენერალ-მაიორ დელპოცოს, ჩქარა ჯარი გაგზავნე გზის გასახსნელად, თორემ მერე გვიანლა იქნებაო. დელპოცო დაფაცურდა, ჩამოვიდა ლარსში და უბრძანა მაიორ ბარსოვს წასულიყო ანანურს ერთი როტა სუზდალის პოლკის ჯარითა და თან წაეღო ერთი ზარბაზანი. ძნელი იყო ზარბაზნის გადმო-

104) მარკიზი ყაზბეგს ასე ახასიათებს: **истинно усердный и верный.** იხ. **Акты, т. V, 83. 78.**

თრევა და ჯარის გადმოყვანა შუაგულ ზამთარში კავკასიონის ქედზე, მაგრამ სიძნელისა არ ეშინოდა გაბრიელსა და იმედი ჰქონდა, რომ ჯარსაც უვნებლად მოიყვანდა ანანურს მორჩილ მთიულთა დახმარებით და მთასაც მორჩილების გზაზე დააყენებდა. გაბრიელის იმედსა და დაპირებას უბრალო ბაჭიობად არ მჩილებდა რუსის მთავრობა, რადგან ყაზბეგი მართლა რომ გამოცდილი და სარისტიანი კაცი იყო. ვინ მოსთვლის რამდენჯერ დაუხსნია გაბრიელს გაჭირვებისაგან რუსის მხედრობა. ¹⁰⁵).

ჟამსა იწროებისასა იმედიანი სიტყვა და დაპირება გაბრიელისა დიდი ნუგეში იყო გენერალ პორტნიაგინისთვის, კრუხივით რომ მოიკალათა ტფილისში და გარედ გასვლას რომ ველარ ბედავდა. სანუგეშო ამბები გამოუგზავნეს შეშინებულ გენერალს ქართლისა და ბამბაკის ოლქის უფროსებმაც. ბამბაკის უფროსი გენერალი ლისანვეიჩი ატყობინებდა, საჩქაროდ გიგზავნი ერთ ბატალიონ ჯარსა და ბატალიონი რომ უფრო მალე ჩამოვიდეს ტფილისს გამოვისტუმრე მოკლე უზუნლარის გზით, თუმცა სასიარულოდ ძნელი და უვარგისია ეს გზაო. ამასთანავე ჩემდა მიერ რწმუნებულ დისტანციის სამზღვრები მაგრად შევკარი, რომ საქართველოში მომხდარ აჯანყების ხმამ აქაც არ მოაღწიოსო. გენერალი სტალი კიდევ იმას იწერებოდა ქართლიდან, რომ თუმცა აჯანყება ჯერ არ დაწყებულა, მაგრამ ხალხი სიხარულით ფეხზე აღარა სდგა, კახელების აჯანყების ამბავი რომ გაიგოვო. ერისთვიანთ მადლობელი უნდა ვიყვნეთ, რომ ქსნის-პირელნი არ შეუერთდნენ მაშფოთართ, თუმცა კაცი-კაცზე მოსდიოდათ და უთვლიდნენ, ერთად ვიმოქმედოთ რუსების წინააღმდეგო. მართალია, არხეინადა ვარ, მაგრამ ვინ იცის, აუტკივარი თავი რაზე ავიტკივო და ამის გამო წინადვე სამზადისს შევუდექი; თუ ვინიცობაა აჯანყება დაიწყოვო. გაბნეული კამანდები შევკარი-

105) ვინც არ დაიზარებს და თვალს გადაავლებს ისტორიულ ამბავს „მთიულეთი 1804 წ.“, სავსებით გაითვალისწინებს, თუ ვინ იყო გაბრიელ ყაზბეგი და რა სიკეთე მოუტანა მაშინდელ რუსის მთავრობას რყევა-მოძრაობის დროს.

ფე და იმისთანა ადგილებში ჩავაყენე, რომ ამბოხების დროს ერთმანეთს უცხად გაუწოდოს დახმარების ხელიო. ¹⁰⁶⁾.

ურიგო ამბავს არც პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი იწერებოდა. დუშეთის დამორჩილების შემდეგ უშაკოვი დაუყოვნებლივ გაემართა ანანურისაკენ. დუშეთიდან ორი ვერსის მანძილზე ანანურის გზაზე დამდგარ რუსის მხედრობას წინ გადაეღობნენ აჯანყებულნი და სროლა აუტეხეს. ბრძოლა გაგრძელდა დილის 6 საათიდან საღამოს 5 საათამდე. უშაკოვმა გზა გაიკვლია, ანანურს ავიდა და შეეხებოდა აჯანყებულთ, ციხეს რომ ეხვივნენ გარსა. იძლივნენ მემამოხენი და გამარჯვებული უშაკოვი ციხეში შევიდა. მართალია, ანანური განსაცდელს გადაარჩა, მაგრამ თვით მახრა ანანურისა ჯერ კიდევ დამშვიდებულად ვერ ჩაითვლებოდა, რადგან მარტო კახეთიდან მოსული მემამოხე ათას კაცამდე აღიოდა. ანანურში მომქმედ კახელობას უფროსობდა თ. იოსებ სიდამონოვი. ეს რაზმი დათარეშობდა არაგვის მარჯვენა ნაპირზე და ჯერჯერობით უშაკოვთან შეტაკება არა ჰქონია.

პოდპოლკოვნიკ უშაკოვის რაზმი დაბანაკდა ანანურის ციხის გვერდზე. მემამოხენი მოსვენებას არ აძლევდნენ რაზმსა და სხვა და სხვა მხრიდან მიუხტებოდნენ ხოლმე. ამ გვარმა სითამამემ ძალზე გააბრაზა მხნე და გამარჯვებული პოდპოლკოვნიკი და განიძრახა მოუსვენარ მტრის-სამაგალითოდ დასჯა. ენა-ტანიებმა შეატყობინეს, რომ ანანურიდან სამი ვერსის მანძილზე დაბანაკებულია 70 კაცი მემამოხეო. თებერვლის 17-ს უშაკოვმა თან წაიყვანა 150 გრენადერი, ჩუმად მიეპარა ლამე მემამოხეთა ბანაკს, ეკვეთა და თითქმის სავსებით გაუღლიტა. გადარჩა სიკვდილს 15 კაცი და ესენიც ტყვედ წამოიყვანა გულადმა პოდპოლკოვნიკმა. უშაკოვს მცირე ზარალი მოუვიდა, მოუკლეს ორი გრენადერი და დაუჭრეს ორი. ასეთი მცირე ზარალი იმის ნიშანია, რომ რუსები მძინარეებს დასხმიან თავსა. უშაკოვმა ხელთ იგდო ერთი უმათავრესი

106) Акты, т. V, 33. 74.

მეთაური არაგვისპირელ მემამბოხეთა, სწორედ ისა, რომელმაც ლაზათიანად შეამკო ანანურის კამენდანტი და სთხოვა ციხე ჩავვაბარეო. შიშისა და მაგალითისათვის დატყვევებული მეთაური ჩამოაღრჩეს 18 თებერვალს, დილით. მემამბოხეთა ბანაკის აკლებამ და უმთავრესად მემამბოხის ჩამოხრლობამ თავზარი დასცა მემამბოხეებსაო, იწერებოდა უშაკოვი, გული გაუტყდათ და მორჩილება ითხოვესო. მთელი ანანურის მაზრის მცხოვრებლებმა ხელმწიფე იმპერატორის ერთგულობაზე ფიცი მიიღეს და დაყუჩდნენო. სწორედ ამ უმად ტყვეობიდან გამოექცათ არაგვისპირელებს ერთი ყაზახი და უშაკოვს მოახსენა ფასანაურის პოსტის ამოწყვეტის ამბავი. რუსეთიდან ფასანაურში ახლად ჩამოსულიყო ერთი როტა სალდათი და სწორედ ეს ახლად ჩამოსული როტა გაანადგურეს მემამბოხეებმაო.

ზემოდ მოვიხსენიეთ, რომ კოსტანტინე მუხრან-ბატონმა „მოაშთობინა“ 70 კაცი არაგვისპირისანი. ბატონიშვილ დავითის მოთხრობა და უშაკოვის მოხსენება რომ დაუპირისპიროთ, უეჭველად უნდა ვიფიქროთ, რომ ორივენი ერთსა და იმავე ფაქტს გვიამბობენ. შორიდან სხვა და სხვაობა ეტყობა, მაგრამ არსებითად ერთი და იგივეა. ვითომდა მამაცი უშაკოვი, 150 გრენადერთ, ქურდულად თავს დაესხა მძინარე არაგველებს და უმოწყალოდ შემუსრა, ხოლო წინამძღოლი ხალხის თვალწინ ჩამოაღრჩო. უშაკოვი თავისთავად ღამე უცხო და უცნობ ადგილს ვერ გაითარეშებდა. ეჭვი არაა, რომ ვინმე ქართველი წაუძღვებოდა წინა და გზას უჩვენებდა. გზის მაჩვენებლად გამოდის გენერალის კოსტანტინე მუხრან-ბატონი, ასე რომ გაცვებით ნათქვამი დავითისა: „ჰოი უსჯულო სვინიდიისოვო“, მნიშვნელობას არა ჰკარგავს.

რაკი ანანურელები მიფანტ-მოფანტა პოდპოლკოვნიკ უშაკოვმა, თავისუფლად დაიწყო სიარული სოფლიდან სოფელს, ზოგან ძალით აფიცებდა ხალხს ხელმწიფე იმპერატორის ერთ-

გულობაზე, ზოგან-კი თავის ნებით მიდიოდა „მამაც“ სარდალთან დამფრთხალი სოფლელობა ფიცის მისაღებად. მართალია, ანანურის ციხე სამწუხარო სურათს წარმოადგენდა, რადგან მემამბოხეებმა სახელმწიფო თივა მოიტაცეს, წაიღეს აგრედვე რაც პური მოეგროვებინათ რუსებს სასურსათო მალაზიაში, მრავალ მოხელეს სახლ-კარი დაუწვეს და ქონება დასტაცეს, მაგრამ ამ ზარალს ვილა იღარდებდა, რაკი მაზრა დააწყენარეს და ხალხს ფიცი მიაღებინეს. სუზდალის როტაც გადმოვიდა მთაზე დიდის გაჭირვებით და კაიშაურში დადგა, ასე რომ საქართველოს სამხედრო გზა გაიხსნა და რუსის მთავრობამ დიდი ხიფათი და განსაცდელი აიცილა თავიდან. ერთი სიტყვით მამაცმა უშაკოვმა საქმე გაჩაღხა და იმედით სავსე რაპორტებს უგზავნიდა ტფილისში პორტნიაგინს. ერთი რამ ვერ მოაგვარა უშაკოვმა და ეს ერთი იყო, რომ ჩრდილს აყენებდა მის გამარჯვებას. უშაკოვმა ვერას გზით ვერ მოახერხა ხელში ჩაეგდო კახეთიდან მოსული მემამბოხენი. მერე ცოტანიც ხომ არ იყვენენ! თითქმის ათას კაცამდე იქნებოდა კახელების რაზმი. იგინი დაბანაკდნენ სოფ. საშაბუროს და ელოდნენ მთის პასუხს. რაზმის მეთაური და უფროსი თავადი იოსებ სიღამონოვი (ერისთავი) კარგა ხანია წასული იყო მთაში დახმარების სათხოვნელად. არაგვის ბატონ ბეჟან ერისთავის შვილი თავადი იოსებ ერისთავი გაემგზავრა გულდამყარს და მეცადინეობდა აელეღვებინა როგორც გულდამყარელნი, აგრედვე სხვა ხეობათა მცხოვრებნი¹⁰⁷).

ნათქვამს თავი რომ მოვუყაროთ, თვალწინ ასეთი სურათი დაგვებატება: თებერვლის ოცს შეკრული საქართველოს სამხედრო გზა გახსნა ორპირად წასულმა ჯარმა. ანანურისა და დუშეთის მაზრათა მკვიდრნი დაწყენარდნენ, დუშეთისა და ანანურის ციხენი ისევ რუსებს დარჩათ. არაგვზე დარჩა საბრძოლველად მხოლოდ თ. იოსებ სიღამონოვის ათასკაციანი რაზმი, ს. საშაბუროში დაბანაკებული.

107) *ibid.* ტ. V, გვ. 74—75.

ტფილისის მიდამოები გასწმინდა მეამბოხეთაგან პოლკოვნიკმა ტიხანოვსკიმ. მთელი კახეთი, დღევანდელი თიანეთისა, თელავისა და სიღნაღის მაზრები, მეამბოხეებს ეჭირათ ხელში გარდა თელავისა და ყარა-ალაჯისა. თელავში მოემწყვდნენ მაიორები შმატოვი და ერონსკი 300 ჯარის კაცით და ყარა-ალაჯის ციხეში შეიკრიბა: ქვედა ნოვგოროდელ ღრაგუნთა პოლკის ორი ესკადრონი, ს. ფხოველიდან ჩასული ეგერთა ერთი როტა, ს. ბოდბისხევიდან ძალზე შებერტყილი ერთი ბატალიონი ყაბარდოს პოლკისა და ელისეს სასულთანოდან მოსულ მაიორ ორბელიანის უფროსობით ორი როტა ყაბარდოს პოლკისა ერთის ზარბაზნით.

ასეთი იყო საქმეს ვითარება თებერვლის ოცსა. 21 თებერვალს თვით მარკიზი პაულუჩჩი ჩამოვიდა ყარაბაღიდან ტფილისს. მარკიზი ისე ჩქარობდა მოსვლას საქართველოში, რომ ორი დღის მეტი არ გაჩერებულა ქ. შუშაში. ყარაბაღის სახანოს საქმეების მართვა-გამგეობა და მოწყობა მიანდო მამაცობით განთქმულ გენერალ მაიორ ი. ვ. კატლიარევსკის და თვითონ ქუდმოგლეჯილიო რომ იტყვიან, ისე მოეშურებოდა ტფილისისაკენ. ელდა ეცა რომ მოახსენეს, ორი კვირაა რაც აღარ ვიცით, რა დაემართა ყარა-ალაჯის ციხეში მომწყვდეულ ჯარსაო. ცეცხლივით აენტო მარკიზი, პორტნიაგინი რომ დაინახა ტფილისში გულ-ხელ-დაკრეფილი. იმის მაგივრად რომ კახეთს მოუარო, უპატრონო, იმის მაგივრად რომ: რაკი კახელობა „აბუნტდა“, შემწეობა მოგეთხოვა და ამბოხება მოგესპო, ჩამობრძანებულხარ ტფილისში, თან წამოგიყვანია მთელი პოლკი და ანანურისა და ტფილისის ჯარების უფროსობა გიკისრიაო. ერთი მიბრძანე, ამიხსენი და გამაგებინე, რაა მიზეზი ამ უცნაურის საქციელისაო, სწერდა მარკიზი შეშინებულს პორტნიაგინს. გენერალ პორტნიაგინმარაპორტი მიართვა მარკიზსა, ავადა ვარო და ამ გვარად საცხებით ჩამოშორდა აჯანყების საქმეს და შემდეგში აღარა-

ფერი მონაწილეობა ადარ მიუღია საქმეთა მსვლელობა-მიმდინარეობაში. 108)

ციბრუტივით დატრიალდა პაულუჩჩი. თავად ციციშვილის მიზბაძველი იმისავით აპირებდა მოქმედებას, ესე იგი თიცხად უნდა შეეუტოო მტერსა, რომ გონებას ვერ მოვიდეს და დავთრები დაეზნასო. ანანურისა და ტფილისის მაზრათა ოლქის უფროსად დაადგინა გენერალი კლოდტ-ფონ-იურგენს-ბურგი, პორტნიაგინის ავადმყოფობის გამო კახეთში სამოქმედო ჯარის უფროსობა თვითონ იკისრა. ბამბაკიდან მოსულ ბატალიონს უბრძანა—წადი ს. ხაშმს, შეეუერთდი ტიხანოვსკის და უცადეთ ჩემს ბრძანებასაო. უშაკოვს კიდევ მისწერა, დაუყოვნებლივ დაეცი თავსა საშაბუროში. შეკრებილ მემამოხეებს, დაამარცხე და ს. ბულაჩაურში ჩადიო. ს. ბულაჩაური მნიშვნელოვანი ადგილია, რადგან აერთებს ანანურისა და თიანეთის მაზრებს. ღართის-კარის პოსტის უფროსს მაიორ კრუჟკოვს უბრძანა-დაუყოვნებლივ ადი სამშაბუროს 150 კაცით და დახმარება გაუწიე უშაკოვსაო. ასეთ მზადებაგან კარგულდებაში რომ იყო მარკიზი, სამწუხარო ამბავი შეატყობინა ყაზახის მოურავმა, 1000 ლეკი ჩამოვიდა ალაზანზე და კახელობას შეეუერთდაო. აქაც არ მისვენებენ მემამოხენიო, წუწუნებდა მოურავი, კაცებსა ჰგზავნიან და აქაურ თათრობას აგულიანებენ ხელმწიფე იმპერატორის მხედრობის წინააღმდეგო. მაგრამ ამისთანა გულ-გასაწვრილებელ ამბებს თავს ვეღარ დაუდებდა მარკიზი, რადგან 23 თებერვალს თვითონ აპირებდა ხაშმში ასვლას, ჯარის უფროსობის ხელში აღებას და კახეთისაკენ გალაშქრებას.

ვიდრე ტფილისიდან გავიდოდა მარკიზი, უშაკოვმა ერთხელ კიდევ დაამარცხა მემამოხენი და ამ დამარცხებით საბოლოოდ დაამხო მათი ძალა. საშაბუროში გამაგრებულ მემამოხეთ გარს უვლიდა უშაკოვი სამის მხრიდან. ქვემოლან ღართის-კარის პოსტიდან გაჩქარებული მიდიოდა მაიორი კრუჟკოვი,

რომელსაც გზა შეუკრა ცხრა სანგარით ბულაჩაურიდან გამოსულმა კახელობამ. კრუჟკოვმა სანგრები აიღო და შეუერთდა უშაკოვს, შეერთებულის ძალით დასცეს საშაბუროს სიმაგრენი და, თუ მარკიხს დავუჯერეთ, სამაგალითოდ დამარცხეს აჯანყებული კახელობა და არაგველობა. ასი მოკლული ბრძოლის ველზე დასტოვეს, ვინც ცოცხალი გადარჩა, აირია, იარაღი დაჰყარა და არაგვეს მიაწყდა მარცხენა ნაპირას გასასვლელად, რადგან ბულაჩაურის მხარეს რუსომა არ იყო. არაგვეში გატოპვის დროს დიდძალი ხალხი დაირჩოვო, მოახსენებს მარკიხი იმპერატორს. საშაბუროს ბრძოლაც იაფად დაუჯდა ბედნიერ სარდალ უშაკოვს: მოუკლეს ორი ჯარის-კაცი და დაუჭრეს ხუთი.

საერთოდ უხეიროდ და უგემურად მიდიოდა აჯანყების საქმე ქართლში. რაიონი მოქმედებისა მცირე და პატარა იყო, თითქმის არ გასცილებია არაგვის ხეობას. მიზეზი უგემურობა-უფერულობისა იხაა, რომ თავად-აზნაურობა გვერდში არ ამოუდგა გლეხ-კაცობას, როგორც კახეთში სადაც თითო-ორროლას გარდა მთელი თავადობა გაეხვია მღვლეარების კომლში. ყაზახ-ბორჩალო-ბამბაკს რომ შეუთვალეს, თქვენც აჯანყდით და შემოგვიერთდითო, ქალაქდზე 31 თავადმა მოაწყრა ხელი. კახელები იმოდენა მხნეობას იჩენდნენ, რომ მთელი დეპუტაცია-კი გაგზავნეს ერევანს თ. სოლომონ ბებუროშვილის ვაჩნაძედა ტატო ალათოშვილის მეთაურობით (რუსულად ტატილას ეძახიან) ბატონიშვილ ალექსანდრესთან ერევანსდა ცალკე დეპუტაცია თვით სპარსეთს შაჰ-ხადა აბას-მირზასთან. ქართლში სულ სხვა იყო. უპირველესი გვარები: ერისთვიანი, მუხრანიანი, ამილახვრიანი რუსებს ერთგულობდნენ და აბა რაკი დიდი თავადიშვილები ხელს არ შეუწყობდნენ მთავრობის წინააღმდეგ ერის მოძრაობას, რა გამოვიდოდა და აკი არაფერიც არ გამოვიდა: პოლკოვნიკ გაბრიელ ყაზბეგს მეფობაც კი შესთავაზეს, ოღონდ ელალატნა რუსე-

ბისტვის, მაგარმ ვერ გასტეხეს მთის ბატონი. ¹⁰⁹⁾ თვით მარკიზი გააოცა გაბრიელის ერთგულობის სიმტკიცემ. ქართველებს ისე ძრიელ სწყუროდათ რუსების თავიდან მოშორება, მოახსენებს პაულუჩჩი ალექსანდრე პირველს, რომ ოლონც თავისი საწადელი აესრულებინათ და უკან არ დაიხიეს დიდი საქმის წინაშე, ყაზბეგს ალუთქვეს მეფობა და ყურმოქრილ ყმობაო.

რაკი დიდებულები მოძრაობას მტრულად უცქეროდნენ წვრილფეხობამ ვერა გააწყო რა და ამის გამო პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი ასე ადვილად იხვეჭდა გმირობის სახელსა და იმოსავდა თავსა დაფნის გვირგვინებით. ყაზბეგისა, ერისთვიანთ, ამილახვრიანთ და მუხრანიანთ ერთგულობის გამო ქართლის გამგე გენერალი სტალი სულ ადვილად იჭერდა კახეთიდან გამოგზავნილ მოციქულებს და ასაჯანყებელ ბარათებს, რომელსაც ტფილისში ჰგზავნიდა ¹¹⁰⁾.

ქართლიდან სულ ორმა თავადიშვილმა დაუქირა მხარი აჯანყებას. ერთი, ზემოდ უკვე დასახელებული თ. იოსებ ერისთავი, არაგვის ბატონის შვილი და მეორე თავადი სიმონ მაჩაბელი. სიმონი წინ გაუძღვა ახლად არჩეულ მეფე გრიგოლს, უფნებლად გაატარა შუაგული ქართლი და შევიდა მტკვრის მარჯვენა მხარეს:—სათარხნოსა და საციცმვილოსა, ააჯანყა რამდენიმე სოფელი, მაგრამ ვერას გახდა. გენერალი სტალი ფეხდაფეხ დასდევდა მაჩაბელს და როგორ დაემალეობოდ? მდევარს, რა კი მეზობლები ხელს არ უწყობ-

109) АКТЫ, т. V, вв. 81.

110) მარკიზი პაულუჩჩი უკვეშევრდომილესად ხშირად მოახსენებს იმპერატორს—ამასთანავე ვახლებ წერილების დედანს და თარგმანსაც. ეს ის წერილბარათებია, რომლებსაც კახეთის მუამბოხენი ჰგზავნიდნენ ქართლსა, ყაზბეგთან, ყაზახ-ბორჩალოს, ერევანს და სხვაგან, მაგრამ არც თვით წერილებია დაჭედილი აქტებში და არც თარგმანებია. მაშ სადაა ეს წერილ-ბარათები? ვფიქრობთ, რომ სამუდამოდ დაიღუპა აღნიშნული ძვირფასი დოკუმენტები საქართველოს ისტორიისა, გაეივონია,—დიმიტრი ზაქარიას ძე ბაქრაძე, რომელიც აქტების ბეჭდვაში მონაწილეობას იღებდა, თურმე ბევრჯერ მდუღარე ცრემლებს ჰღვრიდა როცა ზოგიერთ დოკუმენტს ახედენენ. ნეტა ეს ის დოკუმენტები ხომ არაა, რომელთაც განსვენებული ისტორიკოსი სტიროლა და ჰელოვობდა.

დნენ? ვერც დაემალა და ხელში ჩაუვარდა სტალს. ის-კი მოახერხა მაჩაბელმა, რომ ბატონიშვილი გრიგოლი, ანუ ახალი მეფე, ტყვეობას დროებით გადაარჩინა და უვნებლად გაისტუმრა კახეთს, სადაც აჯანყების ნიადაგი უკედ იყო მომზადებული. თ. სიმონ მაჩაბელი გენერალ სტალმა ტფილისს გაგზავნა საპატიმროში, სადაც ამბოხების ჩაქრობის შემდეგ გამომძიებელ კამისიასთან უნდა ჰქონებოდა საქმე.

XV

თ. პავლე ციციშვილი განჯას რომ მიადგა, ჯავათ-ხანს შეუთვალა, ევროპიელთა წესი და ჩვეულებაა, ვიდრე სარდალი ცეცხლსა და მახვილს ალაპარაკებს, მოვალეა ეცადოს მშვიდობიანად გაათავოს სადავო საქმე და ამის გამო სთხოვდა ხანსა, განჯა ჩამაბარე უბრძოლველად, სისხლის დაუღვრელადო. ციციშვილის მოტრფიალე მარკიზ პაულუჩჩიცი სწორედ ასე მოიქცა. ვიდრე ცეცხლითა და მახვილით მოედებოდა მემბოხე კახეთს, განცხადება (ყბად აღებული ობვეშჩენიე) გაუგზავნა ერთგულ ქართველების ხელით. მარკიზი ჰფიქრობდა, ეგები უფალმა ინებოს და გაკერპებული კახეთი მოქრისტიანდეს, იარალი დაჰყაროს და კაპიტან-ისპრავნიკების მამა-შვილური ბატონობა-პარპაში არჩიოს და ხელი აიღოს მეფობის აღდგენაზე, რომელიც მაშინდელ ქართველის თვალში შინაურ თავისუფლებას მოასწავებდა. ცდა ბედის მონახევრეაო და 22 თებერვალს შიკრიკები აფრინა კახეთს და აბგებით პროკლამაციები გაატანა. 111).

დღევანდელ კახეთში ბევრი საამურად ჭიკჭიკებს რუსულად, თუმცა ბევრია ისეთიც, რომელიც უგემურად საუბრობს ამ ენაზე. ასე რომ რუსულად დაწერილ პროკლამაციას ადვილად გაიგებს და შეისმენს დღევანდელი თავად-

111) პროკლამაცია იგივე განცხადებაა; ანუ ობვეშჩენიე. მაშინაც უყვართ უცხო ტომის სიტყვათა ხმარება

აზნაურობა. მაშინ სულ სხვა გახლდა. რუსულს თუ ამტკრე-
ვდა ვინმე, ისიც ორიოდე ჯახრაკი მოურავი, ან ახლად, რუ-
სობის ყალიბზე გამომცხვარი მოხელე. ცხადია, რომ ამის გა-
მო მარკიზის პროკლამაცია ქართულად იქმნებოდა ნათარგმნი.
მაგრამ თარგმანი არაა დაბეჭდილი აკტებში და იძულებული
ვართ ვთარგმნოთ იგი რუსულით.

აი რა შეუთვალა მარკიზმა აჯანყებულ კახეთს. ¹¹²⁾ „კა-
ხელებო, რას სჩადიხართ! რამ დაგიბრმავათ თვალი და გონება,
რას ეტრფით, რა გწადიანთ! ნუ თუ გონება ისე დაგებნათ
და ისე გაღირიეთ, რომ ველარა ჰხედავთ რუსის მხედრობის
ძალასა და ძლიერებას, იმ მხედრობისა, რომელმაც არ იცის,
რაა დამარცხება და უკან დახვევა! ნუ თუ დაგავიწყდათ ქრი-
სტიანობა და დაბრმავებული ველარა ჰხედავთ, რომ განგება-
უფლისა მზადაა შეგმუსროთ ვითარცა ფიცის გამტეხელნი!
სად გაგონილა, რომ ფიცის გამტეხელს ეხეირნოს. ნუ დაი-
ვიწყებთ და გახსოვდეთ, რომ იარაღი აღიღეთ მათის იმპერა-
ტორების დიდებულების მხედრობის წინააღმდეგ, იმ მხედრო-
ბისა, რომელიც თქვენსავით ქრისტეს თაყვანის მცემელია,
მფარველი და დამცველი თქვენის სახლ-კარისა, ოჯახისა და
ავლა-დიდებისა გარეშე მტრისაგან, რომელსაც სული უკაწ-
კაწებს თქვენ ჩასაყლაპად და გასანადგურებლად! ისე რო-
გორ დაგიყენათ გამჩენმა თვალი, რომ გასტეხეთ ერთ-
გულობის ფიცი მათის იმპერატორებითის დიდებულების მხე-
დრობისა, ის ფიცი, რომელიც მიიღეთ თვით ღვთისა პირისა
წინაშე და შეისხით იარაღი წინააღმდეგ თქვენისავე მფარველ-
პატრონებისა, საკუთარის სამშობლოსა და სარწმუნოებისა!
მაშ ასე: ვინაიდან გულის მწუხარებით გავითვალისწინე უფს-
კრული, საითკენაც ბაწარალებით მიილტვით და მიაქანებთ
საკუთარ უდანაშაულო ოჯახობასაც, მოვალეობად მივიჩნიე,
ვიდრე ვიღონებ, რასაც მოვალეობა და თანამდებობა მავა-

112) ღვთის წინაშე რომ სთქვას აღამიანმა, მაშინდელი მკვირცხლად დაწე-
რილი მთავრობის განცხადება სჯობიან დღევანდელ უჟერულად და უზალისოდ
შეთუთხნილებს.

ლებს, შემდეგი გამოგიცხადოთ: კახელებო! წინ ორი გზა გიდევს: ერთი წაგიყვანთ ხსნა-სიკეთისაკენ, მეორე აუცილებლად დაგლუპავთ. თვითონ მე მოვდივარ კახეთს ძლიერის მხედრობით სიწყნარე-მშვიდობის ჩამოსაგდებად თქვენში. მახვილი ჩემი მზადაა შემუსროს ურჩი და მაშფოთარი, ამასთანავე ხელი ჩემი გაწვდილია შეივრდომოს მოწყალეობით ცოდვილი, ვითარცა შეივრდომა და შეიწყალა მამამ უძღები თვისი შვილი. მაშ აირჩიეთ გზა, რომელსაც გიჩვენებთ საკუთარი კეთილ-გონიერება. გეფიცებით პატიოსან სახელსა და გარწმუნებთ, რომ არავის დაესჯი, ვინც იარაღს აიყრის, მორინანებს ცოდოს და მოითხოვს პატიებას, ვინც ცოლ-შვილით ოჯახს დაუბრუნდება და ხელახლა მიიღებს ხელმწიფე იმპერატორის ერთგულობის ფიცსა. მაგრამ ესეც იცოდეთ, ვინც-კი შემხვდება იარაღით ხელში, ვინც-კი არ დაემორჩილება კანონიერ მთავრობას, ცოცხალს არ გავუშვებ, ღირსეულს სასჯელს გავუჩენ და უღმობელად მოვეპყრობი.“¹¹³).

კახელებმა ძალიან მალე აახლეს პროკლამაციის პასუხი. ეწყინა პაულუჩჩის, რომ არ გასჭრა მისმა სიტყვამ და ხელმწიფეს შესჩივლა, — მოწყალეობა-პატიებას დავპირდი აჯანყებულთ და მორჩილების მაგიერ რაღაც მიქარვას მოჰყენებო.¹¹⁴).

კახელების პასუხი, ანუ „მიქარვა“, ან კი რად ეპიტნავებოდა ბრწყინვალე მარკიზს. გულუბრყვილოდ დაწერილი წერილი სასტიკი და უღმობელი კრიტიკაა მარკიზისა და მის წინამოადგილეთა მართვა-გამგეობისა, მოკლედაა ანუხსნული ყველა ის საძაგლობა და ბარბაროსობა, რასაც თამამად და დაუსჯელად სჩადიოდნენ ჯარის-კაცნი, კაპიტან-ისპრავნიკები, ვახტერ-კამისიონერები და უთვისტომო მსუნაგი მო-

113) Акты, т. V, гл. 82.

114) რუსულად: отвить, наполненный вздорными причинами, которые якобы подвигли ихъ къ бунту. ibid. гл. 77.

ხელენი. აბა რად ესიამოვნებოდა მარკიზს, პირში რომ უთხრეს,—თქვენც საძაგელი ხართ და თქვენი მოხელენიცაო.

„მთელი კახეთის თემი, მთასა და ბარში მცხოვრები.— უთვლიდნენ მემამოხენი მთავარ-მართებელს, მოგახსენებთ, რომ წიგნის ხალხი არა ვართ, *) გვაკლია გამოცდილება და ვერ გავიგეთ თქვენი მონაწერი. საიდან მოიგონეთ, რომ ჩვენ ქრისტე უარყავით, ხელმწიფეს ვულალატით და ფიცი გავტყებთ. თუ რამე ჩავიდინეთ, მიზეზი და საბაზი თქვენ თვითონა ბძანდებით. რაც მანიფესტით ნაბძანებია უმოწყალებისი ხელმწიფისაგან, არაფერი შეასრულებთ. ყველაფრის მიზეზი თქვენ თითონ იყავით, ვინაიდან ბრალიანისა და უბრალოს გარჩევა არ იცოდით, ისე ჰხოცდით ხალხსა და აღრჩობდით. ვხედავდით ამ უსამართლობას, მაგრამ ვითმენდით, რადგან შევფიცეთ ხელმწიფე იმპერატორსა, ერთგული ვიქნებითო. ამას გარდა, ეგზეკუციისა და სიშტების საშუალებით მიგქონდათ რაც რამ გვებადა. გვიჟღეტდით ცოლ-შვილსა, საზღო პური მოგვტაცეთ და შიმშილითა გვხოცავდით და ნუგეშად გვეუბნებოდით—ბალახი სძრვეთო. არა, ქორთამ ბალახი როგორ უნდა სძრვოს, სად გაგონილა? იმოდენა ბეგარა გაგვიჩინა მთავრობამ, რომ საქონელი გაგვიწყდა და ტყეებში ურმის საშენი მასალა გამოილია. ველარ ავიტანეთ ასეთი გათახსირება და შეურაცხყოფა და გულში გავიფიქრეთ—სჯობს კაცმა სხვას აუგოს ანდერძი, ვიდრე საკუთარის თვალით იხილოს ცოლშვილის აწიოკება და შიმშილით სიკვდილიო. დაქვემდებარებით ვიცით, რომ ხელმწიფე იმპერატორს აზრად არ მოუვა ხალხის გაჟღეტა. საბაზი არეულობისა თქვენ თითონ მოგვეცით. ჩვენ ველარ მოვრიგდებით. რაც იქნება, იქმნეს, თავი და ცოლშვილი გავწირეთ. კოდ პურში 1 მან. 20 კ. გვაძლევდით, ვისაც პური არა ჰქონდა, კოდის საფასურად 4 მ. ართმევდით. ხელმწიფისათვის არ გვიღალატნია და არც მოღალატენი ვართ: თქვენ თვითონ არღვევდით იმპე-

*) რუსულად: НЕОПЫТНЫ ВЪ ПИСЬМАХЪ.

რატორის ბრძანებას და ველარ ავითანეთ ამდენი უსამართ-
ლობა და უნამუსობა. ჩვენსა და თქვენ შორის ხიდი ჩატყდა,
ერთად ველარ მოკვთავსდებით. ჩვენი სიცოცხლე რა სიცოც-
ხლეა; ისედაც მკვდრები ვართ და ბარელამაც მართლა დავი-
ხოცებით. თხოვნა გავუგზავნეთ იმპერატორს და თქვენ-კი
სადღაც მიმალეთ და ხელმწიფეს არ აცოდინეთ. გვატყუებ-
დით, თვალმაქცობდით და ჩვენც ვითმენდით. ბასტა, მეტის
ატანა აღარ შეგვიძლიან. გათავდა ყველაფერი; გადავწყვიტეთ
სიკვდილი და დავიხოცებით კიდევაც“ (115).

ჩვეულებრივი თხოვნა-მუდარა, ანუ დღევანდელ ტერმი-
ნოლოგიით „პეტიცია“, დაჩაგრულ ერისა არა სჭრის ხოლმე-
მოქსოვილ სიტყვებით დაწერილ მუდარას ან წითელ მაუდს
ქვეშ ამოსდებენ, ან კიდევ უღარდელად წაიკითხავენ, ერთს
გულიანად გაიღიმებენ. და მდაბალ ხარისხის მოხელეს გადას-
ცემენ შესანახად შთამომავლობის საცოდნელად და მეისტო-
რიეთა თავში საცემად. კახელების პეტიციებსაც ასეთი ბედი
ემართებოდა, ან-კი რა საბუთია ვიფიქროთ, რომ მარკიზის
ღროს სხვა ბედი ერგებოდა წილად დაჩაგრულის ღრმად ამო-
ნაკვნესს? კახელებმა რომ წააყვედრეს ჰაულუჩის, ხელმწიფეს
არ ატყობინებდი ჩვენ მწუხარება-გაჭირვებას*), შენი ხელ-
ქვეითი მოხელენი თვით იმპერატორის ბრძანებას არ ახრუ-
ლებდნენ და შენ-კი ყურს არ იბერტყავდიო და რადგან ისიც
შემოუთვალეს, ჩვენ შორის ხიდი ჩაინგრა, ან ნამუსიანი
სიცოცხლე ან სიკვდილიო, მარკიზი შეკრთა, რადგან კახელე-
ბის სიტყვა-პასუხი ჩვეულებრივ პეტიციას. მოწიწებით და მო-
კრძალებით დაწერილს, არა ჰგავდა. ეს ერთი. მეორე კიდევ
ისაა, რომ ქაღილს საქმეც ზედ მოჰყვა. მთავრობის ბურჯი
და ძალა ბატონობისა—სამხედრო კამანდები და რაზმები: კა-
ხელებმა ზოგი დააწიოკეს, ზოგი ძალზე შებერტყეს და ორ

115) Ibid. ტ. V, გვ. 82.

*) პეტიციონერების საყვედური საერთო მართვა-გამგეობის უკულ-
მართ სისტემას ახასიათებს და არა მარტო მარკიზისას.

საცოდავ ციხე-სიმაგრეში ცხვრის ფარასავით შელალეს, ასეთი განსხვავება კარგად ესმოდა კეთილშობილ მარკიზს და სხვა. რომ ველარ მოახერხა, ხელმწიფეს მოახსენა, კახელები ღობე-ყორეს ედებიან და რაღაებსაც მიჰქარავენო. მაინც ერთი კიდევაც სცადა მარკიზმა და პასუხზე-პასუხი გაუგზავნა: სწორედ კარგი სანახავი იქნებოდა. თავის დროზე ეს უცნაური პოლემიკა! ამ საკვირველ პოლემიკის ავტორი ერთი მარკიზია, მაგრამ მემამობნეთაგან პასუხს ვინ აძლევდა, არ ვიცით. ძუნწმა ისტორიამ არ. შეგვინახა მარკიზის ლიტერატურულ მოპირდაპირის სახელი და გვარი.

„კახელებო, ხელმეორედ შეუთვალა მარკიზმა, თქვენი პასუხი მომერთვა ს. ხაშმს. იქიდან ესცანი მიზეზი, რამაც გაიძულათ იარაღი აგესხათ და ამბობება გაგეჩადებინათ. — თქვენ თვითონ კარგად მოგეხსენებათ, რომ თქვენი საჩივარი, რაც მე ვუფროსობ ამ ქვეყანას, არ მომსვლია. ისიც კარგად მოგეხსენებათ, რომ საჩივარს, თუ კი ვინმე შემოიტანდა, უყურადღებოდ არ. დავტოვებდი, უმაღლ სასტიკად გამოვიძიებდი და ჯეროვან სიმართლეს მივუძღვებდი მომჩივანსა. რადგან, თუ მწუხარება ვინმე მოგაყენათ, ჩემ დროს არა ყოფილა და არც არაფერი ვიცოდით თქვენის შეწუხებისა, ამიტომ ამ ჟამად გიგზავნით ყოვლად სამღვდელო ნინო წმინდელსა, ჩემს საკუთარ მოძღვარს პატრ ონოფრეს და მაიორს თავად სოლომონ ავალიშვილს და მათის პირით გატყობინებთ მოწყვეტილ სიტყვას: გონს მოღით, ხელი აიღეთ განზრახვაზე, დაიშალენით და დაბრუნდით თავ-თავიანთ სახლში. შინ რომ დაბრუნდებით, ნებას გაძლევთ მაშინ შემოხვიდეთ ჩემთან საჩივართხოვნით და მეც ყოველ ღონეს ვიღონებ სამართალი გაგიჩინოთ და ყოველ გზით შევიმსუბუქოთ მწუხარება. ესეც იცოდეთ, თუ ახლაც არ შეისმენთ ჩემს სიტყვას, არ მიიღებთ ამ განცხადებას, მაშინ უკაცრავად ბრძანდებოდეთ, ისე მოგექცევით, როგორც შეჭფერის მუხანათსა და მოლალატეს“ (116).

მოციქულები ვერას გახდნენ, აღარა სჯეროდათ მთავარ-მართებლის სიტყვა-დაპირება. ციციშვილიდან მოკიდებული ყველა ჰპირდებოდა მფარველობა—პატრონობას და მის მაგიერ მშიერ ბავშვებს ტყეში ისტუმრებდნენ საძოვრად, თქვენ ბალახიც გეყოფათ საკვებად, პური, ღვინო და სხვა რაც ზინათი და დავლათია, სოფლად, ჩვენ უფრო მოგვიხდებოდა. რაკი მთავრობის სიტყვას ეხტიბარი გაუტყდა ხალხში, საკვირველიც აღარაა, რომ პატივცემულმა ყოვლად სამღვდლო ნინო წმინდელმა და პატრმა ონოფრემ გამწარებული ერი ვერ დაიყოლიეს და „ბუნტობაზე“ ხელი ვერ ააღებინეს. სხვანიც ბევრი დაგზავნა მარკიზმა აჯანყებულთა დასაწყნარებლად, მაგრამ მათს საპატიო მისსიას არავითარი ნაყოფი არ მოჰქონდა. ერთი ამ მოციქულთაგანია კარის ეკლესიის არქიმანდრიტი ელევთერ.

ბერი ელევთერ ტიპიური მოვლენაა საქართველოს ძაძა მოსილ წარსულისა. ერთი რომ თავს აკლავდა სამშობლოს სახელსა, მეორე, მისივე მეზობელი, იღვწოდა და ოფლსა ღვრიდა დამჩაგვრელის გასახარებლად და სამშობლოს დასანგრევად. მათი ფიქრი და გონება ტფილისს, საქართველოს ამ დედა-ბოძს, კი არ დაჰქროდა, მის დიდებისა და აყვავებისათვის კი-არ უძგერდა მკერდში გული, არა და არა. სატრფიალოდ ხან თეირან-თავრიზი გაუჩნდებოდა, ხან სტამბოლი და ხან კიდევ ვინ იცის რა ჯანდაბა და დოზანა.

არქიმანდრიტი ელევთერ კარის ეკლესიის მოძღვარი ყოფილა. მაშასადამე საპატიო თანამდებობა ჰქონებია და ნივთიერადაც უზრუნველ ყოფილი უნდა ყოფილიყო. მეფობა რომ მოიშალა, უპირატესობა არ მოსპობია, მაგრამ მაშინვე თ. ციციშვილს დაუწყო ტორღიალი, მოჰყვა კუდის ქიცინს და მთელი თხუთმეტი წელიწადი სწორედ საძრახის ხელობაში გაატარა. ელევთერის ჯურისანი ზოგი ბედს მალე ეწეოდა ხოლმე, ზოგი-კი გულნაკლული რჩებოდა. ასევე დაემართა კარის ეკლესიის მოძღვარსაც. რაკი არ დაუფასეს უმწიკვ-

ლო სამსახური, ადგა და გააშანშალა უშველებელი მოხსენება და მიართვა საქართველოსა და იმერეთის კანტორას 1815 წ. 29 ოქტომბერს. მოხსენებაში სულ ცხრა მუხლია, სადაც დაწვრილებითაა აღნუსხული ღვაწლი და მოქალაქობა ამ პატიოსანის ბერისა. მოხსენება ასე თავდება: „არიან სხვანიცა ჩემ მიერ აღსრულებულნი სამსახურნი ერთგულებისა ზედა მათის დიდებულებისისა; გარნა სიგრძისათვის წარმოდგენისა დავიდუმებ. ამასთანა წარმოვადგენ ჩემდამო მოცემულთა ათესტატებთა მათ მიერ, რომელთაცა ხელის მწერანი მუნ იხვენგებიან, და ვითხოვუქვემვერდომილესად ამა უწმიდესის სინოდის კანტორისა მიერ, არა დადუმებულ იქმნეს ერთგულებითნი სამსახურნი ჩემნი და არა დაკლებულ ვიქმნე ღირსებითსა კმაყოფასა და ჰყოს ამან უწმიდესის სინოდის კანტორამან წარდგენა ამა სამსახურთა ჩემთა უწმიდესსა სინოდსა შინა“ (117).

არქიმანდრიტ ელევთერის თვალწინ საქართველოს ჭირნახულ ეკკლესიას მზე და მთვარე დაუბნელდა, კათალიკოსი ანტონი II მეტ ხორცსავით მოჰგლიჯეს სამშობლო ეკკლესიას, მის მაგიერ რაღაც კანცელარია შეხანხლეს და იმის მაგიერ რომ გვერდი აუქციოს, იწუხოს და იგლოვოს ობლობა და ქვრიობა ეკკლესიისა, თვალცრემლიანი ემუდარება ელევთერი, დაუჯილდოვებელს ნუ დამტოვებთო. ღვაწლისა და ამავის აღსანიშნავად არდგენს სამხედრო კაცთაგან ბოძებულ „ათესტატებს“.

მოხსენების ცხრანივე მუხლი ერთიერთმანეთზე უკეთესია და სათითაოდ ყველას მოვაქცევთ აქა, სადაც-კი მოიხდენს აქ მოთხრობილი ისტორიული ამბავი კახეთის აჯანყებისა 1812 წ. „ვინაიდან, ასე იწყობა ელევთერის მოხსენება, ვხედავ მე, უწმიდესის სინოდის კანტორას შემცვლენ-

117). არქიმანდრიტ ელევთერის მოხსენება დროებით გვათხოვა ისტორიაში დრამად ჩახედულმა მღ. პ. კარბელაშვილმა, რისთვისაც მადლობას ვსწირავთ, თუმცა არ საჭიროებს ასეთს მადლობას.

ლად ყოველთა სასულიეროთა საქმეთა და მას შინა დაწესებულთა ცა სამღვდლოებითა ხარისხთა, რომლისა შორის შესრული თავის თვისთა ვითარებითა შეხდომათა ზედა, უწმიდესის სინოდის კანტორა ვალად რაცხს, რათა აჩვენოს კმაყოფილება, წინამდებარისაებრ აღმოჩინებისა საქმეთასა, ამისათვის მეცა აღსრულებულსა თანამდებობითსა ვალსა შინა გეგბული, ერთგულებასა ზედა მათის იმპერატორების დიდებულების ყოვლად უაღუსტოეს მონარხის, ყოვლად უმოწყალის ხელმწიფისასა და შემწირველი დაუზოგველად სისხლის ჩემისა ვიდრე უკანასკნელს წვეთამდე; წარმოვადგენ ქვემოთ შედგენილთა მოხსენებათა“.

ეს მოხსენება რომ იწერებოდა, სულ რაღაც 15 წელიწადი იყო გასული კნორინგის ჩამოსვლის შემდეგ საქართველოში და როგორც ჰხედავთ რუსულმა ენამ უკვე თვისი ძლიერი გავლენა იქონია ქართველ გონება-აზროვნობაზე და ენაზე. წინად თუ ქართველი ამაყობდა—სისხლი დავღვარე სამშობლოს საკეთილდღეოდ, მტერს მედგრად ვებრძოლე და ჩემიანებზე არ გავახარეო, ახლა სულ სხვა ჰანგი გამეფდა. სახელად და ჯილდოს მისაღებად კარის ეკლესიის მოძღვარი თამაშად გაიძახის „დაუზოგველად შევსწირე მონარხის ერთგულებასა სისხლი ჩემი ვიდრე უკანასკნელს წვეთამდე“, რომელიც პირდაპირი თარგმანია რუსულისა „до последней капли крови“.

„დროსა განსვენებულის კნიაზ ციციანოვისა, განაგრძობს არქიმანდრიტი ელევთერ (მუხლი I), უძღვევლის მხედრობით ერევანს წასვლისასა 118), აღირევა მთები, არაგვი და ფშავ-ხევსურეთი და მას უამსა მართვიდა წესითა ღუბერნატორობისათა კნიაზ ვოლხონცკი (ვოლკონსკი). ამას ვოლხონცკის მოეწერა ჩემთვის ესრეთ, კნიაზ ალექსანდრე მაყა-

118) იხ. „მთიულეთი 1804 წ.“ ციციშვილის გალაშქრება ერევანს მეტად ცუდად დასრულდა. ერევანი ვერ აიღეს და ჯარი სირცხვილ ნაქამი ტფილისს დაბრუნდა. დამონებული აზრი ელევთერისა შეჭანიკურად, თუთიყუშსავით იმეორებს—უძღვევლი ჯარით.

ეეს და კნიაზ დავით ქობულოვს, 119) გაჰყევ შესაწევნელად მას ზედა რაიცა საქმე მათთვის მიგვინდვია და ამის სამსახურისათვის არა დაგაგდებ მე წარუდგენელსა, ღირსებისამებრ სამსახურისა, და ელოდეცა კმასა ჯილდოსაო. მე მოწერილისაებრ ლუბერნატორისა გავჰყევ ხსენებულთა თავადთა შესაწევნელად, და ავედით რა თიანეთის სოფელს და დავიბარეთ ფშავ-ხევსურთა უფროსნი კაცნი და ჩამოვაყვანიეთ და დაუდევით მათ ჩვენის მხრით საქმენი, და ამით აღრეულება იგი მათი დავამშვიდეთ და ბუნტიცა იგი მათი დავაცხრეთ. მის საქმისა აღსრულებისა მიზეზითა დავჰყავ მუნ თვე ერთი და ამას განგრძელებულსა ხანსა მყოფი კინალამ მომკლეს დამშვიდებად, და ესე რომელ ვაცნობეთ ლუბერნატორსა, (კვალაცა) გაემეორებინა ჩემთანა მოწერა, ამა შენსა ერთგულსა სამსახურსა ხელმწიფეს წარუდგენო“.

როგორც ჰხედავთ, მოხსენების პირველი მუხლი ისეა დაწერილი, როგორც ეხლა სწერენ ბიუროკრატ-მოხელენი თხოვნებს ჯილდოსა და საჩუქრის მისაღებად. „ხალხი აღირივია“, „დავაწყნარეთ“, „დავამშვიდეთო“, „კინალამ მომკლესო“, „ბუნტიო“ და მრავალი ამისთანა საშინელი სიტყვანი, რომ თხოვნამ „ქვა გახეთქოს“ და სისხლის ჯვარი გამოვიდეს, ან სხვა რაიმე წყალობა. არქიმანდრიტი ელევთერ გონებისა და აზრის მომჯადოებელ პეტერბურგსაც თვალს არ აშორებს.

„შემდგომად ამისა, მოახსენებს არქიმანდრიტი ელევთერ სინოდის კანტორას, მეფის ძე ფარნაოზ მოვიდა კახეთს¹²⁰⁾ და გაჰყვენ კახთავე თავადები და შევიდნენ მთიულეთს, და ამა მიზეზისა აღრევისა გამოცა მოეწერა მასვე ლუბერნატორს ვოლხონცკის, ეცადე რომელ მანდ დანარჩომთა ხალხთა შორის სხვა აღრეულობა არლარა მოხდეს-რა, და შეაგონეცა

119) ჩვენი გვარების დამახინჯებაც იქვე თავშივე დაიწყო ჩვენისავე ხელშეწყობით. გადაგვარების გზას ჩვენვე ვკაფავდით.

120) ფარნაოზის თავგადასავალი ნაამბობია „მთიულეთში 1804 წ.“, კარი X, 83. 246—286.

აღურკველობა და დამშვიდება. მეცა ბრძანებულისაებრ სოფ-
ლითი სოფლად ვვლევ კახეთსა შინა, და ესრეთითა გულს-
მოდგინებითა ერთგულებითა მივეც ხალხი დაწყნარებასა,
რომლისაჲ წერილები მომთხოვა მე მათმან აღმატებულება-
მან ღენერალ-მაიორმან ახვერდოვმან¹²¹) თვისსა ლუბერნა-
ტორობისა დროსა და მოთხოვნისა ამის გამო წარმოვუდგინე
მას იგი ვოლხონცკის მოწერილნი, რომელიც თვით მან ღე-
ნერალმან ახვერდოვმან მიიღო და იცისცა ჴეშმარიტება“
(მუხლი II).

„ამავე ღენერალ-მაიორის ახვერდოვის ლუბერნატორო-
ბის შინა, მქონდა მე ამის მიერ დარწმუნებული საქმენი,
პირდაპირ მოწერილითა მისითა, კახეთისა, და სადა რომე-
ლიცა რა მომხდარ იყო, წინააღმდეგი ხელმწიფისა და მარ-
თველობისა, მეცნობებინა, და ვჰყავიცა ყოველთვის, რომელ
რაიცა შეეხებოდა ჴეშმარიტსა ერთგულებასა ჩემსა, განმარ-
თვისათვის მაშულისა, წარმოვუდგენდი და ვეცადიცა ამის-
თანა ხალხის მრავალჯერ დამშვიდებასა, რომლისაჲ სამსახუ-
რისათვის აღმეთქო მე მის მიერ წარდგენა წინაშე უმაღლე-
სისა კარისადა“ (მუხლი III).

ერთი კარგად დამიხედეთ, რითი მოაქვს თავი მეფე
ერეკლეს კარის ეკლესიის არქიმანდრიტ ელევეთერსა! გენე-
რალ ახვერდოვს შპიონობა და ჯაშუშობა დაუვალვბია, კა-
ხეთსა და ყველგან, სადაც-კი რამე მოხდეს ხელმწიფისა და
მთავრობის წინააღმდეგი, შემატყობინე ხოლმეო. არ უთა-
კილნია სამარცხვინო ხელობა, პირნათლად აუსრულებია და-
ვალებული საქმე, უბეზლებია სამშობლო ჴვეყანა და იმის მა-
გიერ რომ დაემალა სათაკილო ხელობა, საჯაროდ გამოდის
და ხმა შალლა დაღადებს—ესა და ეს ჩავიდინე „განმართვი-
სათვის მაშულისა“ და სთხოვს უწმინდესის სინოდის კანტო-
რას—რადგან ენატანიობისთვის ღენერალი დამპირდა—წარ-

¹²¹) ზემოდ მოხსენებული კრცხინვალელი სომეხი პუბლიცისტი, ქართლის
გუბერნატორად ნამყოფი.

გადგენ „წინაშე უმაღლესის კარისა“ და არკი წარმადგინაო, ახლბ თქვენ იცით და თქვენმა სინდისმაო. ესე გამოდის რა-ლა! მარჯვე ენატანას, საუბედუროდ, უბრალო რამ დავი-წყებია—მურდალი ენის პატრონს კაცად არავინ აგდებს, ნა-სუფრალს გადუყრიან, მორჩა და გათავდა. აკი კანტორასთან სახვეწურად გაუხდა საქმე ენამეტყველ ბერსა.

შემდეგი, მეოთხე მუხლი მოხსენებისა, უარესია. კარის ეკლესიის არქიმანდრიტს ისეთი საქმეები ჩაუდენია, დღეს რომ ცოცხალი ყოფილიყო, სისხლის სამართლის წესით გაასამართ-ლებდნენ და კატორღაში უკრავდნენ თავსა: აი თქვენის ყუ-რით მოისმინეთ, რას მოახსენებს კანტორას მთავარ-მართველთა გულმაღვიწყობით დაუჯილდოვებელი ელევთერი. „ოდეს შემოვიდოდა დრო კახეთსა შინა პურის დაფასებისაი და კა-მენდანტი და ისპრავნიკი მუნებურნი დამისწრებდიან მეცა დაფასებისათვის პურისა და დაფასებდნენ კოდს ექვსს აბაზად, მაშინ სარგებლობისათვის ხაზინისა, მე დავაფასებდი ხუთს აბა-ზად და მაშინვე ჩემის მხრით მივსცემდი ორი ათას კოდს, ანუ ათას ხუთას კოდს, და ოდესმე ათასს კოდს, შეხვედრისაებრ მოსავლისა და შემდგომად ყოველი ხალხი მისცემდა ესეთ, ვინაიდგან, მაგალითად დაედებოდათ ერთგული ჩვენება ჩემ მიერისა გულს მოდგინებისა.“

რა სანატრელი „სამებაა“ და! სვავი „კაპიტან-ისპრავ-ნიკი“, კანონის შემლახველი კამენდანტი და სულის მოძღვა-რი არქიმანდრიტი იკრიბებიან ერთად და ბჭობენ—რა მოა-ფვარონ, რა მოიგონონ, რომ ფასები დასცენ და იათად იყი-დონ პური, ხალხი შიმშილით იხოცება, კოდი პური ბაზარ-ში ოთხი-ხუთი მანათია, დამშეული ერი ცოლშვილს აგირა-ვებს, ან ჰყიდის; თავს ბალახ-ბულახით ირჩენს და ამ დროს ქართველი კაცი, ერის სულიერი მოძღვარი, ხელს უწყობს კაპიტან-ისპრავნიკსა და კამენდანტს გალატაკებულ სამწყსოს გაფცქენაში, მონაწილეობას იღებს ჯოჯოხეთურ საბჭოში და პირველობას თვითონ კადრულობს. დიად, ტყუილად არ და-

უძახეთ ზემოდ არქიმანდრიტს ელევთერს სულწაწყმედილი მოძღვარი.

XVI

23 თებერვალს 1812 წ. მარკიზი პაულუჩჩი კახეთისაკენ დაიძრა. სოფ. ხაშმში აპირებდა ასვლას, პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის მაშველ ბატალიონით მოლონიერებულ რაზმს ჩაიბარებდა და ამ სოფლიდან შეუტევდა გათამამებულ მტერსა. მთავარ-მართებელი ისე ჩქარობდა ამბოხების რაიონში ასვლას, რომ საიმედო ამაღაზე არც-კი უფიქრია, თან იახლა მხოლოდ 40 დრაგუნი და 40 ყაზახი.

სწორედ ბედი სწყალობდა იტალიელ სარდალს, მარკიზად წოდებულს, როგორც ეძახის დავით ბატონიშვილი.

უამსა მის მთავარ-მართებლობისასა საქართველოს მეზობლად მყოფი მტერი ახალციხელი შერიფ-ფაშა და კარგელი (Карский) აბდულა-ფაშა თითქოს განგებ ტანში მოიშალნენ, მოდუნდნენ და სულითა და ხორციით მოეშვნენ. ძალიან იყვნენ მოწადინებულნი ლაზათიანად შეეხურებინათ მარკიზი და ვერაფერი კი ვერ დააკლეს. სულ რაღაც ორი თვის წინად 7—8 დეკემბერს 1811 წ. მარკიზმა პოლკოვნიკ კატლიარევსკის უფროსობით წაართვა შერიფ-ფაშას ახალქალაქის ციხე და შიგ რუსის მეციხოვნენი ჩააყენა. მარჯვენა რომ მოეკვეთათ შერიფ-ფაშისთვის, ის ერჩინა, ვიდრე ამ ციხის დაკარგვა და იმის ფიქრსა და ზრუნვაში იყო, როგორმე დრო ეხელთა და ახალქალაქი უკან დაებრუნებინა.

მოსიყვარულე თვალით პაულუჩჩის არც კარელი ფაშა აბდულა უყურებდა. საქმე ისაა, რომ აბდულას სულთამხუთავივით აეტუზა მაგიზ-ბერდის ბატონი ყარა-ბეგი. 122).

122) მაშინ მაგიზ-ბერდი მდებარეობდა სპარსეთისა და ოსმალეთის სამზღვრებ შუა. ერთი კუთხით საქართველოსაც ემხრობოდა, რადგან შურაგელი, ნაწილი იმ დროინდელ საქართველოსა, რუსეთს ეჭირა. მაგიზ-ბერდი პურით იყო მდიდარი, მოსავალი უზვი იცოდა. შიმშილობის დროს კახეთში აქედან მოჰქონდათ ხორბალი. ხამბაკში (რუს. ПАМНАКЪ; დავით ფაბაკს ეძახის) დაბინავებული რუსის ჯარი მაგიზ-ბერდის პურით იკვებებოდა. იხ. АКТЫ; ტ. V, გვ. 57, 191, 192.

კიზი შეუჩნდა ჩრჩილივით ყარა-ბეგს, რაკი აბდულას დასუსტება სწადდა და ყურში სულ იმას ჩაჰკაკანებდა, თუ შეუტევ აბდულას, ჯარს მოგაშველებო. პოლიტიკა-დიპლომატიას მოკლებულ ყარა-ბეგსაც მეტი არა უნდოდა-რა. აბდულას საფაშოდან გადაეფადებ და მარკიზის დახმარებით დალოცვა-კურთხევით კარელ ფაშობას გავიკრამო. მაშინდელი ბრწყინვალე პორტაც ხომ ფაშობას იმას აძლევდა, ვისაც მხარ-ბეკზე ძლიერი მკლავი ება. ამის გამო ყარა-ბეგი სულ მუშტზე იყურებოდა, წკიპურტებს ესროდა აბდულას, ხან საქონელს მოსტაცებდა და ხან შიგ საფაშოში მიუხტებოდა ხოლმე.

ასეთი იყო პოლიტიკური ვითარება მაგიზ-ბერდისა და ახალციხისა, კახეთის მემამოხეთა დებუტაცია რომ ეწვია შერიფ-ფაშას. მოციქულებმა მოახსენეს ფაშას: 123) თუ მარკიზის ჯავრის ამოყრა გინდა, დრო სწორედ ეხლააო. მთელი ქართლ-კახეთი აჯანყდა, მარკიზი ყარაბაღშია, შეუტიე რუსობას თრიალეთიდანაო. ჭკუაში დაუჯდა შერიფ-ფაშას მოციქულთა რჩევა და 21 თებერვალს, სწორედ იმ დღეს, რა დღესაც მარკიზი ტფილისს ჩამოვიდა ყარაბაღიდან, თავს დაეცა ახალქალაქში დაბანაკებულ რუსის მეციხოვნეთ. მცირე იყო მეციხოვნეთა რიცხვი, მაგრამ მაინც უკუაგდეს შერიფას ჯარი. დამარცხებული ფაშა ჩამოვიდა ხეროვისს, დაასვენა ჯარი და ხელმეორედ აპირებდა ახალქალაქზე გალაშქრებას, მაგრამ რაკი აბდულა-ფაშის დამარცხების ამბავი მოუვიდა, თავი მიანება ახალქალაქს და ახალციხეს დაბრუნდა.

მოთმინებიდან გამოსული აბდულა-ფაშაც დროს ელოდდა, რომ კისერი მოეგრინა საქართველოს მთავარმართებლის შეგობარ ყარა-ბეგისათვის. უკეთეს დროს ვერ იშოვნინდა და 1000 საუკეთესო ჯარის-კაცი შეუსია ყარა-ბეგის მამულსა. ყარა-ბეგმა რუსებს აცნობა, აბდულა გალახვას მიპირებსო.

123) აქტები არას გვეუბნება. სამოციქულოდ ვინ გაგზავნეს კახელებმა შერიფსთან.

ტფილისის პოლკის მაიორ თავად სავარსამიძეს გაატანეს გუმბრიდან 200 ჯარის-კაცი, 70 ყაზახი, 40 გუმბრული შილიცრონგრი თათარი და უბრძანეს ყარა-ბეგს დაეხმარეო. ფიცხლავ დაიძრა თავადი სავარსამიძე (14), შეუერთდა ყარა-ბეგის ცხენოსან ამაღას და სოფ. პერტიშთან ეკვეთა აბდულას რჩეულ ჯარსა. გაბედულად და თამამად დაჰკრა სავარსამიძემ მტერსა, უკანასკნელი დაიბნა, წინაღმდეგობა ვეღარ მოახერხა და გაიქცა. გამარჯვებულთ დიდ-ძალი დავლა იშოვნეს, თოფ-იარაღი, სამი ბაირაღი, 300 ცხენი და სამიჯ დაფი. თ. სავარსამიძეს მოუკლეს 8 ჯარის-კაცი და დაუჭრეს შ1. თვით თავადი სავარსამიძე დაიჭრა ბრძოლაში.

ახალქალაქის მეციხოვნეთა სიმტკიცემ და თ. სავარსამიძის ფაშბედავობამ (რუს. СМЪЛОСТЬ) დიდი სამსახური გაუწია მარკიზ პაულუჩჩის. ოსმალეთის სამზღვარზე რომ დიდი საქმე გასჩენოდა, შერიფსა და აბდულას დაშლა ნაკრავივით რომ არ ებრძოლათ, ვინ გაითვალისწინებს, რა დაემართებოდა კეთილშობილ მარკიზსა.

ბედი სწყალობდაო, რომ მოგახსენეთ, მარკიზსა, სრული ჭეშმარიტებაა. მთაში გაბრიელ ყაზბეგი იღვწოდა და მუშაობდა შეურყეველად ვითარცა სალი კლდე; ყარსისაკენ თ. სავარსამიძე მეხივით თავს დაეცა აბდულა-ფაშას და დამარცხა. შინ კიდევ, შიგ შეაგულ კახეთში, არქიმანდრიტი ელევთერ, აღტყინებული „მამულის გამართვისათვის“ ერთგულად უზიდავდა ამბებს უფროსებს.

მაშ დაეუბრუნდეთ ხაშმზე ასულს ქუდბედიან მარკიზს და მიეყვეთ კვალ-და-კვალ აჯანყების ჩასაქრობად ამხედრებულს ლაშქარსა.

მოწყვეტილი სიტყვა შემომითვალეთო, მისწერა პაულუჩიმ ხაშმიდან მემბოხეებს. მოციქულებად გაუგზავნა არქიელი და რამდენიმე თავადიშვილი, ორი საათის შემდეგ პასუხს გაახლებთო, მაგრამ ორი საათი კი არა, მთელი 25

თებერვალი დაილია და არავითარი პასუხი არ მოვიდა. უნაყოფო დიპლომატიური მიწერ-მოწერა დასრულდა, არქიმანდრიტ-არქიელების მიგზავნ-მოგზავნა პატრიოტურთ გათავდა. ბოლო მოეღო აგრედვე „რუსთა კერძოის“ მკერელ თავადთა რაშთა ქენებას ერთის ბანაკიდან მეორე ბანაკამდინ. იარალს უნდა გადაეწყვიტა სადავო საქმე—ან თავისუფალი საქართველო, ან კაპიტან-ისპრავნიკების ბატონობა.

მარკიზი ბრძოლის თავდარიგს შეუდგა და ყველაფერი რომ გაამზადა, დააპირა თავს დასცემოდა მტერსა დილით, 26 თებერვალს.

სოფელი ხაშმი გაშლილია ივრის ხეობაზე, ტფილისიდან 37 ვერსზე, ქებულია საუკეთესო ვენახებით და მოშხამულ-მოწამლული ჰავით. ექვსი ვერსის მანძილზე ხაშმიდან მდებარეობს მონასტერი სამება, განთქმული ისტორიაში. ვახუშტის სიტყვით, სამებას ეკუთვნოდა გარეჯის უდაბნო. ვის არ ეხსომება ტანჯვა-მღელვარებით სავსე ცხოვრება უკანასკნელ სამებელის მღვდელ-მთავარ იოსებისა, რომელმაც დღენი თვისი რუსეთს დალია. 1734 წ. იმპერატრიცა ანნა იოანეს ბრძანებით იოსებ სამებელი დაინიშნა ნოვგოროდელ ეპისკოპოზ თეოფანეს მოადგილედ.

სამების ტაძარი უგუმბათოა. დ. ზ. ბაქრაძის დროს სამების ტაძარი დაურღვეველი ყოფილა, ჰქონია გალავანი და მინგრეულ-მონგრეული შენობანი. მონასტერი გაუქმებულა შეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, რადგან ლეკებმა მოსვენება აღარ მისცეს და ბოლოს მოინელეს კიდევ სამებელთა ტახტი. 125)

აი სწორედ ამ ქირანახულ და დაღესტნელ ლეკთა მიერ აოხრებულ სამებას შეეფარნენ კახელი მემამოხენი, მის წმინდა კედელთა შორის დასდეს ბანაკი და ელოდნენ დიდი ნაპოლეონის შეგირდსა. რამდენი შეიკრიბა სამებასთან კახელობა, დანამდვილებით არ ვიცით. აღბად, შეშინება თუ

უნდოდათ რუსებისა და ხმა დაჰყარეს,—ექვსი ათასი ვართო, მაგრამ მარკიზმა არ დაიჯერა, ექვსი ათასზე გაცილებით ნაკლები იქნებოდნენო.

დილა აღრიან 26 თებერვალს მარკიზი გაემართა სამებისაკენ 600 ჯარის კაცით და 2 ზარბაზნით. წინ გაისტუმრა პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი, რომელიც დაეცა მემამოხეთა ყარაულს და დაამარცხა. მართალია, დიდად გვიშლიდა ხელსა დაბურული ტყე, საძაგელი ამინდი და ხევ-ხუეებიო, მოახსენებს პაულუჩჩი იმპერატორს, მაგრამ ჩვენ ჩვენი გავიტანეთ, იერიშით მიველით თვით მემამოხეთა ბუნაგზე, მივლევწ-მოვლევწით იგი და დამარცხებული მტერი წინ გავილაღეთ მთებსა და ხევებში თითქმის სამის ვერსის 'მანძილზეო. კახელებს მოვუკალით 40 კაცი და ორი ტყვედ ავიყვანეთო. რაკი მივფანტ-მოვფანტე ეს უღირსი მაშფოთარნი, ძრწოლაშიშისა და მაგალითისათვის ბრძანება გავეცი, რომ ტყვედ აყვანილნი იქვე ბრძოლის ველზე ჩამოეღრძოთ. ამ სისასტიკეს მარკიზი იმითი ამართლებს, რომ ტყვედ ჩავარდნილებს, დატყვევების ჟამს, იარაღი ესხათო. 126). ეს რა საბაბია, ვერ გავიგეთ. საომრად წასულ კაცს იარაღის მაგიერ მაშ ია-ვარდის თაიგული უნდა სჭირებოდა ხელში?

სამების მონასტრიდან მარკიზი ს. პატარძელს ჩავიდა. აქ ეახლა არქიმანდრიტი ელევთერ, რომელიც მთავარ-მართებელს გაეგზავნა ს. საგარეჯოს იქაურების „მოსარჯულებლად“. ვინაიდან არქიმანდრიტმა საგარეჯოელები ვერ დაიყოლია და გრძნობა ერთგულობისა მონარქისადმი ვერ გაუღვივა გულში, მარკიზმა გადასწყვიტა თვითონ წასულიყო ჯარით საგარეჯოს 27 თებერვალს და მუხანათებისთვის იარაღით ჭკუა ესწავლებინა.

პირველი გამარჯვება სამების მონასტერთან იაფად დაუჯდა მარკიზსა. მოუკლეს მხოლოდ ყაზახთა პოლკის კამანდირი მაიორი დანილოვი და 6 ჯარის კაცი.

სამებასთან ომი და ბრძოლა ისე ავსწერეთ, როგორც მთავარ-მართებელი მოახსენებს უქვეშევრდომილესად ხელმწიფე იმპერატორსა. რადგან თავისი თავის მტერი არაფინაა, სამხედრო კაცნიც გარდახდილ ომთა ამბავთა დიდად ახვიადებენ. ვინ არ იცის, რა ღირსებისანი არიან ბრძოლის ველიდან გამოგზავნილი რელიაციები! სხვა წყარო არა გვაქვს მარკიზის ნათქვამის შესამოწმებლად და ვართ ავერ ერთ გაჭირვებაში. ბატონიშვილი დავით სრულიად არ იხსენიებს სამებასთან ბრძოლას. ალბად არ ყოფილა, თორემ როგორ გამოეპარებოდა პირველი შეტაკება ყარაბაღიდან დაბრუნებულის მთავარ-მართებლისა მემამოხე კახელებთან? მარკიზის გამარჯვების არ მცოდნე ისტორიკოსი ისეთ ამბავს ვვიამბობს, რომ სწორედ დაუჯერებელია. აი თვით მეფის ძის სიტყვანი: „მაშინ მარკიზი მოსრულიყო ტფილისს ბაქუით. ჰსცნა რა ესე, მოიკრიფნა ყოველსა ადგილსა რუსნი, წარემართა და მივიდა ხაშმსა, შეესივა ხაშმსა და მოასვრევიან უბრალონი ქრისტიანენი მარკიზმან ვიდრე ასამდე ჩჩვილითურთ მსგავსად იროდისა და მუნ მოკლეს ხიშტითა მონაზონი აბაშიძის ასული მარიამ, დედიდაშვილი მეფისა ირაკლისა, ოთხმეოცდა ათისა წლისა დედაკაცი. ჰსცნეს რა კახთა, სამებას მყოფთა, ძალის მორთვა (შემატება) მარკიზისა, გარდვიდნენ მთასა და მიიქცნენ თავისადვე და მარკიზი მივიდა პატარაქელს“ (127).

საკვირველი და საოცარი ამბავია. მემატინე ხსენებით კი ახსენებს სამებას, მაგრამ ომზე არას ამბობს. 80 წლის ბებერ მონაზონის ხიშტით გაპობა, ან „ჩჩვილთა“ ცხენის ქუსლით გასრესა ოზად როგორ მოეჩვენა ჯერ ისევე ევროპაში ბრძოლის ველზე სარდლობით სახელმორჭმულ მარკიზ პაულუჩჩის!

შეშინდო საგარეჯო და მარკიზს თავი დაუკრა. ეტყობა ხაშმელების აკლება-აწიოკება ელევთერის მჭევრმეტყველებაზე

ასე კარგად წავიდა მარკიზ პაულუჩჩის საქმე თავშივე. ერთი რამ აფიქრებდა მთავარ-მართებელს. ენატანიებმა შეატყობინეს, კახელები იმასა სცდილობენ, როგორმე ერთი თვე გაუძლონ რუსებსა და მერე ფიქრი აღარა აქვთო. მარტში გზები გაიხსნება და ყიზილბაშთა მხედრობა დაიძვრის არაქსიდან შაჰზადას და ბატონიშვილ ალექსანდრეს მეთაურობითო. რაკი ესენი გაჩნდებიან საქართველოს სამზღვრებზე, მაშინვე მთელი საქართველო იარაღს აისხამს და რუსობას შეებრძოლებაო.

დარდას და სევდას ის თუ გაუქარვებდა ამ ამბით შეწყუხებულ მაოკიხსა, რომ იმერეთიდან გენერალ-მაიორ სიმონოვიჩმა ყაბარდოს პოლკის ერთი ბატალიონი გამოუგზავნა საშველად. პაულუჩჩი მატაროს რომ მივიდა, ყაბარდოს პოლკის ბატალიონი ქართლის სამზღვარს უახლოვდებოდა.

მეამბოხეთა ადვილად დასამარცხებლად რიგიანი სამხედრო გეგმა შეიმუშავა პაულუჩჩიმ. უმთავრესი მხედრობით თვითონ სიღნაღის გზას დაადგა, ჯერ ქიზიყელებს გაუსწორდებოდა, დააწყნარებდა, ერთგულობის ფიცს მიაღებინებდა და აქედან ველისციხით თელავს ავიდოდა იქ გამომწყვდეულ რუსობის დასახსნელად. გომბორზე რომ წასულიყო, ათასი ხიფათი მოელოდა. უღრან ტყე-ტყე სიარული და მერე შუა გულ ზამთარს ადვილი არ იყო ქვეითა ჯარით ვინ აცის სად ჩაუსაფრდებოდნენ მეამბოხენი და ეგები სავსებითაც გაეფლიტათ მცირე რაზმი რუსის სარდლისა და თვით პაულუჩჩიც ტყვედ წაეყვანათ. განგებას ეს რომ ენებეზინა, სამუდამოდ ჩაიფუშებოდა რუსების საქმე საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში. რაღა თქმა უნდა, რომ ბოლო მოეღებოდა იმ პოლიტიკასაც, რომელსაც სახელად აღმოსავლეთ აზიის პოლიტიკა ჰქვიათ და რომელმაც რუსეთის იმპერიის ცხოვრებაში ამ უამად სათვალჩინო ადგილი დაიჭირა. ქიზიყში შესვლას ის უპირატესობა ჰქონდა კიდევ, რომ მეამბოხე რაიონს მარკიზი მოსწყვეტდა სამაჰმადიანო სახანოებს, გზას მოუჭრიდა

შიკრიკ-მოციქულებს და დიდად გაუძნელებდა კახეთში შემოსევას აბას-მირზას და ბატონიშვილ ალექსანდრეს, გაზაფხულის დადგომას რომ ელოდნენ.

თვითონ რომ ქიზიყის გზას დაადგა, პოდპოლკოვნიკ უშაკოვს უბრძანა პაულუჩჩიმ, რაკი ანანურელები და არაგველები დაამარცხე და მანდაურები დააწყნარე, რაკი საქართველოს სამხედრო გზა გაიხსნა გაბრიელ ყაზბეგის შემწეობით, რაკი მანდ გადმოსულ კახთა მაშფოთართ საშაბუროსთან ქკუა ასწავლე და ქართლი მეთამბონებმა ვერ აიყოლიესო, მანდედან აიყარე, თიანეთზე წამოდი, გზა-გზა მტერი შემუსრე და თელავს ჩამოდი, სადაც მე ქვემოდან მოვდივარო. ამ გვარად პაულუჩჩი და უშაკოვი შუაში მოიმწყვდევდნენ კახელებს, რკალივით გარს შემოებევოდნენ, და ან უნდა დამორჩილებოდნენ მთავარ-მართებელს, ან გადახვეწილიყვნენ დაღესტანს.

გეგმის სისრულეში მოყვანას ხელს უწყობდნენ ნიჭიერი სარდალნი პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი და პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი. უკანასკნელს შესამჩნევად ეხმარებოდა გენერალ-მაიორი თავადი კოსტანტინე მუხრან-ბატონი, ხოლო რა ნაირად იტანდა გენერალი პოდპოლკოვნიკის უფროსობას, სწორედ ვერ გავგვიგია. ასეთი ხელქვეითობა პირდაპირ ეწინააღმდეგება სამხედრო წესსა და დებულებას. გამოდის, რომ ჩვენი წინაპარნი მაშინდელ სამსახურში თავმოყვარეობაზედაც ხელს იღებდნენ.

მღაროსაკენ მიმავალ პაულუჩჩის მოახსენეს, რომ სოფ. ქოდლოს პატარა ციხისათვის თავი შეუფარებია რუსის ჯარის-კაცებსა და თუ მალე არ უშველეთ, შიმშილით გასწყდებიანო. ქოდლოს ციხეში დამალულიყო 80 ჯარის-კაცი. პირველად ამბობებამ რომ იფეთქა და გაბრაზებული ხალხი საეგზეკუციო კამანდებს მიესია, პურის მოსაკრეფად რომ იყვნენ დაგზავნილნი, ¹²⁹⁾ სხვა და სხვა სოფლებიდან აქ მოი-

129) მარკიზის სატყვიო „для выбивки провіанта“. АКТЫ, ტ. V, 3. 78.

ყარა თავი კამანდების ნაშთმა, ციხე ძალით დაიჭირეს და ვი-
ვაგლახით მოეწყვნენ. მთელი 23 დღე გაუძლეს უბედურებ-
მა მემამბოხეთა იერიშებს. სასმელად წყალი რომ არა ჰქონ-
დათ, თოვლს აღნობდნენ და იმასა სვამდნენ. ბედი იმათი
რომ ციხეში მომწყვდეულთა გასანთავისუფლებლად მთავარ-
მართველმა გაგზავნა ტიხანოვსკი ორი როტა ჯარით. მემამ-
ბოხენი გაიფანტნენ, ბრძანებს მარკიზი, გაჩნდა თუ არა ცი-
ხესთან პოლკოვნიკი ტიხანოვსკიო. თუ ვერწმუნეთ პაულუ-
ჩჩის მოწმობას, ქოდალოვლებს სწორედ გული გახეთქიათ ში-
შისაგან. ტიხანოვსკის რაზმს რამდენჯერმე დაუცლია მხო-
ლოდ თოფი, ზარბაზანიც კი არა ჰქონიათ თანა და მარტო
თოფის სროლას ისე შეუშინებია მემამბოხენი, რომ გაქცევით
უშველიათ თავისათვის. ორი მემამბოხე დაუქერია ტიხანოვ-
სკის და პაულუჩჩის ბრძანებით იქვე ჩამოუღრჩვია, რა არის
მაყურებელი შეშინდეს, გული გაუსკდეს და მთავრობის ურ-
ჩობა აღარ გაბედოსო. 130).

29 თებერვალი გახლდა, სოფელ ქოდალოს უბედურო-
ბა რომ დაატყდა თავსა. ტყვედ აყვანილების ჩამოღრჩობამ
შიშის ზარი დასცა აჯანყებულთ. ამავე 29 თებერვალს პაუ-
ლუჩჩის ეახლნენ ქიზიყის თავი კაცები (ქევა-მამასახლისები),
ბოდიში მოიხადეს და მორჩილება გამოუცხადეს. მაშასადამე
მთელი ქიზიყი და სიღნაღის მაზრა დამორჩილდა რუსის მთავ-
რობას, ქედი მოიხარა პაულუჩჩის წინაშე და მარკიზსაც დაუბ-
რკოლებლივ შეეძლო ზევით, თელავისაკენ წასულიყო. რად-
გან ხელის შემშლელი აღარაფერი იპოვებოდა, მთავარ-მარ-
თებელმა გადასწყვიტა დაუსვენებლივ წასულიყო და მარ-
ტოც 1 მარტს თელავისაკენ გაემართა.

29 თებერვალს ქიზიყმა თავი დაუკრა პაულუჩჩის, 27
თებერვალს-კი ახლად არჩეულ ქართლისა და კახეთის მეფე
გრიგოლმა იმედით სავსე წერილი გაუგზავნა ქიზიყის თავა-
ღიშვილობას, მოხელეთა და ერსა. მოწიწებით სალამს გიძ-

მზე და მთვარე ისე არ განსხვავდება, როგორც ბატონიშვილ დავითის მატთანე აქტებისაგან. წესსა და რიგსა მფკლებული მატთანე, ესე იგი სისტემატიურად ვერაა დალაგებული მარკიზ პაულუჩჩის ლაშქრობის ისტორია, ცნობანი მცირეა, მაგრამ რაც არის, დიდად განსხვავდება მთავარ-მართებლის უქვეშევრდომილეს მოხსენებიდან. ხაშიდან მოკიდებული მალარომდე პაულუჩჩის ლაშქრის მსვლელობა, აქტებს თუ სავსებით ენდო კაცი, მოგაგონებთ უბრალო სამხედრო გასეირნებას, ჯარს სავარჯიშოდ რომ გაიყვანებენ ხოლმე, რა არის ჯარის-კაცს მუხლში წყალი არ ჩაუდგესო. დავითის ნათქვამს თუ ყური დაუგდეთ, სულ სხვა სურათი დაგვიდგება თვალწინა. აი მოისმინეთ თვით მისი სიტყვანი: »კაკაბეთით შთავიდა (მარკიზი პაულუჩჩი) ქიზიყს წინამძღვანველობითა ენდრონიკაანთათა. მაშინ ყაფლანცა (ორბელიანი, მაიორი) შეეყარა მხედრობითა თვისითა ლაჰბესა ზედან,¹³²) და თანა წარიყვანა მან იგინი, ვინაიდან მათ (ენდრონიკაანთ) ეპყრათ კერძო რუსთა (ესე იგი რუსის მომხრენი ყოფილან) და ონანანთაცა (ვაჩნაძე) ეპყრათ კერძოი რუსთა. ხოლო გლეხთა კახელთა ჰსცნეს რა სიცბილი თავადთა, მოწვეს სახლი სვიმონ ანდრონიკაშვილისა და მოსტყვენეს სახლიცა სოლომონ ანდრონიკაშვილისა. მუნ მოერივნენ ქიზიყელნიცა, უფროსნი კაცნი მუნებურნი და წარვიდა ქიზიყს. მისრულმან ნუკრიანს, მუნ მოაშთო¹³³) ორი კაცი ქიზიყელი, რომელიცა ყარა-ლაჯს შეეპყრათ რუსთა. მხილველთა ხალხთა წინამხრისათა, შეშინებულთა, აღიყარნენ და მიმართეს ლეკთა. მხილველი ამისი მარკიზი ფრიად შეშინდა და მსწრაფლ წარუვლინა მოურავი მათი იოსებ ენდრონიკაშვილი, ძე მელქისადეკისა, რათა დაამშვიდოს ხალხი იგი და უკუნაქციოს სახლადვე თვისად, რომელთაცა მისცა ჰირი მტკიცე უვნებლობისა. მაშინ მისრულმან იოსებ უკუნ აქცი-

132) ლაკბე მინდორია. მდებარეობს სიღნაღის ახლოს.

133) მოაშთობა—გაგუდვა; *УДАВИТЬ*, *задушить*. სიცბილი—სიციფე, სისულელი.

ენა ხალხნი იგი და დაამშვიდა ქიზიყი, ხოლო მარკიზი აღი-
ყარა ქიზიყით და წარვიდა შიგნით კახეთსა“. 134).

პაულუჩჩის, როგორცა სჩანს, დიდი შიში გამოუვლია. ქიზიყელებს ლეკებისთვის უთხოვნიათ შველა, დაგვიხსენით. სარდლისაგან, რომელმაც ხალხის შესაშინებლად თოკი და საბელი წაიმძღვარა წინა. ეტყობა, კეთილშობილმა მარკიზმა საღრჩობელა დაიშურა მემამოხეთათვის, ღირსნი არ არიან ჩამოღრჩობისაო, და როგორც ქეციან ოთხფეხს, თოკს აბმევიწებდა და სულსა ჰხუთავდა. ასეთის ტირანობით გონება დაბნეულმა ქიზიყმა ლეკეთისაკენ გაიწია, ჯერ კი ჯავრი იყარა მოლაღატე თავადიშვილებზე და სახლკარი გადაუწვა.

ზემოდ მოვიხსენიეთ, რომ ბედი სწყალობდა მარკიზსაო. ბედნიერმა ვარსკვლავმა ამ გაქირვების დროსაც არ უღალატა პაულუჩჩის. ქიზიყელივე მკვიდრი, სიღნაღის მოურავი, იოსებ ანდრონიკაშვილი, მისი სახლის კაცები და სხვანი, რომელთაც „ეპყრათ კერძოი რუსთა“, დატრიალდნენ ხალხში, მოიგეს მისი გული დაპირებით—„მისცეს პირი მტკიცე უვნებლობისა“ და აყრილი ხალხი დააბრუნეს სახლად თვისად.

დიაღ, ბაჯაღლო ოქროდ ეღირებოდა იოსებ ანდრონიკაშვილის ასეთი ნამდვილი სამსახური. ქიზიყის უფროსმა კაცებმა რომ თავი დაუკრეს მარკიზსა, იოსების უნარი და გარჯილობაა. აგრე ადვილად ვერ გამოიცივლიდნენ გულსა გაბოროტებული ქიზიყელები, მოქარგულ ენით რომ არ დატრიალებულიყო მოურავი იოსებ მელქისედეკის ძე ანდრონიკაშვილი.

რაკი ასე მშვიდობით გათავდა ქიზიყის არეულ-დარეული და სახიფათო საქმე, პაულუჩჩი პირველ მარტს თელავს გაემართა. სიღნაღში დასტოვა მაიორი ორბელიანი ყაბარდოს პოლკის ერთი ბატალიონით. სიღნაღის მაზრის სამხედრო უფროსობა ამავე მაიორ ორბელიანს ჩააბარა.

გულდანდობილი გაუდგეჲ გზასაო, იუწყება პაულუჩჩი, რას მოვიფიქრებდი, თუ სოფ. ჩუმლაყთან მტერი წინ გადამეღობებოდა და გზას შემეკრავდაო. ჩუმლაყში კარგა ბლომად შეკრეფილიყვნენ მემბოხენი: ახალი მეფე გრიგოლიც ჩუმლაყის ბანაკში იმყოფებოდა. საყურადღებოა ეს ბრძოლა, რადგან აქ უნდა გადაწყვეტილიყო ბედი ამბოხებისა, აქვე იყო მეფე გრიგოლი, მაგრამ მარკიზი ძუნწობს და ამ საყურადღებო ბრძოლის შესახებ ძალიან ცოტა ცნობებს მოახსენებს იმპერატორ ალექსანდრე პირველსა. სიტყვა-სიტყვით ასე აგვიწერს პაულუჩჩი ჩუმლაყის ბრძოლას: „დავადგეჲ ველის-ცინის გზას. სრულიად მოულოდნელად მემბოხენი დაეტაკნენ ჩუმლაყის პირდაპირ ტყეში რაზმსა. გაბედულად შეუტყეს ჯარსა. აბა, რა მომეფიქრებდა, რომ ეს წუწყის-შვილები, რომელთა შორის ერთია ძე ბატონიშვილ იოანნესი გრიგოლ, ასეთ სიტამამესა და გაბედულობას გამოიჩინდნენ ¹³⁵⁾. რაზმის შუბლიდან გასული ფლანკიორები ¹³⁶⁾ ეკვეთნენ მემბოხეებს და კაი ღონიერი ზარალიც მიაყენეს. ამასობაში რაზმი წინ-წინ მიიწევდა ტყეში. საერთო მწუხარება გამოიწვია პოლკოვნიკ თ. ვახტანგ ორბელიანის სიკვდილმა. თავადი ვახტანგი გახლდა უერთგულესი და თოვდადებული თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობისაო. მოგვიკლეს 5 ჯარის კაცი, დაგვიქრეს: ჩემი საკუთარი ადიუტანტი თ. ჭავჭავაძე, 3 უნტერ-აფიცერი და 7 ჯარის კაცი. ¹³⁷⁾.

135) რუსულად: *мятежники напали на отрядъ съ такою отважностью, каковой ожидать нельзя было отъ сволочи, между коюю находился и сынъ царевича Иоанна- Григорій. უგემურად აქვს ნათარგმნი სიტყვა სვოლოჩ დ. ჩუბინაშვილს,—იგი ადამიანი, არამზადაო. ჩვენ სიტყვა წუწყი ვარჩიეთ,*

136) ფლანკიორს იმას ეტყვიან, გვერდიდან რომ იფარავს მიმავალ რაზმს. ფლან გვერდია.

137 თ. ალექსანდრე გარსევანის ძე ჭავჭავაძე, ცნობილი პოეტი. პოლკოვნიკი თ. ვახტანგ ორბელიანი შამა ცნობილის პოეტ ვახტანგ ორბელიანისა. ბუდის მწარე ირონია თუ გნებავთ აქაა. მამანი ხელს უწყოდნენ უდიდლო სამშობლოს თავისუფლების დაკარგვაში, შკილნი-კი თავს დასტირიან დაკარგულს თავისუფლებას.

რადგან შელამდა და ბრძოლის განგრძობა შეუძლებელი იყო, სოფლის სიახლოვეს ბანაკად დავდექი. ველისციხიდან ბანაკში მოვიდნენ თავი კაცები და მორჩილება გამოგვიცხადეს. ჩუმლაცელები ღამე მოსვენებას არ გვაძლევდნენ და თოფებს ესვროდნენ ჩვენ პიკეტებს. არ მინდოდა სოფლის წახდენა, მაგრამ რაკი ჩუმლაცელები ჯიუტობას არ იშლიდნენ, მეორე დღეს დილა ადრიან ვუბრძანე ხერსონის პოლკის ბატალიონს პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის უფროსობით იერიშით მისულიყო ჩუმლაცზე. საქმე დასრულდა საათის ერთ ჩარეკზე. სოფელი დავწვით და გავძარცვეთ. ზარალი თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის ჯარისა მცირეა. დავიჭირეს მხოლოდ 4 ჯარის კაცი. მემამოხეებს მოუკალით 50 კაცზე მეტი და 2 ტყვედ ავიყვანეთ, რომელნიც ჩემის ბრძანებით, სხვისა სამაგალითოდ და შესაშინებლად, ჩამოაღრჩეს. დანარჩენი მემამოხენი გაიფანტნენ; მიმალვა მოახერხა აგრედვე ბატონიშვილმა გრიგოლმა“¹³⁸).

უთვის ტომო მოხელე, დაბალი წოდების კაცი, ხეპრე და გაუნათლებელი როცა დაბახანურად იქცევა და მაგარ-მაგარ სიტყვებს ხმარობს ქცევა-ლაპარაკში; არ გვიკვირს ხოლმე—რა უნდა მოვსახოვოთ ამისთანა გაუჩორკნელ ტეტისაო, მაგრამ ვერ გვიპატიებია დაბახანური მოქმედება და სატციელი ევროპიდან მოსულ მარკიზისთვის. რაზმს დიდ სამსახურს უწევს ქართველობა. ადიუტანტად ქართველი ქაბუკი ალექსანდრე ქავკავაძე ახლავს, შვილი გარსევანისა, რომელმაც ბევრი იშრომა რუს-ქართველთა ტრაქტატის გაწყობისთვის, თავიანთ მემამულეს ებრძვის სიძემეფე ერეკლესი პოლკოვნიკი თ. ვახტანგ ორბელიანი, მაინც მარკიზი უწმაწურ ლექსთა კონით სარგებლობს და ქართველობას წუწკიშვილებად იხსენიებს. თუ პაულუჩიჩი ასე ამკობდა ქართველობას უქვეშევრდომილეს რაპორტში და იმპერატორის კეთილსმენას არ მოერიდა, ვინ იცის აქ, საქართველოში, როგორ

ამკობდა საცოდავ ქართველობას! ვგონებთ, რომ დედ-მამის გინებასაც არ მოერიდებოდა მთავარ-მართველი.

ჩუმლაყის ბრძოლა ბატონიშვილ დავითს, როგორც სხვა ამბები ამ დროისა, ცოტა სხვანაირად აქვს აწერილი. „მოვიდა მარკიზი ჩუმლაყს; იქმნა მუნ ბრძოლაი კახთავან, იძლივნენ რუსნი. მუნ მოკლეს ვახტანგ, სიძე მეფისა ირაკლისა, ყაფლანისშვილი, მეუღლე თეკლასი და დასკრეს მუხლსა შინა ალექსანდრე, ძე გარსევანისა, ქავჭავაძე, ვინაიდგან მათ ეპყრათ კერძოი რუსთა და პირის-პირ მამულისა თვისისა იყვნენ მტერ. მაშინ დაჰმუნდა (დაღონდა) ამას ზედან მარკიზი. წარდგა ზურაბისშვილი ნინია, მოურავი მარტყოფისა და უთხრა მარკიზსა: „გაჩვენოი მე გზაი ვაკე, უკეთუ მომცე ნიჭი რაიმეო“. 139). ამას ზედან მხიარულ იქმნა მარკიზი, გაუძღვა მინდვრის გზით და მიიყვანა ჩუმლაყს. მივიდა რა ჩუმლაყს, მუნ სოფელსა შინა შეიპყრა კაცნი ხუთნი და დამოკიდნა ხეთა ზედ და მოაშთუნა. იხილეს რა კახთა ტირანული საქმე ესე, შეიპყრეს მათცა ხუთნი სალდათნი და ერთი აფიცარი და მათცა მოჰკიდნეს ძელსა და მოაშთუნეს იგინი პირის-პირ მარკიზისა, რომელსაცა სჭვრეტდა თვალითა თვისითა“. 140).

ახლა რა ნაჩრად უნდა დავიჯეროთ პაულუჩის მოხსენება, რომ ს. ჩუმლაყთან ზურგზე ბოლი ავადინე მაშფოთართაო? თუ თვალწინ ხუთი სალდათი და ერთი აფიცარი ბოძზე ჩამოჰკიდეს კახელებმა და ჩამოაღრჩეს სამაგიეროს გადასახდელად, ეტყობა მემამოხენი ან გამარჯვებულნი ყოფილან, ან, თუ ეს სადავოა, არც ისე დამარცხებულან, როგორც მთავარ-მართველი მოიხსენიებს უქვეშევრდომილეს რელიაციაში.

პირადად მეფე გრიგოლს ს. ჩუმლაყთან დიდი უბედურობა ეწვია. დავაღიშვილებმა უღალატეს და მარკიზის მხარეს გადავიდნენ.

139) ჩვენის მოსაზრებით ნინია მოურავი თვადი ჩოლაყაშვილია. თუ გვეშლება, კარგო იქნება გაასწოროს ვინმემ შეცდომა.

140) მასალები... გ. 105.

ამ სამწუხარო ამბავს ასე მოგვითხრობს შემატიანე დავითი: „მაშინ გრიგოლიცა, ძე იოანესი, განვიდა ალაზანს და მივიდა ნაუტარს ანწუხელთა ლეკთა თანა, ვინაიდან მას თანა მყოფნი თავადნიცა განივლტენ მისგან და მივიდნენ მარკიზისათანა“.

სწორედ უხვად აქვს დაბერტყილი უფლის მიერ ქართველის ბუნებას შური, მტრობა, ღალატი. მართლა რომ ეროვნული უბედურობა და ღვთის რისხვაა ძვალსა და რბილში გამჯდარი დაუდგრომელობა და ცვალებადობა ხასიათისა. დღეს რომ ერთგულობას გეფიცება კაცი, ზვალ ურცხვად გლაატობს, მოდი და რაიმე საერთო საზოგადო საქმე გააკეთე და დაამთავრე. ეროვნული დღესასწაული გამართეს, ბატონიშვილი გრიგოლ მეფედ რომ ამოირჩიეს რაღაც ორიოდსამიოდე კვირის წინად და საცოდავ მეფეს სულის მოთქმა და მობრუნება არ აცალეს და „ნიჰის“ მისაღებად უღალატეს.—ნუ თუ მართალია ისტორიკოსი, ოდეს ამბობს: „ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს პირველთაგანვე თვისთა უფალთა“ არ იქნა; ვერ გვასწავლა კკუა მწარე ბედმა.

XVII

მარტის ორსა მთავარ-მართველმა ჯარი დაასვენა და მ-ს ველის-ციხეს ავიდა. მომეტებული ნაწილი თელავის მაზრის თავად-აზნაურობისა ჩამოეგება თელავიდან მარკიზსა, ცოდვანი მოინანია, ბოდრიში მოიხადა და ერთგულობის ფიცი მიიღო.

მეორე დღეს, 4 მარტს, სამხრობისას (მ საათი), მარკიზი თელავს მივიდა, ისე ეჩქარებოდა მთავარ-მართველს მეციხოვნეთა განთავისუფლება, რომ ქვეითა ჯარი წინანდალში დასტოვა ¹⁴¹) და მცირე ამალით, 50 ყაზახთა და რაოდენიმე თავადიშვილით, გაემურა ციხისაკენ. შეშინებული

141) თელავიდან 7 ვერსია წინანდლამდე.

მეამბოხენი მარკიზის დანახვაზე დაფრთხნენ და გაიფანტნენ. ციხიდან ჰაულუჩჩიმ მიუსია ტრანშეებში გამაგრებულ კახელებს ქვეითა ჯარი, რომელმაც თითქმის უბრძოლველად გარეკა მეამბოხენი და წაართვა ერთად-ერთი ზარბაზანი, ექვს გირვანქიან ყუმბარის მსროლელი.

თელავის ციხის გარემდგომნი, ნაცარქექიასავით რომ იქცეოდნენ, სად იყო ამ დროს კახელ მეამბოხეთა წინამძღოლი, მდივანი თავ. ოთარ ქობულაშვილი, რა დაემართა, რასა ჰფიქრობდა, ვერა გავიგეთ-რა. მატთანე დავითი და არქიმანდრიტი ელევთერ კრინტს არა სძრავენ ოთარზე. არას ამბობენ აგრედვე კაპიტანი ანოსოვი და თვით მარკიზი ჰაულუჩჩი. სწორედ საოცარია ასეთი სიჩუმე. ცოტად თუ ბევრად, როგორც ქვემოლ დავინახავთ, შესაწყნარებელია დავითის სიჩუმე, რადგან იმის აზრით მარკიზი თელავს არ ასულა, მაგრამ სრულიად გაუგებარია. მთავარ-მართებლის მიერ ასეთი უყურადღებობა. ნუ თუ ოთარის მოქმედება ისე უმნიშვნელო გამოდგა, რომ ხსენებითაც არ ახსენა რუსის მხედრობის სარდალმა მეამბოხეთა ჯარის წინამძღოლი? ალბად ასე იქნებოდა, თორემ როგორ არ შეიტანდნენ მის სახელს რელიაციაში.

მარკიზი გვიამბობს, ჩუმლაყიდან თელავს რომ მივიდოდით, გზა-გზა არავის შეუწყუხებივარო. ახლო-მახლო სოფლებიდან გლეხები მოდიოდნენ, ცოდოებს აღიარებდნენ და შენდობას ითხოვდნენო. ამგვარადვე მოქცეულან თელავის მაზრის თავადიშვილები. სჩანს, საფანელი შემოლევიათ, აფეთქების რაღაც ხუთიოდე კვირა გაუძლიათ, ცეცხლი ჩანელებულა და მშვიდობიანი, მყუდრო ცხოვრება უმჯობინებით ეკლიან გზაზე სიარულსა და წვივების დაგაზვას. ასეთი დასკვნა თითქოს სიმართლეს არაა მოკლებული, მაგრამ ხუთი-ექვსის თვის შემდეგ ერთგულობის ფიცმიღებული თავადები ზელახლა გასტყვენ სიტყვას და ბატონიშვილ ალექსანდრესთან ერთად ამბოხების დროშას ააფრიალებენ და რუსის

მხედრობას კიდევ შეებრძოლებიან. მიზეზი ასეთის საქციელის ისაა, რომ მოუწყობელ ჯარს დიდხანს არ შეუძლიან ბრძოლა გაწყობილ მხედრობასთან, რაც უნდა სუსტი და უვარგისი იყოს უკანასკნელი. აჯანყებულმა ერმა თუ ერთის შეტევით, პირველშივე, ვერ მოახერხა სრულიად განადგურება განწყობილის ჯარისა, აღფრთოვანება ეკარგება და, მაშასადამე, ბრძოლის უნარიც ძრიელ უსუსტდება და ხშირად და სამუდამოდ ძალმომრეობის უღელს უმორჩილდება.

თელავში დაბანაკებული პაულუჩი უშაკოვს ელოდდა. ესა და გენერალი კოსტანტინე მუხრან-ბატონი (ბაგრატიონი) ბრძოლა-გამარჯვებით მოდიოდნენ თიანეთისაკენ. მუხრან-ბატონის კაცები, 30 ოსი, თავს დაესხნენ მემბოხეთა საყარაულო პიკეტს და მიფანტ-მოფანტეს ყარაულები. რადგან ოსებმა ყარაულებს გზა მოუჭრეს, მემბოხეთა უმთავრესმა რაზმმა უშაკოვის მოახლოვებისა ველარა გაიგო რა და დიდ გაჭირვებაში ჩავარდა. გათენებისას, 5 მარტს, უშაკოვი და მუხრან-ბატონი დაეცნენ მემბოხეებს და გაჩაღდა საშინელი ბრძოლა. მთელი ოთხი საათი გაგრძელდა ჩება. მემბოხეებს ეჭირათ თიანეთის გზაზე აბორცვილი ადგილი, ოთხ ალაგას ხე-ტყეთი ჩაეხერგათ კლდიანი ფერდობები. ცოტა მოშორებით უფრო ძრიელი სიმაგრე ჰქონდათ, ექვს ალაგას ჩახერგილი. მემბოხე ყოფილა ასე 400 კაცი. უშაკოვმა იერიშებით აიღო როგორც პირველი, ისე მეორე სიმაგრე. იძლივნენ მებრძოლი მამულიშვილნი და გაიქცნენ თავის საშველად. გზები არ ვარგოდა, ვიწრო ბილიკები იყო კლდეებზე და, მარკიზის სიტყვით, ბევრი მათგანი გადიჩება კლდეზე. სიმაგრეებში რუსებს დაუთვლიათ 30 გვამი დახოცილ მემბოხეებისა. უშაკოვს მცირე ზარალტ მოსვლია. მოკვდომია ერთი გრენადერი და 3 დაჭრილა. მუხრან-ბატონს მოუკლეს ერთი ოსი და ერთიც დაუჭრეს. ასე ადვილად გადარჩა უშაკოვი სახიფათო ადგილზე ბრძოლას. აქედან უშაკოვი და მუხრან-ბატონი დაუბრკოლებლივ ავიდნენ თიანეთს და

აქაურებიც დაამარცხეს. რამდენი თიანელი გაწყდა ბრძოლაში, არა სჩანს, ხოლო ტყვედ წაუყვანია უშაკოვს 15 კაცი: რუსებს ჯავრი სჭირდათ თიანელებისა, რადგან ყველაზე პირველად თიანელები მიემხრნენ ახმეტელებს. კაცი მუდამ კაცია და ამიტომ სამაგალითოდ უნდოდათ რუსებს მათი დასჯა. ტყვედ აყვანილ 15 კაციდან აარჩიეს რვა, როგორც მოთავე მემბოხე და შიგ სოფელში ჩამოაღრჩეს. სწორედ შეუწყნარებულ სასტიკობას იჩენდა ბატონი უშაკოვი. უღმობელად ეპყრობოდა ტყვედ წაყვანილ მემბოხეებს, მაგრამ პაულუჩჩი არ უწყობოდა და ხშირად ქება-დიდებით იხსენიებდა. აფიცრობის თვალთა, ასე ამკობს უშაკოვს მარკიზი (сей отличныи офицеръ).¹⁴²)

მარტო სოფელი არტანი არ იშლიდა თავისას, ჯიუტობდა და ცოდვებს არ ინანიებდა. მოსარჯულებლად და კკუის სასწავლებლად მარკიზმა გაგზავნა პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი არტანში. რაზმის უფროსმა შეუთვალა, დამშვიდდით, მთაში გახიზნული ცოლშვილი დააბრუნეთ და ურჩობაზე ხელი აიღეთო, მაგრამ სრული მთელიდღე უცადა პოლკოვნიკმა და მოსვლით-კი არავინ მოვიდა ერთგულობის ფიცის მისაღებად. არა, ტყუილად რაზე იწუხებდა პოლკოვნიკი თავსა მოლოდინში. თიანელ ამბების გამგონე ვინ ოხერი მივიდოდა რუსების ბანაკში! თავდებად ვინ დაუდგებოდა, რომ ამათაც თიანელებსავით ნახევარზე მეტს არ ჩამოაღრჩობდნენ! ეწყინა პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის, რომ მისი სიტყვა არტანელებმა ძირს დაუშვეს და არ ეახლნენ ფიცის მისაღებად და ჩვეულებრივ მოექცა ურჩ სოფელს, ესე იგი წაუკიდა ცეცხლი და მთლად გადაჰბუგა არტანელების სახლ-კარი. ნუგეშად არტანელებს ერთი რამ ექნებოდათ, სიცოცხლე მაინც ხომ შევინარჩუნეთო. არტანის გადაწვით დასრულდა რუსის მხედრობის მოქმედება მარკიზ პაულუჩჩის უფროსობით მემბოხეთა წინააღმდეგ 1812 წლის გაზაფხულის პირზე.

„ამ გვარადაო, მოახსენებს პაულუჩჩი იმპერატორ ალექსანდრე პირველს, განგებითა ყოვლად სახიერის უფლისა, რომელიც მფარველობს თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის იარაღს, დაითრგუნა და დაიმსხვრა ზვაობა და კანნიერება უგუნურთა და სულელთა. მაშფოთარი სული კახეთში ძირიან-ფესვიანად ამოვარდა, მართვა-გამგეობის წესი და რიგი აღდგენილ არს და სრულიად საქართველო დაწყნარდაო.“¹⁴³⁾

რა ზარალი მოუვიდა ქართველობას აჯანყების დროს, დანამდვილებით არ ვიცით. ვისა ჰქონდა თავი აღენუსხა მოკლულ, დაჭრილ, ჩამოღრჩობილ, ან ტყვედ წაყვანილ ქართველისა. რუსის მხედრობის ზარალი-კი მარკიზ პაულუჩჩიმ დაწვრილებით მოახსენა ხელმწიფეს. სულ მოგვიკლეს და უგზო-უკვლოდ დაგვეღუპაო 6 შტაბ-აფიცერი, 13 ობერ-აფიცერი და 300 უბრალო ჯარის-კაციო. პირველად ამბობებამ რომ იფეთქა და გააღმასებული ერი სამხედრო კამანდებს მიესია, ბევრი ჯარის-კაცი დაგვაკლდა. ზოგი დახოცეს და ვინც ცოცხალი გადარჩა, მონებად გაიხადესო. თითო ოროლა გულკეთილმა თავად-აზნაურმა, სამღვდელიო კაცმა და გლეხმა სამას ჯარის-კაცამდე სახლებში დამალა და გაბოროტებულ მეამბოხეებს არ დაანებაო. თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის ძლევა-მოსილმა იარაღმა მტერად რომ აქცია შფოთით სავსე განძრახვა და გადარეულ და თავბედმა მოღალატეებმა მოწიწებით ქედი რომ მოიდრიკეს¹⁴⁴⁾, მე მაშინადვე მოვთხოვე დაუყოვნებლივ ჩემთვის წარმოედგინათ დამალული სალდათები. ჯერჯერობით 300 კაცი წარმომიდგინეს. ეგები, ღმერთმა ინებოს და უგზო-უკვლოდ დაკარგულად რომ ითვლებიან, ზოგი მათგანიც ვინმე ცოცხალი აღმოჩნდესო.

ფრიად საყურადღებო უქვეშევრდომილეს 26 მარტს 1812 წ. მოხსენებას მარკიზი პაულუჩჩი იმით ათავებს, რომ

143) *ibid.* გვ. 80.

144) რუსულად: „...подлые измѣнники съ покорностью преклоняли буйныя ихъ выи.“

მოკლედ ჩამოთვლის მიზეზებს, რამაც გამოიწვია კახეთის „ბუნტი“. ეს მიზეზები, სხვა წყაროებიდან შევსებული, ზემოდ უკვე შოვისსენიეთ და საჭირო აღარ არის მათი განმეორება.

პაულოუჩჩიმ თავისი თავიც არ დაივიწყა, და როგორც მოხელეთა ჩვეულებაა, აჯანყების მიზეზი სხვას მოახვია კისერზე.—საქართველოში (რუს. Ipyzia) მომხდარ რევოლუციის ამბები დაწვრილებით მოგახსენეთ, სწერს მეფეს. ნათქვამს ის უნდა დაუმატო, რომ ჩემი თავი უბედურად მიმაჩნია, რადგან ამბოხება დიდი ხანია, რაც მზადდებოდა და იფეთქა მხოლოდ ესა აქაურის მხედრობის ჩემ მიერ სარდლობისასა. ნუგეშად მოვლენილ უბედურობაში თქვენის უდიდებულესობის მართლ-მსაჯულება მაქვს და საკუთარი ჩემი სინილისი. დარწმუნებული ვარ, რომ თვით გესლიანი შური ჩირქს ვერ მოსცხებს ჩემს მოქმედებას ამ ქვეყანაში, ვინაიდან ჩემის მოქმედება-საქციელის ერთად-ერთი საზრუნავი საგანი იყო—სარგებლობა თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის სამსახურისა, საქართველოს ერის სიკეთე-ბედნიერება და აღმოფხვრა ბოროტებისაო. 145)

აპრილის გასულს მარკიზი პაულოუჩჩი სამუდამოდ გამოეთხოვა საქართველოს და პეტერბურგს გაეშურა. მთავარსარდლობა და მართებლობა ჩააბარა გენერალ რტიშჩევს.

თავად-აზნაურობას ეწყინა, მარკიზ პაულოუჩჩის გადაყვანის ამბავი რომ შეიტყო, წარსდგა წინაშე მისა და სთხოვა—ნება მოგვეცით გავგზავნოთ პეტერბურგს დეპუტატი და იმის პირით ვსთხოვოთ ხელმწიფეს თქვენი აქ დარჩენაო. მარკიზმა ნება მისცა. დეპუტატად აირჩეს ნადვორნი სოვეტნიკი თ. ზაქარია ანდრონიკაშვილი. მარკიზმა დეპუტატი გაისტუმრა და თან წერილი მისწერა პოლიციის მინისტრს, ვთხოვთ და გეხვეწებით, ეცადეთ, რომ საქართველოს თავად-

145) გვ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 80—81. კაპიტანი ანოსოვი 13 ობერ-ოფიცერს ანგარიშობს მოკლულს, მარკიზი მხოლოდ 10. ანოსოვის ანგარიში უფრო შარბულია.

აზნაურობის თხოვნა მონარქმა უყურადღებოდ დასტოვოსო. მე ამ დღეებში წამოსვლას ვაპირობ, დაბრუნების ბრძანებამ გზაში რომ მომისწროს, ხელ-ახლა უნდა დავტრიალდე საქართველოში. წასვლა-წამოსვლა სულით-ხორცამდე დამლუპავს და გამაღატაკებსო. 146).

იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა პატივი არა სცა დეპუტად¹ ზაქარია ანდრონიკაშვილის თხოვნას და მარკიზი აღარ დააბრუნა საქართველოში. დეპუტატის გაგზავნა პეტერბურგს უსაღსრობისა გამო ეხლაც ძნელია და მაშინდელ დროს ერთი-ათასად ძნელიც იყო და სახიფათოც. რა მოსწონდა ჩვენ თავად-აზნაურობას მარკიზ პაულუჩჩისა და რაზე იკლავდა თავს, რომ განსაკუთრებული კაციც-კი აახლა იმპერატორს თხოვნა-მუდარით, აქ დაგვიტოვე მთავარ-მართველადო, ადვილი გამოსაცნობი არ არის. კაპიტანი ანოსოვი ფიქრობს, მღელვარებამ თვალი აუხილა მარკიზსა და ბოროტების აღმოფხვრას მხნედ შეუდგა. მარკიზი ქვემარჩიტების მოყვარე იყო და მართვა-გამგეობის გადაკეთება დაიწყოვო. მთავარ-მართველის საქმიანობის ნიმუშები ზემოდ საკმარისად მოვიხსენიეთ და ქვეყნის საკეთილო მაინცა და მაინც ბევრი ვერაფერი ვიპოვნეთ. თავიდანვე გენერალ სტალის მიერ მოხერხებულად და ეშმაკურად გაბმულ ქსელში გაება, ეგზეკუციებით დაარბია კახეთი დაროცა ილაჯ-გაწყვეტილ ერმა ხმა ამოიღო, მოწყობილ ჯარით ზურგზე ბოლი აადინა და შესაშინებლად საღრჩობელანი დამართა კახეთის ირგვლივ. არც თუ თავად-აზნაურობას ექცეოდა ლმობიერად ბრწყინვალე მარკიზი. საერთოდ მოღალატეობის დიპლომი უბოძა და ამის შესაფერად ექცეოდა. მაშ რის გულისათვის ეწეოდნენ ხარჯსა და რისთვის გაგზავნეს კაცი პეტერბურგს? აღზად ამის საიდუმლო საფლავში თან თუ ჩაიტანა განსვენებულმა დეპუტატმა თ. ზაქარია ანდრონიკაშვილმა.

რაკი სამუდამოდ ვეთხოვებით ფილიპე ოსტპის ძე მარკიზ პაულუჩჩის, საჭიროდ მიგვაჩნია დავამთავროთ მისი მოქმედების ამბავი ორიოდ ცნობით და ბოლოს ისიც მოგახსენოთ, თუ რა ბედი ეწვია ახლად არჩეულ მეფე გრიგორს.

ზემოდ დასახელებულ არქიმანდრიტ ელევთერის მოხსენების მეხუთე მუხლი აგვიწერს პაულუჩჩის ექსპედიციას კახეთში. „დროსა, მათის მაღალ ყოვლად უსამღვდელოესობის მცხეთის მიტროპოლიტის და სრულიად საქართველოსა და იმერეთის ექსარხოსისა და კავალერის ვარლამისსა, გაიხსნა რა დეკასტირია და ინება მან მაღალ-ყოვლად უსამღვდელოესობამან ჩემიცა დეკასტირიასა შინა ჩლენად დადგენა და ამის გამო ვიყავ აქ ტფილისსა. მას ზამთარს, თვესა თებერვალს, 1812-სა წელსა, ასტყდა ბუნტი კახეთსა შინა, მთავარ-მმართველობისა მარკიზ პაულუჩჩისას, და ამან მთავარ-მმართველმან ინება კახეთს წასვლა და მეცა თავისთან წასაყვანად ვუნდოდი, სთხოვა მათსა მაღალ ყოვლად-უსამღვდელოესობითსა მწყემსთ-მთავრობასა, და მწყემსთ-მთავარმან ამან მიბრძანა დიდის გულს-მოდგინებით, და დამარიგაცა მსახურებისათვის ერთგულებისა, და გამატანა რა, მივედით აქავ კახეთისა პირსა საჯარეჯოს, მომანდო მე ვალად ხალხთა ფრიად აღრეულთა შორის მისვლა, რჩევა და დამშვიდება. მორჩილი ბრძანებისა, შეველ მათ ხალხთა შორის, თუმცა დროსა მას ჩემის შესვლისასა მრავალგან მოინდომეს სიკვდილი ჩემი, გარნა მიხსნა მე ღმერთმან და მაინც დავამშვიდე იგი, და მოვიდნენ მარკიზსა თანა. შემდგომად ამისა აქედან წარსულნი გარდავედით პირიქით, დაგვხდნენ კახეთის ხალხნი, აგვტყებეს სროლა და დავიწყეს ომი ადგილსა ჩუმლაყის ბოლოსისა და გვესროდნენ-რა, დროსა ამასთანა ვახლდი. სროლამ გასტანა საღამომდინ და მას ღამესა ფრიადისა სიცივისა და თოვლისაგან შეწუხებულმან, გავათენე ტალახს და თოვლსა შინა, ცას ქვეშე, და მეორესა დღესა რა დაამარცხა იგინი მოჟმორჩილებლნი პირისპირ მბრძოლნი უძლე-

ველმან მხედრობამან, მასვე დღესა გამგზავნა მე. გაღმა მხარს დასამშვიდებლად და თვით წარვიდა თელავს. წაველ მე და აქამდისინ მივიყვანე ცდა ჩემი, თვით ამღრვევლნი გაღმამხრელნი მოვართვი თელავს, შევარიგე და დაუტევე ხალხი დამშვიდებული და თელავის კარის ეკლესიასა შინა ესენი და სხვანი დავაფიცე მე ერთგულებასა ზედა ხელმწიფე იმპერატორისასა. და შემდგომად ამისსა წარმოვიდა რა ტფილისს მარკიზი, დამადგო მე განგებ თელავს, ესე ვითარის სიტყვით, კნიაზ ორბელიანი¹⁴⁷) მოვა აქ ხალხისათვის დასარწმუნებლად და უნდა ახლდე მასთანა და მასცა მისცე ერთგული შეწყვენაო. მოვიდა რა მათი ბრწყინვალემა უფალი გენერალ-ლეიტენანტი და კავალერი კნიაზ დიმიტრი ორბელიანი, დავხვდი მუნ, და ვმსახურე მაშინცა მთლად თელავის უეზდსა შინა და მუნამდე ვახლდი, მანამ შევიდოდა კნიაზი ქიზიყს და მუნითვე უკმო ვბრუნდი და წამოველ ტფილისს. ამა სამსახურთა გამო დამიწვეს მე სახლ-კარი თელავს და ამიკლესცა ყოვლის ნივთით ჩემით მაშინდელთა ბუნტოვჩიკთა“.

როგორც ეტყობა, გულფიცხნი ყოფილან მაშინდელი „ბუნტოვჩიკები“. მათთვის მოღვაწე და მოამაგე მოძღვარს, რომელსაც სუსხიან თებერვალში, ჩუმლაყის ბოლოს, დამე გაუთენებია „ტალახსა და თოვლსა შინა, ცას ქვეშე“, რომელმაც ფიცი მიადებინა კარის ეკლესიაში, პატივი არა სცეს, არ დაუნახეს ამაგი, ჭირნახულობა და სახლ-კარი დაუწვეს. ბარელმაც არ ეკუთვნოდა ასეთი ჯილდო, მაგრამ რას იზამ, როდესაც ასეთია ერის პქიხოლოგია. საერთო ღრევა-ამბოხების ჟამს მეტიჩარა და ძალად-მაცხოვნების ხვედრი ხშირად ცეცხლი და სახლ-კარის გადაბუგვაა ხოლმე.

ჩუმლაყის ბრძოლა სწორედ რომ კისერ-მოსატეხი ეპიზოდი ყოფილა მარკიზ პაულუჩის ცხოვრებაში. საქმე ისე გასჭირვებია მთავარ-მმართველს, რომ ოლონც-კი დაემშვი-

¹⁴⁷) გენერალი დიმიტრი ორბელიანი, ეს გენერალი ასპარეზზე გამოვიდა კახეთში მთავარ-მართველ რტიშჩევის დროს.

დებინა ერი და აულია და აფას რამე სასიამოვნოს შეპპირებია კახელებს. მეფედ ერთ-ერთ ბატონიშვილს მოგვევრითო, თავიდან მოგაშორებთ „მოსამართლეებს“ და კაპიტან-ისპრავნიკებსაო. კახელებსაც ამის მეტი არა უნდოდათ რა, დიდად გახარებიათ და ნიშნად სიხარულისა მარკიზისთვის წარუდგენიათ 300 ჯარის-კაცი თავიანთი აფიცრებით. მართალია თავგაპარსული, მაგრამ რა უჭირს, თმას რა ჭკუა აქვს, ერთ თვეზე უფრო უკეთესი ამოუვიდოდათ. ფრიად საინტერესოა ბატონიშვილ დავითის ამ ამბის შესახები მოთხრობა და ამის გამო სავსებით და სიტყვა-სიტყვით შემოვიტანთ ამ მოთხრობას. თავადიშვილებმა რომ უღალატეს მეფე გრიგოლს ჩუმლაცთან და მარკიზთან მოვიდნენ, „მაშინ ზაზა ზურაბიშვილი, ძმა ნინიასი, რომელიცა იყო მეფის ძის ივანეს სახლთხუცესი ¹⁴⁸) და მოსრულიყო მას ჟამს რუსეთით და იყო მარკიზის თანა, შეუჩინა ესე გრიგოლსა, რათა მოიყვანოს იგი მარკიზთანა, ¹⁴⁹⁾ თუმცაღა ანწუხებლთა არა სწადდათ განტევა მისი მით, რამეთუ არიან იგინი ფრიად ერთგულ მეფეთათვისთა, ვითარცა თუშნა იხილეს რა გლეხთა ლალატი თავდათაგან, განრისხნენ და დაეცნენ თავსა რუსთა ჩუმლაცის ბოლოსა, კვალად იძლივა მარკიზი, ხოლო გლეხნიცა შეეცალნენ ჩუმლაცისა სოფელსა. დღესა მეორესა მივიდა მარკიზი ჩუმლაცს. იქმნა სოფელსა შინა ბრძოლაი ძლიერი, იძლივნენ ჩუმლაცელნი და მოწვეს სრულიად ჩუმლაცი რუსთა. ხოლო იხილა რა მარკიზმან, ვინაიდგან ვერა ძალუძს პირის-პირობაი კახთა, ევედრა ზავსა და აღუთქვა კახთა, რომელ მოგვევრიო მეფის ძეთა თქვენთაო რუსეთით. ამას ზედან მხიარულ იქმნენ კახნი და ჰყვეს ზავი და მოგვარეს გაღმა მხრელთა უმეტეს სამასისა სალდათნი, შეპყრობილნი აფიცრებითურთ, რომელნიცა შეიპყრეს ამბოხსა ამას, აღპარსულნი თმათანი, მით რამეთუ კახთა აღპარსეს პყრობილთა მათ თავნი კიც-

148) ბატონიშვილ გრიგოლის მამა იოანე.

149) მოაცდუნა—მოინადირა, შეაცდინა; ცთუნება—ОШИБАТЬ.

ხვისათვის. და მოყვანასა ზედა მეფის ძეთასა არწმუნა რა გული მარკიზმან კახთა და დამყუდროვდნენ კახნი, მომლოდნელი აღთქმისა მისისანი, რომელ განჰრინებია¹⁵⁰⁾ ხელთაგან მოსამართლეთა და კაპიტან-ისპრავნიკთა რუსთასა, უკუნიქცა მარკიზი ტფილისს და მუნით წარავლინა გრიგოლ პეტერბურგს, მისრული გრიგოლ პეტერბურგს, შეიპყრა იმპერატორმან და პატიმრად წარავლინა ციხესა შინა პეტრე ზაოდისასა და მუნ „პატიმარ ჰყვეს წელი ერთი“¹⁵¹⁾.

მარკიზ პაულუჩჩიმ თავი რომ გაიკლა და საქართველოში დარჩენა აღარ ისურვა, ეს ნაძალადევი „აღთქმანი“ ხომ არაა მიზეზი? რაკი დაპირებულს ვერ აუსრულებდა, რაკი კაპიტან-ისპრავნიკების ბატონობას ვერ მოსპობდა და რუსეთიდან საქართველოს დაობლებულ ტახტს პატრონს ვერ მოჰგვრიდა, გაქცევის მეტი სხვა რა ღონე ჰქონდა პაულუჩჩის? ასეც მოიქცა. გულა-ნაბადი აიკრიფა და პეტერბურგის გზას დაადგა, მიუხედავად იმისა, რომ თავად-აზნაურობა კალთებზე ებლაუქებოდა. წასვლას მარკიზი ისე აშურებდა, თითქოს აქ წყალი ამოუვიდა და რუსეთში ფაფა უცივდებოდა. მისი მოადგილე გენერალი რტიშჩევი იგვიანებდა დაჩამოსასვლელად არ ეშურებოდა. პაულუჩჩი ცხარობდა, ცოფებდა ჰყრიდა და საყვედურით სავსე წერილებსა სწერდა რტიშჩევსა: რაღას იგვიანებთ, მალე მოხედეთ ქვეყანას და მეც გამანთავასუფლეთო.¹⁵²⁾

კახეთის ამბოხებამ სამუდამოდ მოუღო ბოლო ბატონი-შვილ გრიგოლსა. ერთი თვით მეფობის გულისათვის თორმეტი თვე პეტრეზავოდის ციხეში ბრძანდებოდა. ანწუხიდან ჩამოიყვანა გრიგოლი ნადვორნი სოვეტნიკმა ზაზა ანდრონიკა-

150) განჰრინება—გადარჩენა, *избавлять, спасать*.

151) იხ. მასალები... გვ. 105—106.

152) კაპიტანი ანოსოვი ასე ახასიათებს პაულუჩჩის მოუთმენლობას: „*Лучше выходил изъ себя*“. შთავარ-მართებელი სწერდა რტიშჩევის: ნურაფრისა ვფიქრებათ, ქვეყანა დაწყნარდა, მშვიდობიანობა აღდგენილია. ბინაც მზადაა თქვენის აღმატებულებისთვის ჩემ სახლში, რა წამს ჩაიბარებთ მხედრობას და ქვეყნის გამგეობას, იმ წუთშივე დავცლი სახლსაო. იხ. ტ. II, გვ. 377.

შეიღმა, ვაჩნადემ და პაატა ქავჯავაძემ და წარუდგინეს პაულუჩჩის. გრაფ რუმიანცევს მარკიზი სწერს: რადგან გრიგოლმა ცოდვები მოინანია, ნებაყოფლობით გამოცხადდა ჩემთან და ერთგულობის ფიცი მიიღო და რადგან იმ მემამბოხეთ, ვინც ცოდვას მოინანიებს, პროკლამაციით პატივებას დავპირდი, ამის გამო გრიგოლს ვისტუმრებ პეტერბურგს. იმ წესით და უფლებით, როგორც სხვა ბატონიშვილები გამოისტუმრეს რუსეთსაო. ყურის საგდებლად და ბოქაულად მიუჩინა გრიგოლს ხერსონის პოლკის ადიუტანტი პოდპორუჩიკი თ. ბებუთაშვილი¹⁵³) და თარჯიმანად პრაპორუჩიკი თ. ბარათაშვილი. ამ ორმა ქართველმა თავადიშვილმა წაიყვანა მეფედ ნამყოფი ბატონიშვილი გრიგოლ პეტერბურგს 18 მარტს 1812 წ. ბატონიშვილის გზის ხარჯად და ჭამა-სმისთვის მარკიზმა უბოძა ფ. ბებუთაშვილს 1500 მ. ასსიგნაციით და 125 მან. ვერცხლი მოსამზადებლად თვით გრიგოლს ხელში მისცეს 60 მ. ვერცხლი, აგრედვე 280 მ. ვერცხლი, დღეში ხუთ-ხუთ მანეთის ანგარიშზე, ექვს მარტიდან პირველ მაისამდე. თარჯიმანს ბარათაშვილს წელიწადში 200 მ. ვერცხლი ჰქონია ჯამაგირად და ამისთვისაც ჯამაგირი პირველ მაისამდე მიუციათ. თავადი ბარათაშვილიო, მოახსენებს მარკიზი გრაფ რუმიანცევს, ერთგულად მსახურებდა ჩემ კანცელარიაში და თუ ინებებთ მანდ დასტოვებთ თარჯიმანად ბატონიშვილთან. რა ჯამაგირსაც დაუნიშნავთ ბარათაშვილს, თუ მანდ დასტოვებთ, ეგ თქვენ სურვილსა და ნებაზე მომიგდიაო. ¹⁵⁴).

ბატონიშვილ გრიგოლის გადასახლებით რუსეთს, ბაგრატიონთა გასაგისი ამოვარდა საქართველოში, იმ ბაგრატიონთა, რომელთაც რამდენიმე საუკუნე იმეფეს საქართველოში.

153) შემდეგ ცნობილი გენერალი ვასილ იოსების ძე ბებუთაშვილი.

154) იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 44-45.

ნაწილი მეორე

I

მარკიზ პაულუჩჩიმ უცხად ჩაანელა კახეთის ღრევა-ამბოხება 1812 წლის გაზაფხულის პირზე. ბედნიერი და ძლევამოსილი მართველი პეტერბურგს გაეშურა, სადაც პირნათლად შეხვდებოდა იმპერატორ ალექსანდრე პირველს და პირადად უამბობდა, თუ როგორ ძირიან-ფესვიანად აღმოუხვრა თესლი რევოლიუციისა. დასამტკიცებელი საბუთიც ხომ ხელთა ჰქონდა. მეფედ აღიარებული ბატონიშვილი გრიგოლ, პეტრეზაფოდის საპატიმროში განისვენებდა ცოდვათა მოსაწანიებლად. იმპერატორს ალექსანდრეს და მარკიზსაც შეეძლოთ გული დაემშვიდებინათ და ნაპოლეონთან ომის სამზადისს შესდგომოდნენ. ვინაიდან საქართველოდან იმპერიას საშიშრო აღარა მოელოდა-რა, იმპერატორმა საქართველოს მთავარ-მართველად მარკიზის მაგიერ დანიშნა არაფრად გამოჩენილი გენერალი ნიკოლოზ თევდორეს ძე რტიშჩევი.

ახალი მთავარ-მართველი ტფილისს ჩამოვიდა 20 აპრილს 1812 წ. მოსვლისთანავე რტიშჩევი დარწმუნდა, რომ ამბოხების ცეცხლი ჩაქრობით არ ჩამქრალიყო, ხოლო ნაღვერდლად ქცეულნ და ფერფლ წაყრილი, უგემურად ხრჩოლავდა, და დრო გამოშვებით, საქართველოს სხვა და სხვა კუთხეს თოფის წამალსავით იფეთქებდა ხოლმე. ნაღვერდალი კარგა ღონიერად გაღვივდა გაზაფხულის გასულს და მაისში აპრიალდა კიდევაც, მაგრამ რადგან ამბოხების სული და გული ბატონიშვილი ალექსანდრე ჯერ შორს იყო, ნაღვერდალი მალე ჩანელდა. გაჩნდა თუ არა თიანეთს ბატონიშვი-

ლი ალექსანდრე, ეს შეუდარებელი და შესანიშნავი საბერველი ყოველგვარ ამბოხება—რევოლიუციისა და პროტესტისა რუსის მთავრობის წინააღმდეგ, ამბოხების ცეცხლი კვლავ მოედო შინა და გარე კახეთს, ქიზიყს, მთიულეთს და ფშავხევსურეთს; კვლავ გაისმა თოფ-ზარბაზნის გრიალ-ქუხილი, რომელმაც შესანიშნავად დააზარალა კახეთი. ამბოხების ქარბუქი დაიწყო შემოდგომის პირზე და გასტანა თითქმის წლის დამლევამდე. დიდი ვნება და ზიანი მიაყენა კახეთს, ფშავეთს, ხევსურეთს და თიანეთს რუსის მხედრობამ, უზარ-მაზარი სოფლები მტვრათა და ნაცრად აქცია გააღმასებულმა ჯარმა.

ამ სამოქალაქო შინაურ ომის დროს თავი ისახელა და დიდება მოიხვეჭა ჩვენმავე თანამემამულე, გენერალ-ლეიტენანტმა თ. დიმიტრი ორბელიანმა. ასის წლის ამბავია, შორიდან უყურებ ერის განწირულ სულის კვეთებას და გაშტერებული რჩები, ასე როგორ უნდა გასწიროს ადამიანი თავისი დამბადებელი და აღმზრდელი ქვეყანა, ასე როგორ უნდა გაქვავდეს და გაკლდედეს, რომ დაიმსახუროს უცნაური მაშინდელ ქართველისთვის სახელი ტირანისა. ამ ლექსით მონათლა ბატონიშვილმა დავით დიმიტრი ორბელიანი სისასტიკისა გამო.

შკაცრობით და გულქვაობით არ ჩამოუვარდება ორბელიანს უკვე ცნობილი არქიმანდრიტ ელევთერ ზუკაკიშვილი. სამშობლოს აღსადგენად შეკრებილ ქართველთა მხედრობას სოფლის მოძღვარნი ლოცვა-კურთხევით ისტუმრებდნენ ბრძოლის ველზე, ჯვრითა და სახარებით აღქურვილნი დარაზმულ მხედრობას სულის და მხნეობის აღმაფრთოვანებელ ქადაგებას ეუბნებოდნენ. ბევრი მათგანი ტყვიამ გაგშირა, ბევრმა მოწამებრივ განუტევა სული და სისხლი თვისი იაზმად აპკურა თავისუფლების მაძიებელ ერის გარჯა—მეცადინეობას. სიკვდილ გადარჩენილ მოძღვართ აფთარივით სდევნიდა არქიმანდრიტი ელევთერ და საკუთარის ხელით აბღღვნიდა წვერ-ულვაშსა და ასე შერცხვენილთა და გაუპა-

ტიურებულთ ისტუმრებდა ქალაქს გენერალ რტიშჩევთან და ექსარხოს ვარლამ ერისთვიშვილთან. დიდი ღვთის მოსავი და ქრისტეს მოყვარე გახლდამ გენერალი რტიშჩევი, ბრძანებს აფიციალური ისტორიკოსი ბ-ნი ანოსოვი. აკტებიდან არა სჩანს, როგორ თავსდებოდა რტიშჩევის გულში ღვთის მოსახვობა და ქრისტეს მოსამსახურეთა წარმოუდგენელი შეურაცხყოფა, წვერ-უღვაშის გლეჯა და ხელსა და ფეხში ხუნდების გაყრა.

1812 წლის შემოდგომის ამბოხების სულის ჩამდგმელი ბატონიშვილი ალექსანდრე ერევნიდან შემოვიდა საქართველოში. საქმე გამარჯვებით ვერ დაგვირგვინდა, ვერა სძლია კახეთმა რუსეთის მთავრობას და ვერ გაანთავისუფლა ტანჯული ქვეყანა კაპიტან-ისპრავნიკების ხელიდან. ასე იცის ნაწილ-ნაწილ აჯანყებამ, ურთიერთ შორის შურმა და შტრობამ. ალექსანდრემ თავი შეათარა თოვლიან-ყინულიან, თითქმის მიუვალ ხევსურეთს, მაგრამ ფეხ და ფეხ მიმდევარმა მტერმა იქაც არ მისცა მოსვენება. კვირაობით შიმშილს იტანდა ბატონიშვილი ალექსანდრე მწირსა და ულუქმა-პურო ხევსურეთში, გულს არ იტეხდა, მტერს არ ნებდებოდა და მარტო იმის ზრუნვაში იყო, როგორ და რა გზით უყო პირი რუსებს კავკასიის ქედს იქითაო. რაკი ხევსურეთში დგომა აღარ შეიძლებოდა, ალექსანდრე გადავიდა დაღესტანს და დაბინავდა აქაურ თავისუფალ თემებში. ანწუხმა და საერთოდ დაღესტანმა სიამოვნებით მიიღო ძვირფასი სტუმარი. დაღესტანს დაბინავებული ალექსანდრე სხვა და სხვა გეგმას ადგენდა რუსების გასაძევებლად საქართველოს მამულ-დედულიდან. დიდის ხნის ბრძოლით დაღლილ-დაქანცული ბატონიშვილი ერთხელ სასოწარკვეთილებას მისცემია და წერილი მიუწერია რუსეთის გარეშე საქმეთა მინისტრ გრაფ ნესელროდესთვის—მზადა ვარ დაგმორჩილდეთ და პეტერბურგს მოვიდეთ. ათას წყალობას დაჰპირდა გრაფი, ოღონდ მოდი პეტერბურგს და ხელი აიღე რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლა-

ზეო. ეტყობა, ამ აზრს ბინა ვერ უპოვნია ბატონიშვილის გულში და მიწერ-მოწერაც შესწყდა. სიკვდილამდის დარჩა შეურიგებელი მებრძოლი ქვეყნისათვის და ჩავიდა საფლავს უცხო ქვეყანას, ქართველთაგან ცრემლ-დაუყრელი.

II

ახალი მთავარ-მართველი, გენერალ-ლეიტენანტი ნიკოლოზ თევდორეს ძე რტიშჩევი, ჩამოვიდა ტფილისს 1812 წლის ოც აპრილს. საქართველოში სულ რაღაც ოთხი წელიწადი დაჰყო გენერალმა რტიშჩევმა, მაგრამ ერთი დღე ბედნიერი არ უნახავს. საქართველო ამბოხების ქარ-ცეც-ლით მოდებული მშვიდობიან გზას არ ადგებოდა, სპარსეთი და ოსმალეთი არ ისვენებდნენ, თათართა სახანოები ათას დავიდარებას აჩენდნენ. ამისთანა მოუსვენარ და აბოზოქრებულ დროსა და ჟამს საჭირო იყო კაცი მხნე, ძლიერი და გაბედულის ხასიათისა, ნიჭიერი სარდალი და რად მიაყუდა პეტერბურგის მთავრობამ ჯოხი ამ უჩინარ გენერალს, ადამიანი ადვილად ვერ გამოიცნობს. პირველ ორ წელიწადს მაინც საწყალი გენერალი თითქმის დაავიწყდათ პეტერბურგში და ჩვენიდან გაგზავნილ რაპორტებს და უქვეშევრდომილეს მოხსენებათ რტიშჩევისას პასუხსაც არ აღიარებდნენ ხოლმე. ან კი სად ეცალათ ჩვენთვის? ალექსანდრე პირველი დიდ ნაპოლეონს ებრძოდა, 1812 წ. შემოდგომაზე სატახტო ქალაქი მოსკოვი ცეცხლმა შთანთქა და თავზარ დაცემული მკვიდრი მოსკოვისა გაიხიზნა აღმოსავლეთის გუბერნიებში. ალექსანდრე დიდ სჯონებელში ჩავარდა, ვაი თუ აქ, მეორე სამეუფეო ქალაქ პეტერბურგშიც მეწვიოს მოუსვენარი ნაპოლეონიო. ამისთანა გარემოებაში მოდი და დალაგებული პასუხი, ან რეზოლიუციები უგზავნე შორეულ საქართველოში ჩარჩენილ გენერალ რტიშჩევს! სწავრდ ღვთის ანაბარად დარჩა რტიშჩევი,

მაგრამ ბედი იმისი, რომ ომში გაწვრთნილი გენერლები ჰყავდა და ადგილობრივი ვითარება ხელს უწყობდა.

კაცთაგან დავიწყებულს რტიშჩევს მარტო ყოვლად ძლიერი უფალი სწყალობდა ღვთის მოსავს და სათნოიან გენერალსაო, ბრძანებს კაპიტანი ანოსოვი. ღვთისა რა მოგახსენოთ, რადგან მის განგებას ჩვენ ვერ მივწვდებით, მაგრამ ეს კი კარგად ვიცით, რომ ქართველებისა და საერთოდ ამიერ-კავკასიის ხანების ზნე-ხასიათი და პოლიტიკა ყოვლად უვარგისი და დასაგმობი იყო. რუსების მოძულეთ თითქოს ვერ შეიგნეს საერთო გეგმისა და მოქმედების სიავ-კარგე, იბრძოდნენ ცალცალკე და ამის გამო ყველგან მატლსავით ისრისებოდნენ.

სპარსეთის შაჰმა ბატონიშვილ ალექსანდრეს თავი ჩააბარა თვის მემკვიდრე აბბას-მირზას და დაავალა ყოველგვარი დახმარება გაუწიოს „საქართველოს მეფე“ ალექსანდრეს და ხელი შეუწყოს დაკარგულ ტახტის დაბრუნებაში. რასაკვირველია, ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ბაბახანი რუსების განდევნაზე უფრო ფიქრობდა, ვიდრე ქართველ ერის ბედნიერებაზე. ასეა თუ ისე, პოლიტიკური ვითარება სპარსეთისა და მის სულის ჩამდგმელ ინგლისისა მოითხოვდა რუსების გარეკას საქართველოდან. როგორ ასრულებდა აბბას-მირზა მამის ბრძანებას? აბბასი ფირმანებს უგზავნის ერევნის სარდარ ჰუსეინ-ყული-ხანს—დახმარება არ მოაკლო ტახტის მაძიებელ ალექსანდრე მირზასო და ატყობინებდა პტყელ-პტყელ სიტყვებით, აუარებელი ჯარით ამ დღეებში შემოვალ ერევნის სახანოშიო. მაშინდელი ერევნის სახანო მოსამზღვრე იყო საქართველოსი და მაშასადამე აქ გაბატონებულ რუსის მხედრობისაც. თუ დახმარება იყო ჯარით, სწორედ ერევნიდან უნდა შემოსულიყო სპარსეთის ლაშქარი რუსებთან ომის ასატეხად. ერევნელ ჰუსეინ-ყული-ხანს-კი აგრე რიგად არ ეპრიანებოდა სპარსეთის „უძლეველ“ მხედრობის გაჩენა სახანოში, რადგან ასეთი სტუმრობა ხეირს

არ აყრიდა მის ქვეყანას. ჯერ ერთი შემოსეული ჯარი აამტუტებდა ქვეყანას და მეორე კიდევ ისა, რომ უფლება ხანისა შეიბღალა, და, ვინ იცის, ეგება ჯარის სარდალს ხანი ტიხტიდანაც გადაებძანებინა. ხომ მოგეხსენებათ, რომ თოფ-იარაღში ჩამჯდარი კაცი მუდამ მართალია და ხანის ორგულობის საბაბს იმდენს გამოხსებნიდა, რამდენიც მოენებებოდა. ასეთი თვისება აბჯარ-ასხმულ კაცისა მშვენიერად იცოდა ჰუსეინ-ყული-ხანმა და სულ იმის მეცადინეობაში იყო, რომ არც მწვადი დაეწვა და არც შამფური, ესე იგი თავიდან აეცილებინა სპარსეთის ლაშქრის მოსვლის საჭიროება სახანოში და თან ბატონიშვილისთვისაც არ ეწყენინებინა. ერთხელ ჰუსეინ-ყული-ხანმა გულ დაშვიდებით ჩაჯობა ოციათასი მანეთი, შაჰმა რომ გამოუგზავნა ბატონიშვილს სახარჯოდ და სააგიტაციოთ კახეთში. ფული ვერ ჩავაბარე ალექსანდრე მირზას, შეატყობინა ჰუსეინმა ბაბა-ხანს, რადგან კი ხანია რაც ალექსანდრე აქ აღარ იმყოფებო, თითქოს ერევნის სარდარმა არ იცოდა, სადაც იყო წასული ალექსანდრე¹⁾).

ქართველი კაცის უპირობა, მეზობლური შური და მტრობა, განკერძოებით მოქმედება და მამლა-ყინწობა, ვინაიდან დარწმუნებულია, რომ მხოლოდ იგია რჩეული და ქვეყნის მხსნელად მოვლენილი, რომ მხოლოდ მის თავსა და ტეინშია მოთავსებული ქვეყნის სიბრძნე, რომ იგია ერთად ერთი დიდებული სარდალი და მძლეთა-მძლე, რომ მარტოოდენ მისი აზრია მართალი და უცდომელი, ხომ კარგად მოგეხსენებათ. ეს ისტორიული სენი, ქართველ კაცის ძვალსა და სისხლში ღრმად გამჯდარი და ჩაკირული, დღესაც ხომ თვალსაჩინო მოვლენაა ჩვენს საზოგადო ცხოვრებაში და აბა ამ ასის წლის წინად რა იქნებოდა. დიდი კულტურული და შეგნებული შრომაა საჭირო ამ ისტორიულ შხა-

1) იხ. АКТЫ Т. V, გვ. 358. ეს ფული ბაბა-ხანმა გამოუგზავნა გოგია პატროლას ხელით (რუსულად: изъ-грудъ Гогія Патрела), აგრედვე ჯდნად შეიდი ჯარი და რამდენიმე ცხენი. *ibidem*, ტ. V, გვ. 361.

მის ძირიან-ფესვიანად ამოსაგდებად, თორემ რა ყრია, გეთაყვათ, ზიზილ-პიპილა ფრაზებში ძმობა-ერთობაზე ყრმათა და ნორჩთა ასაპილპილებლად და გადასარევად.

სწორედ აქ დასახელებული ჩვენი პოლიტიკური გაუწვრთვნელობაა მიზეზი, რომ გამარჯვებით იმოსებოდა ისეთი ჩლატიანი გენერალიც კი, როგორც იყო რტიშჩევი ამ მთავარ-მართებლის დროს 12 ოქტომბერს 1813 წელს რუსეთმა შეჰკრა სპარსეთთან შესანიშნავი ტრაკტატი გიულისტანისა, რომლის ძალით რუსეთს სამუდამოდ დაეთმო სახანონი: ყარაბაღისა, განჯისა, შაქისა, შირვანისა, დარუბანდისა, ყუბისა, ბაქოსი და თალიშისა, ესე იგი თითქმის მთელი დღევანდელი აღმოსავლეთი ამიერ-კავკასია ერევნისა და ისტორიულ მესხეთის გარდა. ²⁾

ნიკოლოზ თევდორეს ძე რტიშჩევმა სამსახური დაიწყო დედოფალ ეკატერინე მეორეს დროს. საოცარი ხანა იყო ეს ხანა რუსეთის ისტორიისა. ნიჭიერი და უნიჭო საარაკო სისწრაფით მიფრინავდა სამსახურის მაღალ ფარდებში და მხოლოდ ნიკოლოზ რტიშჩევი ბაჯ-ბაჯით მიჩანჩალებდა წინ და მხოლოდ 20 წლის სამსახურის შემდეგ ძლივს ეღირსა გენერალ-მაიორის ჩინს. ასტრახანს წასული კამენდანტად უკან დააბრუნეს იმპერატორ პავლეს ბრძანებით და სამსახურიდანაც სრულიად გამორიცხეს. პავლეს სძულდა დედოფალი ეკატერინე და უდიერად ეკიდებოდა დედის გამწესებულ მოხელეებს. მთელი ცხრა წელიწადი იყო რტიშჩევი დაფიწყებული ამა ქვეყნის ძლიერთა მიერ და მხოლოდ, ოსმაღვთთან ომი რომ იწყობოდა 1809 წ., მოაგონდათ პავლესაგან ექსორია-ქმნილი გენერალი, უბოძეს გენერალ-ლეიტენანტობა და ჩააბარეს დივიზია. 1811 წ. დანიშნეს კავკასიისა და ასტრახანის გუბერნატორად და ერთის წლის შემდეგ საქართველოს მთავარ-მართებლად. არ უნდოდა რტიშჩევს საქართველოში მოსვლა, როგორღაც გული ეაწანაღრებოდა, მაგრამ რას იზამდა, აღე-

2) *ibid.* ტ. V, 83. III.

ქსანდრე პირველს როგორ აწყენინებდა უარის შეთვლით.³⁾ წინაპარნი ნ. რტიშჩევისა თათრები ყოფილან.

ასეთი იყო ახალი მთავარ-მართებელი საქართველოსი.

ტფილისში ჩამოსვლისათანავე, მესამე დღეს, ცუდი ამბები მოუვიდა რტიშჩევს. მარკიზ ჰაულუჩჩიმ პეტერბურგს შეატყობინა, რომ კახეთის ამბოხება დასრულდა და ხალხი დაწყნარდა. როგორც ბევრი სხვა, ეს მოხსენებაც მართალი არ აღმოჩნდა. კახელობა სხვა და სხვა ადგილს იკრიბებოდა და რუსის მხედრობას თავს ესხმოდა. ფშავ-ხევსურნი თავისუფლად დათარეშობდნენ თიანეთის სამოურავოში, გადადიოდნენ ანანურის მაზრაში და ანანურიდან მოკიდებული ღართისკარამდე მგზავრებს თავს ესხმოდნენ და სძარცვავდნენ. ფშავლებსა და ხევსურებს მხარი დაუჭირეს ანანურელებმა და ცოტა რომ დასცლოდათ, საქართველოს სამხედრო გზას სრულიად დაუკეტავდნენ რუსეთს.

დაღესტნის მთიდან ჩამოვიდნენ ლეკები და მოედნენ კახეთის სოფლებს. თელავის კამენდანი შაიორი შმატოვი დაფაცურდა, ლეკების ჩამოსვლა რომ გაიგო მთიდან, ფიცხლავ გაქანდა ალაზნისკენ, სოფელ ტოვნიანთან გასტოპა ალაზანი და შეება ლეკებს. ლეკები გაიფანტნენ. შაიორი შმატოვი კი ვითომც გამარჯვებული უკან დაბრუნდა. გზაში უცაბედად წააწყდა ჩასაფრებულ კახელებს და ისეთი დღე დაადგა, რომ ძლივს თავი დააღწია. ზარალი დიდი მოსვლია, თუმცა აკტებიდან არა სჩანს, რამდენი კაცი მოუკლეს და რამდენი დაუჭრეს.

ჯერ ისევ მარკიზ ჰაულუჩჩიმ კახელობას გამოუტყბა, წარსულ ცოდვებს გაპატიებთ, ოღონდ დაწყნარდით, თქვენ თქვენ საქმეს შეუდგეთ და ერთგულობის ფიცი მიიღეთო. მართალია ასეთი „პროკლამაცია“ გაგზავნა კახეთში მარკიზმა,

3) УТВ. Р. Влад. на Кавказе, т. II, гл. 381—382. რტიშჩევა სამსახური დაიწყო ნავაგინის პოლკში, რომელიც კირჯა ხანის ბინადრობს საქართველოში, სახელდობრ ქ. ახალქალაქში.

მაგრამ მაინც საჭიროდ დაინახა დაეარსებინა ტფილისში. კამისია „ბუნტის“ მიზეზის გამოსაკვლევად.⁴⁾

ესლა რაა კამისია და ადმინისტრაციული გამოძიება და მაშინ რა იქნებოდა, ადვილი მისახვედრია. ზოგი იმას ამბობდა, რომ მთავრობა ხაფანგს გვიგებს, მიგვიტყუებს. ე რალაც კამისიაა, გაგვთოკამენ და შემდეგ დაგვსჯიანო. ზოგი კიდევ კამისიის შემწეობით პირად ანგარიშების გასწორებას სცდილობდა. დაიწყო უაზრო დაბეზღება და ჯაშუშობა. ერთი სიტყვით ამბოხების მიზეზთა აღმოსაჩენელ კამისიამ გარიგებით ვერა გაარიგა-რა და გაფუჭებით-კი ბევრი გააფუჭა.⁵⁾

გენერალ რტიშჩევმა იფიქრა, ალბად ეს კამისიაა მიზეზი, რომ ხალხი არა წყნარდებაო და შეაჩერა მისი მოქმედება. მთავარ-მართველმა შეადგინა ახალი განცხადება, ამოარჩია ოთხი კახელი დავადიშვილი: დიმიტრი და მერაბ ანდრონიკაშვილები, ასლან ვაჩნაძე და როსებ ჯანდიერი და გაისტუმრა კახეთში მოსალაპარაკებლად და შეამბოხეთა დასაწყნარებლად.⁶⁾

გენერალ რტიშჩევის მოციქულნი რომ მამაშვილურად არიგებდნენ შეამბოხე კახელებს და უქადაგებდნენ მორჩილებას, ამბოხების საუკეთესო მეთაურნი ივანე ჯორჯაძე და რაფაელ ერისთავი სოფლიდან სოფელში გადადიოდნენ და ხალხს აგულისხმებდნენ ასაჯანყებლად. მოქადაგენი ზოგზე ტკბილის სიტყვით მოქმედებდნენ, ზოგს უმტკიცებდნენ ამბოხების საჭიროებას და ამგვარად თავიანთკენ იბირებდნენ და, სადაც არც ერთი ეს ხერხი არ ვარგობდა, ძალის მოხმარებასაც არ ერიდებოდნენ.

ყველაზე საწყენი რტიშჩევისათვის ის იყო, რომ თვით სიღნაღის მარშალი ნინია ანდრონიკაშვილი დალატობდა მთავრობას. ნინიას თაოსნობით კახელებმა ელჩები გაუგზავნეს

4) რუსულად: Комиссія по изслѣдованію причинъ происшедшаго въ Грузіи бунта.

5) იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 459—460; Утв... т. II, გვ. 386.

6) АКТЫ, ტ. V, გვ. 460.

სპარსეთში ბატონიშვილ ალექსანდრეს და შეუთვალეს, მზადა ვართ, მობძანდით. მოციქულები გაგზავნენ აგრედვე დალესტანს და მოიწვიეს ლეკები საშველად. 7).

მოციქულების გაგზავნა-გამოგზავნა, დაპირება და „პროკლამაციები“, რა თქმა უნდა, კარგი საქმეა და ფასი აქვს, როდესაც სრული ნდობა არსებობს მთავრობასა და ერის შორის. მაგრამ თუ ამ ნდობის ძაფი ერთი გაწყდა და მთავრობას სახელი და ეხტიბარი გაუტყდა, წყლის ნაყვა გამოვა ახალ-ახალი დაპირების გამოაშკარავება. ვგონებთ, რომ თვით რტიშჩევიც ასეთისავე აზრისა იყო თავის „პროკლამაციებზე“ და ამის გამო კახეთს გაგზავნა გენერალ-მაიორი სტალი და დაავალა პირუთენელად გამოიძიე ადგილობრივ მოქმედება თავად-აზნაურობისა, ქართველ და რუსის მოხელეთა და იღონე შესაფერი ღონისძიება წესიერების აღსადგენად მართვა-გამგეობაში და მშვიდობიანობის დასამყარებლად ქვეყანაში. 8)

მაისის ცხრას სტალი ჩავიდა სოფ. მულანლოს, მდინარე იორზე. თანა ჰყავდა ექვსი როტა ყაბარდოს პოლკისა და ორი ესკადრონი ქვედა ნოვგოროდელებისა. აქვე მოუვიდა ორი ესკადრონი ამავე პოლკისა ყარა-აღაჯიდან. ყაბარდოელები სულ 500 იყო იარაღიანი, დანარჩენი ასი ჯარის-კაცი უიარაღო იყო, რადგან ბოდბისხვევლებმა წარსულ თებერვალში იარაღი დააყრვეინეს. ჯარის სიმცირეს არ მოერიდა სტალი და 13 მაისს ველისციხისაკენ გაემართა. სოფელი დააფიცა ერთგულობაზე და შემდეგ გამობრუნდა სიღნაღისაკენ. აქ გაფანტა მემოხენი, დაამშვიდა ხალხი და რაკი საქმე მოაწესრიგა, გაგზავნა თელავს მიტროპოლიტი ბოდბელი მთავარ-მართებლის პროკლამაციით. ბედკრულ და ძალაგამოღეულ პროკლამაციას ვერც არაფერი ბოდბელმა უშველა. აღარა სჭრიდა დაპირება მთავარ-მართებლისა. 9) ეს ამბავი რომ მო-

7) *ibid.* ტ. V, გვ. 463.

8) *ibid.* გვ. 457—460.

9) *VTB...* ტ. II, გვ. 388.

ახსენეს გენერალ სტალს, აიყარა სიღნაღიდან და 19 მაისს ავიდა თელავს და დაიჭირა ქალაქი. მეორე დღეს გომბორის გზით ჩავიდა თელავსავე გენერალ-მაიორი დიმიტრი ორბელიანი, რომელსაც დაავალა რტიშჩევმა მიეღო უფროსი სარდლობა კახეთში დაბანაკებულ ჯარისა და ხელმძღვანელობა გაეწია ამბოხების ჩაქრობის დროს. ორბელიანმა თან მიიყვანა ერთი როტა ქართველ გრენადერთა პოლკისა, 150 ყაზახი და მეოცე დივიზიის პოლკებიდან აკრეფილ ჯარისკაცთა კამანდა, ასე რომ თელავში შეიკრიფა 1000-ზე მეტი მეომარი.¹⁰⁾

კახელები ლოდინში იყვნენ, ჯერ პასუხი არ მოსვლოდათ სპარსეთში გაგზავნილ მოციქულებისაგან. ამიტომ აჯანყების მეთაურნი მიუტყებელი იხსდნენ და ამბოხების ნიშანს არ იძლეოდნენ. ზოგი მათგანი თვალის ასაბმელად კიდევაც ეახლა სტალს და მორჩილება გამოუცხადა. თუმცა გასაკეთებელი არაფერი ჰქონდა ორბელიანს, მაინც აიყარა ჯარით, გავიდა ალაზანს და ჩაუარა მარცხნივ ალაზნის პირს. ერთგულობის ფიცი მიაღებინა ხალხს და ცოდვა-დანაშაული შეუნდო. ორბელიანი მარცხენა ნაპირიდან მარჯვნივ გამოვიდა, ჯარის უფროსობა სტალს ჩააბარა და თვითონ 30 მაისს სიღნაღის გზით ტფილისს დაბრუნდა.

გენერალ ორბელიანის ჩამოსვლამ კაი გუნებაზე დააყენა მთავრობა. უხაროდათ, რომ ასე მალე დაწყნარდა ხალხი და მთავრობამ სახელოვანად გაიმარჯვა. სიხარულომა ხომ გულუხვობა იცის და კახეთის საექსპედიციო კორპუსის სარდალი დიმიტრი ორბელიანი დააჯილდოვა მთავრობამ გენერალ-ლეიტენანტის ჩინით, მიტროპოლიტ ბოდბელს უბოძეს სისხლის ჯვარი (ანნასი) პირველის ხარისხისა. უხვი წყალობა და ჯილდოები უბოძეს ერთგულ თავად-აზნაურებს და სასულიერო წოდების კაცთა.

¹⁰⁾ *ibid.* გვ. 389

III

რაკი ელჩებმა სასიამოვნო და გამამხნეველებელი ამბავი ჩაუტანეს ბატონიშვილ ალექსანდრეს კახეთიდან და მოახსენეს, მხადა ვართ სამშობლოს მტლედ დავედოთ, მხოლოდ თქვენს მობძანებას ველითო, დახანება აღარ ივარგებდა და საქირო იყო საქართველოსკენ წამოსვლა. ალექსანდრეს განზრახვა ჰქონდა, თვითონ რომ კახეთში ბრძოლას დაუწყებდა რუსებს, ერევნის სარდარს ჰუსეინ-ყული-ხანს ჯარით ყაზახისაკენ უნდა წამოეწია, რომ რუსის მხედრობას, ბორჩალოსა და სომხეთში მდგომს, დახმარება ვერ აღმოეჩინა კახეთის ჯარისათვის. ამავე დროს მთავარ-მართებელი რტიშჩევი ყარაბაღში იდგა ჯარის ერთი ნაწილით და აბბას-მირზასთან ლაპარაკი ჰქონდა გამართული შერიგებაზე, მაშასადამე ამ სიშოტიდან კახეთში მყოფ რუსის მხედრობას დროზე ვერ მოეშველებოდა. ნაფიქრი და განძრახული კარგად იყო, მაგრამ რა ჰქნას კარგმა მონარდებმა თუ დღეში არ მოუვა. ერევნის სარდარი ყოყმანობდა და ზოზინობდა, ყაზახისაკენ არ იძროდა. ალექსანდრეს მოთმინება გამოელოა, აღარ მოუცადა სარდარის დაუსრულებელ საომარ მზადებას, ადგა და გამოეშურა საქართველოსკენ, რომლისთვისაც პატრონობა და ხელმძღვანელობა უნდა გაეწია. ამაღა ბატონიშვილისა მცირე იყო, სულ რაღაც ასწოდე ქართველი და თათარი. რა გზით შემოვიდა ალექსანდრე ირაკლის ძე საქართველოში, დღესაც არ ვიცით, რადგან აქტებში არეულ-დარეულადაა ნაამბობი მისი შემოსვლის ამბავი. გარკვეულს არც არაფერს მემატყინე ბატონიშვილი დავით გვატყობინებს.

გენერალი რტიშჩევი ყარაბაღს რომ მიდიოდა, საქართველოს სამხედროებზე მდგარ ჯარის უფროსებს და ყაზახისა და შამშადილის მოურავებს სასტიკი ბრძანებანი დაუგზავნა — ფრთხილად იყავით, თვალ-ყური გეჭკროთ, რომ ბატონიშვი-

ლი ალექსანდრე არ შემოგეპაროთო. მარტო ბრძანებით არ დაკმაყოფილდა რტიშჩევი, შამშადილის მოურავს ესეც დაავალა: გამოუცხადე შამშადილის დისტანციის მცხოვრებთ, რომ 2000 ბაჯადლო ოქროს მიიღებს საჩუქრად, ვინც ცოცხალს მომგვრის ალექსანდრეს, ამ საზოგადო მყუდროების დამარღვეველსაო. 11) დისტანციის მცხოვრებთა სასახელოდ უნდა ვსთქვათ, რომ ორმა ათასმა (6000 მ.) ბაჯადლო ოქრომ ვერაინ მოხიბლა და შამშადილელ თათართა შორის არ აღმოჩნდა მუხანათი და აღმასრულებელი მზაკერულის ბრძანებისა.

ყაზახის მოურავმა, პოლკოვნიკ თ. იოსებ ბებუთაშვილმა აცნობა რტიშჩევს, ჯაშუშის პირით შევიტყე, რომ ბატონიშვილი ალექსანდრე ერევნიდან 25 აგვისტოს წამოვიდა საქართველოში. აპირებდა ყაზახზე გამოვლას, მაგრამ ვერ მოუხდაო, — რა არის იცოდეთ, რომ მუყაითად ვასრულებ მოვალეობას და ჩემ ყარაულებს ვერ გამოგპარებოდაო. ჩემის ფიქრით, მოახსენებს ბებუთაშვილი რტიშჩევს, ალექსანდრეს ჰსურს გამოიაროს ბოლნისსა და ქვეშე, ან არა და შევაქართლში ბორჯომის ხეობით, ან კიდევ ხოვლეს გზითო. 12)

მთავარ-მართველის მაგიერობას საქართველოში გენერალ-ლეიტენანტი თავადი დიმიტრი ორბელიანი ეწეოდა. ბევრს ეცადა ორბელიანი, რომ ალექსანდრე არ შემოპარულიყო საქართველოში, ყველა შემოსასვლელ გზის პირები შეჰკრა ძლიერის ყარაულებით, მაგრამ ვერას გახდა, ბატონიშვილი გაუსხლტა ყარაულებს და, ორბელიანის სიტყვით, ვითომცუნ სექტემბერს გავიდა მტკვარში მცხეთის ზემოდ და თიანეთში ავიდა. 13)

11) Акты, т. V, стр. 361—362.

12) *ibid.* т. V, стр. 361.

13) УТВ... т. II, стр. 391. რუსულად რამორტის ეს ადგილი უხებობას წარმოადგენს... **Переправился через Куру, выше Мухета, и, дорогами, въ ущельяхъ горъ находящимися, пробрался, черезъ деревню Кавтисхеви, въ Тіонетъ.** ს. კავთისხევი მტკვრის მარჯვენითა და რა კი ადამიანი მარჯვნიდან მარცხნივ გადავა, კავთისხევეზე როგორდა გაივლის?

უფრო სარწმუნო და დასაჯერებელია მემატინე ბატონიშვილ დაიჯინის მოთხოვნა. აი როგორ უგვიწერს მემკვიდრე ტახტისა თავის ბიძის შემოსვლას ქართლში: რაკი აღუთქვს კახთა პირი მტკიცე, რათა ჰყონ მეფედ თავისსა ზედან აღექსანდრე წარმოემართა ერევნით რაოდენითამე კაცითა, გარდმოვლო მთა თრიალეთისა და ჩამოვიდა ქსილისის მთაზედ. მუნ მიეგებნენ კავთისხეველნი და მოურავი მათი ივანე შატერაშვილი და განიყვანეს მტკვარსა კოწახურის ფონზედ, განვლო მუხრანი, მივიდი ბულაჩაურს და აღვიდა თიანეთს თავესა აგვისტოს 10-სა. 14)

აღვილი მისახვედრია, თუ რადაა არეულ-დარეული ბატონიშვილის ქართლში შემოსვლის დრო. პოლკოვნიკი ბეზუთაშვილი იწერებოდა, რომ აღექსანდრე 25 აგვისტოს წამოვიდა ერევნიდანაო. მაშასადამე ტფილისში ეგონებოდათ, რომ სექტემბერზე ადრე ვერ გაჩნდებოდა მტკვრის ნაპირას. ორბელიანი იმასაც ჰფიქრობდა, რომ ბატონიშვილი სომხეთში იძალეზა და ავქალაზე ამოივლისო და ალბად აქ აპირებდა მის დაჭერას. ეტყობა, ორბელიანმა ექვს სექტემბერს გაიგო აღექსანდრეს შემოსვლა და ამავე დღეს რაპორტით მოახსენა რტიშჩევს ეს სავალალო ამბავი. რადგან ბ-ნი ანოსოვი დიდად ენდობოდა რაპორტებს, აიღო იმანაც და ექვსი სექტემბერი უჩვენა ბატონიშვილ აღექსანდრეს ქართლში შემოსვლის დღედ.

ელვასავით მოედო კახეთს, ქიზიყს, მთას და ოსეთს ბატონიშვილ აღექსანდრეს მოსვლის ამბავი თიანეთში. ჯერ წინაღვე ჩამოსულ გოჯასპირ ნათანიშვილმა და პაპუა აბელიშვილმა მთელი საქართველო შესძრეს, დღე-დღეზე მობძანდება აღექსანდრე და იარაღი ხისხით რუსების გასაწყვეტადო. რაკი ხმა გავარდა, რომ აღექსანდრე თიანეთშიაო, დაიძრა იარაღ-ასხმული ერი და გაემართა თიანეთისკენ. იმედიანად

14) იხ. მოთხოვნა ახალი, შედგენილი ქართლის ცხოვრებისად, დაბეჭდილი მ. ჯანაშვილის მიერ, გვ. 112.

იყვნენ კახელები. იცოდნენ, რომ ნაპოლეონ პირველი ნაფო-
ტივით ამხვრევედა რუსის მხედრობას, რომ მოსკოვი უკვე
დაიპყრო მტერმა და რილას შიში ჰქონდათ. უძლეველია ქრის-
ტეს მოყვარე რუსის მხედრობაო, რომ ამბობდნენ, ცარიელი
თვალთმაქცობა და საბავშვო ზღაპარი ყოფილაო. აკლებული
და აოხრებული მოსკოვი იმის მომასწავებლად მიიღეს, რომ
რუსეთის ბუმბერაზობა ცარიელი გაბერილი ტიკჭორააო.

14 სექტემბერს ალავერდობა იცის, მთელი კახეთი, აქაუ-
რი სომხობა, თუშ-ფშავ-ხევსურეთი და ლეკები ერთად იყრის
თავს ალავერდობას 13—14 სექტემბერს. ალექსანდრემაც ეს
ხალხისაგან სათაყვანებელი დღესასწაული აირჩია, რომ თავის
თავი შეფედ გამოეცხადებინა და ერისაგან ერთგულობის ფიცი
მიეღო, მოახსენებს უქვეშევრდომილესად გენერალი რტი-
შჩევი იმპერატორ ალექსანდრე პირველს. შემატანე დავით
არაფერს ამბობს იმის გამო, ჰქონდა თუ არა ბატონიშვილ
ალექსანდრეს ასეთი განძრახვა. იგი მოკლედ ასე სჭრის სიტ-
ყვას: თიანეთს მოერთვნენ ფშავ-ხევსურნი და კახთა თავადნი
სრულიად და გლეხნი, შთავიდა მატანს, მუნით შთავიდა
შილდას, მუნ მოერთვა სრულიად გაღმა მხარი და ანწუხელნი
ლეკნი და ქიზიყელნიცა სრულიად.

ჩვენც იმ აზრისა ვართ, რომ ალექსანდრე მეფობის აღდგე-
ნის გამოცხადებას მოერიდებოდა ალავერდობას. ღვინო არ-
სად იყო, ეშმაკები ტიკებს ალობდნენო, სწორედ ის გამო-
ფილდა. ჯერ მტერი არ დაემარცხებინა და რას ეგვანებოდა
მეფობის გამოცხადება? წინდახედული და ჭირნახული ბატონი-
შვილი ასეთს ბავშვურ შეცდომას არ ჩაიდენდა.

ალექსანდრე ირაკლის ძე რომ ძალას იკრებდა და საომ-
რად ემზადებოდა, არც მთავარ-მართველ რტიშჩევის მაგიერი
გენერალი დიმიტრი ორბელიანი იჯდა გულზე ხელდაკრე-
ფილი.

ორბელიანი იმასა სცდილობდა, შეეჩერებინა პატარა
მანძილზე აჯანყება, რომ სრულიად საქართველოს არ მოხდე-

ბოლა. პოლკოვნიკ ჰეჩორსკის უბრძანა, ქართლიდან გადასულიყო არაგვის ხეობაზე, დაეჭირა სოფ. ზულაჩაური და შეეკრა გზა ანანურიდან თიანეთს მიმავლისთვის და აგრედვე იმათთვის, ვინც თიანეთიდან ანანურს დააპირებდა ჩასვლას. ამგვარად ჰეჩორსკი სამხედრო საქართველოს გზასაც უპატრონებდა და ერთი ადგილიდან მეორე ადგილს მოხეტიალე მაშფოთართაც მისვლა-მოსვლის გზასაც მოუსპობდა, თუ საჭირო იქნებოდა, მაშველ რაზმსაც მიაშველებდა პოლკოვნიკი თიანეთის მიდამოებში მომქმედ რუსის მხედრობას. ჰეჩორსკის ჰყავდა სამოქმედოდ ერთი ბატალიონი მეთხუთმეტე ეგერთა პოლკისა

მეორე პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი 8 სექტემბერს დაიძრა სიღნაღიდან ძელავისაკენ. თანა ჰყავდა ხუთი როტა ყაბარდოელებისა. სოფ. ველისციხიდან აიყვანა ერთი როტა, თელავიდან ერთი ბატალიონი და ფეხაკრებით გაემართა ალავერდისაკენ. რადგან ორბელიანის ბრძანება იყო, რომ ტიხანოვსკი უსათუოდ ალავერდს ასულიყო 13 სექტემბერს და ხელი შეეშალა ბატონიშვილ ალექსანდრესთვის თავის თავი მეფედ გამოეცხადებინა, ტიხანოვსკი თითქმის უსვენებლივ მიეშურებოდა ალავერდობას. 14 სექტემბერს პოლკოვნიკი ეწვია მონასტერს ჯარით და ზარბაზნებით, მაგრამ ალექსანდრე არსად იყო. ამ დროს ალექსანდრე ს. შილდაში იდგა. ტიხანოვსკი გამოტრიალდა ალავერდის მონასტრიდან და 20 სექტემბერს შილდას მიადგა. აქ სოფელ შილდას მოხდა პირველი ძლიერი შეტაკება. ტიხანოვსკი იერიშით მივიდა შილდაზე, დაამარცხა და გაჰფანტა მემამოხენი, თვით ალექსანდრე იძულებული გახდაო თავი შეეფარებინა ვიწრო ხეობაში, საიდანაც გადავიდა სოფელ საბუეს. აკტების მოწმობით, ტიხანოვსკის მომეტებული ნაწილი შილდისა დაუწვავს, ბ-ნი ანოსოვი-კი ამბობს, რომ შილდა სრულიად დასწვა ტიხანოვსკიმაო. 15) შილდიდან პოლკოვნიკი მივიდა ყვარლის ცი-

ხეში, აქ დასტოვა ავადმყოფი ჯარის-კაცნი და მან დაჭრილი და ალაზანზე დაბანაკდა ფაშანის ფონზე, რომ გზა არ მოექრათ თელავისაკენ.

ასე მოკლედ მოახსენებს გენერალი რტიშჩევი ხელმწიფეს შილდის ბრძოლის ამბავს. მოკლულთა რაოდენობაც არაა ნაჩვენები. დიდად განსხვავდება ამ ამბისაგან მემატიაზე დავითის მოთხრობა. აი თვით დავითის სიტყვები, მცირედად ჩვენ მიერ შეცვლილი. „ტიხანოვცკი ღიანარაღი განვიდა პოლკითა ერთითა ჭინჭრიანის ფონზე ალაზანში და მივიდა შილდის ბოლოს. მაშინ შილდა განაშაგრეს კახთა. მივიდა ტიხანოვცკი ვენახების ორღობით და რა შიგ შევიდა ორღობეთა, ეკვეთნენ კახნი ვენახებიდან. იქმნა ბრძოლა ძლიერი, იძლივნენ რუსნი და მოსწყდნენ ორასამდე სალდათნი და მოკლეს კაპიტანი ერთი და აფიცარი ოთხი. იხილა-რა ესე ტიხანოვცკიმ უკუნქცევაი მხედრობისა თვისისა, განფიცხნა ფრიად, რამეთუ იყო ესე რუსთა შორის ყოველთა უმამაცესი, მოიკრიბნა კვალად მასვე დღესა მხედრობანი თვისნი და ეკვეთა კვალად კახთა მუნვე შილდას. იძლივნენ კახნი და ლეკნი, მოკლეს რუსთა ლეკთა მძღვანი მისაილ ბელადი და დასჭრეს ერასტიშვილი ალექსანდრე მუხლშლი, აღიდეს შილდა და მოსწვეს სრულიად, ხლოო ალექსანდრე ძლეული მივიდა საბუეს და დადგა მუნ. ტიხანოვცკიცა განვიდა შილდით მხედრობითა თვისითა, მივიდა და დადგა კვარელში. ვინაიდგან კახნი იქმნენ ფრიად განძვინებულ დაწვისათვის შილდისა, ვერღარა იკადრა ტიხანოვცკიმ ბრძოლაი, რამეთუ უვიდოდა მცირე მხედრობაი“ (16).

ამ მოთხრობიდან ცხადადა სჩანს, რომ პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის შესამჩნევი ზარალი მოსვლია შილდის ბოლოს ბრძოლაში და ისე დასუსტებულა, რომ განძრევის თავი აღარა ჰქონია, ვიდრე მაშველი ჯარი არ მოუვიდოდა.

ასე თუ ისე, პოლკოვნიკმა ტიხანოვსკიმ ძალზე დააზარალა ქართველები შილდის ბოლოს და თვით სარდალი მემბოხეთა ბატონიშვილი ალექსანდრე იძულებული გახდა დაეტოვებინა ბრძოლის ველი. პოლკოვნიკი პეჩორსკი რაღას აკეთებდა ამ ხანებში? სექტემბრის გასულს მემბოხეები სრულიად გაბატონდნენ საქართველოს სამხედრო გზაზე და რუსის მხედრობას მოუჭრეს რუსეთის გზა. ხიდები დაანგრიეს, ხერგები დააკეთეს და რუსეთიდან საქართველოსკენ არავის უშვებდნენ. კაიშაურსა და დუშეთ შორის გზას ყურაულობდა მაიორი ნიკოლსკი. გზის დასათვალიერებლად წამოსულ მაიორს ფასანაურთან დახვდნენ მემბოხენი და ტყვედ წაიყვანეს. ნიკოლსკის თანა ჰყავდა სულ ოცი ჯარისკაცი. ამათგანი ზოგი მოჰკლეს და ზოგიც დაატყვევეს. ტყვედ წაიყვანეს აგრედვე ხორუნჟი მილლერი, რომელსაც პეტერ-ბურგს მიჰქონდა შთაფარ-მართებლის მოხსენებანი. 17)

პოლკოვნიკი პეჩორსკი თავის ბატალიონით გაეშურა ფასანაურს ნიკოლსკის საშველად და დასახსნელად, სამი დღე უტრიალა ფასანაურს, მაგრამ ნიკოლსკი განსაცდელისაგან ვერ იხსნა. მართალია, მთელი ოთხი საათი ებრძოდა პეჩორსკი აჯანყებულთ, კიდევ მოახერხა თვით ფასანაურის ფოსტის დაჭერა, მაგრამ რა გამოვიდა. პეჩორსკი მოემწყვრა ფასანაურში, სამხედრო გზა ვერ გახსნა, მემბოხენი ვერ გაჰფანტა და თვითონაც დიდ განსაცდელში ჩავარდა. თუ მალე მაშველი ჯარი არ მოუვიდოდა ტფილისიდან, ცუდი საქმე დაემართებოდა.

კახეთში წასულ ორბელიანის მაგიერ ტფილისის გარნიზონს უფროსობდა იმერეთიდან გამოწვეული გენერალ-მაიორი სიმონოვიჩი. შეიტყო თუ არა პოლკოვნიკ პეჩორსკის გაჭირვება, სიმონოვიჩმა გაუგზავნა მაშველი ჯარი ბორჩალოს დისტანციიდან, სულ ერთი ბატალიონი პოლკოვნიკ ფონ კრაბბეს უფროსობით. ამავე დროს კავკასიიდან დაიძრა

17). Ак. ტ. V. 33. 365. утв. ტ. II. 33. 394.

მაშველი ჯარი, ორი როტა მეთექვსმეტე ეგერთა პოლკისა მაიორ გურლებუმის უფროსობით.

ფასანაურში მომწყვდეულ პეჩორსკის ბატალიონს სურსათი შემოაკლდა. ძნელი იყო ბანაკიდან შორს სადმე წასვლა პურის საშოვნად, რადგან სამხედრო გზა ღართისკარამდე აჯანყებულთ ეჭირათ, მაგრამ მეტი ჩარა არ იყო, და პეჩორსკიმ უბრძანა კაპიტან კურილას გასულიყო ფასანაურიდან მცირე რაზმით და ანანურიდან სურსათი მოეტანა. კურილამ წამოიყვანა 90 კაცი და გაუდგა სახიფათო გზას. ორჯელ ეტაკნენ მემამოხენი კურილას. ჩახურგილ ადგილებში უხვდებოდნენ, ანანურამდე სროლით აწუხებდნენ, მაგრამ კურილამ შინც მოახერხა და ანანურს მშვიდობით მივიდა. რა ზარალი მოუვიდა ჯიუტს და მხნე კურილას, არა სჩანს აფიციალურ წყაროდან 18).

17 სექტემბერს გენერალი დიმიტრი ორბელიანი შეუდგა მზადებას კახეთში წასასვლელად. ტფილისსა და მის მიდამოებში დაბანაკებულ ჯარის უფროსობა ჩააბარა გენერალ სიმონოვიჩს და გაუდგა გზას 18 სექტემბერს ღამით. ორბელიანი, გენერალ პოტტოს მიერ „კახელების ღვთის რისხვად“ წოდებული (რუსულად *Битва*), სიღნაღს მივიდა 20 სექტემბერს, საღამოს პირზე. თანაჰყვანდა სამი როტა მეცხრე ეგერთა პოლკისა, ერთი ზარბაზანი და 70 ყაზახი, აქ შეიტყო ორბელიანი, რომ პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის ხმას ვერ მიაწვდენს, რადგან კახელებს გზები შეეკრათ. ვერ გაბედა „ღვთის რისხვა“ გენერალმა მცირედის მხედრობით ფაშანს ასვლა და ტფილისიდან დაიბარა ერთი ბატალიონი ხერსონის პოლკისა, ერთი როტა ყაზარდოელებისა და 75 ყაზახი. ჯარი ავიდა სიღნაღს მხოლოდ 26 სექტემბერს და მეორე დღესვე, 27-ს სექტემბერს, ორბელიანი დაადგა გზას. სიღნაღიდან 12 ვერსზე დახვდნენ მემამოხენი და ბრძოლა აუტეხეს. მთელი სამი დღე არ შეწყვეტილა თოფის გრიალი. კახელები მოსვენებას არ აძლევდნენ გენერალს არც დღე, არც ღამე.

პირველ ოქტომბერს ორბელიანი შეუერთდა ტიხანოვსკის ფაშანის ფონთან. რაკი შეერთება ჯარისა უხიფათოდ მოხდა, ორბელიანმა თვითონ იკისრა შეერთებულ მხედრობის უფროსობა და სარდლობა და გაემზადა მტრის ამოსაგდებად. ორბელიანს ძალიანაც რომ გასჭირვებოდა, მომეტებულ ჯარს ველარ მოიშველიებდა, რადგან საკუჭნაოში მეტი აღარ მოიპოვებოდა. სხვა-და-სხვა ალაგას გაბნეულ მცირე გარნიზონებს ხელს ვერ ახლებდა. ერთის სიტყვით, რის მოკრეფაც შეიძლებოდა, მოჰკრიფა და დანარჩენი მის უნარზე ეკილა¹⁹⁾.

IV

აკტებსა და კაპიტან ანოსოვს მოკლედ აქვთ აწერილი გენერალ დიმიტრი ორბელიანის ლაშქრობა სიღნაღიდან ფაშანის ფონამდე. მოხსენებული იყო მხოლოდ, რომ ორბელიანი სამ დღეს მოუნდა სიარულს და განუწყვეტელი სროლა ჰქონდა მტერთანაო. შემატიანე დავითი სულ სხვანაირად აგვიწერს ამ ლაშქრობასაც. მართლაც, რა დასაჯერებელია, რომ კახელები მართო შორიდან სროლას დასჯერდებოდნენ. ცხადია, დიდად ეცდებოდნენ, რომ გენერალი არ შეერთებოდა პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის და სათითაოდ, ცალ-ცალკე დაეშარცხებინათ.

ბატონიშვილ დავითის სიტყვით, გენერალი დიმიტრი ყაფლანისშვილი (ორბელიანი) ათ დღეს იღვა ნუკრიანსა. უსაქმოდ არ დამაშვრალა ათ დღეს ორბელიანი ნუკრიანში. ეზრახა კახელებს და სთხოვა ზავი, მოსთხოვა აგრედვე თვით ბატონიშვილი აღექსანდრე. რადგან არც კახელებმა და არც ქიზიყელებმა არ ინებეს ღალატი და მიცემა აღექსანდრესი, მიყარა ორბელიანი ნუკრიანიდან და წავიდა შიგნით კახეთში აღექსანდრესთან საბრძოლველად. გურჯაანის ბოლოს, ნორ-

19) Утв. Г. П., 33. 393—394.

ჩებში, დაუხვდნენ კახნი და ეკვეთნენ ძლიერად, ხოლო ქიზი-
ყელებმა უკანიდან მოუარეს რუსის მხედრობას და იერიში
მიიტანეს. ამ ბრძოლაში რუსის ჯარს დიდი ზარალი მოსვ-
ლია, რადგან ორასამდე ჯარის-კაცი დაჰკლვებია ორბელიანს და
რადგან ათასზე მეტი კაცი არ ეყოლებოდა, გამოდის, რომ
რუსის სარდალს ნორჩებში მეხუთედი ჯარისა დაუღუპავს.

დიმიტრი ორბელიანმა პირველად გურჯაანის ბოლოს,
ნორჩებში, ისახელა თავი სისასტიკით. რუსებს შეეპყროთ
ბრძოლის დროს ტყვედ ქიზიყელი იოსებ მამანიშვილი, ქედუ-
რად წოდებული. წარუდგინეს დიმიტრის ქედური. დიმიტრი
ყაფლანის შვილმა, ამბობს მემათიანე, ჩამოჰკიდა ქედური ბოძზე
პირის-პირ კახთა და ჩამოახრჩობინა. ცოფი მოერიათ კახე-
ლებს და განძვინდნენო, ბოძზე ჩამოკონწიალებული იოსებ
მამანიშვილი რომ იხილეს და შეემზადნენ ხელ-ახლა ბრძოლა-
სათვის. გამწარებულ კახელებს რომ ხედავდა ორბელიანი,
ვეღარ შესძლო ნორჩებში გაჩერება, აიყარა და წავიდა ტყე-
ტყე ველისციხისაკენ. შავ-ტყეში დაუხვდნენ კახელები და
შეეტაკნენ. აქაც, მემათიანეს სიტყვით, რუსებს მოუკლეს და
დაუკოდეს უმეტეს ასისა სალდათისა. რაკი ვერ მოახერხა
ორბელიანმა ტყის გზით გასხლტომა, გამოვიდა ტყიდან მინ-
დორზე და მიადგა ველისციხეს, წაუკიდა სოფელს ცეცხლი
და გადასწვა სრულიად. ღამე აქ გაათია და მეორე დღეს
გაემართა შიგნით კახეთსა ზედა. მუნცა მრავალ გზის დახვ-
დნენ კახნი და ავნეს ფრიად რუსთა. უღონოდ ქმნილი დიმი-
ტრი მივიდა ალაზანზე და გავიდა ფაშაანთან, რათა შეურთ-
დეს პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის, ხოლო სოფელი ფაშაანი სრუ-
ლიად დასწვა. კუის წყაროზე გაჩერდა ორბელიანი და აქ
ელოდდა ტიხანოვსკის, რომელიც თავის მხედრობით მალე
მოვიდა ყვარლიდან. კუის წყაროსთან შეერთებული ჯარი
აიყარა და ავიდა შილდის ბოლოს. ამ დროს აღექსანდრე
სოფ. საბუეს იდგა, მაგრამ რაღაც მიზეზის წყალობით აქ
ბრძოლა არ მოხდა.

ბატონიშვილი ალექსანდრე საბუედან შაქრიანს მრვიდა, შაქრიანიდან კალაურს და აქედან ველისციხეში ჩავიდა, სადაც ერთ კვირას გაჩერდა. ორბელიანი ფეხდაფეხ დასდევდა ბატონიშვილს და დაწვეით-კი ვერ მოეწია. მწუხარე კილოთი მოახსენებს ორბელიანი მთავარ-მართებელს რტიშჩევს ამ უაზრო და უნაყოფო ხეტიალის ამბავს ერთი სოფლიდან მეორე სოფლამდის. ერთ ადგილს საქმეს რომ გავათავებ და ხალხს მორჩილების გზაზე დავაყენებ, გადავდივარ მეორე ადგილს, მაგრამ ბატონიშვილი გაჩნდება დამორჩილებულ სოფელში და ხელახლა ვაკეთებულ საქმეს მიწეწავს და მიფუჭებსო²⁰).

ასე ზოზინით მიდიოდა კახეთის დაწყნარების საქმე რტიშჩევი რომ დაბრუნდა ყარაბაღიდან ტფილისში ოქტომბრის პირველ რიცხვებში. ჩამოსვლისათანავე რტიშჩევმა თვით გენერალი სიმონოვიჩი აფრინა საქართველოს სამხედრო გზის გასახსნელად. თან გაატანა სამი ბატალიონი და უბრძანა, რაც გზაზე ჯარია, შენთვის ჩამიბარებია და გასწმინდე გზა მეამბოხეთაგან თვით ქალაქ კავკავამდეო. ანანურში რომ ავიდა სიმონოვიჩი. გასაკეთებელი აღარა დახვდა რა. პოლკოვნიკმა ჰეჩორსკიმ, კრაბბემ და მაიორ გურლებუშმა მეამბოხენი დაიმორჩილეს, გზა უშიშარი ჰყვეს და მისელა-მოსვლა განაახლეს. გულამაყრელებმა და მთიულებმა ქედი მოიხარეს და ნიშნად მორჩილებისა თავი კაცები გაგზავნეს რუსის მხედრობის სარდლებთან. ჩვეულებისამებრ თავმა კაცებმა კისერზე ხმლები ჩამოიკიდეს და წარსდგნენ წინაშე რუსის სარდლებისა. ითხოვეს შენდობა-პატივება. ერთგულების ფიცი მიიღეს და ამანათები გადასცეს. რაკი ასეთი ამბები დახვდა სიმონოვიჩს ანანურში, გამობრუნდა ფასანაურიდან უკან, ვინც-კი შეხვდა გზაში მობეტიალე, ზურგზე ბოლი აადინა და პირდაპირ საგურამოს გზით, მარტყოფით, ხაშმით, პატარძეულით და საგარეჯლოთი გასწია კახეთისაკენ გენერალ ორბელიანის საშველად²¹).

20) იხ. უტ. ტ. II, გვ. 359.

21) *ibid.* გვ. 395.

ველისციხიდან ალექსანდრე გადავიდა ჩალაუბანს, სადაც მოერთვა დაღესტნის მხედრობით ალისკანტი, დიდი ჩინებული ლეკთა მძღვანი. ხუთი ათასი საუკეთესო ლეკი მოიყვანა ალისკანტიმ თანა. ²²⁾ კაპიტანი ანოსოვი ამბობს, ვინ იცის, რამდენ ხანს გაგრძელდებოდა სოფლიდან სოფლად სიარული ალექსანდრესი და უკან დევნა ორბელიანისა, რომლის დროს იღუპებოდა ორივე მხრიდან მრავალი ხალხი, იწოდა და იბუგებოდა სოფლები და ვენახები და რომლის დროს აყვავებული კუთხე იქცეოდა ერთ დაუსრულებელ და თვალუწვდენელ ცეცხლის კოცონად, — მოუფიქრებელი აზრი რომ არ მოსვლოდა ბატონიშვილს თავშიო. ეს წინდაუხედავი აზრი, ანოსოვის სიტყვით, ისაა, რომ ალექსანდრემ თავი მიანება მაგარ პოზიციების რაიონს — საბუე, შილდა, ყვარელს და სიღნაღისაკენ დაიძრაო.

ორბელიანმა რომ შეიტყო ალექსანდრეს დაბანაკება ჩალაუბანს და ალისკანტის მოსვლა დაღესტნის მხედრობით, აიყარა კახეთიდან და ჩამოვიდა ს. ანაგას. ტიხანოვსკი და ორბელიანი გაჩერდნენ ანაგას ბოლოზე, კოდაზედ.

სიღნაღის კამენდანტად ამ დროს იყო მაიორი ორბელიანი, ძმა გენერალ დიმიტრისა. კაპიტან ანოსოვის სიტყვით, სიღნაღის მეციხოვნეთა რაზმი შესდგებოდა ორას სალდათისაგან, შემატინე დავით-კი ჰმოწმობს, რომ მაიორ ყაფლან ორბელიანს ჰყავდა რვაასი სალდათიო. ყაფლანთანვე იყვნენ ქიზიყის მოურავი იოსებ ანდრონიკაშვილი და ნინია აფხაზიშვილი და სხვანი თავადნიცა მცირენი კახეთისანი. სიღნაღის ციხეს გარს ერტყა კახელობა და ლეკობა და სრულიად მოეწყვიტათ იგი როგორც ტფილისს, აგრედვე კახეთს.

კაპიტან ანოსოვს უკვირს, ალექსანდრემ როგორ დაანება თავი მაგარ პოზიციებს და სიღნაღისაკენ რად დაიძრაო, ჩვენის ფიქრით, აქ საკვირველი არაფერია. სიღნაღის აღებით და მეციხოვნეთა ამოწყვეტით ტფილისი მოსწყდებოდა

22) იხ. მოთხრობა ახალი, გვ. 113—114.

კახეთს და ორბელიანი ღვთის ანაბარად დარჩებოდა.—ამ განძრახვის სისრულეში მოსაყვანად ალექსანდრე წამოვიდა ჩალაუბნიდან და დადგა შალაროს. მაშინ ორბელიანმა გაიარა წინა მხარი, ამოვიდა ზურგით პრასიანზე, ააოხრა მირზაან-მაჩხაანი და გაემართა შალაროსაკენ. ქიზიყელებმა გზა შეუკრეს დიმიტრი ორბელიანს, მაგრამ ვერას გახდნენ, რუსებმა აჯობეს.

აღისკანტის ლეკები მხნედ ებრძოდნენ სიღნაღის მეციხოვნეთ და კინალამ დაიპყრეს ციხე. ორბელიანს ასეთი გეგმა ჰქონდა სიღნაღის გამოხსნისა. დანიშნულ დროს სიღნაღიდან მეციხოვნენი უნდა გამოსულიყვნენ და აეტეხათ ბრძოლა ალექსანდრესთვის. ამავე დროს თავით ორბელიანი ზურგიდან, ს. პრასიანიდან და ზემო მაჩხაანიდან შეუტევედა მტერსა. გეგმა მოხერხებულად აღმოჩნდა. შედგენილი და სანაქებოდ შეასრულეს რუსებმა. მომწყვდეული ორის მხრით ალექსანდრე იძლია და დამარცხდა. ზარალი დიდი მოუვიდაო, სწერია აქტებში, მაგრამ რაოდენობა ზარალისა აღწუსებული არ არის²³).

თვით გენერალი რტიშჩევი უქვეშევრდომილესად ასე აუწერს იმპერატორ ალექსანდრე პირველს ნოემბრის რიცხვით ბატონიშვილის დამარცხებას. ს. შილდასთან დამარცხებული ბატონიშვილი ქიზიყში ჩაიპარა, სადაც ხელახლა შეპყრიფა მემამოხეთა ბრბონიო. ორბელიანი უკან დაედევნა და გზაში შეიტყო, რომ მემამოხენი და ლეკები თვრამეტ ოქტომბრიდან მოყოლებული ოცდა ერთამდე გარს არტყიან სიღნაღის ციხეს და თოფებს უშენენო. ამის გამო გენერალი ორბელიანი გაეშურა სიღნაღისაკენ დახმარების აღმოსაჩენად, ხოლო ალექსანდრე შალაროში დაბანაკდაო. ამ დროს სიღნაღის კამენდანტი მაიორი ორბელიანი ციხიდან გამოვიდა, გადასწვა ს. ვაქირი და შეატყობინა ეს ამბავი გენერალ ორბელიანს. ²³ ოქტომბერს გენერალი ორბელიანი სუბუჟი მხე-

დროებით ს. პრასიანზე და ზემო მაჩხაანზე წავიდა იმ განზრახვით, რომ ბატონიშვილისთვის უკანიდან ეყელა და რაკი სროლას აუტეხდა მემამბოხეებს, მაშინვე მაიორი ორბელიანიც უნდა გამოსულიყო ციხიდან და დასცემოდა ალექსანდრეს მეორე მხრიდან, ესე იგი პირისპირ. ახლო მდებარე სოფლებიდან ზოგიერთნი მიეგებნენ გენერალ ორბელიანს, მორჩილება მოახსენეს და სთქვეს, შიშმა გვაიძულა და ავჯანყდით, თორემ ამბოხების გუნებაზე არა ვართო. ორბელიანი გორაკს რომ მიუახლოვდა, რომელზედაც ს. პრასიანია დაფენილი, მემამბოხეებმა სროლა დაუწყეს, მაგრამ რუსის მხედრობამ დაუბრკოლებლივ დაიჭირა გორაკიც და თვით სოფელიცაო. მაშინათვე მაიორი ორბელიანი გამოვიდა ციხიდან ქვეითა ჯარით და სომხებით, და მარდად და მარჯვედ აიჭრა გორაზე, მალაროს პირთან რომაა. რაკი ორივე მხრივ მტერი მოადგა და საშიშო შეიქმნა აქ გაჩერება, ალექსანდრე აიყარა და გაიქცა. სომხები სამი ვერსის მანძილზე უკან მისდევდნენ გაქცეულ ბატონიშვილს, რომელსაც დიდი ზარალი მოუვიდაო.

ყველა ეს რომ გაითვალისწინა ქიზიყელობამ და იხილა თვისი დაღუპვა და მოტყუება ბატონიშვილის მიერ, რომელმაც ათასი სიკეთე აღუთქვა ქიზიყსაო, სთხოვა გენერალ ორბელიანს, ცოდვები შეგვიდგო. ამის გამო ორბელიანი, როგორმე რომ დააცხროს თავხედობა და სიშმაგე ქიზიყელებისა, სცდილობს და აქეზებს ქიზიყელებს ბატონიშვილის მომხრეების და ლეკების წინააღმდეგ, ვინაიდან ლეკთა დაუხმარებლივ ალექსანდრე ვერას გახდებოა²⁴⁾.

სიღნაღთან დამარცხებული ალექსანდრე მივიდა ჩალაუბანს და იქ გაჩერდა. ბატონიშვილ დავითის სიტყვით, ჩალაუბანი ფრიად მაგარი ადგილი ყოფილა.

ვიდრე აქაურ ამბებს მოუთხოვდეთ მკითხველს, საჭიროდ მიგვაჩნია დაუბრუნდეთ შილდას და რამდენიმე ეპიზოდი მო-

24) АКТЫ, т. V, стр. 357. რუსულად თავხედობა და სიშმაგე ქიზიყელებისა—буняство.

არ შემიძლიან არ გავხადო თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის უმაღლეს ყურთა სმენის ღირსად შემდეგიც. ყველაზე ძრიელ რომ გავვიჭირდა ამბოხების დროს და ტფილისში სრულიად აღარ შემოდდიოდა პური შარშანდელ მოუსავლობის გამო და როდესაც თქვენის დიდებულების ტფილისში დაბანაკებულ ჯარს შიმშილი მოელოდა, სწორედ მაშინ ტფილისის სომხის საპატიო მოქალაქეთ გაჭირვებისაგან დაგვისხნეს. იმ დროის მიხედვით ასეთი სამსახური უდიდებულეს სამსახურად უნდა ჩაითვალოს. ერთი კი უთხარი და მაშინვე გააჩინეს 800 ჩეტვერტი პური (ჩეტვერტი 7—8 ფუთია). ფასიც პურისა დიდად სახირო იყო მთავრობისათვის. ამგვარად თავიდან მოვაშორეთ დიდი გაჭირვება ტფილისში დაბანაკებულ ჯარს და პირველ ხანს მაინც იოლად წავედიო.

რადგან ყოველ საქმის აღსრულების დროს, რომელიც კი თქვენმა უდიდებულესობამ დამაკისრა, ვხელმძღვანელობ წმიდა ჭეშმარიტებით, აუცილებელ მოვალეობად მივიჩნევა უწყო თქვენს უდიდებულესობას, თუ რაოდენ ერთგულნი, თავდადებულნი და მოტრფიალენი არიან საქართველოში მცხოვრები სომეხნი თქვენის უდიდებულესობისა. დარწმუნებული ვარ, რომ ყოველ გვარი წაქეზება და წათამამება სომეხებისა მოუტანს უფრო მეტს სარგებლობას როგორც აქაურ ქვეყანას, ისე სამსახურსა, რადგანაც ასეთი წაქეზება გააორკეცებს სომეხთა ერთგულობას და თავდადებას და თვით ქართველთა ტომის ხალხებში დაჰბადებს ჯიბრსა და გამოიწვევს წაბაძვას. ამის გამო მოვმართავ თქვენის უდიდებულესობის გულკეთილობას და უქვეშევრდომილესად გთხოვთ—გააბედნიერეთ საქართველოში მყოფ სომხის ერის ყველა წოდებათა საზოგადოება თქვენის უდიდებულესობის მონარქულის წყალობით, რომელიც გამოიხატება ამ საზოგადოების სახელზე ბოძებულის უმაღლესის ღრამატიო

ბედნიერად ვსთვლი ჩემს თავს, რომ თქვენის უდიდე-

ბულესობის მოწყალე ყურადღების ღირსად ვხდი ჩემის თხოვნის ბედსაო“.

სწორედ საოცარია ეს ბიზანტიურის კილოთი და ბიზანტიელების გემოვნებაზე დაწერილი ქებათა-ქება, რომლის გადმოქართულებამ სულ კბილით გვაგვლეჯინა. მთელი რაპორტი მხოლოდ ექვსი წინადადებისაგან შესდგება და აბა ეხლანდელი ლიტერატურული ქართული როგორ გამოხატავს ამ დაუსრულებელ და სიტყვა მრავალ ხოტბა-შესხმას ექვსისავე წინადადებით. ენად რომ გაიკრიფა გენერალი რტიშჩევი და მტრედევით აღუღუნდა, მაინც და მაინც რა ნახა ისეთი სომხების საქციელში, რომ რაჭულ ჭიანურსავით გააბა და ვეღარ გაათავა თავისი ლოცვა-კურთხევა. საქართველომ მთელი ქვეყანა მიართვა საიმპერატორო ტახტსა და უბრალო მადლობის ღირსიც ვერ გახდა. მადლობას ვინა სჩივის, დღესაც საყვედურით გვახრჩობენ: ჩვენ რომ არ ვიყვეთ, თქვე ქეციანებო, წყალი წაგიღებთო. მაშ რამ მოულობო გული რტიშჩევსა?

დღევანდელი სომხები, განათლებული და გაუნათლებელი, უსათუოდ შეუკურთხებენ რტიშჩევს, რომ საქართველოში დაბინავებულ სომხებს ჯაშუშის დამლა დააკრა და სათაკილო სახელით შეაცურა ისტორიაში.

მიზეზი სწორედ ისაა, რომელიც ამ კარის დასაწყისშივე აღვნიშნეთ. ქართველების მიერ ათვალწუნებულ მართვა-გამგეობას მეგობარი ექირვებოდა და რტიშჩევმაც ჯოხი სომხებს მიაყუდა, რადგან იმათზე მეტი სხვა აღარავინ იყო. არხენად ბატონობისათვის საჭირო იყო მეზობლების ინტერესის გაცალკეება და რტიშჩევმაც არ იუკადრისა დაეთესა განხეთქილება, თუმცა წყნარი და ღვთის მოსავი ადამიანი იყო. მუდამ ძნელი იყო და დღესაც ადვილი არაა გაუმადლარ პოლიტიკის დაპურება. სამწუხარო მხოლოდ ისაა, რომ მაშინდელი სომხები ვერას მიხვდნენ, ან არ მოისურვეს მიხვედრა და ოსტატურად დაგებულ კაკანათში გაებნენ

IX

გულითადი სურვილი აუსრულდა რტიშჩევსა. იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა უბოძა სომხის ერს უმაღლესი ღრამატა. ღრამატა ხელმოწერილია 15 სექტემბერს 1813 წ., უმთავრეს სამხედრო ბანაკში, ბოჰემიის ქალაქ ტეპლიცას. ხელს აწერს აგრედვე ღრამატას სახელმწიფო კანცლერი გრაფი რუმიანცევი.

აი თვით ღრამატა: „წყალობითა ღვთისათა, ჩვენ ალექსანდრე I, იმპერატორი და თვითმპყრობელი სრულიად რუსეთისა და სხვათა, და სხვათა, და სხვათა. სასურველ და ერთგულ ქვეშევრდომ, სრულიად სომხის ერს და საერთოდ ამ ერის ყველა წოდებას, ჩვენი იმპერატორებითი წყალობა.

„საქართველოს მთავარ-მართველის მოხსენებიდან გულწრფელის სიამოვნებით ვიხილეთ ჩვენთვის ფრიად სასიამოვნო ახალი დამტკიცება. იმისი, რომ საქართველოში დაბინავებულ სომეხთა ყველა წოდება მუდამ აღვსილი იყო მადლობითა და ერთგულობის მგრძნობელობით (чувствованіе) იმ მაღალ მფარველობისა და მამაშვილურ მზრუნველობისათვის, რომელთაც ჩვენ ვუჩენდით მანდაურ ხალხსა. მრავალ გზით დაამტკიცეს იმათ თავიანთი გრძნობა და შეურყვეველი ერთგულება. განთქმულნი იყვნენ სამაგალითო პირიანობით და სიმტკიცით და თავი ისახელეს ერთგულობით იმ დროს, ოდეს ქარაფშუტა და არა კეთილის მოსურნენი ამაოდ ცდილობდნენ შეერყიათ ჩვენ მიერ დამკვიდრებული მყუდროება საქართველოში. შფოთიან და მღელვარებით სავსე დროს გული არ შეიცვალეს და კლდესავით მაგრად იდგნენ ჩვენის ტახტის და ჩვენს ერთგულობაზე. არამც თუ ქონება და საცხოვრებელს, სიცოცხლესაც არა ზოგავდნენ ჩვენს სამსახურში და საერთო სარგებლობისათვის. ამგვარი ერთგულება და თავგანწირულობა სრულიად სომხის ერისა საქართველოში და სრულიად ამ ერის წოდებათა გარჯილობა და ღვაწლი,

მიზეზია იმისი, რომ სასიამოვნო მოვალეობად მიგვაჩნია წინაშე მთელის ქვეყნისა შევამოწმოთ მათი სამსახური და ერთგულება და გამოუცხადოთ იმათ მადლობა და წყალობა (признательность и благоволение) და დარჩეს ესე მოწმობა ჩამომავალთა ხსოვნაში მათ სასახელოდ და სადიდებლად.

„საიმპერატორო წყალობითა ჩვენითა დავშთებით მწყალობელი მათი“. 47)

ენატანიაობა რომ მაინცა და მაინც დიდად არაა საქებული, ეს ამ უმაღლეს ღრამატიდანაც სჩანს. იმპერატორმა ალექსანდრემ და სახელმწიფო კანცლერმა რუმინაცვემა უხერხულად მიიჩნიეს ამ თვისების საჯაროდ აღნიშვნა. დარჩა მართო რტიშჩევის მოხსენებიდან 800 ჩეტვერტი პურის მიზიდვა და სიღნაღიდან გაქცეულ ბატონიშვილ ალექსანდრეს უკან დევნა. გულწრფელად მოგახსენებთ, სწორედ ვერ გავგიგია, ეს ორი მცირედი სამსახური რა ისეთი ბედენაა, რომ მაგის გამო ბოჭემიის ქ. ტეპლიცაში, შესანიშნავ ნაპოლეონ პირველთან ბრძოლის დროს, ხელი მოაწერინეს იმპერატორს რესკრიპტზე და აუწყეს მთელ ქვეყანას საქართველოში მყოფ სომხების ერთგულება. მოხსენებული გვქონდა უკვე, რომ წელიწადში ქართლ-კახეთს ჯარის საჭიროებისათვის გამოჰყავდა 112,154 ხარ-კამეჩიანი ურემი და 99,780 სასაბალნე ცხენი, მაგრამ მადლობის მაგიერ სახლებში დრაგუნები ჩაუყენეს, რომელნიც ქრმების თვალწინ დედა-კაცებს ნამუსსა ჰხდიდნენ. ისტორიული საბუთები ბევრი ვიხსრიკეთ, მაგრამ ვერაფერი აღმოვაჩინეთ ისეთი რამ, რომელსაც შესძლებოდა ასე უზომოდ მოეხიბლა რტიშჩევი რუმინაცვეი და თვით იმპერატორი ალექსანდრე I. ძალისთავი, ალბად, იმ „დივიდე ეტ იმპერაში“ ჰმარხია, რომელიც ზემოდ მოვიხსენიეთ. სხვა ჩვეულებრივი ლოდიკა და ისტორიული კრიტიკა არ უდგება ამ გაუგებარ ქებათა-ქებას რტიშჩევისას და იმპერატორ ალექსანდრესას.

47) იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 945.

ვიხსენიოთ. თავის თავად ეს ეპიზოდები ბევრს არაფერს წარმოადგენს, მაგრამ შესამჩნევად ახასიათებს თითო-ორიოლა ქართველს, რომელთაც რუსთაგან დიდი წყალობა, ჯილდო და ჩინები ვაიკრეს. გვიკვირს, უყურადღებოდ რად დასტოვეს პოლკოვნიკ თ. ერისთავის ვაჟკაცობა მემატთანე დავითმა და კაპიტანმა ანოსოვმა.

ზემოდ დასახელებულ უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში მთავარ-მართველი ასე აუწერს იშპერატორს შილდის მეორედ აკლების ამბავს: ცხრა ოქტომბრამდე არაფერი არ იცოდა ტფილისში მყოფმა გენერალ სიმონოვიჩმა, თუ რა კეთდებოდა და რა ხდებოდა კახეთში. ცხრა ოქტომბერს კი ორბელიანიდან მოუვიდა ცნობა სიმონოვიჩს ჯაშუშების პირით ²⁵⁾, რომ შილდასთან დამარცხებული ალექსანდრე ველის ცახესთან გაჩერდაო. აქ შეიკრიფა ლეკთა ოცი დროშაო. სუსდალის პოლკის შეფი პოლკოვნიკი ერისთავი ²⁶⁾ უფროსობდა მოწინავე რაზმს და ეკვეთა ალექსანდრეს, რომელსაც 2000 მებრძოლი ჰყავდაო. იერიში ერისთავმა ხიშტით მიიტანა, დაამარცხა ბატონიშვილი, ბევრი მეომარი გაუფლიტა და წაართვა ბარგი, იარაღი და რვა დროშა. ასეთი დამარცხების შემდეგ ორბელიანი აპირობდა თელავში ჩასვლას და იქ დატოვებას მომეტებულ ბარგისას და დაჭრილ სალდათებისას, მაგრამ განძრახვა შეიცვალა და შილდას წავიდა, რადგან ცნობა მოუვიდა, რომ ალექსანდრე იქ არისო. შილდისაკენ ჯარი სამ რაზმად დაეწყო და გაემართა. ორს უფროსობდნენ თ. ერისთავი და პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი. ორბელიანიმა ხიშტით მიიტანა იერიში ისეთის სისწრაფით, რომ ლეკები აირივნენ, დაიბნენ და სროლას თავი მიანებეს. შილ-

²⁵⁾ ცხადია, რომ ეს ჯაშუშები ქართველები იქნებოდნენ.

²⁶⁾ თავ. ერისთავის პოლკი კავკასიის ლინიაზე იდგა, ხოლო ერთი ბატონიანი ამ პოლკისა ჩყენში. ამ ბატონიანის დახანდად ჩამოსულიყო ერისთავი და თავად ორბელიანს წაყალიბა კახეთის ექსპედიციაში. იქნება ერისთავი კამეტს თავის ხურვილით წავიდა ამბოხების ჩაქრობაში მონაწილეობის მისაღებად, ან შეიძლება, ეხლა რომ იტყვიან, ორბელიანთან პრიკაპანდიროვანისეში იყო (прикапандировавъ).

დაში ბატონიშვილს ეყოლებოდა 6,000 კაცი, მათ შორის 2000 ლეკიო. რადგან შილდელებმა ორჯერ მიიღეს ბატონიშვილი და ორჯერ აისხეს იარაღი მათის იმპერატორობითის უდიდებულესობის მხედრობის წინააღმდეგ, ორბელიანმა სასტიკად და ულმობელად დასაჯა სოფელი. დასწვა სრულიად იგი, რაც რამ სახლი და ვენახი იყო, სულ ერთიან გაანადგურა, ²⁷⁾ ხოლო პური ხაზინის სასარგებლოდ ჩარიცხა.

11 ოქტომბერს ორბელიანმა შენიშნა, რომ ტყეებიდან და სოფლებიდან ხალხი გამოდის და ბატონიშვილისაკენ მიდის საბუესა და ენისელის ახლო-მახლო. გზის მოსაჭრელად ორბელიანმა გაგზავნა ყაზახთა პოლკოვნიკი მილლერი ყაზახებით და 50 სალდათით. მოხერხებულ აღაგას ჩაუსაფრდა მილლერი და ელოდა ბატონიშვილისაკენ წამსვლელთ: ავერ გამოჩნდა პატარა რაზმი, ასე 54 კაცი. ისე სწრაფად ეცა მილლერი მოახლოვებულ რაზმელებს, რომ ერთი თოფის დაცლაც ვერ მოასწრეს. ნახევარი რაზმელებისა დაიხოცა, მეორე ნახევარი რაზმისა ტყისაკენ გაიქცა და ტყის პირში ჩამალულ ქვეითა ჯარს წააწყდა და სულ ყველანი ხიშტებზე იქმნენ აგებულნი. რუსებს ერთი ჯარისკაციც არ დაჰკლებიათ.

ცამეტ ოქტომბერს ბატონიშვილს მოუვიდა 2000 ლეკი და დააპირა თავს დასხმოდა საკვების მოსაგროვებლად გასულ რაზმსა, რომელსაც დარაჯობდა და იცავდა პოლკოვნიკ ერისთავის კამანდა. სროლა ისმოდა დილიდან დაწყობილი შუადღის პირველ საათამდე. ორბელიანმა მაშველი ჯარი გაუგზავნა ერისთავს. სწორედ იმ დროს, ჯარი რომ ბანაკიდან დაიძრა, აღექსანდრე დაეცა ერისთავს სამის მხრით. ერისთავი მაგრად იდგა და ფეხს არ იცვლიდა, თავდამსხმელთ მხედუმასწინდლდებოდა ხიშტით და ზარბაზნის საფანტით. რაჭი მაშველი ჯარი მოუვიდა, ეკვეთა ერისთავი ბატონიშვილის მხედრობას. ბევრი მათგანი ხიშტების წვევრებზე ააგო და და-

27) რუსულად: Селевіе предаво огню, все дома и сады истреблены до основанія, а хлебъ забранъ въ казну.

მარცხებულნი აღალა სოფლის თავში. გზა-გზა ორი ჩახვო-
გილი ადგილი აიღო და მრავალი ხიშტით დაკოდა. ამ გვა-
რად პოლკოვნიკმა ერისთავმა დაამარცხა მეამბოხენი და დაი-
ჭირა შილდის ციხე.

ასეთი თვალსაჩინო იყო პოლკოვნიკ ერისთავის მონა-
წილეობა კახეთის ამბოხების ჩაქრობის საქმეებში და რად
უგულოვებელ ჰყო იგი კაპიტან ანოსოვმა, არ გვესმის.

სიღნაღთან დამარცხებული ალექსანდრე ჩალაუბანს
დადგა.²⁸⁾ ექესი ათასი მეომარი ჰყავდა ბატონიშვილს შეგ-
როვილი ჩალაუბნის ხეობაში. ჩალაუბნის ხეობა, როგორც
ბ-ნი ანოსოვიც ეთანხმება მემოტიანე დავითს, ბუნებით ძლიერ
მაგარი ადგილი ყოფილა. ვიწრო, ტყით დაფენილი ხეობა,
მრავალ შტოდ იყოფებოდა და აქ გამაგრებულ მეზრძოლს
დიდ ხანს შეეძლო თავდამსხმელ მტრის მოგერება. იერიშით
აღება რომ მოგვენდომა ჩალაუბნისა, დიდი მსხვერპლის შე-
წირვა დასჭირდებოდა რუსის მხედრობასაო. საბედნიეროდ
ორბელიანისა, ამბობს ანოსოვი, ალექსანდრე აიყარა და მა-
ნავისაკენ გაემართა, რადგან შეიტყო, რომ არაგვიდან და
საგურამოდან წამოსული სიმონოვიჩი საგარეჯოს მოსულაო,
ალბად შეეშინდა ალექსანდრეს, როგორც სიღნაღს, აქაც
ორივე მხრიდან არ მომიაბრონ რუსებმა და შუაში არ გამსრი-
სონო. ამის გულისათვის დასტოვა ბუნებით მაგარი ჩალა-
უბანი და მანავს გაემუტრა, რათა ჯერ სიმონოვიჩი დამარ-
ცხებინა და შემდეგ ორბელიანს მობრუნებოდაო. ორბელი-
ანმა რომ შეიტყო ალექსანდრეს წასვლა მანავს, ტიხანოვსკი

28) რტიშჩევ ბრძანებს, რომ სიღნაღიდან გაქცეულ ბატონიშვილს სამი ვერ-
სის მანძილზე სომხები მისდევდნენო. ბატონიშვილის ცხენოსან ჯარს სიღნაღის მო-
ქალაქენი უკუბრუნდნენ, აკრებიდან არა სჩანს. ისიც შეუძლებელია,
რომ მოქალაქეთ იმოდენა ცხენები ჰყოლოდათ, რომ დიდი ცხენოსანი რაზმი დაე-
დევნებინათ, პატარა კიდევ დევნას ვერ გაბედავდა. სიღნაღელ სომხების ორგულობის
შესახებ ბატონიშვილი დავით კრინტს არა სძრავს. შემდეგ დაინახავთ, როგორ
გამოიყენა რტიშჩევმა სომხების ვითომ და ორგულობა ალექსანდრესადმი და ერთ-
გულობა რუსებისა.

გაგზავნა ველისციხეს და თვითონ 26 ნოემბერს 1812 წელს 450 სალდათით გაეშურა მანავს²⁹⁾.

გამოდის, რომ ჩალაუბანში ბრძოლა არა ყოფილა, ალექსანდრეს დაუკლია ბუნებით მაგარი ადგილი უომრად და მანავს წასულა. ბატონიშვილი დავით-კი აგვიწერს ჩალაუბანში მომხდარ ამბავს. რითი ავხსნათ ასეთი უთანხმოება? ვფიქრობთ, ალბად, შერცხვა ორბელიანს და არაფერი მისწერა რტიშჩევს. რაკი შესაფერი რაპორტი არ დაიწერა თავის დროზე, ისტორიაც ცალმხრივი გამოდის, რუსებისთვის საამო და ქართველთა წარსულ თავგანწირულობისთვის სათაკილო.

მალაროსა, ქედელისა და ნუკრიანის დაწვის შემდეგ ორბელიანისა და ტიხანოვსკის მიერ, ალექსანდრე კვალად ჩალაუბანს დადგა, ამბობს დავითი. მხილველი ამისი დიმიტრიცა უკან შეუდგა. მისრულმან ჩალაუბნის ბოლოს, გაჰყენა მხედრობანი თვისნი ორად, წინა მხრით წარავლინა ღიანარაღ ტიხანოვსკი მხედრობითა თვისითა, რათა უყოს ზედა დასხმაი ალექსანდრეს ჩალაუბანს, ხოლო თვით დიმიტრი მივიდა უკანა მხრით. ეკვეთენ ლეენი კახითურთ და იქმნა ბრძოლა ძლიერი. თუმცაღა მხნედ უყვეს ზედა დასხმაი რუსთა, გარნა იძლივნენ მუნ რუსნი ორსავე მხარესა და მოსწყდნენ უმეტეს სამასისა რუსნი, ხოლო დიმიტრი, ვერა რისა მყოფელი, უკუნიქცა და მოვიდა კელმეჭურს და დადგა ლაკებზედან.³⁰⁾

ასე გათავებულა ჩალაუბნის ხეობაში ბრძოლა.

29) УТБ т. II, стр. 396—397.

30) იხ. ახალი მოთხრობა, გვ. 114. ამ მოთხრობაში ხშირად გვხვდება ისტორიული სახელები: ლაკბე, შავი-ტყე, კუის-წყარო, კელმეჭური, კოდა, ნოჩე-ჭი; კოწახურის ფონი, ფაფრის მინდორი და მრავალი სხვა. ხამხედრო ოლქის შტაბის რუკას არიენ გვათხოვებს, ქართული არა გვაქვს და ამის გამო არ შეგვიძლიან დანამჯილდებით იღვნიშნოთ მაგ ადგილების მდებარეობა. ადგილობრივ მყოფ ისტორიის მოყვარულნი კარგს იხამენ. აღწერიონ გეოგრაფიული მდებარეობა მათი და გამოგზავნონ ჩვენ სახელზე. ლაკბეს აღწერა უკვე გამოგვიგზავნა მღვ. ნათიყმ.

ს. მანავი გაშენებულია ტიტველა კლდიან მთის ძირ-
ბაზე. სიმაღლე მთისა სკარბოზს სამი ათას ფუტსა, თითქმის
აღარა აკლია-რა ერთ ვერსსა. ძველის-ძველად მანავის კლდიან
მთის წვეროზე აუგიათ ციხე-სიმაგრე, ამბობენ თამარ-დედო-
ფლის ნაშენია ციხეო. შეურყეველ ბურჯად და დარაჯად
ედგა მანავის ციხე წამებულ საქართველოს, ბევრჯელ შეხე-
თქებია მის კლდესა და კალთებს მტრის მკერდი, პრავლად
დაღვრილა ქართველის სისხლიც მანავის ციხის უბე-კალთაში.
მინგრეულ-მონგრეული, დაშლილი და უპატრონობისაგან გა-
ოხრებული და ხავს-მოკიდებული ეხლაც აპრობდა უკანას-
კნელად პატრონობა გაეწია წამებულ ქართველთათვის. ბა-
ტონიშვილ ალექსანდრეს დიდ ხანს შეეძლო აქ გამაგრება
და ბრძოლა მტერთან, მაგრამ როგორ, ან რითი? ზარბაზ-
ნები ალექსანდრეს არა ჰქონდა, საკმაო სურსათის აზიდვა
დარღვეულ ციხეში შეუძლებელი იყო, რადგან ზურგიდან
ფეხდაფეხ მოსდევდა ორბელიანი და წინიდან ელობებოდა
სიმონოვიჩი.

რუსის გენერლები შეიყარნენ მანავის არე-მარეს 28 ნო-
ემბერს 1812 წელს. მაშინდელ დროის მიხედვით დიდი ჯაი
ჰყავდათ რუსებს, არა ნაკლებ ორი ათასი სალდათისა. მარ-
თალია, რაოდენობა არც აგრე დიდია, მაგრამ ნუ დაგვავი-
წყდება, რომ ჯარი გაწვრთნილი ჰყავდა მტერსა და სამხე-
დრო დისციპლინით შებოჭილ-გამაგრებული. მემბოხეთა უბე-
დურება უფრო ის იყო, რომ რუსებს ზარბაზნები ჰქონდათ
და ქართველებს არა. საერთოდ მილიციას ღონე ვერ შესწევს
დიდ ხანს ებრძოლოს რეგულიარულ ჯარს და არტილერიას.
მარტო ვაჟაკობა და მამულისშვილობა მილიციონერისა
ხშირად ვერას აწყობს სამხედრო წესზე გაწვრთნილ ჯართან.

ბატონიშვილმა ალექსანდრემ მიანება თავი მანავის ცი-
ხეს და გადავიდა ჩაილურს, იქვე მანავის ახლოს. აქ მოხდა

ძლიერი ბრძოლა რუსთა და ქართველთა შორის. ბატონიშვილ დავითის სიტყვით, ამ ბრძოლაში მოსწყდნენ რუსნი ვიდრე ორასამდე და განიყარნენ ღამესა მას თვის თვისად. მთავარ-მართველი რტიშჩევი კი ატყობინებს გრაფ რუმინსკევს, რომ ალექსანდრეს ზურგზე მტვერი ავადინეთო³¹⁾.

მანავის მიდამოებში მომხდარ ბრძოლას გენერალი რტიშჩევი დიდ მნიშვნელობას აძლევს და ამ სიტყვებით აღნიშნავს მის სიდიადეს. დავბრუნდი თუ არა საქართველოში, მაშველი ჯარი გაუგზავნე ორბელიანს. ჯარი სხვა და სხვა მხრიდან მიესია ბატონიშვილს, რომ შეამბოხეთა ძალა გაყოფილიყო და დაქსაქსულიყო. ამით ისარგებლა სამსახურში მუყაითობით განთქმულმა გენერალ-ლეიტენანტ ორბელიანმა³²⁾, მკვეთრად და სწრაფად ესხმოდა შეამბოხეთა უმთავრეს ძალას, მრავალჯერ ამარცხებდა და ბოლოს, სოფ. შანავთან, ბატონიშვილს ზურგზე ბოლი აადინაო. ორბელიანმა გაუფანტა ალექსანდრეს მოზიარენი, რომელთაც თავი მიანებეს და თავიანთვის წავიდ-წამოვიდნენო. ამ გვარად გენერალ ორბელიანმა ბოლო მოუღო უსასტიკეს რევოლიუციას, თუმცა ისიც სათქმელია, რომ თვით გენერალ ორბელიანმა თავის ხელქვეით მყოფ მამაცი ჯარით მთელი ოთხი თვის განმავლობაში საშინელი დაბრკოლება, ტანჯვა და მწუხარება გამოიარა მტრის დევნით და დაუსრულებელ ბრძოლით მთებსა, ხეობებში და ტყეებში და შერე ისიც შემოდგომის საძაგელ ტაროსის დროსაო. ერთის სიტყვით, ყოველი საქმე ორბელიანისა ამ ექსპედიციაში დაგვირგვინდა გამარჯვებით. მისმა საქციელმა ნათლად დაამტკიცა, რომ იგი თავგამოდებულია სამსახურის სარგებლობისა და მათის იმპერატორების დიდებულების იარაღის სახელისათვის, რომ იგი მოქმედობდა და მოღვაწეობდა როგორც შეჭფერის სამშობლოსა და ხელმწიფე იმპერატორის განუსაზღვრელ ერთგულ შვილსაო.³³⁾

31) რუსულად: Разбить въ прахъ.

32) რუსულად: отлично-усердный къ службѣ.

33) იხ. Акт. V, გვ. 463—464.

პირისპირ ბრძოლა, ვაჟკაცურად, იარაღით ხელში, დასრულდა ჩაილურთან. გამარჯვება ორბელიანისა რტიშჩევმა ფერად-ფერადი სიტყვებით შეატყობინა გრაფ რუმინაცევს ხელმწიფის მოსახსენებლად, მაგრამ ის კი აღარ მოახსენა რტიშჩევმა რუმინაცევს, თუ რა საძაგლოება და ვერაგობა ჩაიდინეს რუსებმა და მოღალატე ქართველებმა ჩაილურში. აბა ამას რად დასწერდნენ, თავის მტერი ვინაა?

როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, ძრიელი ბრძოლა ჩაილურთან დასრულდა საღამოს. ბატონიშვილ დავითის სიტყვით, ღამესა ამას შეუჩინეს რუსებმა კაცი აღისკანტის ბელადსა და მისცეს ქრთამი დიდი და აღუთქვეს უვნებლად მხედრობითა თვისიგთა განტევება, რათა წარვიდეს იგი შინა. ხოლო აღისკანტიმაც დაუტევა ალექსანდრე და განიპარა ღამესა მას მხედრობითა. თვისითა. მხილველთა კახთა ამისთა იწყეს განზნევა თვის თვისად სახლთა შინა. მაშინ ორგულ ექმნა ალექსანდრეს ბარძიმ ჩერქეზიშვილი; მოვიდა დიმიტრისათანა და უთხრა, უკეთუ მოქცემთ ჯილდოსა, მიგიყვანთ ტყე-ტყე და ხელთ ვიგდებთ ალექსანდრეს. მსმენელმან დიმიტრიმ მისცა როტა ერთი და ზარბაზანი ორი. გაუძღვა ბარძიმ, მისრულთა უკანით, უყვეს ზედა დასხმაი კახთა და განაზნინეს კახთა მხედრობანი, ხოლო დანაშთთაცა ლეკთა გარდავლეს მთა ქერამისა. შთასრულთ ფაფრისა მინდორსა შინა მუნ. დახვდა ტიხანოვცკი რუსთა მხედრობითა და მოსწყვიტა მრავალნი ლეკნი. ხოლო კახთაცა, **ურცხვინობის სამოსლისა შემოსელთა**, ამათაცა მოსწყვიტეს ლეკნი იგი, რომელნიცა გამოხსნისათვის კახეთისა სისხლსა აქცევდნენ. მხილველი ამისი, უღონო ქმნილი კახთაგან ალექსანდრე წარვიდა მთის გზით და აღვიდა უშავშია, ხოლო იქიდან ხევსურეთს და იყო ჟამი რაოდენიმე მუნ.

აღშფოთებული დავით ასე განაგრძობს ჩვენის ზნეობის დაცემის და სიწამხდრის ამბავს. მყოფობასა დიმიტრისასა მანავსა შინა, მაშინ ორნი მეცხვარენი. თუშნი, მომავალნი,

რომის პირით, იხილა ერშილ მუხრან ბატონიშვილმან, ძემან სვიმონ ნასახჩიბაშისამან. რომელთა აქენდათ იარაღი თუშთა მათ კეთილი, შემკული ვერცხლითა. მიზეზისა ამისთვის შეიპყრნა იგინი და მიგვარა დიმიტრის და შეჰსწამა ტყუილად ფიცითა, ვითარმედ ესენი ივენენო ალექსანდრესთან და გვესროდნენ თოფსაო, რომელსაცა ერმის არა ეხილვა ბრძოლა იგი. **ოი უსჯულო სვინილისი მისი!** ხოლო ჰკითხეს რა თუშთა მათ, იწყეს ფიცილი, რომელ იგინი თვინიერ ცხვრისა თვისისა არაოდეს სადმე ყოფილან, გარნა არა უსმინა დიმიტრი ტირანმან, და მოაშთვა იგინი და მერმე დაწვნა ცეცხლსა შიგან მანავს³⁴).

მანავ-ჩაილურს დაბანაკებულ ალექსანდრეს მოერთვა ძირობა საგარეჯოდან დაწყებული ვიდრე მარტყოფამდე. ეს კუთხე საქართველოსი შიდა კახეთსავით ამბოხების ქარცეცხლში იყო გახვეული. ალექსანდრე მოელოდა დაღესტნიდან მაშველ ჯარსაც. სწორედ 28 ნოემბერს, როდესაც ჩაილურთან ბრძოლამ დილიდან საღამომდინ გასტანა და მებრძოლნი ბინდმა განაშორა, ველისციხესთან მოხდა მეორე ბრძოლა. კახეთში დატოვებული პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი გადაეგდობა დაღესტნიდან წამოსულ ლეკების რაზმს და გაფანტა. მაშველი ჯარის მოუსვლელობამ, ბელად ალისკანტის და ბარძიმ ჩერქეზიშვილის დალატმა განსაცდელში ჩააგდო ალექსანდრე და იძულებული გახდა მოშორებოდა მანავ-ჩაილურის არემარეს. ალექსანდრე აცყარა და გომბორის გზით გადავიდა კახეთში და დადგა კისისხევს. აქედან წავიდა სოფელ ფშაველს და შემდეგ ავიდა თიანეთს.

დიდხანს არც ორბელიანი გაჩერებულა მანავს. რაკი ბატონიშვილი კახეთს დაბრუნდა, აიყარა მანავიდან ორბელიანი სვიმონოვიჩითურთ და დადგა ლაკებზე. ლაკებზე ორბელიანმა ხელახლა გამოიჩინა ვერაგობა. დაარწმუნა ფიცით

84) იხ. ახალი მოთხრობა... გვ. 115—116.

კახელი თავადიშვილები, ვინც ალექსანდრეს ემბროზობდა, რომ ოლონდ მოდით ჩემთან და უგნებელნი იქნებიო.

ბევრმა ირწმუნა ფიცი ორბელიანისა და გამოცხადდა მასთან. ორბელიანმა შეიპყრო მოტყუებით მოწვეულნი, გათოკა და გაუგზავნა ტფილისში მთავარ-მართველს, რომელმაც იგინი გაისტუმრა ციხეში.

ლაკბედან აიყარა ორბელიანი და შევიდა ქიზიყში. აქ ორბელიანმა შეიპყრა ჯალია ჯალიაშვილი, უმამაცესი ყოველთა ქიზიყელთა შორის და ჩამოაღრჩო სიღნაღს. ქიზიყიდან ორბელიანი შევიდა შიდა კახეთს და იავარ ჰყო ყოველნივე ნაქონებნი თავადთა და აზნაურთანი. ბატონიშვილ ალექსანდრეს მომხრე თავად-აზნაურობას არბევდა ორბელიანი ქიზიყის მოურავის იოსებ ანდრონიკაშვილის და ნინია ერასტიშვილის რჩევითა. მემატთანე დავითის სიტყვით, იოსებმა და ნინიამ უფრო მეტად აიკლეს კახეთი, ვიდრე ორბელიანმა და რუსებმაო. დასამტკიცებლად თავისის აზრისა სწორედ რომ შემადრწუნებელ ამბავს გვიამბობს ბატონიშვილი. სიტყვა სიტყვით მოვიყვანთ ბატონიშვილის ნათქვამს, რათა გადაჭარბება არავინ დაგვწამოს. „ნინია ერასტიშვილმან ძმისა თვისისა ცოლი, რძალი თვისი სალომე, ესრე სირცხვილეულ ჰყო, რომელ ჩახადა ნიფხავი და განუჩხრიკა, უკეთუ აქვს რაიმე დამალული მას შინა ნივთი, რათა მოსტაცოს მას. ეგრეთვე მოურავმან ქიზიყისამან იოსებმაც უყო ცოლსა ნინია ზურაბიშვილისასა, ქალსა დავით სარდლისასა ბარბარეს.“

ეტყობა, მემატთანე შეწუხებულა და აღშფოთებულა ამ საძაგლობის მაგალითით და სიტყვას მოკლედ მოსჭრის: „რომელთაცა არა შევნოდათ ძმათა თვისთა ესე ვითარისა უგვანისა ქმნაი და უკეთუ წვრილად აღმეწერა მათ მიერ ტირანობაი, დაკლებაი კახთა თავადთა სახლთასა და გლეხთა, ჟრიად გავრცელდებოდა ისტორია ესე და სიგრძისათვის დავიდუმეო“.

დამარცხებულ კახელობას, რაღა თქმა უნდა, არც კარის წინამძღვარი არქიმანდრიტი ელევთერ ზუკაკიშვილი და-

აყრიდა ხეირსა. ელევთერმა დაიჭირა რაოდენიმე მღვდელნი და დიაკონნი უბრალონი, რომელთაც ხელითა თვისითა ჰსცემდა და აგლეჯდა წვერთა. ნაცემ-ნაგვებნი გაგზავნა ქალაქს მიტროპოლიტ ვარლამ ერისთვიშვილთან, რომელმაც გაკრიკნა და წარგზავნა ციმბირს სრულიად უდანაშაულონი. ხოლო უკეთუ მღვდელმან რომელმამე მისცეს ასი თუმანი მიტროპოლიტ ვარლამს ქრთამი, იგი განტევებულ იქმნებოდისო. რადგან მაშინდელ მღვდელთაგან ძვირად თუ ვინმე ქრთამად მოახერხებდა ასის თუმნის გაღებას, ცხადია, რომ გაკრეჭილი მღვდელ-დიაკონნი ციმბირს თავიდან ვერ აიცილენდნენ.

ასე და ამ გვარად, რუსეთს ნაპოლეონი იკლებდა და აოხრებდა, აქ, ჩვენში-კი საკუთარი მთავრობა ტურფა კახეთს აწიოკებდა და ავერანებდა. 1812 წლის განმავლობაში დამშეული კახეთი სამჯერ აჯანყდა და უკეთესის მომავლის მომლოდინე იარაღით სცდილობდა ბედნიერების დაშვარებას, მაგრამ ცდამ ცუდად ჩაუარა. მთავრობამ, ჯარმა და მეზობელმა შეერთებული იერიში მიიტანა კახეთზე, მთელი წელიწადი სწიწკნა და საკუთარი ხორცი საკუთარის კბილით აგლეჯინა.

განცხრომაში არც ბატონიშვილი ალექსანდრე გახლდათ. მანავთან ბრძოლის შემდეგ, რომელსაც რტიშჩევი ისე უყურებს, როგორც ალექსანდრეს ბედის სამუდამოდ გადამწყვეტ ბრძოლას, ლტოლვილი მხლებლების მცირე რიცხვით გაიქცაო, სწერს მთავარ-მართებელი გრაფ რუმიანცევს. ფეხდაფეხ დასდევენ გაქცეულს ორბელიანი და სიმონოვიჩი და მოსვენებას არ აძლევენ. მოზიარენი სულ შემოაფეხანტნენ და ამის გამო იძულებული გახდა ფშაგ-ხევსურეთში გადასულიყო. ხევსურებიო, ბრძანებს რტიშჩევი, თითქმის კერპთმსახურნი არიან; ვაჟკაცი და მეომარი ხალხია. ნაწილი ხევსურეთისა სრულებით არ ემორჩილება ჩვენ მთავრობას, ხოლო მეორე ნაწილი, მართალია ექვემდებარება საქართველოს, მაგრამ რა მორჩი-

ლებათ ასეთი მორჩილება. სურსათი და სანოვაგე საქართველოდან მიაქვთ ხევსურებს, ამის გამო იძულებულნი არიან ურთიერთობა არ გასწყვიტონ ქართველებთან. აი, ეს ხევსურები გაუმასპინძლდნენ გაქცეულ ბატონიშვილს და ბინა გაუჩინესო.

მშვიდობა და მყუდროება ჩამოვარდა კახეთში, რომელიც უსიტყვოდ დაემორჩილა მთავრობას. მომეტებულმა ნაწილმა ცოდვები მოინანია, ტყეში გახიზნულები დაუბრუნდნენ თავთავიანთ ოჯახს და ხმის ამოუღებელივ იხდიან ზომიერ კონტრიბუციას, მე რომ დავადეო. ბევრი გაბოროტებული და გააღმასებული მეთამბოხე შევიპყარივ გენერალ ორბელიანის წყალობით და მაგრადა მყავს დამწყვდეულნი და სამხედრო სამართალს მივეციო. ზოგი-კი გაღიხვწა სამშობლოდან, ზოგი სპარსეთს, ზოგი ლეკეთს და ზოგიც ტყეებში იმალებაო.

ფშავ-ხევსურეთიდან კახეთში გამოსასვლელი გზები შევკარი ჯარით, ასე რომ ალექსანდრე აქეთ ველარ იკადრებს წამოსვლას. რადგან ხევსურებმა და ფშავლებმა ბინა მისცეს საქართველოს მშვიდობისა და მყუდროების დამარღვეველს, ამისათვის აუკრძალე საქართველოში სიარული, საიდანაც ყოველ სანოვაგეს და პურს ეზიდებიან. ამას გარდა ჩამოვართვი საზამთრო საძოვრები დაბლობ ადგილებში, სადაც ფშავ-ხევსურნი ჰკვებავენ ხოლმე დიდძალ საქონელსა და ცხვარსა. დავემუქრე, თუ ბატონიშვილს ვრ დაიჭერენ და არ მომიყვანებენ, გაზაფხულზე იმათ საქონელს ბარში არ გამოუშვებ, ასეთი ღონისძიება იმოდენათ საგრძნობელია ფშავ-ხევსურებისთვის, რომ იმედი მაქვს, შიმშილის მოლოდინით და ცოლშვილის გაწყვეტით, ლტოლვილ ალექსანდრეს ჩამაბარებენო.

გენერალ ორბელიანმა დაარხია ამბავი, თუ ბატონიშვილი ცოდვებს შეინანიებს და თავის სურვილით დამორჩილდება მთავრობას, წარსულ ცოდვებს მიუტევებენ და ისეთ-

სავე ულუფას გაუჩენენ, როგორც დანარჩენ ბაგრატიონთა, რუსეთში რომ გადაასახლეს. ბატონიშვილი ამბობს, წერილობითი საბუთი უნდა მეჭიროს მთავარმართებლისაგან, რომ ვირწმუნო მთავრობის სიტყვა და დაპირებაო. ამის გამო წერილი მივწერე ბატონიშვილს, ოღონდ მოდი ჩემთან, შუოთზე ხელი აიღე და ცოდვები შეინანიე და გაძლევ სიტყვას, შრომას და მეცადინეობას არ დავზოგავ, რომ იმპერატორმა შეგიწყალოს და უხვად დაგაჯილდოვოსო. ³⁵⁾

მართალია, გენერალი რტიშჩევი ტკბილად ესაუბრებოდა ალექსანდრეს, წერილებს უგზავნიდა ორბელიანის ხელით, მაგრამ ამავე დროს ყოველ ღონეს ღონობდა, რომ ხელში როგორმე ჩაეგდო, ან წუთისოფლისთვის გამოესალმებინა (რუს. **ИСТРЕБИТЬ**) ბატონიშვილი. მისი დაღუპვა საჭიროა საზოგადო სიკეთისათვის და აქაურ ქვეყნის დასაწყნარებლად, ჰფიქრობდა რტიშჩევი. გრაფ რუმიანცევს ისიც მისწერა რტიშჩევა, გაიხსნება თუ არა გზა³⁶⁾, ჯარს გავგზავნი ხევესურვით, თუ მანამდე თავის სურვილით არ გამოცხადდა ჩემთანაო და მოსვენებას არ მივცემო. ან კი რა ცხოვრებაა ალექსანდრესი, ბრძანებს მთავარ-მართებელი დასასრულ თავის რაპორტისა, ერთი არ ითქმის და სიტყვით არ აიწერება ის მწუხარება და უნუგეშობა, რასაც ბატონიშვილი ითმენს. მეგობრებმა უღალატეს და თავი მიანებეს. სიცივესა და შიმშილში ატარებს სიცოცხლესაო.

მთავარ-მართებელი რტიშჩევი ისე უყურებდა კახელებს, როგორც მეომარ მოწინააღმდეგეს, ესე იგი სხვა სახელმწიფოს მკვიდრს და რაკი გაიმარჯვა, ადგა და კონტრიბუცია დაადო კახელებს, თითო კომლს შეაწერა სამი კოდი პური, ერთი კოდი ქერი და სამი მანათი. სოფლის ნაცვლებს ორჯელ და სამჯერ მეტი. ხალხს გადაახდევინა აგრედვე დანაკლისისი ჯარისა. აკრეფილი ფულით შეავსო ხაზინის ხარალი,

35) იხ. АКТЫ ტ. V, გვ. 484.

36) რაპორტი რტიშჩევისა დაწერილია 5 იანვარს 1813 წელს.

მარკიზ პაულუჩჩის დროს ბევრი რომ დაურიგეს პურის ფასში, პური და ქერი კი ჯარს გადასცა ღვინისა და პურის კერძის გასაუმჯობესებლად, თითქოს ვინმე უშლიდა ჯარს ღვინის სმას და პურის წაღებას, სოფლებს რომ იკლებდნენ და სწვავდნენ. ამავე 1812 წელს რტიშჩევმა გადაახდევინა კახეთს ამ წლის ხვედრი პური.

აღვილად წარმოიდგენს ადამიანი, რა მწუხარებას მიეცემოდა ერი ამ კონტრიბუციის გამო. ჯერ იყო და წინა წლის შიმშილით შეწუხდა კახეთი, მერმე აუტანელმა ბეგარამ საქონლისაგან გააჩანაგა, მთელი წლის აჯანყებამ ხომ სულ გააოხრა და გაავერანა ქვეყანა და სწორედ ამისთანა დროს კონტრიბუცია მიაყენეს კარსა. ერთ ჟამად ოთხი კოლდი ხორბლის გაღება და სამი მანათის გამოტანა კომლზე ადვილი არ იყო მაშინდელ დროს, მაგრამ უცხო მთავრობა რას დაგიდევს, რა ენაღვლება სხვისა აკლება და აწიოკება. მართალია, არც თავისიანსა ზოგავს გაწუწუებული მოხელე, მაგრამ სხვისა ტანჯვაში უფლებით გასიებული კაცი ხშირად ავადმყოფურ ნეტარებას გრძნობს ხოლმე.

იმპერატორმა ალექსანდრემ არ მოუწონა რტიშჩევს კონტრიბუციით დასჯა კახეთისა. კონტრიბუცია გააღატაკებს ხალხსა, სწერდა იმპერატორი რტიშჩევს, უფრო გააბოროტებს და ხელახლა ააჯანყებსო. ამისათვის გიბრძანებ კვლავ აღარ მიმართო კონტრიბუციასაო.

იმპერატორის ბრძანება მაშინ მოვიდა საქართველოში, როცა კონტრიბუციად დადებული ხორბალი და ფული უკვე შეკრებილი და კახეთი ტყავ-გამძვრალი იყო.³⁷⁾

VI

უსასტიკესი რევოლუცია, ლტოლვილ ალექსანდრე ბატონიშვილმა რომ ასტეხა კახეთში, მადლობა უფალსა, ჩაქრაო. ასე მისწერა გენერალმა რტიშჩევმა გრაფ რუმინაცევს

37) АКТЫ, т. V, 33. 465.

5 იანვარს 1813 წელსა. ახლა ჯერი რეპრესია-სასჯელზე მიდგა. ღვთის მოყვარე და უფლის მმოსავე რტიშჩევმა არ იკმარა კონტრიბუციის აღება და ახალ-ახალ რეპრესიებზე ჰფიქრობდა.

ქვეყანაზე ასეა მიღებული, ურემი რომ გადაბრუნდება, გზა მაშინ გამოჩნდება ხოლმე. კახეთის ამბოხებამ ნათლად გამოაჩინა, რა საძაგელი და აუტანელი მართვა-გამგეობის წესი იყო გამეფებული ჩვენში, რა უდიერად იტანჯებოდა გარყვნილ და ბილწ მოხელეებისაგან ერი; რა გესლიანი ბორბლებით და ზიზლით ეპყრობოდა უცხო თესლის მოხელეობა ჩვენებურ კაცსა. ასე გასინჯეთ, პირუტყვი რა არის, იმასაც კი არ ინდობდნენ და შებრალება არა ჰქონდათ. დიახ, ყველა ეს სიკეთე ვარდის გულივით გადაშალა კახეთის ამბოხებამ და მარტო ბრმა თუ ვერ დაინახავდა, თორემ ხილულს არ გაუჭირდებოდა დანახვა იმ აზიურის ბარბაროსობისა, რასაც სჩადიოდა ახალი მთავრობა და ქრისტეს მოყვარე მართლმადიდებელი მხედრობა მართლმადიდებელსავე ქვეყანაში.

პირველ აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ ელამმა მარკიზ პაულუჩჩიმ მოისურვა გაეგო მიზეზი კახელების გამწარებისა და დააწესა კამისია, რომელსაც დაავალა — დაწვრილებით გამოეძია და გამოეკვლია, თუ რამ გააბოროტა კახეთი იქამდისინ, რომ გასტეხა ერთგულობის ფიცი და იარაღი იხმარა მათის იმპერატორებით უდიდებულესობის უძლეველ მხედრობის წინააღმდეგ. გენერალმა რტიშჩევმა ესეც-კი არ ინება. სხვაგან თუ გადაბრუნებულორ ურემი გზას გამოაჩენს ხოლმე, ეს სხვაგანაა და არა ჩვენში. აქ, საქართველოში, ასის წლის განმავლობაში, ჯერ მაგალითი არა ყოფილა, რომ მთავრობას ერის გაჭირვების ნამდვილი მიზეზი შეეტყოს და შემდეგ გამოძიებული დაედოს თავის მოქმედებისა და მოღვაწეობის საფუძვლად.

მარკიზის კამისიის ნამოქმედარმა უნაყოფოდ ჩაიარა რტიშჩევისათვის, ზედაც არ შეხედა იმ ჯოჯოხეთურ ყოფას,

კახეთი და სრულიად საქართველო რომ ჩაეარდა, და სამოქმედოდ გზა თელილი აირჩია. ასე გაშინჯეთ, კრავივით უფნებელი დაწესებულება, როგორიცაა ჩვენებური მაზრების და გუბერნიის მარშლობა, დროებით გააუქმა. არ იფიქროთ, რომ საბაბი ამ უკანონო განკარგულებისა ახალს რამეს წარმოადგენდეს. უკანონობას ამ ასის წლის წინადაც ისე ასაბუთებდნენ, როგორც დღეს. ვიდრე კახეთში, სუბრძანებს მთავარმართებელი რტიშჩევი საქართველოს უმაღლეს მთავრობის საზოგადო კრებას, არ ჩამოვარდება სრული სიმშვიდე და და ვიდრე მართვა-გამგეობაში არ გამეფდება ძველებურად საკირო წესი და რიგი, და განა მარტო კახეთში, თვით სრულიად საქართველოში, მანამდის თავად-აზნაურთა არჩევნები არ უნდა მოახდინოთო³⁸). სწორედ თილისმთან და ჯადლიან ჯურღმულს მოაგონებს ადამიანს მთავრობის კაცის ასეთი მსჯელობა და აზროვნობა. არა, რა გააჩერებს და დააწყნარებს კულ-აბზეკილ ბოჩოლას, ბევრიც რომ ეხვეწო და ულოლიავაო, ვიდრე ტანიდან არ მოაცლი სისხლის მწოველა კრახანას?

დიახ, იმის მაგიერ, რომ კრახანა მოეცილებინა ქვეყნისათვის, და ამ სახით დაეწყნარებინა აბოზოქრებული და გატყავებული კახეთი, გენერალი რტიშჩევი რეპრესიების გამოგონება-გაძლიერებას შეუდგა. მრავალი თავადი და აზნაური, აჯანყებაში მონაწილეობა რომ მიიღეს, უკვე ტფილისში ჰყავდა დამწყვდეული, ზოგი კიდევ გზაში იყვნენ და ყარაულებს მოჰყავდათ ტფილისისაკენ. აი მათი სახელი და გვარები: სიღნაღის მარშლად ნამყოფი ივანე ანდრონიკაშვილი შვილითურთ; ზურაბ ანდრონიკაშვილი ძმითურთ; რევაზ, აბელ, დიმიტრი, სიმონ და დავით მხეკაბუკის ძე ანდრონი-

38) იხ. Акты, т. V, гл. 466, 467. რუსულად ასეა: пока въ Кахетіи не водворится совершенно спокойствіе и не возстановится въ управленіи по прежнему должный порядокъ, да и по всѣмъ частямъ Грузіи, до того времени выборовъ дворянскихъ производить не слѣдуетъ.

კაშილები; კაკაბეთის მოურავად ნამყოფი ნინია ჩერქეზიშვილი; ნინია ნიკოლოზის ძე ჩერქეზიშვილი; ბარძიმ ჩერქეზიშვილი; სოლომონ და პეტრე ავალიშვილები; დიმიტრი გლახასძე თარხნიშვილი; ნიკოლოზ აბაშიძე; ნინია ონანოშვილი; დიმიტრი გურგენიძის ძე ვაჩნაძე; გორჯასპი ალათოშვილი; სარიდან ალათოშვილი; ერასტი ანდრონიკაშვილი; ნინია მაღალაშვილი; გიორგი თუხარელი; დიმიტრი საგინაშვილი; ზებედე შლედლის ძმა ფილიპე შატბერაშვილი; დავით ჩოკაშვილი; დიმიტრი ჩოლაყაშვილი კალაურიდან; კოლეესკი ასესარი ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი; იოსებ და ომან ჩოლაყაშვილები; გრიგოლ, სიმონ, ნინია, ჭანდარ და ედიშერ ჯანდიერნი; დიმიტრი ქობულაშვილი; დიმიტრი ჭავჭავაძე; პაატა ჭავჭავაძე; ნოდარ, დიმიტრი და დავით ჯორჯაძე; არსენა მაყაშვილი; იოსებ მაყაშვილი; რევაზ ვახვახიშვილი; ნოშრევან ჯორჯაძე; ივანე ჯორჯაძე, ენისლეელი მოურავი; ნინია რუსიშვილი; დიმიტრი აბელაშვილი; პაატა აბელაშვილი; დავით აბაშიძე, სახელმწიფო ექსპედიციის სოვეტიკად ნამყოფი; ასლან ონანოშვილი; ერასტი ანდრონიკაშვილი; ნინია გურგენიძე და თადია ჩოლაყაშვილი (ესენი გაქცეულან სპარსეთს); დავით კალატოზიშვილი; ჩერქეზ ჩერქეზიშვილი; ეკატერინე ჩოლაყაშვილი ყარაბულადელი; ლტოლვილ გორჯასპი ნათალაშვილის მეუღლე გუქა.

ამ სიას მოსდევს მეორე დამატებითი: იოსებ ერისთავი; რევაზ საგინაშვილი; იასე მაყაშვილი; ომან მაყაშვილი; სიმონ ჭავჭავაძე; გლახა საგინაშვილი; დიმიტრი ჯანდიერი; დიმიტრი ჭავჭავაძე; ედიშერ ამილახვარი; ნინია ალათოშვილი; დიმიტრი ვახვახიშვილი; პაატა სულხანიშვილი; გოგია მუშრიბიშვილი; პაატა ტუსიშვილი; სიმონ ნათალაშვილი; გლახა სულხანიშვილი; ტაპია ნინია ჩაპარაძე³⁹); გლახა

³⁹) სახელი დამახინჯებულია. ვკანკბთ არც გვარია სწორედ მოხსენებული აქტებში,

აბელაშვილი; პაატა მგალობლიშვილი; გორჯასპი ნახალაშვილი; იოსებ კოდოლაშვილი; ზებედე შატბერაშვილი.

ეს ამოდენა წარჩინებულ გვარის თავად-აზნაურნი გავდახვეწილთ გარდა მსწრაფლ სამხედრო სასამართლოს მისცეს, რომელიმაც სხვა და სხვა ვადით ციმბირში უკრა თავი.

მათი დანაშაულის ამბავი ამ ნაირად შეჰქრება გენერალმა რტიშჩევმა. კახეთში მყოფ გენერლებს თ. ორბელიანს და სიმონოვიჩს უბრძანა:--აქ ჩამოთვლილ თავად-აზნაურთა მოღალატობის მოწმობანი ჩამოართვით იმათ, ვინც უერთგულესად ითვლება რუსის მთავრობისაო. თელავის მემბოხეებისა—თელავის მარშალს და მოურავსა; სიღნაღის მემბოხეებისა, სიღნაღის მოურავსა და სიღნაღის კამენდანტ მაიორ ორბელიანს, ქიზიყში დაბანაკებულ ჯარს რომ უფროსობდა. რა მიუდგომლობას გამოიჩენდნენ ეს პატროსანი მოხელენი; მოწმობების წერას რომ შეუდგებოდნენ ორბელიანისა და სიმონოვიჩის ბრძანებით, ადვილი მისახვედრია.

მემბოხეებს ციმბირი არ აკმარეს სასჯელად. საქართველოს უმაღლეს მთავრობის საზოგადო კრებამ რტიშჩევის ბრძანებით მამულ-დედული ჩამოართვა და სახაზინოდ ჩარიცხა. ვისაც მამული გაუყოფელი ჰქონდა სახლიკაცობაში, რტიშჩევისავე ბრძანებით გაჰყვეს მამული და მემბოხეთა წილი ხაზინამ ჩაიბარა

ბოლოს აღმოჩნდა, რომ ზოგიერთი სამხედრო სამართალს მიცემული, უდანაშაულო ყოფილა და ამბოხებაში მონაწილეობა არ მიუღიათ. მეზობლურ შურისა და მტრობის გამო გულისხმეთქა და ვარაჟი ბევრი ნახეს, მაგრამ ამას ვილა ინაღვლიდა, რაკი ციმბირი აიციდინეს თავიდან და მამული დაიბრუნეს. აი დაბეზღებისა და ჯაშუშობის წყალობათ ტანჯულთა სახელი და გვარები: დიმიტრი ქობულაშვილი; პაატა ქავკავაძე; ნოდარ, დიმიტრი და დავით ჯორჯაძენი; იოსებ მაყაშვილი; რევაზ ვახვახიშვილი; ნოშრევან ჯორჯაძე; ნინია რუსიშვილი; ასლან, ყაფლან, ნინია, ზაქარია და ქაიხოსრო

ვაჩნაძენი; ზაალ აბაშიძე; ნიკოლოზ, მერაბ, ესტატე და მიხეილ ანდრონიკაშვილები; გოგია ქობულაშვილი; ჩერქეზ ჩერქეზიშვილი; თავადნი ბებურიშვილები სავსებით.

საქმის გარჩევის დროს ბრალდებულებმა დაასახელეს მეზობლები, ესენიც მონაწილეობას იღებდნენ აჯანყებაში. სიმონოვიჩსა და ორბელიანს ებრძანა ამათი დაჭერა და ტფილისში გამოგზავნა. დიდ ხანს იმალებოდნენ, მაგრამ მაინც შეიპყრეს. ესენი ყოფილან, ასლანი, ყაფლანი, ნინია, ზაქარია და ქაიხოსრო ვაჩნაძენი; ზაალ, ნიკოლოზ, მერაბ, მიხეილ, ანდრონიკ და ალექსანდრე ანდრონიკაშვილები; გოგია ქობულაშვილი. როგორც მეორე სიიდანა სჩანს, ბევრი მათგანი უდანაშაულო აღმოჩენილა და გაანთავისუფლეს სასჯელისაგან. თურმე ზოგიერთ მათგანს შიშის გამო მიუღია მონაწილეობა ამბოხებაში, ან ისეთ გარემოებაში ჩავარდნილა, რომ მონაწილეობა რომ არ მიეღო, შეუძლებელი იქნებოდა.

ვისაც საბოლოოდ გადაუწყვიტეს ციმბირი, ისინი რტიშჩევმა გაისტუმრა ცივ ქვეყანაში. საღ დააბინავეს ჩვენი, ეს პირველი შეგნებული პოლიტიკური დამნაშავენი, ანუ განმათავისუფლებელ მოძრაობის მოღვაწენი, რომელთაც სიცოცხლე და ქონება არ დაიშურეს დღეს ათვალწუნებულ და ნაშინკი სანეტარო სამშობლოს გულისათვის, იმ სამშობლოსა, რომელსაც უწყალოდ და მხეცურად აოხრებდა და აჩანაგებდა შემოსეული მტერი, არ ვიცით. არც ის ვიცით, თუ როგორ ეპყრობოდა მთავრობა გაციმბირებულ მოღვაწეთ, როგორ ექცეოდნენ ტუსაღებს გზაში, ან ბინაზე, რას აქმევდნენ და ასმევდნენ, ბორკილით, თუ უბორკილოთ მიჰყავდათ, ეტლით თუ ფეხით. მართალია, საბუთები და მასალა არაა ყველა ამის გასაგებად და შესატყობად, მაგრამ გონების თვლით ადვილად წარმოვიდგენთ სამშობლოსათვის თავდადებულთა მწუხარებას და ტანჯვა-ვაებას. დღევანდელი პოლიტიკური დამნაშავენი კიდევაც თაკილობენ ქართველობას, რუსული ზედ

მიწვევით და შესამჩნევად მიეჩვივნენ რუსულ სასმელ-საჭმელს და ტანსაცმელს. ამის გამო საფიქრებელია, რომ ადვილად უნდა შესძლონ ატანა ციმბირის ჰავისა და ბუნებისა, მაგრამ ასე არ არის ნამდვილად. დღევანდლებიც დიდად იტანჯებიან ნარიმისა და ტურუხანის ქვეყნებში, შიმშილი და სიცივე მალე უმოკლებს სიცოცხლეს და ელუპება სამშობლოს მრავალი სიცოცხლით სავსე და იდევით აღფრთოვანებული ახალგაზდობა.

თუ ასეთია დღევანდელ პოლიტიკურ დამნაშავეს ბედი, აბა რა იქნებოდა მაშინდელის ყოფა, ადვილად შეგვიძლიან წარმოვიდგინოთ. მარტო ის გარემოება, რომ რუსული არავინ იცოდა, ერთი-ათად გაუმწარებდა ისედაც ძალღუმადურ ბედსა...

ოთხმა წელიწადმა განვლო და მხოლოდ მაშინ მოუღბა გული იმპერატორ ალექსანდრე პირველს, რომელმაც 12 სექტემბერს 1801 წ. მანიფესტით ანუგეშა ქართველობა. ⁴⁰⁾ 16 აგვისტოს 1816 წ. იმპერატორმა უბრძანა უმართებულეს სენატს, გაარჩიე—ვის რა დანაშაული აქვსო. ვისაც მონაწილეობა მიუღია ორსა, ან სამ აჯანყებაში, დასტოვეთ ციმბირში, ხოლო თავისუფლება მიეცითო, დანარჩენები კი დააბრუნეთ საქართველოშიო. ამათ ეპატიათ დანაშაული და მიენიჭათ თავისუფლება.

დარჩა ციმბირს თვრამეტი კაცი: იორამ თარხნიშვილი ⁴¹⁾, პეტრე ავალიშვილი, ნინია ალექსიშვილი, სამსონ ნათალაშვილი, იპპოლიტე ყურბალი თუხარელი, სიმონ ციმაკურიძე, ივანე ჩერქეზიშვილი, შვილი ალადაგისა (?); ივანე აღათოშვილი, დიმიტრი ჩოლაყაშვილი, დავით ჩოკაშვილი, იოსებ ერასტიშვილი, პაპუა აბელიშვილი, არსენ მაყაშვილი,

40) პრივატ-დოცენტი ი. ა. ჯავახიშვილი საქართველოს შეერთების მანიფესტს „თეატრალურს“ ეძახის. იხ. Полит. и социальное движение въ Грузіи № XIX В., გვ. 9. ოღონდაც რომ ზედ გამოჭრილია ეს კონტა სახელი.

41) თარხნიშვილი, პეტრე ავალიშვილი, ამილახვარი, შატერაშვილი, ციმაკურიძე და თუხარელი ქართლიდან არიან.

პაატა მგალობლიშვილი, გრიგოლ ჯანდიერი, ჟარდან ჯანდიერი და ივანე ვაჩნაძე.

სრული ამნისტია ამ თვრამეტმა კაცმა მიიღო მხოლოდ 1 დეკემბერს 1820 წ. ამ რიცხვით ავსტრიის ქალაქ ტროპაუში მოწერილია უმაღლესი ბრძანება სენატისადმი. მოწყალების თვალთ ამ ქართველებსაც (რუსულად: Грузинцы) მივაპყარითო, ნათქვამია ბრძანებაში და თანახმად მთავარმართებელ ინფანტერიის გენერალ ერმოლოვის ვედრებისაო (რუსულად: ХОДАТАЙСТВО), უმაღლესად ვბრძანებთ—ეპატიოთ სასჯელი და დაბრუნებულ იქმნენ სამშობლოშიო; მიგვინიჭებია თავისუფლება და დაგვიბრუნებია მამულ-დედუღი, სახაზინოდ რომ იყო შერიცხულიო ⁴²). ასე გათავდა ერთგულ მამულიშვილთა საქმე. ნამდვილად მოინანიეს ცოდვანი, თუ არა, არაფერი ვიცით. ეს კია, რომ ციმბირისა და „მსწრაფლ“ (რუსულად: СКОРЫЙ) სამხედრო სასამართლოებისა ბევრს არ შეშინებია. გენერალი რტიშჩევი 18 თებერვალს 1813 წ., როდესაც ჯერ კიდევ დაქერილებს საქმე წარმოებაში იყო, სწერს თუშ-ფშავ-ხევსურეთის მოურავ თ. გრიგოლ ჩოლაყაშვილს, თვალ-ყური გეჭიროს, თორემ ათი ჯაშუში დაწრწის და ლტოლვილ ბატონიშვილ ალექსანდრეს წერილებს უზიდავს შაჰ-ზადეს, მირზა ბეზიურგს, ერევნის სარდარს და ხუდად-ბეგს. წერილებიდან სჩანს, რომ პატონიშვილი თებერვალში აპირებს „ბუნტის“ მოხდენასო. ჯაშუშთა შორის ურევია თ. იოსებ ბარათაშვილი და ეს იცოდეთო.

ფრთხილად იყავ, დროზე ყველაფერი მაცნობე და პოლკოვნიკ ყაზბეგსაც შეატყობინე ხოლმე, რასაც გაიგებ, რადგან მეამბოხენი ყაზბეგსა და საქართველოს სამხედრო ვზას უპირობენ თავზე დასხმასაო. ⁴³)

აქედანა სჩანს, რომ მეგრძოლთ ჯერ კიდევ გული არა ჰქონდათ გატეხილი.

42) იხ. АКТЫ, ტ. VI, ნაწ. I, გვ. 115.

43) ibid ტ. V, გვ. 467.

VII

მთავარ-მართებელ რტიშჩევმა საილდანაც წარმოიდგინა, რომ კახეთის აჯანყების და სრულიად საქართველოს არე-დარევის თავი მიზეზი სოფლის მოურავები იყვნენო. ცხენს რომ ვერა დააკლეს რა და კეხსა სწვდნენ, სწორედ ასე დაე-მართა გენერალ რტიშჩევს. როგორც დღეს, ისე მაშინ, ამ ასის წლის წინად, მეისრე აღმოჩნდა დამნაშავე. დაბალი ღო-ბე იმის დაბალია, რომ ყველა ვიგინდარამ ადვილად გადააბი-ჯოს ფეხი. მართალია, რუსის მთავარ-მართებლები დიდ ბო-ბოლებსაც არ ინდობდნენ, მაგრამ წვერილფეხა ქართველ მო-ხელეებს, სოფლის მოურავებს სინსილა გაუქრო რტიშჩევმა და მათი გასაგისი ძირიან-ფესვიანად ამოაგდო.

ჯერ ისევ მთავარ-მართებელ თ. პავლე ციციშვილის დროს გამოვიდა ბრძანება 29 იანვარს 1804 წ. ხელმოწერი-ლი იმპერატორ ალექსანდრე პირველის მიერ, რომ საქართვე-ლოში სოფლის სამოურავოები მოისპოსო. გარდაცვალებულ სოფლის მოურავის შემდეგ აღარავინ უნდა დაენიშნათ, ან კიდევ გლეხის საჩივრის გამო თუ ვისმეს გადააყენებდნენ, მოადგილე არ უნდა გაემწესებინათ. აგრედვე აღარ უნდა დაეყენებინათ მოურავი იმ შემთხვევაშიც, უკეთუ სიყალბეს და უკანონობას შეამჩნევდნენ სამსახურის ასრულების დროს და შენიშნულ მოურავს სამსახურიდან გადააყენებდნენ.

ხელმწიფის ბრძანება საქართველოს ჟმალღეს მთავრობას სისრულეში არ მოეყვანა და ახლა გენერალი რტიშჩევი შე-უდგა იმპერატორის ბრძანების აღსრულებას. ვინაიდგან უმაღ-ლესი ბრძანება აუსრულებელიაო, სწერს გენერალი რტი-შჩევი ორბელიანს და სიმონოვიჩს, და რადგან სოფლის მოუ-რავები აჯანყების თავი და თავი მიზეზები არიან, გლეხ-კა-ცობას ტყავს აძრობენ, ავიწროებენ და თვითნებობენ, ამ ბოროტების აღმოსაფხვრელად გიბრძანებთ მოურავები აღარ გაამწესოთ იმ სოფლებში, რომელთაც ამბოხებაში მონაწი-

ლობა მიიღეს. ამ გვარ სოფლებში მთავრობის ბრძანებათა და განკარგულებათა ასასრულებლად დააყენეთ ზედამხედველები თავად-აზნაურთაგანი, კაცნი ღირსეულნი და მთავრობის სამსახურის ერთგულობაში განთქმულნი და გამოცდილნიო. ნუ მიხედავთ იმას, თუ ზედამხედველი სხვა მაზრიდან იქნება, რადგან ზედამხედველი ინიშნება მთავრობისაგან მემკვიდრეობის ძალით კი არა; არამედ დამსახურების მიხედვითო. ზედამხედველები უნდა მოქმედობდნენ ისე კი არა, როგორც იქცეოდნენ მოურავები მეფეების დროს და საქმესა სჭირდნენ ჩვეულებისამებრ, არა, იგინი მოვალენი არიან პირდაპირ და კაფიოდ ასასრულონ ხოლმე ბრძანებანი მთავარ-მართველისა და კახეთში დაბანაკებულ ჯარის გამგე გენერლებისაო.

ამით არ დაკმაყოფილდა მთავარ-მართველი და მოისურვა მოხელეთა ძველი ინსტიტუტის ამოგდება სრულიად საქართველოში და თათრების დისტანციებში, ჩვეულება და კანონი დიდმა და პატარამ ზედმიწევნით იცოდა. ასეთი ცოდნა მეტის-მეტად უადვილებდა ერსა სამართლის პოვნას. მოურავების მაგიერ გამწესებული ზედამხედველნი, თუმცა ქართველები იყვნენ, ყურმოჭრილ ყმებად უნდა გამხდარიყვნენ მთავრობისა და აესრულებინათ შორიდან მოსული ბრძანება, ხშირად გაუგებარი და ზნესა და ერის ხასიათს შეუფერებელი. ისიც ხომ საფიქრებელია, რომ ბევრჯელ თვით ახლად გამოჩეკილი მოხელეები ვერც თავს გაუგებდნენ და ვერც ბოლოს უვიც გენერლების ბრძანება-განკარგულებას. რა სამართლიანობა დატრიალდებოდა ამის შემდეგ სოფლად, ადვილი გამოსაცნობია, მაგრამ გენერალი რტიშჩევი რისთვის შეიწუხებდა თავსა. კახეთის აჯანყებამ საბაბი გაუჩინა მოესპო სოფლის მოურავები და დანარჩენს აღარას დასდევდა.

საქართველოს უმაღლეს მთავრობის საზოგადო კრებას წინადადება გადასცა—მტკიცედ ასასრულო ასეთი ჩემი განკარგულებაო. სადაც კი შეამჩნიოთ, რომ რაიმე დანაშაული ჩაიდინა მოურავმა, ან არ ასასრულა ბრძანება და განკარგუ-

ლებს სათემო პოლიციისა, ან ტახტის მოურავისა დისტანციაში (რუსულად: **КОРОННЫЙ МОУРАВЬ**), ასეთი მოურავი სამსახურიდან გადააყენეთ და კანონისამებრ მოეპყარით, ხოლო მის ადგილზე ნულარავის გაამწესებთო. მთელ საქართველოს მოჰფინეთ ეს ამბავი და შეატყობინეთ ყველას, რომ რომელი სოფლის მოურავიც არ შეასრულებს ოლქის უფროსის, ან ტახტის მოურავის ბრძანება-განკარგულებას, რაც უნდა დიდი გვარის შვილი ბრძანდებოდეს, სასჯელს ვერ ასცდებაო. თვით ოლქის უფროსები და ტახტის მოურავები სასტიკად დაისჯებიან, თუ გაჰბედეს და სიმრუდე გამოიჩინეს ამ ჩემის განკარგულების აღსრულებაშიო, იმუქრება გენერალი რტიშჩევი. უმაღლეს საქართველოს მთავრობას ვაფალეებ, ბრძანებს რტიშჩევი, სასტიკი ყურადღება ეჭიროს, რომ ნამდვილად აღსრულდეს ეს დადგენილებაო. უკეთუ სიმრუდე შევამჩნიე, არ დავინდობ უმაღლეს საქართველოს მთავრობას და განსაკუთრებით აღმასრულებელ ექსპედიციას და ჯეროვან პასუხს მოვსთხოვო.

სჩანს, დიდსა და უაღრეს მნიშვნელობას აძლევდა მთავარ-მართველი რტიშჩევი მოურავების მოსპობას სოფლად, ასე რომ გაწინაშტებულა და ყოველი თავაზიანობა და ზრდილობა დაჰკარგა. საქართველოს უმაღლეს მთავრობის საზოგადო კრებას ისეთი კილოთი ელაპარაკება და ისე ემუქრება, თითქოს ეს დაწესებულება ქვეყნის უპირველესი გამგე და პატრონი კი არ იყვეს, არამედ უბრალო ვიღაც ვიგინდარა სოფლის გზირბ, ან იასაული.

მიზეზი ასეთის უზომო გაცხარებისა და გაბრაზებისა, აღბად, ის თუა, რომ სოფლის მოურავობა ძველი, მეფეთა დროის, ინსტიტუტი იყო და სოფელს უვლიდა თანახმად ძველისავე ჩვეულებისა და ქართულ კანონებისა. რტიშჩევმა აღლო აილო, რომ ეს დაწესებულება მტრულად ეპყრობა რუსის მთავრობის მიერ ახლად შემოღებულ პოლიციურ წესსა, რომელიც დღესაც იმითია. სახელოვან-განთქმული, რომ

სულ თავისკენ ითლის წიგნსაგით და ერის კეთილდღეობას აინუნშიაც არ იგდებს. დამახასიათებელი თვისება პოლიციურ წესის მართვა-გამგეობისა ისაა, რომ ერის დარდსა და ვარამს უგულვებელ ჰყოფს და მარტო უმაღლეს მთავრობის ნება-სურვილითა ხელმძღვანელობს და არსებობს.

ღიახ, ვამბობთ, რომ რტიშჩევმა არ იცოდა, რა ხილი იყო სოფლის მოურავობა, შიგ რა ეყარა, რას აკეთებდა, ან რა კანონს ემორჩილებოდა. სწორედ აღლოთი თუ გრძნობდა, რომ სოფელს ვერ გავტეხ, თუ დღე არ დავუბნეღე რაღაც მოურავობააო. რომ არაფერი იცოდა რტიშჩევმა ამ ინსტიტუტისა, იქიდანა სჩანს, რომ საქართველოს უმაღლეს მთავრობის საზოგადო კრებას საყვედურს უთვლის, წინადაც მოვიხზოვე ცნობანი შესახებ იმისა, თუ რა საფუძველზეა აშენებული სოფლის მოურავობა, მაგრამ რადგან არაფერი შემატყობინეთ, ვავალე კრებას განიხილოს დაწვრილებით საქმე და გამომიგზავნოს შემდეგი ცნობანიო. პირველი, რა და რა სოფელშია დაწესებული მოურავობა, და ვინაა იქ მოურავად? მეორე,—ვისის ბრძანებით არიან იგინი დაყენებული, მთავრობამ იცის მათის არსებობის ამბავი და უგზავნის მათ რაიმე ბრძანებას, თუ არა; რაიმე საქმეს ანდობს მოურავებს, თუ არა; ვის ემორჩილებიან მოურავები? მესამე,—რა საფუძველით ატარებენ იგინი მოურავის სახელს, რა უფლება აქვთ; აქვთ რამე შემოსავალი, თუ არა?

ეს ცნობანი მალე შემატყობინეთ, რადგან უქვეშევრდომილესად უნდა მოვახსენო ხელმწიფე იმპერატორს სოფლის მოურავების საქმეო, ასე ათავებს გენერალი რტიშჩევი თავის წინადადების შეექვსე მუხლსა. 44)

საოცარი და თან სამწუხარო აქ ისაა, რომ რტიშჩევმა ჯერ განანდგურა სოფლის მოურავობა, მოსპო მისი სახსენებელი, დასწამა მოლაღატობა, მოურავების მაგიერ გაამწესა სოფლებში ზედამხედველები, ანუ ურიადნიკები და მხოლოდ

44) იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 465—466.

ასეთ აწიოკების შემდეგ შეუდგა იმის გამოძიებას, თუ რა მოხელენი არიან მოურავები, რა უფლება აქვთ, რას აკეთებენ, ან რა ჯამაგირს იღებენ. იმის გაგებაც კი არ მოისურვა მთავარ-მართველმა, თუ რამ დაუშალა თ. ციციშვილს სისრულეში მოეყვანა იმპერატორის ბრძანება, ან რატომ არ მოსპეს სოფლის მოურავები ბულგაკოვმა, გუდოვიჩმა, ტორმა-სოვმა და მარკიზ პაულუჩჩიმ.

ასე, ერთის ხელის მოქნევით ირღვეოდა და იფუშებოდა ჩვენი საპოლიციო, საადმინისტრაციო და სამსჯავრო დაწესებულებანი და მათ მაგიერ შემოდებოდა კამენდანტობა, კაპიტან-ისპრავნიკობა, სათემო პოლიცია და სამსაჯულო და მრავალი სხვა წესი და რიგი, ერთი-მეორეზე უმზგავსი და შეუფერებელი ხალხის ზნისა და ჩვეულებისა. ბუნებრივი მიმდინარეობა საქართველოს საზოგადო დაწესებულებათა ხელოვნურად შესწყდა. იმის მაგიერ, რომ შეეკეთებინათ და გაეუმჯობესებინათ დროსა და ჟამის მიხედვით ძველი დაწესებულებანი, ახალი კანონი და განკარგულება ჩამოესხათ ძველს ყალიბზე, გენერალმა რტიშჩევმა და იმის წინა მოადგილეებმა ამჯობინეს სარეგულიაციო გზა: მიანგრ-მოანგრიეს ძველი დაწესებულებანი, მკვიდრად დამარხეს საფლავში და მათ მაგიერ შემოიღეს ისეთი დაწესებულებანი, რომელთაც ერთი-ათად გაუმწარეს ბედი მრავალტანჯულ საქართველოს.

VIII

ომიანობა დასრულდა, ამბობება ჩაქრა. მოტალატე და მუხანათნი სასტიკად დასაჯეს. ერთგულობის ფიცის გამტეხთ იგემეს მაშინდელ დროის რეპრესიების სუსხი. ვინც გადარჩა მათრახებს და ეგზეკუციას, ან მშვიდობით გაუსხლტა ჩქარ სამხედრო სასამართლოს და სამხედრო ყარაულებს, სამშობლოდან გადინვეწა სპარსეთსა და ოსმალეთში. სპარსეთი და ოსმალეთი გვერდზე ეკრა საქართველოს და ემიგრაცია მაშინ სახიფათოს არას წარმოადგენდა. თავის შენახვაც ადვი-

ლი იყო ქართველისთვის მეზობელ ქვეყნებში, რადგან ყიზილბაშები და ოსმალონი სიამოვნებით უმასპინძლდებოდნენ მოუსვენარ ქართველებს. გადახვეწილთ მხოლოდ სამშობლოს დარდი უღრღნიდა გულს და მოსვენებას არ აძლევდა: ამ „სენით“ რომ არ ყოფილიყო შეპყრობილი მაშინდელი ქართველი, შენი მტერი, სამშობლო დაგვიცარიელდებოდა და დღეს თავში სამტერევად აღარ გვექნებოდა ერის მოწყობის და შენახვის „წყეული საქმე“, რომლის ჩაქრობასაც ასე ერთგულად სცდილობს სხვის გემოვნებაზე აღზრდილი ერთი ჯგუფი ახალგაზდობისა. თანდაყოლილი გრძნობა სამშობლოს სიყვარულისა და დარდი, როცა თიზიკური ძალა აიძულებდა ხოლმე ქართველს დროებით გადახვეწილიყო სადმე, მოსვენებას არ აძლევდა ემიგრანტს და ბრუნდებოდა შინ ქურდულად. შემოპარული ემიგრანტები ძილს უფრთხობდნენ მთავარ-მართველებს და მათ ძებნა-პოვნებაში ცოტა დროს არა ჰკარგავდნენ ესენი.

მაგრამ ბოლონდელი ემიგრანტები აგრე მალე ვერ დაბრუნდებოდნენ და გენერალ რტიშჩევის შეეძლო მოსვენებით ყოფილიყო და ვრცელი რაპორტები ეგზავნა პეტერბურგში. კახეთის ამბოხებამ ნათლად დაანახვა რუსის მთავრობას, რომ მას საქართველოში მეგობრები არა ჰყავს. მღვდელი და ბერი, თავადი და აზნაური, გლეხი და მოხელე, თითქმის სრულიად საქართველო თითო-ოროლა მუხანათს გარდა, ფეხზე დადგა, იარაღს წაავლო ხელი და მთელი წელიწადი ებრძოდა გაწვრთნილ რუსის მხედრობას სამშობლოს თავისუფლებისათვის და უცხო ტომის ტლანქ ბატონობის თავიდან ასაცილებლად. ასეთმა აღმოჩენამ რტიშჩევის მთავრობა დიდ საგონებელში ჩააგდო. გადაკარგულ, ცენტრზე სამი ათასი ვერსით დაშორებულ ქვეყანაში უმეგობროდ ცხოვრება ძნელია. თუ ერთგული მოკეთებ არა გყავს გვერდზე, თუ არავის ენდობი, ტკბილად ერთ ღამესაც ვერ გაათევ. შეუძლებელი იქნებოდა, რომ ჯარი მუდამ თოფ-იარაღში ყოფილიყო და გამვლელ-

გამომვლელისთვის თვალ-წარბში ეცქირა, ჩემს სამტროდ ხომ არაფერს აპირობსო. უსათუოდ რუსის მართვა-გამგეობის ბატონობას მალე ბოლო მოვლედოდა, უკეთუ რტიშჩევი და მისი მთავრობა მეგობარს ვერ იშოვნინდა. რა-კი ეს აზრი გამოარკვია გენერალ-ლეიტენანტ რტიშჩევმა და ქეშმარიტებად აღიარა, საშუალებაც მალე გამოსძებნა მარტოდ დარჩენის მოსასპობად. ამ საშუალების პოვნას არც დიდი კკუა უნდა, არც დიდი ადმინისტრაციული ნიჭი, რადგან ძველის-ძველადვე ნაცადია და ხმარებული, როგორც უებარი წამალი. მთავარ-მართებელი რტიშჩევი დიდის სწავლა-განათლებით განთქმული არ იყო, მაგრამ ის მაინც ეცოდინებოდა, რომ რომაელები დაპყრობილ ქვეყნებს უვლიდნენ იმ ხერხით, რომელსაც მოკლედ უწოდეს: „დივიდე ეტ იმპერა“, ესე იგი ადგილობრივ მკვიდრთა ინტერესი გაპყავი და ისე იბატონეო. რადგან ქართველებს ერთი ინტერესი ჰქონდათ და გლეხი და თავად-აზნაურობა ერთის აზრით გაიმსქვალა 1811—1812 წლებში, მათი გაშორება და ერთმანეთის შეჯახება იმ ჟამად არა ხერხდებოდა. ამის გამო რტიშჩევმა გამოსძებნა საქართველოში ძველადანვე დაბინავებული სომხობა, იფიქრა, რომ ესენი ქართველების მტრები არიანო და გადასწყვიტა —ვისარგებლებ ამ მტრობითაო. ქართველების დაჩაგვრა „ბუნტის“ შემდეგ და სომხების წაქეზება სხვა-და-სხვა წყალობის დაპირებით სამუდამოდ გადაპყიდებს მეზობლებს და რუსის მთავრობას გაუადვილებს ამ სამტრო ქვეყანაში ბატონობასო.

გესლიანი აზრი რტიშჩევმა მალე მოიყვანა სისრულეში. სომხების ერთგულობის საბუთი სუსტი ჰქონდა რტიშჩევს, მაგრამ საბუთის სისუსტემ არ შეაჩერა იგი. აბა რა ერთგულობის ნიშანია, გეთაყვათ, ისა, რომ გაპირვების დროს ტფილისის სომხებმა რვაასი „ჩეტვერტი“ ხორბალი ჩააბარეს სასურსათო მალაზიას! მაშინდელი ტფილისის სომხები ვაჭრობით და ხელოსნობით სცხოვრობდნენ, ხორბლის ყიდვა და

მალაზიაში მიტანა მაშასადამე ჩვეულებრივი საქმე იყო მათი და განა ამ ფაქტით რა უნდა დამტკიცდეს იმის მეტი, რომ ვაჭარმა სასურსათო მალაზიაში ხორბალი მიიტანა და ხვედრი ფული მიიღო. ვსთქვათ, რომ სახეირო ფასებში ჩააბარეს ჰური ხაზინას. ვინ იცის ეგები ასე რომ არ მოქცეულიყვნენ, ძალა დაეტანებინათ და ძალას ნებაყოფლობა არჩიეს.

მაინც და მაინც ორიოდ ამისთანა საქციელი მაშინდელ სომხობისა საბუთს არ აძლევდა გენერალ რტიშჩევს ქება-დიდებით მეოხსენიებინა საერთოდ მაშინდელი სომხობა და განსაკუთრებული წყალობა გამოეთხოვა იმპერატორისაგან. თუ ერთგულობაზე მივარდებოდა საქმე, განა თითო ოროლა ქართველმა უფრო სამაგალითო ერთგულობა არ გამოიჩინა რუსის მთავრობისა, აი თუნდ გენერალ ორბელიანმა და არქიმანდრიტ ელეფთერმა? არც ისაა მართალი, ვითომც სომეხთაგანი არავინ ერია ამბოხებაში. სომეხს კაცო ოხანოვს მთელი ჯგუფი ჰყავდა და ებრძოდა რუსობას ქართველებთან ერთად. ავეტიქ-ბეგი, ტომით სომეხი, დიდ სამსახურს უწევდა ალექსანდრე ბატონიშვილს და ელჩის საპატიო თანამდებობას ასრულებდა. მართალია სიღნაღთან დამარცხებულ ბატონიშვილ ალექსანდრეს გამოეკიდნენ სიღნაღის სომეხები, მაგრამ ეს ამბავი იმას გვიჩვენებს მხოლოდ, რომ თუ მოღალატობა გამოიჩინა სომხობის ერთმანაწილმა, მეორემ ქართველების და სამშობლოს ერთგულებით ისახელა თავი. ასევე იყო ქართველებშიც. მორჩა და გათავდა.

ნამდვილი სახელმწიფო მოღვაწე სწორედ ასე მოქცეოდა და ორიოდ მცირე ამბავს არ გაჰბერავდა, მაგრამ მაშინ რტიშჩევი საწადელს ვეღარ მიაღწევდა და ბოროტების თესლს ვეღარ დასთესდა. ასეა თუ ისე მთავარ-მართველმა ცამდის ასწია სომეხების ერთგულობა ქართველების ამბოხების დროს და სთხოვა იმპერატორ ალექსანდრეს, ჩინებულად და სამაგალითოდ დააჯილდოვე ეს ერთად ერთი ჩვენი მეგობრებიო.

თვით დღევანდელი აფიციალური ისტორიკოსი კაპიტანი ანოსოვი მოხიბლულია რტიშჩევის უქვეშევრდომილეს რაზორტით და სავსებით ეთანხმება იქ გამოთქმულ აზრსა.

აი რა სიტყვებით აღნიშნავს ბ-ნი ანოსოვი თავის სიხარულს. მთავარ-მართებელი რომ სჯიდა მოლაღატესა და მუხანათს, ამავე დროს აჯილდოვებდა იმათ, ვინც ჩვენი ერთგული იყო და თვის შეურყეველ ერთგულობით ხელს უწყობდა ჩვენის ჯარის გამარჯვებას. სხვათა შორის რტიშჩევა გამოსთხოვა იმპერატორს უმაღლესი ღრამატა საქართველოში სრულიად სომხის ხალხისათვისო (რუსულად: *всему армянскому населению Грузии*).

ნუ გაგივირდებათ, რომ სომხები დიდად აფასებდნენ ჩვენის მართვა-გამგეობის უპირატესობას. ეს მართვა-გამგეობა საშუალებას აძლევდა სომხობას უვნებლად და თავისუფლად ეწარმოებინათ ვაჭრობა და გულდამშვიდებით განეგრძოთ მყუდრო, მშვიდობიანი ხელობა და ამიტომ ჩვენ მხარეზე იყვნენო. რადგანაც სომხები შიშობდნენ, ვაი თუ ძველი საქართველოს დრო დაბრუნდეს და თან მოჰყვეს აურზაურიო, ყოველ ღონის ძიებას ხმარობდნენ და მეცადინეობდნენ, რომ მალე ჩაგვექრო აჯანყებო. 45).

უქვეშევრდომილესი მოხსენება რტიშჩევისა 1813 წ. 13 მაისისა იმდენად საყურადღებოა, რომ საჭიროდ მიგვაჩნია მისი სავსებით თარგმნა და აქ მოყვანა 46).

„ბედნიერადა ვსთვლი ჩემს თავსა, მოახსენებს რტიშჩევი იმპერატორს უქვეშევრდომილესად, რადგან საბუთი მეძლევა გაცნობოთ, რომ სომხის ერი, რომელიც საქართველოს მკვიდრთა შესამჩნევ ნაწილს შეადგენს, ყელთამდე სავსეა ერთგულ უქვეშევრდომილეს მადლობით იმ უმაღლეს მფარველობისა და ენით გამოუთქმელ სიუხვე-წყალობისათვის, რომელიც ევლინება თქვენის უდიდებულესობისაგან სომხობას (დედანში

45) იხ. УТВ... ტ. II, გვ. 399—400.

46) *ibid.* გვ. 400—401. Акты, ტ. V, გვ. 221—222.

на всю сію Націю). ამის გამო სომხობა რუსეთის იმპერიისთვის უმაგალითოდ თავდადებულია და შეურყეველ ერთგულობას იჩენს. თავიდანვე, დაიწყო თუ არა მოქმედობა საქართველოში რუსის მთავრობამ, სომხის საზოგადოება თვალსაჩინოდ ააშკარაებდა მთავრობის ერთგულობას. მრავალჯერ უფეთქნია საქართველოში ბოროტ განძრახვას, მრავალჯერ სამეფოს სახლის წევრნი ასისიანებდნენ და აგულიანებდნენ ბრბოებს მთავრობის საწინააღმდეგოდ; აქაური თავად-აზნაურობა, გატაცებული ამო იმედით, ჰღელავდა და სცდილობდა აღედგინა წარსული დაწესებულებანი ხალხის საკეთილოდ, თვით ქარაფშუტა ერი ხშირად ასდევდა ხოლმე სხვის ფეხის ხმასა, მაგრამ სომხის ერთგულობა მთავრობისადმი სალის კლდესავით უცვლელი და გაუტეხელი იყო. ვერავითარი დაპირება-მოხიბვლით (რუსულად; *обольщенье*) სომხის ერთგულობას ვერა სტეხდნენ და აქაური სომხები თავდადებით უწევდნენ სამსახურს თქვენის უდიდებულესობის საქმესაო. მაგრამ ყველაზე დიდად თავი ისახელეს წარსულ კახეთის ამბოხების დროს. როდესაც მთელ საქართველოში კაცი აღარ დარჩა ჩვენი ერთგული, მარტო სომხებმა არა თუ არ მიიღეს არავითარი მონაწილეობა ამბოხებაში, არამედ სიცოცხლესა და ქონებასაც არა ზოგავდნენ. ჩვენ ჯარებთან ერთგულ და ერთსულ იყვნენ, ამხედრდნენ მემამოხეთა წინააღმდეგ და რუსის მხედრობასთან ერთად იბრძოდნენ მაშფოთართა გასაწყვეტად. სომხებმა ბრძოლაში გამოიჩინეს სამაგალითო ჯაყაცობა და გულწრფელი თავდადება თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობისადმი. ამას გარდა აქაური მთავრობა სომხებს უნდა უმადლიდეს, რომ დროზე და წინდაწინ იტყობდა, რას აპირობდნენ მემამოხენი და სადა ჰქონდათ ბინა. კახეთის სხვა და სხვა კუთხეს გაბნეული, ერთმანეთს მოწყვეტილი ჯარი თუ რამეს იგებდა ერთმანეთისას, ეს სულ სომხების წყალობითა, რომელნიც სიამოვნებით და ხალისით ასრულებდნენ ასეთ სახიფათო მინდობილებას და ხშირადაც სიცოცხლეს ესაღმებოდნენ სამსახურის ერთგულობის გამოვო.

გენერალ რტიშჩევი მეტის-მეტად იყო ნასიამოვნები და გახარებული, ღრამატა რომ ჩამოიტანეს ტფილისში. არ ვიცით, რა უფრო უხაროდა მთავარ-მართებელს, ისა, რომ ხელმწიფემ მისი ვედრება და მუდარა შეისმინა, ღრამატა უბოძა სომხებს და ამით პირადი ნდობა გამოუცხადა თვით-მპყრობელმა, თუ ისა, რომ სომხები და ქართველები გადაჰკიდა და სამეზობლო შურსა და გესლს ფართო გზა გაუხსნა. გრაფ რუმინცევს გაუგზავნა იანვრის ორს 1814 წ. რტიშჩევმა მოხსენება და დიდი მადლობა გადაუხადა მეცადინეობისა და გარჯისათვის. ღრამატის ბოძება ნიშანია იმისი, სწერდა გენერალი რტიშჩევი რუმინცევს, რომ თქვენი ბრწყინვალეობა მოწყალე თვალთ უცქერის აქაურ საქმეებს. ასეთი გარემოება მავალებს გამოუცხადო თქვენს ბრწყინვალეობას გულწრფელი მადლობა იმ დიდ შუამდგომლობისათვის, რომელიც თქვენ იხმარეთ იმპერატორის ყოვლად მოწყალე ტახტის წინაშე. აქედან სჩანს, რომ სახელმწიფო კანცლერიც დიდად გარჯილა და ხელი შეუწყვია, რომ ღრამატა ებოძებინათ ქართველ სომხებისათვის.

უმაღლესი ღრამატა, 15 სექტემბერს ხელმოწერილი ქ. ტეპლიცაში, ტფილისში მოვიდა 11 ნოემბერს. ტფილისის სომხები სიხარულით ცას დაეწივნენ და აღარ იცოდნენ, როგორ გამოეხატათ თავიანთი სიხარული და აღტაცება. ღრამატა მთავარ-მართებლის სასახლიდან ისეთის ამბითა, ზეიმითა და ცერემონიით გადიტანეს ვანქის ტაძარში, რომ უცხო და შორეულ მაყურებელს ეგონებოდა, აღბად სომხობას უდიდებულესი ხარტია მიაქვთ სამღვთო ტაძარში სამშობლოს პოლიტიკურად აღდგომისაო და არა ბობოლა მოხელე გრაფ რუმინცევის მიერ ვაშალაშინებული რაპორტი რტიშჩევისა, რაპორტი, რომელიც აშკარად ჩირქსა სცხებდა სომხობის ეროვნულ თავმოყვარეობას და სახელს უტეხდა ისტორიულ და კულტუროსან ერს.

გენერალი რტიშჩევი ამ გვარად აგვიწერს ღრამატის ჩა-

ბარების და გამოცხადების ამბავს, რომელსაც სიტყვა სიტყვით ვთარგმნით, ვინაიდან საყურადღებოდ მიგვაჩნია მკითხველებისათვის ღრამატის ჩაბარების ცერემონიალი. ⁴⁸⁾

„საქართველოს სამხედრო და სამოქალაქო გუბერნატორმა გენერალ-მაიორმა სიმონოვიჩმა პოლიციის პირით აუწყა ტფილისელ სომხებს, რომ ღრამატა გადაეცემა მათ 22 ნოემბერს. დილის 8 საათზე შეიკრიბნენ გუბერნატორის სახლში სომხის თავადნი⁴⁹⁾ და საპატიო მოქალაქენი. აქედან პროცესსია დაიძრა და გაემართა მთავარ-მართებლის სასახლისაკენ. წინ მიუძღვოდნენ სამოქალაქო გუბერნატორის კანცელარიის მოხელენი. მთავარ-მართებელი დახვდა პროცესსიას სასახლეში და შესაფერი სიტყვა უთხრა, სიტყვის შემდეგ რტიშჩევმა გადასცა ღრამატა სომხის ერთ უპირველეს თავადთაგანს. არჩეულ კაცის პირით საზოგადოებამ მოახსენა ენით გამოუთქმელი მადლობა სომხის ყველა წოდებათა სახელით უაგვუსტოესს მონარქს, რომელმაც ასე თვალსაჩინოდ და სამაგალითოდ გააბედნიერა სომხის ხალხი თვის ყოვლად მოწყალე წყალობით. ამის შემდეგ უმაღლესი ღრამატა დასდეს მდიდრად ნაკერ ფარჩის ბალიშზე, რომელიც ეჭირათ ოთხ საპატიო სომხის თავადს და ორ უპირველეს მოქალაქეს. ბალიშის მკერდნი, რომელთაც წინ მიუძღვოდა პოლიცმეისტერი და პოლიციის მოხელენი, ცერემონიალის მსვლელობით გაემართნენ ვანქის ტაძრისაკენ. პროცესსიას უკან მისდევდა მთავარ-მართებელი რტიშჩევი მთელის თავის შტატით და სამხედრო მოხელეობით და აგრედვე გუბერნატორი სამოქალაქო მოხელეებით. მთავარ-მართებლის სასახლის ყარაულმა, გამოჩნდა თუ არა უმაღლესი ღრამატა, სამხედრო პატივი სცა.

48) *ibid.* ტ. V, გვ. 231, 232. უთვ.. ტ. II, გვ. 402—404.

49) რუსულად: *армянские князья*. ეს შეცდომაა. ბეგთაბეგიანი, ბებუთა-შვილნი, თუმანი-შვილნი, ისე როგორც იედიგაროვი, ქართველი თავად-აზნაურნი არიან. ისეც არიან შეტანილნი ჰეროლდიაში. სომხის თავადი ისტორიული ტერმინია და რტიშჩევის დროს სომხის თავადები არა სცხოვრობდნენ საქართველოში.

აუარებელი ხალხი მისდევდა უკან პროცესსიას. ვანქის მონასტრის ზღუდესთან ღრამატას შეეგება შემოსილი სომხის არქივისკოპოსი მინასა მრავალრიცხოვან სამღვდლოებით, ჯვრებითა და წმიდა ხატებით. მინასამ ჩამოართვა თავადებს და მოქალაქეთ უმაღლესი ღრამატა, დაიღო თავზე და ასე გაემართა სობოროსაკენ. მომხიბლავი და ცრემლების მომგვრელი სურათი იყო, სობოროსაკენ მსვლელობის დროს გაისმოდა შესაფერ საგალობელთა გალობა, ზართა რეკვა და სასიხარულო განცვიფრება ხალხისა. სობოროს შესავალ კართან ღრამატას მოეგება შემოსილი უპირველესი სომხის არქივისკოპოსი ასტვაცატური მრავალ-საეკლესიო მოსამსახურეებით და შესაფერის საეკლესიო წესითა, მიიღო ღრამატა არქივისკოპოს მინასასაგან, დაიღვა თავზე და ამ გვარად განვიღო ეკლესია და მივიდა სამღვთო ტრაპეზამდე, მუხლი მოიყარა წინაშე ტრაპეზისა და დასდო ღრამატა განსაკუთრებულად მისთვის მომზადებულ ადგილზე. შემდეგ არქივისკოპოსმა ასტვაცატურმა შესაფერი სიტყვით მიმართა სომხის ხალხს. შემდეგ ამისა გადაიხადა მუხლმოდრეკით სამადლობელი პარაკლისი საბედნიეროდ მათის იმპერატორების დიდებულებისა და სრულიად უავგუსტოესის გვარეულობისა. გულწრფელი მოწიწება და სულიერ ღმობიერობის ცრემლი სომხის ერის ყველა წოდებისა სწორედ რომ ნამდვილი გამომხატველია გულითად გრძნობისა და მადლობისა მათის უდიდებულესობისადმი. ამის შემდეგ უპირველესმა არქივისკოპოსმა ასტვაცატურმა გადაიხადა თავიანთ წესისამებრ სამღვთო ლიტურგია. მე ჩემის შტატით და უპირველესი არქივისკოპოსი ასტვაცატური მიგვიპატიეეს სადილად, აგრედვე რუსის მოხელეობა და საპატიო ქართველი თავადიშვილნი. დაპატიეებული იყო სადილად აგრედვე საქართველოს ეგზარხოსი ვარლამი (ერისთავი), რომელიც დაესწრო ვანქის ტაძარში სამადლობელ პარაკლისსა. ეგზარხოსი ვარლამი კეთილმსახურებით და ნამდვილ ერთგულობით მათის იმპერატორების

უდიდებულესობისადმი მაგალითს აძლევს ქართველ საზოგადოებას. სამადლობელ პარაკლისსაც იმისთვის დაესწრო, რომ პარაკლისზე დასწრებით პატივი ეცა სომხებზე მოვლენილ მონარქის სიუხვისათვის.

ამავე საღამოს სომხის საზოგადოებამ გამართა ბალი. მიწვეულნი იყვნენ საპატიო რუსის მოხელენი სახლობით და ქართველი დაეადიშვილნი. ბალს მოჰყვა აქაურ მხარეს იშვიათი და საუცხოვო ვახშამი (УЖИВНЫЙ СТОЛЪ). ვახშამს დაესწრო ორასზე მეტი გვამი ორთავე სქესისა. ის სახლი, სადაც ბალი და ვახშამი იყო გამართული, მშვენივრად გააჩაღეს. სახლს ამშვენებდა გამჭვირვალი სურათი, რომელიც წარმოადგენდა ჯავარიან კლდის პირამიდას. პირამიდაზე იყო დამკვიდრებული ვენზელიანი სახელი მათის იმპერატორებითის უდიდებულესობისა. ვენზელიან სახელს ასხივოსნებდა დიდება, რომელიც ყოველ კუთხეს ჰფენდა რუსეთის ძლევა-შოსილობას და ბუმბერაზობას და ჰმოწმობდა, რომ ყველას გული და სული მადლობელია დიდებულის მონარქისა. ქალაქის ყოველი ნაწილი, სადაც სომხები სცხოვრობენ, შესანიშნავად იყო გაჩირალდებული, აგრედვე ციხის ზოგიერთი ადგილი. შუაგულ ქალაქის დუქან-ბაზარი, მორთული საუკეთესო ფარჩითა და იშვიათის ნივთებით, გაანათეს დიდებულად და თვალწარმტაცად.

ხალხი გათენებამდის ქეიფობდა და სეირნობდა. ცხადად ეტყობოდა, რომ სომხის ხალხის სიხარული გულწრფელი იყო. ასეთს სიხარულს თანა სდევდა გულწრფელივე მადლობა მათის უდიდებულესობის მფარველისადმი.

ესეც უნდა მოგახსენოთ, სწერს რტიშჩევი რუმინაცევს, რომ სომხობა არ დაკმაყოფილდა თავის გრძნობის გარეგანის გამოხატვით და თავის სიუხვისაგან შესწირა ჯერ-ჯერობით 4000 მანათი ასიგნაცია სამადლო სახლს ღარიბ-ლატაკთა სასარგებლოდ და მოსახმარად, რათა საქმით დაუპტიკონ უავგუსტოვს მონარქს თავისი უღრმესი მოწიწება და მადლო-

ბა ენით გამოუთქმელ სიუჟისათვის. კურიერსაც, რომელმაც უმაღლესი ღრამატა ჩაპიტანა, ფეშქაშად მიართვეს 1000 მანათი ასიგნაცია“.

ასე იღვესასწაულ ტფილისის სომხებმა რუსის მთავრობისადმი თავიანთ ერთულობის ატესტატის მიღება. ასე თეატრალურად თავიანთ გრძნობის გამოხატვა ტფილისის მოქალაქეთ და სომხის სქდვდელოებას რაღაც სენად გადაექცათ. ათის წლის წინად, ენერალ კნორრინგის დროსაც, ასეთისავე „ცერემონიალის სრულით“ მიიღეს უმაღლესი ღრამატა. თუ კნორრინგის როინდელ საქციელს რაიმე გასამართლებელ საბუთს უპოვით, რადგან ვინ იცოდა, ახალი მთავრობა რას მოიტანდა, ცმეტი წლის შემდგ ცხადზედ უცხადესი შეიქნა კაპიტან-ისპოვნეიკების სუსხიანი რეჟიმი და ამის გამო 22 ნოემბრის მტაოცობა სრულიად გაუგებარი ხდება.

ეს კიდევ არაფერი. რაც ეპატივება მაშინდელ დროის პოლიტიკურ განუვითარებლობას, ის როგორ უნდა ვაპატიოთ დღევანდელ სტორიკოსს? ცნობილმა ჩვენებურმა ისტორიკოსმა ა. დ. ერიცოვმა სავსებით შეიტანა თავის წიგნში 19 სექტემბრის ღრამატა და თითქოს სომხის ერს შარავანდედს ადგამსო, ყკრიტიკოდ დასტოვა⁵⁰).

ჩვენე ფიქრით, რაც მალე დაივიწყებს რტიშჩევის ატესტაციას სიმხობა, ისა სჯობიან. განმეორება მისი სწორედ რომ სათაკილოა.

50) იხ. Патриахъ всѣхъ Армянъ Нерсесъ. ტფილისი, 1898 გვ. 117 - 129.

ს ა რ რ ე ზ ი

ნაწილი პირველი

შესავალი 1—6

კარი პირველი. ქვეყნის მოვლა - პატრონობის სიძნელე. მთავრობამ მრუდე გზა აირჩია. წარსულის უარყოფა. რუსული მართვა-გამგეობის შემოღება უცვლელად. უხეირო კანონი და საძაგელი მოხელენი. რა თვალთ უცქეროდნენ მოხელეობას ციციშვილი, პაჭულაჩი და ტორმასოვი. ანოსოვის აზრი. „До Бога высоко, до царя далеко“. „ტუზემცები“. დაწასიათება მოხელისა. ფეოდალურ-არისტოკრატიული წესწყობილება. მოხელე — ბიუროკრატი

7—16

კარი მეორე. ღვთის რისხვა და თავლად დასხმული სასურსათო მოხელენი. დარბევა ქვეყნისა. შიმშილი 1811—1812 წ. პურის ასაკრეფად სოფლადეგზეკუციას აყენებენ. სამხედრო კამანდები. ანოსოვის აზრი. როგორი უნდა იყვეს ერის მმართველი. გენერალ სტალმა მარაკიზი მახეში გააბა. ტანჯვა-ვაება ერისა. ხორბლის მაგიერ კახელები ძეთა და ასულთ აღლევდნენ კამანდებს. ჯარი უღმობელად და სასტიკად ეპყრობოდა მკვიდრსა, ზნეობა შებღალა, სიბილწე შეიტანა სოფლად. ხალხი კვენსოდა, გამკითხავი არავინ იყო

16—25

კარი მესამე. სასამართლოს რეფორმა კახეთში. მოსამართლე ამორჩეული უნდა ყოფილიყო. სურვილი ამბოხების პირდაპირ მიზეზის გაგებისა. კამისია ამბოხების მიზეზთა გამოსაკვლევად. ბოდბისხვევლთა მოხსენება - უსამართლობამ სული ამოგვხადა, ლექთა, ყიზილბაშთა და ოსმალთა ბატონობის დროსაც არ გვიხილავს ამდენი შავი დღეწიო. ბეგარაზე გვერეკებოდნენ ფოთს,

ერევანს, გუმბრს, განჯას და სხვაგან. მოხელეთა მოქრთამეობა, ბავშვებს პირიდან პურსა ჰგლეჯდნენ, დედა-კაცებს კისერზე ქვებსა ჰკიდებდნენ. მოხსენება პრასიანელებისა. სალდათები მეურმეებს ურმებში აბადნენ. ბეგარაზე შიმშილით ხოცავდნენ, საკმელს რომ მოსთხოვდნენ, დედა-მიწაზე უთითებდნენ—სუკამეთო. ცოლ-შვილის გაუპატიურება და ნამუსის ახდა. განძრახ დავის ატეხა და სოფლების გადაკიდება მამულის გამო. სიღნაღელთა ტირანობა 26—34

კარი მეოთხე. მირზანელების მოხსენება. ცოლების მოტაცება. მაყაროვის ავკაცობა. სასტიკი ბეგარა. სიმრუდე ზომისა. ქრთამი. მოხსენება არქიებისკოპოს რუსთველისა. ჯარის სასტიკობა. ხალხის დარბევა. კამისონერების ოინები. მიტროპოლიტ ბოდბელის მოხსენება. მოხელეთა აღვირ ახსნილი საქციელი. უსამართლობამ სასოება დაუკარგა ხალხს. დიდი ხანია ხალხს ცეცხლი წაეკიდა, მაგრამ მის ჩაქრობას და განელებას არავინ ფიქრობდა. გუბერნიის მარშალ თ. თამაზ ორბელიანის მოხსენება. ტორმასოვი ხალხის კვნესას ყურს არ უგდებდა, ერთი რაღაც მიუკარებელი ადამიანი იყოვო 34—44

კარი მესამე. თ. თამაზ ორბელიანის ნაობანტში ჩადება. ორბელიანის გლეჯ-კაცობას დარჩენილი სასურსათო გადასახადი მოსთხოვა მარკიზმა. დატუქსვა თ. კოსტანტინე მუხრანბატონისა. პროკურორი პლახოტინი, მექიანურე და მეთარე 44—53

კარი მეექვსე. ყამი. ქურდ-ბაცაცა ყაზახები. მცირე ჯამაგირი ყაზახისა. კარანტინები. თ. დარჩია ბებუთაშვილი და მცხოვრებთა ჯანმრთელობაზე მზრუნავი კამიტეტი. კარანტინებმა ხალხი დიდად შეაწუხა 53—63

კარი მეშვიდე. საერთო უკმაყოფილება. სამღვდელოება და საეკლესიო აზნაურები. ერთობა-სიმტკიცის უქონლობა. ინგლისის ზრიკები. ბატონიშვილი ალექსანდრე. მისი საავიტაციო წერილები. ძლიერი გავლენა წერილებისა. წერილების თავაზიანი კილო და რუსის მოხელეთა სიტყვა-პასუხი, მათი შედარება 63—72

კარი მერვე. გაბრიელ ყაზბეგი და საქართველოს სამხედრო გზა. წერილები ბატ. ალექსანდრესი მთიულებისადმი. ავეტიქას წერილი. წერილი ალექსანდრესი თელავს ზევით თემისადმი. აზრი ბატონიშვილისა რუსებზე. გენერალი ერმოლოვი და მისი აზრი ალექსანდრეზე. ერევნის სარდარ ჰუსეინ-ყული-ხანი 72—81

კარი მეცხრე. უზომო ბეგარა. პაულუჩჩიმ ამბოხების ატეხა არა საიმედო კაცებს მოახვია. ბიოგრაფია მარკიზისა. პაულუჩჩი, როგორც ქვეყნის გამგე. ერეკლესა და გიორგის ძეგლები. თ. ჰ. ციცივილის გვამის მოსვენება. 81—91

კარი მეათე. თიანეთი და ფშავ-ხევსურეთი. სოფ. ახმეტა. „ზეკუცია“. აჯანყება. თიანეთში კამანდის ამოწყვეტა. თელავის-კენ დაიძრა ჯარი საშველად. ტფილისი შეჭრათა. ერონსკისა და ესიპოვის კამანდები ძალზე დაზარალდნენ. ტფილისიდან კიდევ გაგზავნეს მაშველი ჯარი. თელაველ სომხებმა მიიღეს მონაწილეობა „რევოლიუციაში“. თელავის ალყა. ლეკები მოეშველნენ ქართველებს. ბატ. გრიგოლ მეფედ დაადგინეს 91—100

კარი მეთერთმეტე. აჯანყება კახეთს მოედო და გადავიდა ივრის ხეობაზე. აბბას-მირზას პროკლამაცია. თელაველ მეციხოვნეთა გაჭირვება. კამენდანტის და მუამბოხეთა მიწერ-მოწერა. ქართლიდან და ბამბაკიდან მაშველი ჯარი წამოვიდა. შეტაკება ანაგაში და კაკაბეთში. კრიტიკული მომენტი. პურის აკრეფა შეაჩერეს. ერთგული ქართველები აფრინეს სოფლად. ენატანიებს მზეს უბნელებენ მუამბოხენი 100—110

კარი მეთორმეტე. ქიზიყი. სიღნაღის აკლესია. ბარბაროსობა აჯანყებულთა. ყაზარდოს პოლკის ერთის ბატალიონის დამარცხება ს. ბოდბისხვეს. ჯარის ნაშთი თავს იყრის ყარა-ალაჯის ციხეში. სიკვდილი სვიმონ ბებუჩიშვილისა და ოთარ ონანოშვილისა. გაჭირვება ყარა-ალაჯისა. ოთარ ქაბულაშვილმა შეუტია საგარეჯოში გამაგრებულ გენერალ პორტნიაგინს. გენერალი ტფილისს წავიდა. კახეთმა გაიმარჯვა. ახლად არჩეული მეფე სიმონვეს იჩენს და ყაზახ-ბორჩალოს ატყობინებს — დადგა უამი რუსების გარეკისაო 110—118

კარი მეცამეტე. პორტნიაგინი ტფილისის გამაგრებას მიუღდა. პოლკოვნიკმა ტიხანოვსკიმ ს. ხაშმთან დიდ დამარცხება მუამბოხენი. დარიალის ვიწრო ხეობა. მთა აჯანყდა, ფასანაურის პოსტზე რუსები გაყლიტეს. ანანურის ამბები. ქართლიდან პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი დაიძრა ანანურის საშველად. რუსებს ეხმარება კოსტანტინე მუხრან-ბატონი და თორნიკე ერისთავი. უშაკოვმა დუშეთი აიღო იერიშით. კაპიტან საგინაშვილის გაჭირვება. ღართის კარს დაბრუნდა, რადკან დუშეთის გზა ვერ გაარღვია. მუხრან-ბატონის ვერაგობა 118—127

კარი მეოთხმეტე. გაბრიელ ყაზბეგის დაუფასებელი ღვაწლი. უშაკოვმა ანანური დაიხსნა. 70 ქართველის ამოწყვეტა. საქართველო სამხედრო გზის გახსნა. პაულუჩის დაბრუნება ტფილისს. გენერალი პორტნიაგინი სამსახურიდან გავიდა. საქსპედიცია ჯარის უფროსობა თვით მარკიზმა იკისრა. უშაკოვმა დიდად დაამარცხა მემბოზენი საშაბურასთან. ქართლმა მხარი არ დაუჭირა კანეთს. ფეოდალებმა დიდი ერთგულება გამოიჩინეს ახალის მთავრობისა. 127—136

კარი მეხუთხმეტე. პაულუჩიმ მოუწოდა კახელებს — კეკუაზე მოდიო, იარაღი დაჭყარეთ და დამორჩილდით მთავრობასო. კახელებს პასუხი. მარკიზის მეორე პროკლამაცია. მოციქულები: ნინოწმინდელი, პატრი ონოფრე და სოლომონ ავალიშვილი. არქიმანდრიტი ელევთერ ზუკაკიშვილი. ღვაწლი და მოქალაქობა ელევთერ ბერისა. 136—148

კარი მეექვსმეტე. მარკიზი ს. ხაშმს წავიდა. ახალციხელი შერიფ-ფაშა და კარელი აბდულა-ფაშა. რუსებმა შერიფ-ფაშა დაამარცხეს ახალქალაქთან. მაიორ სავარსამიტემ სასტიკად დაამარცხა კარელი ფაშა აბდულა. მარკიზმა მონასტერ სამებასთან დაამარცხა კახელები. ტყვედ აყვანილი ორი მემბოზენ ბრძოლის ველზე ჩამოაღრჩეს. ხაშმის აკლება. ხიშტით მოიკლა 80 წლის მონაზონი მარიამ აბაშიძე, დედიდაშვილი მეფე ირაკლისა. საგარეჯომ ქედი მოიხარა. მაიორ ორბელიანის გამარჯვება ყარა-ალაჯთან, ქართველებს წაართვა ერთადერთი ზარბაზანი რომ ჰქონდათ. ქართლის სამზღვარს მოადგა იმერეთიდან წამოსული ყაბარდოს პოლკის ერთი ბატალიონი. მარკიზი ქიზიყისაკენ გაემართა. უშაკოვი თიანეთისაკენ წავიდა. ტიხანოვსკიმ დაიხსნა ქოდალოს ციხეში გამომწყვდეული 80 რუსის ჯარის-კაცი. ორი მემბოზენ ჩამოაღრჩეს. ქიზიყმა მორჩილება გამოაცხადა. პაულუჩიმ პირველ მარტს თელავისაკენ მიდის. მეფე გრიგოლის წერილები. ბატონიშვილ დავითის მოთხოვნა შესახებ მარკიზის ექსპედიციისა ქიზიყში. ღვაწლი იოსებ ანდრონიკაშვილისა მთავრობის წინაშე. ბრძოლა ს. ჩუმლაყთან. სიკვდილი პოლკოვნიკ თ. ვახტანგ ორბელიანისა. დაიჭრა პოეტი თ. ალექსანდრე ჭავჭავაძე. ტყვეთა ჩამოღრჩობა. უბედურობა მეფე გრიგოლისა. ბევრმა თავიდაშვილმა უღალატა. ჩვენი ეროვნული სენი. 148—164

კარი მეჩვიდმეტე. უშაკოვის გამარჯვება. რვა თიანეთის ჩამოღრჩობა. არტანის დაწვა, რუსების ზარალი. პაულუ-

ჩრის მაგიერ გენერალი რტიშჩევი. თავად-ახნაურობა თხოულობს მარკიზის საქართველოში დარჩენას. თავგადასავალი არქიმანდრიტ ელევთერისა. ბატონიშვილი გრიგოლ ანწუხს გაიქცა. თ. ვ. ი. ბებუთაშვილმა და პრაპორშიკ თ. ბარათაშვილმა წაიყვანეს საქართველოდან რუსეთს დატყვევებული გრიგოლ პეტრეზავოდის ციხეში ერთი წელიწადი დაჰყო 164—175

ნ ა წ ი ლ ი მ ე ო რ ე .

კარი პირველი. საზოგადო მიმოხილვა 176—179

კარი მეორე. გენერალი რტიშჩევი. სპარსეთის პოლიტიკა. შფოთი განახლდა. ჯორჯაძე და ერისთავი ხალხს აჯანყებენ. კახელები ელჩებს გზავნიან ბატ. ალექსანდრესთან სპარსეთს. გენერალი სტალი კახეთში. აჯანყებებს ჩასაქრობად კახეთს წავიდა გენერალი დიმიტრი ორბელიანი და მალე დაბრუნდა 179—186

კარი მესამე. რტიშჩევი ყარაბაღს წავიდა. ბატონიშვილი ალექსანდრე შემოდგომის პირზე კახეთში გაჩნდა. აჯანყებამ ხელ-ახლა იფეთქა. ტიხანოვსკი გამოევიდა ალექსანდრეს. ძლიერი შეტაკება ს. შილდაში. ფასანაური მემბოხებმა დაიპირეს, მოადგილე რტიშჩევისა ორბელიანი კახეთს წავიდა. პირველ ოქტომბერს ორბელიანი ტიხანოვსკის შეუერთდა ფაშაანის ფონთან. 187—195

კარი მეოთხე ბრძოლა ნორჩებში, გურჯაანის ბოლოს. ორბელიანმა ჩამოაღრჩობინა ქიზიყელი იოსებ მამანაშვილი, ქედური. ბრძოლა შავ-ტყეში. რტიშჩევი ტფილისს ჩამოვიდა. სიმონოვიჩი ანანურს წავიდა, აქედან საგურამოს გზით კახეთს გაემართა. ლეკთა ბელადი ალისკანტი ეახლა ალექსანდრეს. ტიხანოვსკი და ორბელიანი დადგნენ კოდაზე, ანაგის ბოლოს. კახელებმა სიღნაღს ალყა შემოარტყეს. ალექსანდრეს დამარცხება სიღნაღთან. ალექსანდრე ჩალაუბანს დადგა. შილდის მეორედ აკლება. პოლკოვნიკი ერისთავი. ორბელიანმა დასწვა მალარო, ქედელი და ნუკრიანი. დიდი ბრძოლა ჩალაუბნის ხეობაში. ორბელიანი მივიდა კვლმეჩურს და დადგა ლაკებზე 195—205

კარი მესხეთე. მანავის ციხე. ჩაილურის ბრძოლა. ალისკანტის ღალატი და ალექსანდრეს დამარცხება. ღალატი. ბარძიმ

ჩერქეზიშვილისა. თათრის მინდორზე ტიხანავსკიმ ამოწყვიტა ლეკები, ხეირი არც კახელებმა დააყარეს შინ მიმავალ ლეკებს. ალექსანდრე ავიდა ფშავში, აქედან გადავიდა ხევსურეთს. გენერალ ორბელიანის სისასტიკე და ვერაგობა. ბიჭიერება ნინია ერასტი- შვილისა და იოსებ ანდრონიკაშვილისა. ბაროტება ელევთერისა. ალექსანდრე და ხევსურები. კონტრიბუციი. 205—213

კარი მეექვსე. რეპრესიები. გაციმბირებულ თავად-აზნაურნი. დანაშაულის პატიება 213—220

კარი მეშვიდე. სოფლის მოურავების მოსპობა. 221—225

კარი მერვე. „რევოლიუციამ“ აღმოაჩინა, რომ რუსებს საქართველოში მეგობრები არა ჰყავთ. ძებნა მეგობრებისა. რტიშჩევმა ქებათა-ქება შეასხა სომხობას და სთხოვა ხელმწიფეს უწყალობოს მათ ერთგულობისათვის ღრამატა. უზნეო და გაუმძღარი პოლიტიკა. 225—232

კარი მეცხრე. ღრამატა იმპერატორ ალექსანდრე პირველისა სომხის ერის სახელობაზე. ღრამატის ჩაბარება „ცერემონიალის მსვლელობით“. ბალი და ვახშამი. ჯავარიან კლდის პირამიდა. სურათი-ემბლემა რუსეთის დიდებისა და ბუმბერაზობისა. სომხების მატაოცობა. ა. ერიცივი. 233—239

შეცდომა

219 კაბადონის პირველ გვერდს უნდა ჩაემატოს სიტყვა „იციან.“

